

Prof. HUMBERTUS BENIGNI, presb.

HISTORIAE ECCLESIASTICAE PROPAEDEUTICA

I.

INTRODUCTIO

IN HISTORIAE ECCLESIASTICAE
SCIENTIAM

TERA AUCTION

Property of
CBF

Please return to
Graduate Theological
Union Library

FRIDERICUS PUSTET

Pontificalis Bibliopola

RATISBONAE — ROMAE — NEO-EBORACI

1905

IN HISTORIAM ECCLESIASTICAM
CURSUS PROPAEDEUTICUS

I. *Introductio in historiae ecclesiasticae scientiam.*

- A). De historia in genere.
- B). De historia ecclesiastica.

II. *Introductio in historiae ecclesiasticae notitiam.*

- A). De praecipuis auctoribus et operibus.
- B). Historiae ecclesiasticae synopsis.

THEOLOGICAL
LIBRARY
M. 3. 0
ASASAS AINA
52 6 8 04

INDEX

Prolegomena	Pag.	v
-----------------------	------	---

PARS PRIOR: DE HISTORIA.

I. <i>De historiae natura et methodo.</i>	Pag.	5
---	------	---

TOPICA.

II. <i>De Heuristica (Inventiva) eiusque Critica</i>	Pag.	17
1. <i>De fontium natura et divisione</i>	»	»
2. <i>De fontium collectione et perscrutatione</i>	»	23
3. <i>De Critica subiectiva, quoad fontium authenticitatem et integritatem</i>	»	25
4. <i>De Critica subiectiva quoad fontium originem</i>	»	28
5. <i>De fontium testimonialium Critica obiectiva</i>	»	30
6. <i>De reliquiarum Critica obiectiva</i>	»	36
7. <i>De traditionis oralis Critica obiectiva</i>	»	37
8. <i>De fontium discordia</i>	»	39
III. <i>De Hermeneutica (Interpretativa)</i>	»	41
IV. <i>De Ecplerotica (Suppletiva) eiusque Critica.</i>	»	43
Appendix. V. <i>De Diegetica (Narrativa).</i>	»	50

PHILOSOPHIA.

VI. <i>De Philosophia historiae absoluta</i>	Pag.	51
1. <i>De conceptione historiae philosophica</i>	»	»
2. <i>De historiae coefficientibus</i>	»	55
3. <i>De historiae legibus</i>	»	60

PARS ALTERA: DE HISTORIA ECCLESIASTICA.

I. <i>De Hae Eae extensione et divisione</i>	Pag.	63
II. <i>De Hae Eae Topica.</i>	»	72
III. <i>De Eae Eae Philosophia</i>	»	76
1. <i>De Hae Eae coefficientibus exterius</i>	»	»
2. <i>De Hae Eae conceptione et norma</i>	»	84
3. <i>Hae Eae prospectus</i>	»	87

APPENDICES.

I. <i>De cuiusvis studii historici methodica praxi.</i>	Pag.	131
II. <i>De catalogis componendis.</i>	»	137

JURA PROPRIETATIS VINDICABUNTUR.

IMPRIMATUR

Fr. ALBERTUS LEPIDI, O. P., S. P. Ap. Magister.

IMPRIMATUR

† JOS. CEPPETELLI, Patr. Const., *Vicesgerens*.

PROLEGOMENA

Haec breviter praenotanda sunt, ut a primis initiis clare pateat via a nobis percurrenda.

Historia, tum uti scientia tum ut ars, est exquisitio et acquisitio veritatis, in eventibus in quantum evenerunt, concretatae. Hinc fit quod historia a *scientiis speculativis* et absolutis distinguatur, quippe quae veritatem transcendentalem quaerunt, uti metaphysica; aut veritatem practice applicandam, non vero applicatam, uti scientia moralis vel mathematica vel physica, in quibus factum concretum (puta: mendacium est vetitum, duo et duo faciunt quatuor, calor materiam dilatat) exponitur non in quantum evenit potiusquam eveniet aut evenire potest, sed in quantum praeterito vel praesenti vel futuro casui applicari indifferenter potest. Item historia distinguitur ab *humanioribus litteris et rhetoricis disciplinis* quae pulchre dicere, non dicere verum exquirunt, ita ut nemo poëtam de mendacio arguet dum heroica facinora narrat, historicae veritati penitus ignota. Imo nec ipsa veridica *prophetia* vocari historia potest, quia de eventibus loquitur in quantum in futurum evenient, cum eventibus tantum praeteritis historia vacet.

Hinc est quod veritas ab historicis disciplinis quaesita sit non solum quaedam veritas concreta et positiva, sed etiam determinata et completa in sua peculiari extrinsecatione. Unde inter tot veritatis species quas eruditi alacriter exquirunt, veritas historice omnium facilior ad assequendum et securior ad retinendum esse deberet.

Sed res, de facto, aliter omnino se habet. Inter difficiliore exquisitiones saepe habenda est illa quae alicuius eventus, etiamsi hic coram populo acciderit, notitiam historicam comparare conatur: unde si, iuxta populare dictamen, veritas in putei alveo inhabitat, putens veritatis historicae haud raro oceanicam profunditatem metitur.

Revera, difficultatum variarum gurgites qui historicum exquirem parem illi reddunt qui inter Scyllam et Carybdin classicâ cymbâ navigabat, non tam in realibus difficultatibus (uti ex documentis deperditis et monumentis dirutis) quam in humanis difficultatibus (nempe in hominum erroribus et passionibus) consistunt.

Homo, enim historicae veritatis hostis. Quod ita verum est ut constet quod non solum rudes vel mali homines sed et eruditi et boni (sive conscientes et volentes, sive non) frequenter in historicam veritatem coniurarunt; quod evenit data proportionem multum maiori quam in aliarum veritatis specierum metaphysicarum et absolutarum exquisitione.

Praejudicia et passiones, nempe intellectus et voluntatis errores, homines ad hoc, indignum sane, munus compulerunt. Et cum sit quod in populorum vita religiosa, generatim loquendo, maior habeatur praeiudiciorum et passionum fervor, hinc evenit quod saepe saepius in historia religiosa generaliter et in ecclesiastica peculiariter, veritas in puteum altissimum deciderit, quem docti et

indocti, boni et mali congerie suorum praeiudiciorum et passionum obruere et obcaecare conati sunt.

Duplex symbolum huius coniurationis contra historicam veritatem hinc inde intentae, habetur in duobus celeberrimis apocryphis documentis: in *Constantini donatione* et in *Monitis secretis Societatis Iesu*. Primum a nostris, alterum ab adversariis inventum, indice prorsus demonstrant bonorum et malorum in historicam veritatem pene incredibiles conatus. Circa haec duo archetypa, alia documentorum et monumentorum millia hinc inde coalescunt: « legenda aurea », maiorum nostrorum deliciae, ac medievalis ingenuae pietatis mnemosynon, et (ut ita dicam) legenda diabolica a nostris osoribus de saeculo in saeculum coagmentata, a primis paganis calumniatoribus usque ad nostri temporis ephemeridum, uti dicunt, anticlericalium scriptores. Hae duae legendae Boni et Mali diversissimo intuitu ad eandem consequentiam perveniunt: mendacium in historicam veritatem patratum.

En igitur excellens opus a nobis exequendum: veritatis puteum a praedicta congerie ab amicis et inimicis immissa evacuare, veritatis fundum attingere, ac veritatem super terram educere et ostendere ut ipsa, velut quoddam sol spirituale, hominum mentes et corda illuminet et calefaciat; nam historica veritas non est tantum ad intellectuale verum, sed etiam ad morale bonum assequendum idonea, cum historia sit magistra vitae et divinae providentiae testimonium.

Ad hunc perinsignem finem assequendum duo omnino necessaria requiruntur: *scientia* et *conscientia*, absque interruptione aut debilitatione adhibendae.

Scientiae et conscientiae possumus et debemus nos nostraque studia fidenter committere, certi quod exquisitio

simplex et honesta veritatis nos ducet, utique aliquando ad constataciones quibusdam nostris individuís haud honorabiles, at nunquam omnino nostrae causae, nostrae fidei, nostrae Ecclesiae infensas, cum hominum defectus et errores et vitia ad hanc potius conclusionem perducant ut verae religionis et Ecclesiae indefectibilitas magis atque magis elucescat.

Et quod res ita vere se habeat, historicarum exquisitionum recens experientia clare demonstrat. — Aliquarumstrarum legendarum exinanitio nullum nobis damnum intulit, dum antichristianarum legendarum peremptoria refutatio uberrimas victorias nobis concessit. Exempli gratia, constantinianae donationis falsitas recognita nihil contra nos intulit, cum nostra de papali libertate et honore vindicatio super argumenta longe diversa innitatur. Sed e contra videmus doctos et perillustres scriptores acatholicos omnino concedere quod Petrus Romae adfuit Ecclesiaeque romanae aliquo saltem modo praefuit, quod usque ad nostra tempora a nostris adversariis acerrime impugnatum fuerat; quodque nobis maxime honorificum et utile evadit, quasi praelium a Renascentiae temporibus a nostris adversariis commissum et tandem a nobis victum.

Similiter dicatur de quibusdam sanctorum passionibus et biographiis a critica innoxia explosis, cum e contra evanuerunt tot nostrorum inimicorum calumniae de rebus nostris praesertim mediaevalibus, de quibusdam nostris viris, de monachismo, de inquisitione contra haereticos, et similibus.

Quid nobis refert si legenda de Iosaphati et Barlaami gestis a buddhistica literatura mutuatis aut de decem millibus virginum sanctae Ursulae comitantium piae enarrationes inter populares fabulas relegentur, cum de pa-

pissâ Ioannâ fabula insana inter enormia humani mendacii figmenta marcescat, ipsis nostris adversariis aperte fatentibus qui usque ad ultima tempora exosam stupidamque fabulam illam uti solidum argumentum in dedecus et damnum Romanae Sedis afferebant?

Imo ad hoc perventum est, ut ex scientiae historicae exquisitionibus ipsimet nostri individui, haud bonâ notâ in historia designati, aliquam de se vindicationem habuerint. Sic evenit pro gente Borgia, cum, si Alexander VI et Lucretia ab omnibus accusationibus defendi nequeunt, saltem procul dubio a pluribus et atrocioribus liberantur, ipsis acatholicis et anticatholicis historiographis indubitanter affirmantibus quod atrociores illae accusationes ab hostibus gentis Borgiae (ipsâ saepe nequioribus) in medium prolatae sunt in odium generis illius et in spreum veritatis.

Igitur cum veritas sibi metipsi praemium sit, nos aggredi et continuare debemus nostra historica studia, illo aureo dictamine innixi quod a Cicerone prolatum Leo XIII quadam solemnî occasione revocavit: « historia nihil falsi audeat, nihil veri non audeat ». Qui ausus quidem erga veritatem et prudens debet esse et opportunus, nam virtutum non datur conflictus et prudentia cum veritate non dimicat.

Ergo scientiâ et conscientiâ utendum est. Cum hic vero de scientiâ pertractare ex professo debeamus, sine mora hoc advertendum est quod scientia historica non ita obvia et simplex est uti aliquibus videri forsitan potest; etenim ipsa exigit ex una parte, plurium instrumentorum technice adhibendorum cognitionem et usum, ex alia parte, quamdam genialem intuitionem in historiae philosophia exercendam. Unde evenit quod numerosiores

sint viri in aliis disciplinis praeclari quam in nostris, et literarum magis quam historiae celebres cultores. Quamvis prima fronte haud credibile appareat, revera tamen valde maiori difficultate laborat eventuum realium historiam egregie excutere et narrare, quam phantasiae volatui se committere et ingeniosas fabulas confingere et evulgare.

Ex hoc naturaliter derivat necessitas alicuius idoneae praeparationis, seu propaedeuticae de qua hic pertractabimus; et inter indubias res haec reponenda est, quod huius idoneae praeparationis carentia aut insufficientia fuit una ex potioribus caussis nostrae in historicis controversiis inferioritatis coram paratis et acutis adversariis.

*
* *

Videamus igitur quatenus proprietates praecipue requirantur pro scientiae historicae non imparibus studiosis.

Ante omnia notanda est illa, ut ita dicam, *intellectualis provisio* quae consistit in possessione illarum cognitionum illorumque criteriorum externorum quae ad historiam directe non pertinent sed ad eiusdem studium scientificum apprime opportuna sunt. Forte non adest alia studii species quae omnes quascumque cognitiones tam sibi utiles reddat, sicut historica studia; namque omnigenam humani consortii vitam eiusque manifestationes historia afficit. Hinc fit quod maxima variarum cognitionum provisio summopere utilis pro historiae studioso evadat.

Ut vero hic studiosus illam provisionem continuo et facilius et securius sibi augeat, oportet ut tramitem opportunum sumat: qui trames, uti patet, est *linguarum acquisitio*. Omnes quidem probe sciunt quanti pretii sit plures

linguas callere, iuxta illud Caroli V imperatoris: unus homo tot hominibus aequivalet, quot linguis loquitur. Procul dubio pro nostrae historiae studiosis qui elementaribus non acquiescunt cognitionibus, necessarium est, praeter latinam et graecam, linguas anglicam, gallicam, italicam et teutonicam callere, cum in his linguis exarata sint opera perinsignia, tum historica tum caetera quae historiae studium auxiliantur. De reliquis linguis, inter orientales praestant linguae ecclesiasticae, nempe arabica, armeniaca, coptiaca, palaeoslavica, syriaca; inter alias praesertim russica.

Unusquis studeat pro suis circumstantiis plures linguas agnoscere; et, quoad latinam et graecam linguam, caveat earundem classicam tantum formam agnoscere et posteriorem, christiano-ecclesiasticam, penitus ignorare. Perutile quidem erit sufficientem sibi cognitionem acquirere de latina et graeca lingua ac litteratura christiano-ecclesiastica, necnon de eiusdem diversificationibus lexicographicis et grammaticalibus, et in primis de terminologia ecclesiastica (sive rituali, sive doctrinali, sive disciplinari) tum Ecclesiae orientalis tum occidentalis.

Ut suo loco videbimus in propaedeutica pertractanda, harum diversificationum ignorantia hermeneuticam historicam ita inficeret, ut sensus nostrorum documentorum incomprehensibilis evaderet. — Typicum afferri potest exemplum ex verbo latino « reclusus, reclusa » quod in classica lingua « apertum » significat, in ecclesiastica vero « inclusum et claustratum », ita ut in mediaevali latina lingua *reclusi* et *reclusae* vocarentur monachi et moniales claustrales, unde et in linguis neolatinis similis sensus habetur uti in italica *reclusorio* significat carcerem ex qua rei inclusi exire nequeunt.

Pro lingua et literatura graeca et latina christiano-ecclesiastica haec opera praecipue consulenda sunt:

Potthast A.: Bibliotheca historica medii aevi, altera editio. — Berolini, annis 1895 et 96, duobus tomis.

Baehr J. C. F.: Geschichte der römischer Literatur (idest: historiae romanae literaturae), altera editio (tomo quarto habetur: Die christliche Dichter und Geschichtsschreiber, idest: christiani poëtae et historiographi). — Karlsruhe, 1873.

Ebert A.: Allgemeine Geschichte der Literatur des Mittelalters in Abendslande (idest: generalis historia literaturae mediaevalis in Occidente). — Lipsiae, annis 1880 et 87, tribus tomis qui usque ad decimum primum saeculum historiam praeseferunt.

Manitius M.: Geschichte der christlich-lateinischen Poesie bis zum Mitte des achten Jahrhunderts (idest: Historia christiano-latinae Poëseos usque ad medium saeculum octavum). — Stuttgart, anno 1891.

Krumbacher K.: Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende der oströmischen Reichs (idest: Historia byzantinae literaturae a Justiniano ad finem orientalis imperii, nempe ab anno quingentesimo vigesimo septimo ad millesimum quadringentesimum quinquagesimum tertium), altera editio. — Monachii Bavariae, anno 1897.

Duchange Ch.: Glossarium mediae et infimae latinitatis, tribus tomis. — Parisiis, anno 1678, altera editio cum supplemento a Carpentier, exarato, anno 1766.

Duchange Ch.: Glossarium mediae et infimae graecitatis, duobus tomis. — Parisiis, anno 1688.

Sophocles E. A.: Greek lexicon of the roman and byzantine periods (idest: graecum lexicon romanae et by-

zantinae periodi, ab anno ante Christum natum centesimo quadragesimo sexto usque ad annum Domini millesimum centesimum), altera editio. — Neo-Eboraci et Lipsiae, anno 1888.

Clugnet L.: Dictionnaire grec-français des noms liturgiques en usage dans l'église grecque (idest: dictionarium greco-gallicum nominum liturgicorum in ecclesia graeca adhibitorum). — Parisiis, anno 1895.

Inter praedictos auctores maxime commendantur *Pothast*, *Krumbacher*, *Sophocles*, *Clugnet*.

Igitur concludendum est, quoad glottologicam provisionem, quod vana esset spes cursum scientifice historicum, ne dicam ineundi, saltem perficiendi absque linguarum pro nobis maxime utilium tramite ad praestantiora opera intelligenda. Clerus et in hac disciplina alacri studio polleat ut in philosophico-theologicis et historicis disciplinis doctrinam et eruditionem suo munere parem adipiscatur.

Post hanc provisionem generalem eiusque tramitem linguisticum, peculiarem provisionem sibi comparare oportet, de illis quidem disciplinis quae technico vocabulo *historiae auxilia* vocantur: et haec sunt praecipue — *palaeographia*, disciplina de veteribus characteribus et scripturis praesertim graecis et latinis tum antiquis tum mediaevalibus — *diplomatica*, disciplina de chartis et actibus tum publicis tum semipublicis tum privatis — *numismatica*, disciplina de numismatibus et pecuniis — *sphragistica* de sigillis — *araldica*, de nobilium insignibus et stemmatibus — *geographia*, praesertim anthropologica — quibus non heic adiunguntur *chronologia* et *gaecologia*, cum hae potius historiae partes quam auxilia haberi possint.

Pro horum auxiliorum cognitione comparanda, plura et illustria adsunt opera quorum tituli in enchiridiis bibliographicis exhibentur. Ad quamdam summariam seu introductivam cognitionem acquirendam haec praesto sunt:

— pro palaeographia graeca et latina parvum manuale: *Thompson Fumagalli*: Paleographia graeca e latina: (ex manualibus Hoepli), altera editio — Mediolani, anno 1899;

— pro repertorio summarum notionum de archaeologia praesertim ecclesiastica circa architecturam, sculpturam, picturam, mobiliariam et indumentariam disciplinam, palaeographiam, numismaticam, araldicam, notandum est enchiridion hispanice scriptum: *Naval pr. F.*: Elementos de arqueologia. Santo Domingo de la Calzada, anno 1903. (Romae, apud Missionarios Filios Immaculati Cordis Mariae).

En igitur quaenam praecipua provisio exoptanda est pro historicae scientiae cultoribus: provisio quidem generalis de quibuscumque cognitionibus, et peculiaris de historiae auxiliis, utraque per tramitem linguisticum facilius acquirenda.

Adhuc restat ut de his omnibus methodicum mnemonymon et repertorium habeatur, *bibliographiae* aliquam operam dare, non solum manualia bibliographica acquirendo sed et schedulas bibliographicas sibi parando, de quibus sub huius opusculi finem regulae tradentur.

His potitus cognitionibus, studiosus noster suam disciplinam aggrediatur et prosequatur, ad quod sequentia criteria maxime utilia ipsi erunt, nempe:

— spiritus criticus, aequanimis et prudens, ab acriticismi (ad quem et hypercriticismus reducitur) excessibus

indemnitas, ita ut sit gravis et non ineptus, intuitivus et non phantasticus;

— consequenter, conceptio clara et exacta scientiae historicae quae nec ad solos archiviorum et bibliothecarum labores limitatur, nec his carere omnino potest;

— serena et practica obiectivitas per quam studiosus materiam quam tractat, plene intueatur, eiusque ambitum et momentum aliasque circumstantias earumque influxum recte perpendat, quasi unus ex illis qui eventui interfuerunt: item obiectivitas per quam historica veritas quaeratur sine ira et partium studio, absque scepticismo et absque apriorismo, ita ut verum uti verum prodeat et bonum ex vero scateat.

Sed iam tempus est ut concludamus.

Historicus labor vere scientificus est improbus labor tum ob plurimas cognitiones quas requirit — tum ob reales difficultates — tum ob humanas, nempe ob hominum errores et passiones.

Attamen, si improbus, est quidem honorificus et benemerens labor, quippe qui veri et per hoc boni causam vindicet, idest nobilissimo et proprie civili ac sociali munere fungatur. Quod si nostram historiam nostrumque ecclesiasticum munus respicimus, historicus labor tanto maiori nobilitate et benemerentia pollet, quanto nobilius et benemerentius est religiosae veritatis et bonitatis vindicandae ecclesiasticum munus, praesertim nostris temporibus, quibus polemica historiae disquisitio a multimodis adversariis contra nos instructa, acrior et profundior de die in diem evadit.

Horum memor, studiosus noster ecclesiasticam historiam sibi ceterisque magistram vitae et catholicae veritatis vindicatricem exhibebit.

PRIORIS SECTIONIS

PARS PRIOR

DE HISTORIA.

DE SMEDT C., *Principes de la critique historique* — Paris, 1883.

BERNHEIM E., *Lehrbuch der historischen Methode* — II ed., Leipzig, 1894.

BERNHEIM E., *Entwurf eines Studienplans für das Fach der Geschichte und die damit verbundenen Nebenfächer, nebst Beilage, Beispiele von Anfängerübungen* — Greifswald, 1901.

CRIVELLUCCI A., *Manuale del metodo storico coll'indicazione della raccolta delle fonti e dei repertorii bibliografici più importanti* — *Euristica e Critica*, cap. 3° e 4° del *LdhM.* di Ernesto Bernheim, tradotti e adattati all'uso degli studiosi italiani — Pisa, 1897.

I. DE HISTORIAE NATURA ET METHODO.

1. *Historia, quatenus ars, est narratio eventuum praeteritorum, in quantum evenerunt.*

Narratio de aliqua re non semper intendit verum narrare, aut saltem verum uti verum. Etenim non solum fa-

bula aesopiana nec verum nec possibile narrat in dialogo lupi et agni; sed et *parabola* (quae verisimile narrat) quamvis et verum, fortuito, narret, non intendit tamen illud narrare uti verum, sed uti exemplum abstractum et symbolicum alicuius propositionis. Hinc fit quod etsi narratio evangelica de « filio prodigo » aut de « villico iniquitatis » forte potuit, historico sensu, veridica esse, nihilominus non est historia, quia non narrat verum historicum uti tale.

Narratio historica adest, quando aliquid narratur uti verum. Quod si reapse evenit, tunc historia est veridica, nempe est vera historia; si autem falsum narrat aut insinuat, mendax est, et non historia, sed *pseudohistoria* vocanda est. Sed pseudohistoria semper distinguitur specificè a fabula vel a parabola, uti ex supradictis eruitur.

Nomine *eventus* non solum indicantur *facta* seu *actiones*, sed etiam *opiniones*, *mores*, *institutiones* etc.: quia haec omnia uti *eventus* ab historia considerantur — nempe uti res quae evenerunt (1).

Eventus praeteritus hic stricto sensu sumitur; nam *eventus* aut sunt *praeteriti* aut *futuri*, cum id quod communiter vocatur *praesens*, sit reapse modo praeteritum, et in quantum permanet, est futurum. Hinc historia distinguitur a *prophetia* (veridica vel mendace) quae eventum uti verum narrat, attamen futurum.

2. *Diegetica* (narrativa) est ars recte narrandi historiam.

3. *Historia, quatenus scientia*, est scientia eventuum praeteritorum, duplicem habens scopum:

a) circa eosdem *eventus*, certitudinem et exactitu-

(1) Iuxta DE SMEDT « *historia definiri potest scientia rerum praeteritarum. Non solum, quamvis praecipue, eventuum sed et institutionum, morum ac doctrinarum vel opinionum* ». (*IgaHE*, pag. 1).

dinem historicam acquirendam; per accidens, si certa et exacta notitia haberi nequit, probabilitatem et verisimilitatem aut saltem possibilitatem et negativam delimitationem. Unde hi habentur gradus: certum est quod Titius fecit hoc — probabile, verisimile est quod Titius fecit hoc — possibile est quod hoc a Titio, impossibile vero quod a Caio factum fuit.

b) eorumdem eventuum naturam et valorem generalem dignoscendum (1).

4. Eius processus scientificus vocatur *methodologia*; et quatenus est instructio praeparatoria (scholastico sensu) ad historicas disciplinas excolendas, vocatur *propaedeutica*, *institutiones*, *prolegomena*: uti pro ceteris scientiis respective evenit.

Historiae generica divisio duplex habetur: *thematica* quae a materia, distinguitur *chronologica* quae a tempore sumitur.

5. *Thematica distinctio* fundatur in materia quatenus historice humanum afficit genus. Hinc habentur:

A. *Historia universalis* (totius generis humani, ubique et semper).

1) sub quocumque aspectu (historia antonomastice universalis).

2) sub partiali aspectu. Ex. gr. historia universalis Religionis, Politeiae (vitae socialis), Artium etc.

B. *Historia generalis* alicuius entis (ubique, et semper; idest ubique et quamdiu illud ens adfuit).

(1) Juxta BERNHEIM (*Ldh.M.*, pag. 5) « historia est scientia de evolutione hominum in eorumdem manifestatione, quatenus sunt ens sociale (*Die Geschichte ist die Wissenschaft von der Entwicklung der Menschen in ihrer Bethätigung als sociale Wesen* — sensus est: historia est scientia respiciens evolutionem phaenomenorum vitae socialis humanae).

1) entis moralis. Ex. gr., historia generalis populi romani.

2) entis individualis. Ex. gr., biographia.

C. *Historia partialis* alicuius rei vel entis moralis seu individui.

1) cyclica, quae aliquem cyclum factorum seu actionum homogenearum complectitur. Ex. gr. historia belli punici, historia detectionis Americae per Chr. Columbum, vita militaris Napoleonis, historia medicinae in Germania, vel in XIX sec.

2) episodica, quae partiale factum seu actionem, vel factorum seu actionum seriem non homogeneam exponit. Ex. gr. historia direptionis Urbis (sacco di Roma) a Caroli V militibus perpetratae, fugae et captionis Ludovici XVI Francorum regis, elenchus hominum alicuius regionis qui centesimum vitae annum attigerunt.

Haec alia addantur exempla: historia universalis Ecclesiae catholicae A. 2; historia Ecclesiae Gallicanae B. 1; vita Caroli Magni B. 2; de bello saxonico Caroli Magni C. 1; de eiusdem coniugio cum Hermengarda C. 2 — Historia Romanorum Pontificum, sensu complexo Institutionis B. 1; series biographica Pontificum B. 2; vita Pii VI B. 2; de eiusdem gubernio civili C. 1; de eiusdem vindobonensi itinere C. 2.

6. Quoad *chronologicam distinctionem*, haec praenotare juvat:

a) Eventus in quantum ab historia respici meretur et respicitur, *factum historicum* appellatur. Item tempus, *tempus historicum*: si vero tempus peculiare, in alicuius eventus relatione, contemplatur, tunc *momentum historicum* nuncupatur.

Tempus historicum in epochas dividitur, quae in periodos distinguuntur.

b) *Epocha* constituitur a certi temporis indole speciali; unde definiri potest: certum temporis spatium suâ speciali indole a ceteris distinctum. Talis quidem indoles exstat ex peculiari illius epochae politeia (vita socialis, legum morumque summa quae hodie *civilitas* seu *civilizatio* sive *cultura* appellatur), nempe ex fundamentalium principiorum religiosorum ac civilium (socialium) dominatione, ex religioso, politico atque oeconomico organismo tunc vigente eiusque functionis modo, ex humaniorum litterarum et artium cultu, atque ex similibus circumstantiis quae prorsus cuiusvis epochae physiognomiam, quodammodo, delineant. Ita homines ex uniuscuiusquae physiognomiae tractibus distinguuntur et recognoscuntur.

c) *Periodus* ab eiusdem epochae (eiusdem physiognomiae) differentibus gradibus constituitur. Etenim cum ab una in alteram epocham, et ab hac ad aliam tempus progrediatur, haec mutatio non fit « per saltum »; sed una epocha, uti una physiognomia, sensim sine sensu permutatur, donec physiognomia illa gradatim immutata, omnino diversa (alia epocha) tandem exit. Tales graduationes praecipuae *periodos* constituunt; simili plane modo quo idem vir eiusdem servans physiognomiae generalem aspectum, eam tamen differentibus vitae suae stadiis differentem habet, juvenilem nempe, deinde virilem ac tandem senilem.

d) Cum vero natura, ideoque historia, « non agat per saltum », hinc fit quod non solum eadem epocha per suas periodos differentietur, sed extrema unius epochae periodus cum primâ subsequentis epochae periodo fundi debeat: sic si mea in tuam mutaretur gradatim physiognomia, meae quidem gradualis diversificatio ad tale medium stadium seu gradum progredi deberet, ut tunc

nec mea nec tua, sive et mea et tua physiognomia, et meae extremus gradus tuaeque primus, dici posset et deberet.

Ita prorsus et historia *periodos transitorias* seu *inter-medias* habet, inter unam et alteram epocham intercedentes, quae cum utrique quodammodo pertineant, revera ad neutram pertinent. Historiographi huius distinctionis obliti, medium aevum (ut notorio utamur exemplo) tantâ inter se discrepantiâ determinarunt, ut alii ab Odoacre Romanique Imperii ruinâ (a. 476), alii a Carolo Magno Imperiique restauratione (a. 800) initium fecerint. Tanti discriminis ratio fuit quia revera ab Odoacre ad Carolum M. intercessit *periodus transitoria*, antiqui mediique aevi characteres quosdam afferens, neutri vero absolute pertinens. Eodem modo, ad medii aevi finem, *periodus* illa quae « *Renascentia* » dicitur, nec ad medium nec ad modernum aevum proprie pertinet, sed inter utrumque inest uti *periodus transitoria*.

7. His positis criteriis, quibusnam epochis ac periodis historia distinguere debeat, videndum est.

Haud vero praeteriri potest quod, communiter loquendo, non datur distinctio epocharum vere generalis seu vere, ut hodie aiunt, cosmopolitica; sed ea, quae communiter fertur et recipitur, revera *nostri orbis circummediterraneo europaei*, ejusque relationum, distinctio propria est.

Haec ergo triplex datur: *antiqua*, *media* (mediaevalis) et *moderna*. Attamen si fere omnes in hoc conveniunt, in finibus statuendis haud parum discrepant. Pro antiqui fine, mediique initio ab Odoacre Imperiique Romani ruinâ, a. 476 (ut jam innumus) ad Carolum M., Imperiique

restaurationem a. 800 (1): pro medii fine modernique initio a fine Schismatis Occidentalis, a 1417, vel a Cpolis mohammedanicâ captione, a. 1453, ad Americae columbianam cognitionem, a. 1492, aut ad lutheranae Reformationis initia, a. 1517, fluctuant historiographi.

8. Nobis vero sequens distinctio generalis historiae (sensu relativo de quo supra) melior esse videtur:

Epocha antiquissima (dominatio civilitatis aegyptiaco-mesopotamicae) seu *prae-hellenica*: ab originibus populorum circummediterraneorum, ad Alexandrum Magnum, a. 331 a. Ch. — Eiusdem periodi: *periodus aegyptiaca* (Pharaonum in Oriente circummediterraneo praedominantium) — *periodus mesopotamica* (imperii chaldaei, medi et persici).

Epocha antiqua (dominatio civilitatis hellenicae ac deinde hellenico-romanae; panhellenismus et panromanismus) seu *helleno-romana*: ab Alex. Magno ad ruinam imperii occidentalis, a. D. 476. — Eiusdem periodi: *periodus panhellenica* ab Alexandri imperio eiusque diadochis usque ad Carthaginiis ruinam, a. 146 a. Ch. — *periodus romano-pagana* usque ad Constantinum Magnum, a. D. 313 — *periodus romano-christiana*, usque ad occidentalis imperii ruinam, a. D. 476.

Periodus transitoria seu *intermedia* (byzantino-barbarica): ab Odoacre rege, a. 476, ad Carolum Magnum imper., a. 800.

Epocha media (*medium aevum*) a Carolo Magno imp., a. 800, ad Schismatis Occidentalis finem, a. 1417 (2) —

(1) WEISS (*Weltgeschichte*, III), medium aevum a Christi natiuitate computavit.

(2) Nempe finem ob Martini V pp. electionem, praescindendo

Periodus prior (priorum Domorum imperialium, nempe carolingicae seu Carolorum, saxonicae seu Ottonum, salicae seu Henricorum, suevicae [Hohenstauficae] seu Fridericorum: ab a. 800 ad Friderici II mortem a. 1250) — *periodus posterior* (Imperii delapsus, exilium Avenionense, Schisma occidentale).

Periodus intermedia. Renascentiae culmen, — a Schismatis fine, a. 1417, ad Reformationis initia a. 1517.

Epocha moderna (*modernum aevum*) a Reformationis initiis a. 1517 ad nostra tempora. — *Periodus prior* (hesterna) a Reformatione ad Revolutionis initia a. 1789: — *periodus posterior* (hodierna) ab a. 1789 ad nos.

9. En harum epocharum synopsis:

<i>Epochae et periodi</i>	<i>ab</i>	<i>ad</i>
<i>E. antiquissima</i> (<i>præhellenica</i>)	<i>orig. populor. mediterr.</i>	<i>Alexandrum Magnum.</i>
<i>P. aegyptiaca</i>	<i>incunabulis civilitatis pharaon.</i>	<i>occasum imperii pharaonici.</i>
<i>P. mesopotanica</i>	<i>origine imperii Ninives et Babyl.</i>	<i>Alexandrum Magnum.</i>
<i>E. antiqua</i> (<i>helleno-romana</i>)	<i>Alexandri Magni imperio</i>	<i>ruinam imperii romani occident.</i>
<i>P. panhellenica</i>	<i>eodem</i>	<i>Carthaginis ruin.</i>
<i>P. romano-pagana</i>	<i>Carthaginis eversione</i>	<i>Constantinum Magnum.</i>
<i>P. romano-christiana</i>	<i>Constantino Magno</i>	<i>Romulum Augustulum.</i>
<i>P. interm. (byz-barb.</i>	<i>Odoacre rege</i>	<i>Carolus M. imp.</i>

a basileensi schismate et Amadeo Sabauda antipp., nempe ab eiusdem schismatis continuatione — ut ita dicam — posthumâ.

<i>E. media</i>	<i>Car. M. imp.</i>	<i>Renascent.</i>
<i>P. prior</i>	Impp. carol., sax, salic. et suev.	Frider. II mort.
<i>P. posterior</i>	Imp. delaps., A- venion exil., Schism. Occ.	Renascent.
<i>P. interm. (Rena- scent.).</i>	Schism Occ. fin.	Reformat. init.
<i>E. moderna</i>	<i>Reform. init.</i>	<i>nostra temp.</i>
<i>P. hesternā</i>	<i>Reform. init.</i>	<i>Revolut. init.</i>
<i>P. hodierna</i>	<i>Revolut. init.</i>	<i>hodiernos dies</i>

10. *Scientia historica*, ratione finis (cfr. § 3), dupliciter distinguitur: *topica* — *philosophica*.

11. *Topica* versatur circa τόπος (materialiter *locos*) nempe circa argumenta quae ad certitudinem et exactitudinem historicam, idest ad certam et exactam cognitionem historiae, conducunt. Vel saltem ad probabilitatem etc. (cfr. § 3).

« Ad probandum (ait TULLIUS: *Orat.*, II, 27) duplex est oratori subiecta materies. Una rerum earum quae non excogitantur ab oratore, sed, in re positae, ratione tractantur... Altera est, quae tota in disputatione et argumentatione oratoris collocata est. » Per analogiam ita haec nostrae *Topicae* applicantur:

Argumenta « in re posita » sunt *fontes historici* qui sunt veri *loci* nostrae disciplinae. Hos *Topica invenire* debet, deinde *aestimare* (nempe eorum naturam et valorem dignoscere) deinde *interpretari* (nempe eorum sincerum sensum eruere). Quod si *fontes* desint, tunc *Topicae* est deficientibus *supplere* per « argumentationem, » quando et in quantum fieri potest.

Hinc fit quod Topicae hae sunt partes seu officia: — *heuristica*, de fontium inventione — *ecplerotica* de eorumdem defectu supplendo — *critica* de fontium vel argumentorum (fontium defectum supplementum) valore — *hermeneutica* de eorumdem interpretatione.

12. *Philosophia historiae* respicit naturam et valorem eventuum (jam a Topica statutorum et narratorum), tum in se ut *leges historicas* statuatur, tum in eorumdem eventuum vel earumdem legum applicatione ad alias disciplinas. Unde est aut *absoluta* aut *applicata* (1).

13. Ex his sequens instituitur schema scientiae historicae. Semper vero retinendum est quod hae distinctiones

(1) BERNHEIM (cfr. CRIVELLUCCI: *MdMS*, p. 1) ita scientiam historicam dividit:

— Methodologia quatuor habet operationes: materiam (*fontes*) colligere-analyzare-eventus in se et in eorum relationibus comprehendere-exponere.

— Hinc quatuor partes: *heuristica*, de fontibus doctrina: fontium *critica*: eventuum eorumque relationum *comprehensio*: *expositio*.

Intertia parte (comprehensio, intellectio, intuitio - *Auffassung*) Auctor includit aliquid quod *Topicae suppletivae* nos tribuendum censuimus (uti combinatio — *Kombination*) et *philosophiam historiae*.

Haec nobis divisio haud videtur debitâ gaudere objectivitate. Nam alia omnino *Combinationis* (pars Topicae ecplerotica, fontium defectum supplens) et alia *Philosophiae* natura et finis est: primae quidem est certae et exactae cognitionis eventuum consecutio (respondens petitioni: quid accidit?); alterius vero est ex illa cognitione consideratio et deductio (respondens petitioni: cum hoc accidisset, quid ergo?). Quomodo igitur haec duo, unius partis tantum subdivisiones esse possunt? Esto quod in ambabus praesit *comprehensio*, sed non secundum idem.

De cetero *comprehensionis* terminum adoptare idoneum mihi haud visum est, cum non respondeat termino « *heuristica* ». Etc-

schematicae pro methodo docenda separantur; in praxi vero saepe miscentur. Ex. gr. Hermeneutica per rectam alicuius textûs interpretationem, ad fontes inveniendos saepe juvat, unde et Heuristicae munere fungitur. Item Ecplerotica non solum ad fontes supplendos, sed et confirmandos prodest; ut melius infra videbitur.

<p><i>Topica</i> ad certitudinem et exactitudinem co- gnitionis historicae assequendam</p>	}	<p><i>Heuristica</i>, de fontium inventione <i>Ecplerotica</i> de f. defectu supplendo <i>Critica</i>, de f. vel argumentorum valore <i>Hermeneutica</i>, de f. interpretatione</p>
--	---	---

<p>PHILOSOPHICA circa eventuum na- turam et valorem</p>	}	<p><i>absoluta</i>, per se (leges historicae) <i>applicata</i>, ex applicatione ad alias di- sciplinas.</p>
---	---	---

14. Procul dubio, Philosophica Topicam praesupponit; etenim tantum post certitudinem et exactitudinem historicam eventuum acquisitam, potest de eorundem natura et valore institui discussio. Revera, in praxi saepe accidit, ut aliquorum auctorum historica philosophia crebris gravibusque imperfectionibus afficiatur, eo quod ipsi certâ et exactâ eventuum cognitione careant.

nim ad cognitionem historicam acquirendam, aut materia technica (fontes) *invenitur*, aut *suppletur*.

Nec dici potest partem *suppletivam* (ecpleroticam) in *inventivam* (*heuristicam*) coincidere, quia « inveniri » debent fontes aut aliquid quod eosdem suppleat. Revera, hoc est verum in quantum inventio fontium et eorum suppletio sunt duae subdivisiones eiusdem officii (Topicae), sed non in quantum eadem sint operatio. Nam argumentum heuristico criticum *datur a re vel memoria ipsa*; ecpleroticum vero *ab argumentatione*. Quod melius, dum has Topicae partes explorabimus, patebit.

15. *Auxilia* seu *disciplinae auxiliae* uniuscuiusque scientiae seu disciplinae, huic opem ferunt ad faciliorem et tutiorem eius officii executionem. Quoad vero historiam, fere omnes disciplinae eidem auxiliae sunt, cum in omnibus his plura ad humani generis cognitionem idonea existant, quae historiae quamdam saltem illustrationem vel confirmationem afferunt.

16. Praecipuae vero hae sunt:

Philologia seu linguarum disciplina (morphologia et syntaxis, etymologia etc.).

Palaeographia, veterum scripturarum.

Diplomatica et *archivistica*, documentorum eorumque collectionum in tabulariis exstantium.

Bibliographia et *bibliotheconomia*, librorum et bibliothecarum.

Numismatica et *sphragistica*, pecuniae, numismatum et sigillorum.

Metristica, ponderum et mensurarum.

Araldica, insignium ac stemmatum.

Symbolistica, symbolorum in religionibus, scientiis, artibus, ad aliquid allegorice significandum adhibitorum.

Genealogia et *biographia*, familiarum ac singulorum hominum vitae.

Juridica et *ethica*, juris et morum.

Artistica et *technica*, artium earumque methodi.

Archaeologia, rerum antiquarum.

Chronologia, temporum.

Geographia, terrae coelique (mathematica nempe astronomica et geodaetica; physica nempe geologica, oceanologica, meteorologica; biologica nempe floristica, faunistica, anthropologica; anthropogeographica nempe ethnographica, politica et statistica).

TOPICA.

II. DE HEURISTICA (Inventiva) EIUSQUE CRITICA.

1. *De fontium natura et divisione.*

17. Fontes sunt materia testimonialis historiae. Vocantur fontes, quia ex his hauritur notitia rerum. Fontes considerantur uti testes; et hoc intuitu multifariam distinguuntur.

18. Fontes alii sunt *materiales*, alii *formales*, alii *mixti*.

Materiales sunt fontes ex se, quin aliquam includant formam intentionalem ad aliquem eventum enunciandum. Tales sunt *reliquiae* mutae veterum temporum: ex. gr., vestes quibus mortui cooperiebantur in tali loco et aetate, et quae nunc dissepeliuntur, testantur de arte textili, de criteriis ornamentalibus et etiam de commercio et industria illius populi et illius aetatis, quin talis vestis fuerit in sepulchro posita ad aliquid posteris notificandum.

Formales sunt fontes *memoriales*, nempe ad memoriam alicuius eventûs tradendam formati: tales sunt libri in quibus testis narrat eventum.

Mixti sunt *reliquiae memoriales*, nempe res veterum temporum, quae et per se et intentionaliter testantur de aliquo, quamvis non secundum idem. Sic ex. gr. inscriptio lapidea exarata ab auctoribus alicuius eventûs in eiusdem memoriam, est fons mixtus; nam ipse aliquid testatur materialiter et aliquid formaliter; aliquid praeter, aliquid juxta intentionem. Materialiter, testatur ex. gr. de arte sculptoria, ornamentalī, calligraphica illius temporis;

formaliter, testatur de facto de quo loquitur inscriptio. Per accidens, potest in aliquid unum coincidere testatio materialis cum formali, ex. gr. cum inscriptio characteribus gothicis exarata testatur verbis suam aetatem suumque locum in quibus talis vigeat alphabetica forma. Tunc et *res* et *verbum* coincidunt in hoc testandum, quod nempe lapis ille exaratus fuit tali tempore et loco (1).

19. Juxta eorum circumstantias et relationes, fontes praecipue ita distinguuntur.

20. Quoad *tempus* sunt *coaevi*, *pares*, *aequales* — *suppares*. — *remoti*.

Coaevi (synchro*n*i) *pares*, *aequales* sunt illi qui eiusdem temporis sunt quo eventus accidit.

Suppares, illius temporis quod immediate successit tempori quo accidit eventus.

Remoti sunt ceteri posteriores.

21. Quoad *locum* originarium (non vero semper est ille in quo nunc inveniuntur) sunt *domestici*, *interni* — *externi* sive *propinqui* sive *longinqui*.

Domestici, *interni* sunt eiusdem regionis in quo eventus accidit.

Externi aliûs regionis — sive proximae, et sunt *propinqui* — sive remotae, et sunt *longinqui*.

(1) Juxta BERNHEIM-CRIVELLUCCI (CRIVELLUCCI, p. 8):

I. RELIQUIAE — a) *reliquiae proprie dictae*: reliquiae corporeae; lingua; mores, festa, institutiones etc.; productiones industriales, artisticae, scientificae; acta publica et privata (epistolae etc.) — b) *monumenta*: inscriptiones; monumenta proprie dicta; documenta.

II. TRADITIO — a) *figurata*: picturae historicae; repraesentationes topographicae, sculpturae historicae — b) *oralis*: narrationes, legendae, anecdota, proverbia, cantus historici — c) *scripta*: inscriptiones historicae; genealogiae; calendaria; annales; chronica; biographiae; memoriae etc.

22. Quoad *testium relationem cum eventu*, testes sunt *auctores* — *cooperatores* — *extranei* seu simplices testes qui sunt *immediati*, *praesentes*, *oculares* — *mediati*, *absentes*, *auriculares* qui sunt *proximi* — *remoti*.

Auctores sunt illi a quibus eventus exstitit.

Cooperatores, qui auctoribus ad eventum efficiendum opem dederunt.

Extranei sunt ceteri.

Immediati, *praesentes*, *oculares* sunt illi qui eventui, uti spectatores, interfuerunt. Vocantur oculares quia ordinarie agitur de eventu visibili; sed testis *qui audit* aliquod verbum prolatum a quodam, est (translate) dicendus testis ocularis et non auricularis.

Absentes, *mediati*, *auriculares* sunt illi qui eventui non interfuerunt, sed ab aliis de eodem notitiam habuerunt. Unde sunt testes *mediati* quoad eventum, *immediati* quoad testimonium ipsis oblatum a narratoribus eventûs quos ipsi audierunt.

Proximi sunt qui audierunt ab agente vel teste immediato, unde ipsi sunt immediate *mediati*.

Remoti si ab alio mediato notitiam habuerunt.

23. Quoad fontium relationem cum suis auctoribus, fontes praecipue distinguuntur ut infra.

24. Quoad auctorem, causali sensu, sunt *authentici*, *genuini* — *apocryphi*, *spurii* — *anonymi*, *adespoti*.

Authentici, *genuini* — sunt illius auctoris quem fons ipse designat.

Secus sunt *apocryphi*, *spurii*. — Hinc fit ut non sint vere apocryphi, fontes illi qui cuidam auctori, immerito haud tamen ex ipsius fontis testimonio directo vel indirecto, sed a quodam posteriori aliorum errore, sive malâ sive bonâ fide affecto, tribuuntur. Unde non est apocrypha

Secunda (epistola) Clementis, quamvis non sit nec epistola nec Clementis.

Anonymi sunt illi quorum auctor ab ipsis non nominatur; *adespoti* quorum auctor ignoratur. Plerumque *adespoti* sensu tantum anonymorum sumuntur.

25. Quoad auctorem, graphico sensu, sunt *autographi*, *originales* — *apographi*. Aliquando sunt etiam *opistographi*; aliquando *palimpsesti*.

Autographi sunt ab ipso auctore conscripti: *originales* etiam vocantur.

Apographi sunt transcriptiones alicuius textûs (libri, chartae, etc.) ex originali aut ex alio apographo scripta. Usque ad typographiae inventionem a scribis ad hoc specialiter deputatis libri describebantur. Nunc libri typographice impressi, apographa typographica vocari possunt.

Opistographi sunt ea folia quae ambabus paginis scripta sunt, sed diversum documentum unaquaeque pagina offert. Hoc saepe antiquis temporibus, ante chartae inventionem et (ob eius vilius pretium) diffusionem, eveniebat; tunc enim ob materiae raritatem et pretium adhibebatur folium cuius altera pagina adhuc libera supererat.

Palimpsesti sunt ea folia quae jam scripta fuerunt, indeque abrasa et iterum scripta. Eâdem causâ ac supra hoc, medio praesertim aevo, accidit, ita ut habeantur palimpsesta (bis) abrasa et superscripta.

26. Quoad auctorem, sociali sensu, sunt *publici* — *semipublici* — *privati* (de documentis praesertim hic agitur).

Publici qui a publica auctoritate sunt dati; uti leges, decreta.

Semipublici a privatis, auctoritate publica interveniente; uti actus notariles.

Privati a privatis tantum, uti epistolae privatorum, et etiam virorum publica auctoritate praedictorum (principum, legislatorum) sed non in quantum sunt tales.

27. Tandem quoad « corpus » ipsorum fontium, hi sunt *integri* — *corrupti* qui sunt *mutili* (*acephali*, ..., *apodi*) — *interpolati* — *perturbati*.

Integri qui exstant uti ab auctore prodierunt; nec plus, nec minus, nec aliter.

Mutili, si minus; nempe si aliqua authentica carent parte (initiali — *acephali*; finali — *apodi*).

Interpolati, si plus; nempe si aliqua apocrypha pars eisdem adiecta est.

Perturbati, si aliter; nempe si materia, quamvis in omni parte sit authentica, in dispositione tamen partium sit perturbata.

28. Peculiariter quoad titulum, fontes documentales sunt *epigraphi* — *pseudepigraphi* — *anepigraphi*.

Primi verum, secundi falsum, tertii nullum titulum habent. — Notandum quidem est quod τὸ *incipit* aliquando tituli munere fungitur, uti in Bullis pontificiis: quia tunc ex usu tecnico (Cancellariae, etc.) in titulum sumitur; ex. gr. Bulla *Unam Sanctam*.

29. Praedictarum distinctionum sequens exstrui potest synopsis:

(I). EX FONTIUM NATURA.

A. *Fontes materiales* (reliquiae mutae).

Cadavera,
Manufactae non memorialia,
mores, institutiones,
lingua, proverbialia.

B. *Fontes formales* (memoriales).

Orales — narrationes, legendae, *folklore* (1),

Artistici — picturâ, sculpturâ, diagraphicê, architecturâ, etc.

Scripti — in chartis, libris, lapidibus, etc.

C. *Fontes mixti* (reliquiae memoriales).

Orales, *artistici* aut *scripti* ut supra, eventui ab ipsis memorato coequales et connexi, ex quo fit ut sint *reliquiae* illius temporis, et quidem *memoriales*, nempe in memoriam relictæ.

(II). EX FONTIUM CIRCUMSTANTIIS.

Fontes (Testes).

A) tempus	{	coaevi (synchroni), pares, aequales
		suppares
		remoti
B) locus	{	domestici, interni
		externi { propinqui
		{ loginqui

(1) Ex anglicis verbis *folk* - populus, et *lore* - eruditio. *Folklore* indicat tum studium tum collectionem *legendarum non historicarum* quæ in aliquo populo aut in pluribus populis ab antiquo existunt. Quamvis per se non sint historicae, legendæ folkloristicae aliquod historicum elementum (saltem externum et circumstantiale de moribus, institutionibus etc. antiquissimis) includere possunt.

Testes, eventus.

C) testium re- latio cum eventu.	{	auctores	{	immediati, praesentes, oculares		
		cooperatores				
		extranei			mediati, absentes,	{ proximi
					auriculares	

Fontes, auctores.

D) Fontium eorumque	}	authentici, genuini
auctoris relatio		apocryphi, spurii
causalis.		anonymi, adespoti
	}	autographi, originales
E) technica (graphica)		apographi
		— opistographi
		— palimpsesti
F) socialis	}	publici
		semipublici
		privati

Fontium corpus — titulus.

	{	integri	
G) corpus		{	mutili (acephali, ..., apodi)
			corrupti
			perturbati
II) titulus	{	epigraphi	
		pseudepigraphi	
		anepigraphi	

2. De fontium collectione et perscrutatione.

30. Cum ad certam exactamque alicuius eventûs
notitiam acquirendam oporteat ut idonei et sufficientes

reperiantur fontes, patet quod *Heuristica*, seu Topica inventiva, maximi est momenti. — Ad fontium autem inventionem, generice loquendo, haec observanda sunt.

31. Fontes colligere et in unum, juxta eorum naturam, coadunare ut studiosi citius et commodius eos perscrutari valeant, quammaxime oportet. Fontium vero *collectiones* aut sunt *naturales* aut *artificiales*.

Naturales sunt quando non *ad hoc* factae sunt; uti ruinae alicuius urbis, necropoles etc. — *Artificiales* vero cum *ad hoc* institutae sunt; et distinguuntur in *reales* uti musaea, tabularia etc., et *reproductivae* uti libri, collectiones photographicae etc.

32. Cum studium praesertim circa documenta versetur, hinc fit quod collectiones quae magis studiosorum in usu veniunt, sunt *reproductivae*, et maxime *librariae*: nempe collectiones criticae fontium documentalium (chartae, historiae etc.), quae nostris praesertim temporibus alacri studio conficiuntur, una cum bibliographicis earumdem collectionum enchiridiis.

33. Ad rem cfr:

BERNHEIM et CRIVELLUCCI ut supra.

LANGLOIS Ch. V.: *Manuel de bibliographie historique* — I: Paris 1896.

POTTHAST A.: *Bibliotheca historica medii aevi*. Wegweiser durch die Geschichtswerke des europaischen Mittelalters bis 1500 (rec. ed.) — Berlin 1895-96.

STEIN G.: *Manuel de bibliographie générale*. — Paris 1898.

34. Fontes a Critica dupliciter investigantur: in se et in eorum testimoniis. Priore intuitu habetur *Critica subjectiva*, scrutans valorem testis; altero, habetur *Critica objectiva*, scrutans valorem testimonii.

Critica subjectiva iudicat de authenticitate, integritate et origine fontis. Critica objectiva iudicat de veridicitate fontis.

3. *De Critica subjectiva,
quoad fontium authenticitatem et integritatem.*

35. Contra fontium authenticitatem et integritatem conjurant hominum malitia et negligentia. Igitur ante omnia, scrutandum est an in facti specie adsit periculum concretum malitiae vel negligentiae.

36. Malitia ex animo sectario, vel ex lucri cupiditate, vel ex vanâ gloriâ similia mendacia perpetrare potest.

Animo sectario non solum referenda est, ex. gr., proterva illa haereticorum astutia quae tot documenta finxit aut corrumpit, sed etiam stultus ille aliquorum orthodoxorum zelus, qui bonam causam falsis argumentis sustentare praesumentes, documenta fingere aut corrumpere non erubuerunt.

Lucri cupiditas variis causis similiter agere potest. Ex. gr., documentum fingi aut corrumpi potest ut tali argumento titulus possessionis aut praescriptionis creetur (hinc non rara falsa documenta mediaevalia circa fundorum possessionem, privilegiorum fruitionem etc.). Insuper librariorum seu scribarum fraus, qui lucri cupidine opera obscura illustribus scriptoribus (ex. gr. Ss. Patribus) aliquando adscribebantur.

Vana gloria potest aliquando scriptores ad hoc adducere ut apocrypha fingant ac illustribus scriptoribus adscribant, ut sibi quoquomodo gloriam adipiscantur.

37. Negligentia, praesertim in apographis, accidit ob scribarum desidiam vel praecipitationem, quibus documenta aut mutila aut perturbata saepe evadunt.

38. Criteria fundamentalia pro fontium authenticitate et integritate statuenda, haec sunt:

a) testimonium certum probatorum testium, uti citatio fontis in quodam inserta opere quod absque dubio a tali auctore exaratum fuit, qui, in casu, nec fallere nec falli potuisse censendus est. Quod dicitur de toto fonte, valet et pro eius parte vel commate, ab auctoribus fide dignis citato.

aa) hinc est quod aliquis fons, vel aliqua eius pars apocryphi sunt censendi si certe non citantur a talibus auctoribus et in talibus operibus coaevis vel subsequentibus, a quibus et in quibus certe citandi erant ille fons vel illa eiusdem pars, si tunc haec vel ille exstitissent, vel authenticitatis famâ tunc affecti essent.

b) concordantia materialis et formalis illius fontis aut eius partis cum aliis operibus certe ab illo auctore exaratis, cui fons tribuitur: quod criterium, tamen, haud omnino certum est, cum peritissimi imitatores adesse possint.

bb) magis vero valet argumentum negativum nempe discordantia manifesta et inexplicabilis inter illud opus et alia opera ab eodem auctore certe scripta, vel inter illam partem suspectam et ceteras eiusdem speciei in ipso fonte existentes.

c) concordantia materialis et formalis illius fontis cum temporis, loci, linguae, civitatis etc. circumstantiis in quibus fontem exstitisse constat: quod criterium est tantum verisimilitatis et convenientiae.

cc) multo magis vero valet argumentum negativum, nempe si adest discordantia certa et inexplicabilis inter materiam aut formam illius fontis vel eiusdem partis cum praedictis circumstantiis.

Nota. — Discordantia ut supra, est inexplicabilis quando constat auctorem ad hoc vel illud scribendum

(aut omittendum) compulsus non fuisse ob vim illatam, aut a passionum (irae, vanae gloriae, lucri etc.) aestu, aut ab ignorantia vel similibus circumstantiis.

39. Adest *interpolationis* species quae in hoc consistit quod aliqua glossa, processu temporis (et, saepe, absque malitia) in textum irrepsit; et, cum eo confusa, postea uti textus pars habita est. — Ad talem interpolationem dignoscendam, praeter criteria superallata (praesertim ex differentia styli etc.) haec habentur:

a) quando illud comma illustrationem et explicationem textus continet, dum e contra textus, in similibus et aequipollentibus casibus, talibus illustrationibus et explicationibus semper caret. Dicitur: in casibus similibus et aequipollentibus; nam si agitur de aliquo casu extraordinario peculiarem explicationem et illustrationem exigente, tunc illatio non valet.

b) quando illud comma talem illustrationem continet quae esset omnino otiosa pro tempore et loco auctoris, utpote omnibus tunc et ibi nota; necessaria, vero, aut saltem opportuna evasit in processu temporis vel in aliis locis etc.

40. Quoad mutilationem (praeter casus in quibus haec manifesta apparet ob sensus et contextus inexplicabilem interruptionem) criterium generale desumitur ex analogia ceterarum partium operis in quibus, dato simili et aequipollenti casu, semper adest aliqua explicatio et illustratio quae hic deficit. Item quando id quod deficit, esset una ex partibus principalibus narrationis vel argumentationis, quae certo ab auctore ignorari non potuit.

41. Quoad perturbationem (praeter casus in quibus haec manifesta est ob sensus et contextus inexplicabilem perturbationem) criterium generale est, quod in tali casu exstat ordo diversus ab illo quem constanter in similibus et aequipollentibus casibus auctor sequitur,

4. *De Critica subjectiva quoad fontium originem.*

42. Circumstantiae quae fontium originem afficiunt, sunt: *tempus, locus, auctor, familia*. Has dignoscere Critica satagit, cum illae ad iustum fontium valorem determinandum maxime juvent.

Quod si tempus, locus, auctor et familia non semper adamussim determinari possunt, saltem quaerendum est ut limites « possibilitatis », quanto magis fieri potest, circumscribantur.

43. *Tempus* et *locus* in quibus fons originem habuit, si non aperte ab ipso fonte designantur, eruuntur praecipue ex circumstantiis, tum positivis tum negativis, ex quibus colligitur, ex. gr., quod, quando vel ubi fons ille confectus fuit, ignorabatur hoc vel illud quod sequenti tempore aut aliis locis notum fuit; vel quod tunc et ibi vigeat haec lex, hic mos etc. quae scimus tali tempori vel loco proprium fuisse.

Item ex imitatione assidua quorundam auctorum, cuiusdam formae litterariae etc., quam scimus tali in tempore vel loco viguisse. Et similiter; uti quando adhibetur in fonte aliquod verbum sensu peculiari quem talis aetas A ignoravit et aetas C oblita est: tunc eruitur quod fons aetati B pertinet.

44. *Auctor*, cuius nomen a fonte ipso vel a fidedignis testibus non exhibetur, erui potest, ante omnia, ex comparatione styli cum aliis operibus quae absque dubio a tali auctore confecta fuerunt.

Item ex hoc quod fons tales narrationes (episodia, anecdotae) contineat quas solus Titius scire vel enarrare, saltem tali modo, potuit. Et similiter ex aliis circumstantiis quae si auctorem detegere non valent, saltem aliquos alios excludere possunt, ita ut ex tali exclusione saltem probabilitas pro Titio supersit.

45 *Familia*, technico sensu, hic adhibetur praecipue pro *codicibus*. Familia tunc constat ex codicibus apographis ex uno exemplari depromptis: exemplar quodammodo pater est; apographi ex eo immediate deprompti sunt filii; alii ex his, sunt nepotes, etc.

Attamen *familia* et de *notitiis* dici potest; quae constat ex narrationibus aliquorum auctorum ab alio auctore depromptis, et aliorum qui ab istis hauserunt, etc.

Quantum cognitio *familiae* in alicuius notitiae vel codicis valore determinando prosit, facile sequentibus eruitur exemplis.

Adsunt 12 scriptores IIIⁱ, IVⁱ et Vⁱ saeculi, narrantes de aliquo aliquid. Ex his, 8 narrant modo A, 4 modo B. Ex se, videretur esse potius credenda versio A quae 8 testibus pollet, quam B quae tantum 4 habet. Sed, horum 12 testium scrutatâ familiâ, eruitur quod ex 8 auctoribus, primus est « pater » ceterorum omnium, ita ut 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 omnes ex 1 hauserint, et non ex alio aliquo. E contra 9, 10, 11, 12 sunt inter se independentes praeter 12 qui a 9 procedit. Ergo proportio materialis 8-4 reducitur ad 1-3, nempe: 1 (= 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8) contra 1 (9, 12) + 1 (10) + 1 (11).

Item: pro aliquo textu adsunt 12 codices, quorum 8 talem recensioem, ceteri 4 aliam praeseferunt. Ex familiae perscrutatione eruitur haec generatio:

	1		9	10	11
	2	3	12		
4	5	6			
	8	7			

Patet quod si codices 2 et 3 ex 1 procedunt; si 4 et 5 ex 2, 8 ex 5, 6 ex 3, 7 ex 6, omnes reducuntur

ad *unam* recensionem. E contra 9, 10 et 11 sunt inter se independentes, 12 tantum ex 9 dependet: unde hi 4 pro 3 codicibus valent, illi 8 pro 1.

46. Multimode, notitiarum et codicum (imo, generice, omnium testimoniorum historicorum) familia erui potest: quod maxime ex praxi et intuitu dependet.

Dependentia codicis vel narrationis X ab Y eruitur aliquando ex materialiter minimis sed indubitabilibus indiciis. En exemplum ex BERNHEIM CRIVELLUCCI (CRIVELLUCCI p. 112): exstat quaedam instructio a rege Roberto ad Leopoldum Austriae ducem missa, theutonico sermone (*Deutsche Reichstagsacten*, v. IV, p. 427), et latino (a MARTENE) edita. An textus theutonicus, an vero latinus originalis fuit? ex his unus ex altero dependet, an ab aliquo alio? — Facilis responsio adest, si observetur quod textus theutonicus habet hoc comma: « *weliche wege... zu Brixen die besten sin* » (quae viae... ad Brixiam optimae sunt); latinus huic ita correspondet: « *quae viae optimae sunt versus Bresciam et Diabestan* ». — Evidenter, istud ridiculum *Diabestan*, ex *die besten* textûs theutonici male interpretato procedit: hinc et latinus ille ab illo theutonico.

5. — *De fontium testimonialium Critica objectiva.*

47. Critica objectiva, uti jam innuimus, veridicitatem fontis scrutatur, nempe an verum sit id quod a fonte affirmatur.

Quoad fontes testimoniales proprie dictos (chartae, libri, inscriptiones, etc.) criteria sunt eadem ac illa quae communiter pro testibus habentur.

48. Regula fundamentalis pro certitudine historica ex testimonio acquirenda, haec est: testis nec falli nec fallere, in casu, potuit: — nec deceptus neque deceptor.

49. Ut ab his mendis caveat testis, oportet :

a) ut in internis circumstantiis ad rectam perceptionem propitiis versetur ; nempe quod sit plene compos sui, integrisque sensibus pollens : non ebrius, non animo nimis exagitatus, non demens ; item non nevroticus, non hystericus, non phantasticus, praesertim in re quae phantasiâ exagitare potest ; non caecutiens in re visibili, non surdescens in re audibili, etc.

b) ut in externis circumstantiis ad rectam perceptionem propitiis versetur : nempe quod locus, tempus, lux aut tenebrae, silentium aut rumor, solitudo aut concomitatio etc. in errorem, perspectâ facti specie, inducere nequeant.

c) ut ipse absque dubio probus sit et verax, a mendacio abhorrens, veritatem amans : uno verbo, quod non sit honestae suspicioni obnoxius. Tanto magis hoc requiritur, si agatur de re quae aliquomodo testi illi interest tum ob familiae, patriae, sectae etc. suae amorem, tum ob alienae familiae, regionis, sectae etc. odium : sive de re quae eundem testem, nempe eius bonum nomen, divitias, commodum etc. tangat. Tunc extra omne dubium constare debet quod illi testi est « amicus Cicero, amicis Plato, sed magis amica veritas ». Hinc fit quod sit saltem per se et absolute loquendo, argumentum veracitatis (ac inde, credibilitatis) circumstantia quod testimonium a teste prolatum vertatur contra ipsum testem vel personas vel res ab eo dilectas etc.

50. Quoad testis scientiam, titulus potissimus est si ipse fuit *auctor* aut saltem *cooperator* operis aut rei de quibus ipse testatur. Si vero testis auricularis est, titulus potissimus est si hic fuit *familiaris* auctori eventûs, vel cooperatori vel saltem testi oculari, ita ut pluribus vicibus et quidem in diversâ animi dispositione, eandem

rem illi iste tradiderit: quod praesertim evenit si illas plures vices longa temporis mora diviserit.

51. Quoad auctoris veracitatem potissimus titulus est *gratuitas* testimonii ab ipso redditi: nempe si ex illo testimonio nullum materiale aut morale, directum aut indirectum bonum oriatur ipsi testi personaliter, aut suis domesticis, propinquis, corregionalibus, collegis, sodalibus, etc. aut suae thesi, sectae, fidei, etc. Tanto magis si ex illo testimonio oriatur aliquid damni materialis aut moralis ipsi testi vel suis, etc. Talis gratuitas testimonii est criterium internum.

52. Uti criterium externum, potissimus titulus credibilitatis in testis veracitate est *notorietas* (synchronica et topographica, nempe in illo tempore et loco) eventuum ab eo relatorum, ita ut praesumibile omnino sit ipsum non potuisse suis loco et tempore sociis falsum praebere de re ab istis plene iam cognitâ.

Item criterium externum est de teste *fama probitatis fundata*; nempe testimonium certum (concretum, illimitatum saltem quoad rem, gratuitum) de auctoris probitate ab aliis eundem apprime cognoscentibus redditum, dummodo et isti, qui sunt testes testis, credibiles omnino sint.

53. In fontium (testium, documentorum) credibilitate statuenda, haec potissimum animadvertenda, generice, sunt:

a) Gravitas et prudentia testis non est nostrorum temporum criteriis pensanda, sed illius. Hinc fit quod non est levis aut stultus reputandus ille mediaevalis scriptor qui quarumdam fabularum, nobis quidem absurdarum, existentiae credebat, quibus tota eius aetas fidem habebat.

b) Quoad vero documenta publica, notandum est quod eorum character (ut aiunt) officialis potest esse et optimus et pessimus titulus credibilitatis, juxta diversos casus. Sane, in re non controversâ et politicam rem non respiciente, optimus erit, nam tunc documentum publicum censetur prudenter perpensum fuisse et attentè redactum: e contra, in re controversâ, praesertim politicâ; nam uti notum est, tunc plerumque id quod ironice vulgo « veritas officialis » dicitur, a reali veritate toto coelo distat.

c) Quoad valorem subiectivum alicuius testimonii, nempe circa valorem relativum testis, notandum quod non confundi debet huiusmodi valor in genere vel in quadam parte existens cum valore necessario ad casum. Sic Ambrosius, Augustinus, Athanasius, Chrysostomus sunt summi pretii Patres, in ecclesiasticâ doctrinâ magnifici principes: sed hoc non impedit quod in aliqua quaestione historica peculiari, eorum testimonium minoris sit pretii quam alicuius modesti chronographi simplex relatio.

d) *Secta* (1) auctoris (testis, historiographi) seu eius *pars* est maximè momenti elementum pro eiusdem valore testimoniali statuendo, ita ut totus narrationis sensus et valor moralis ad justam mensuram, tali criterio, revocari possit.

Typicum exstat exemplum ex BERNHEIM-CRIVELLUCCI (CRIVELLUCCI, p. 171). Quaestio est de colloquio pontificis romani Stephani II cum rege franco Pippino a quo ille, anno 753, auxilium contra langobardicas incursiones impetravit.

(1) Sensu trascendentali; italice: *partito, fazione, scuola*.

*Auctor romanus (Lib.
Pont. in vita Steph. II).*

Ipseque (scil. Pippinus rex) in palatio suo in loco qui vocatur Ponticone ad fere trium milium spatium descendens de equo suo cum magna humilitate terrae prostratus una cum sua conjugē filiis et optimatibus eundem sanctissimum papam suscepit, cui et vice stratoris usque in aliquantum locum juxta ejus sellarem properavit. Tunc praedictus al-mificus vir cum omnibus suis extensa voce gloriam et inces-sabiles laudes omnipotenti Deo referens, cum hymnis et can-ticis spiritalibus usque ad praefatum palatium pariter cum jam-dicto rege omnes profecti sunt, sexta jannuarii mensis die in Apparitionis domini Dei et sal-vatoris nostri Jesu Cristi sacra-tissima solemnitate.

Ibique intus oratorium pariter consedentes, mox ibidem beatissimus papa praefatum christia-nissimum regem lacrimabiliter deprecatus est, ut per pacis foe-dera causam beati Petri et rei-publicae Romanorum dispone-ret. Qui de praesenti jurejurando eundem beatissimum papam sa-tisfecit omnibus ejus mandatis et ammonitionibus sese totis nisibus oboedire et etc.

*Auctor francus (Annal.
Melten.; Chron Moissiacen).*

Ibique veniens praedictus papa a Pippino rege honorifice sus-ceptus est. Qui multa munera tam regi quam et optimatibus ejus largitus ost.

Sequenti vero die una cum clero suo aspersus cinere et in-dutus cilicio in terram postra-tus per misericordiam Dei om-nipotentis et merita beatorum apostolorum Petri et Pauli Pip-pinum regem obsecrat, ut se et populum Romanum de manu Langobardorum et superbi regis Haistulphi servicioliberaret. Nec antea a terra surgere voluit quam ei praedictus rex Pippinus cum filiis suis et optimatibus Fran-corum manum porrigeret et ip-sum pro indicio suffragii futuri et liberationis de terra levaret. Tunc rex Pippinus omnem pon-tificis voluntatem adimplens di-rexit eum ad monasterium sancti Dionysii martyris etc.

Ambae narrationes interpretari debent ex criterio *partis*; secus inexactam de eventu notionem praeberent. Uterque auctor enim suum protagonistam extollit cum detrimento alterius partis; unde ex anormali proportionem personarum, prospectus eventus falsus emergit. Romanus exaggerat benignitatem regis, francus humiliationem Pontificis. De hoc romanus nimis parce loquitur (uno verbo *lacrimabiliter*), francus pariter de illa (uno verbo *honorifice*). In nostro casu, veritas clare emergit ex duorum fontium comparatione; sed si unus tantum superesset, sufficeret criterium *partis* ad textum rite interpretandum, quia textus ipse unius vel alterius monstrat ex se exaggerationem partis.

54. Quoad fontium statum materiale, patet quod fons non debet esse apocryphus, nec mutilus, nec interpolatus, nec perturbatus: — quod sane patet.

Animadvertendum tamen est:

a) Si adsit documentum corruptum, sufficit ad eius credibilitatem in aliquâ re peculiari, quod mendum non afficiat locum qui ad rem refertur. — Ita, ex. gr., dum constet quod documentum illud authenticum sit corruptum ex hoc tantum quod pars haec interpolationi seu perturbationi obnoxia fuit; si ad rem facit alia documenti pars, evidenter mendum illam partem corrumpens non afficit hanc partem quae integra manet.

b) In ipso verbo seu sticho corrupto aliquid veritatis, diminutae quidem et quasi personatae, adesse potest: ita ut erui et rectificari, non vero rejici omnino debeat. Exemplum praeclarum habetur in antiqua illa *Abercii passione* quae fabulosa in ipso subiecto arguebatur, hoc argumento quod Abercius uti *Hierapolitan.* episcopus dabatur, cum tunc temporis nullus talis vixe-

rit episcopus, nomine Abercius. Postea patuit quod verbum fuerat unâ litterâ corruptum, et quod agebatur de Abercio *Hierapolitano* episcopo. Ergo reapse existit Abercius episcopus, et quidem episcopus urbis cuius nomen erat Hierapolitano simillimum.

c) Immo, documentum apocryphum in aliqua re peculiari verax esse potest, cum perspicuum sit quod falsarii, ut suae thesi auctoritatem concilient, falsum pluribus veris circumdant et tegunt. Ut autem, in talibus casibus, verum a falso distinguatur, adest potissimum criterium quod illa res peculiaris thesi falsae non necessario adnectatur, quod res illa talis sit quod nisi vera esset, a coaevis (quibus opus a falsario destinabatur) subito et generaliter de falso argueretur, ita ut a nemine crederetur, etc.

55. Ergo ut fontium testimonium certam de aliquo eventu notitiam praebeat, huic thesi correspondere debet: certum est quod talis eventus accidit, quia certum est quod N. de eodem eventu taliter testatus est, et ipse N. in hoc casu nec falli, nec fallere potuit. — Nisi haec thesis in toto et in suis partibus probari possit, certitudo abest; probabilitas, ad summum, superesse potest.

6. *De reliquiarum Critica objectiva.*

56. Hic agitur de fontibus materialibus, vel de mixtis in quantum sunt materiales.

Pro eorum disquisitione, maximi sunt momenti disciplinae auxiliares quibus datum est reliquiarum « mutarum » naturam, speciem et qualitates agnoscere, ad errores (saepe ridiculos) evitandos.

57. Ante omnia investiganda est natura physica reliquiae (nisi evidenter pateat qualis sit): ne ex. gr. ossa humana credantur quae ossa belluina vel nec ossa quidem sunt.

58. Deinde fundamentale criterium est, ut investigetur an id quod reliquia est aut quod eidem inest, univocum aut aequivocum sit: nempe utrum sit certus effectus unius certae causae an etiam ab alia ortum habuisse potuerit, etc.: ne, ex. gr., quaedam lineae vel quidam sulculi in pariete, casu, quacumque physicâ fortuitâ causâ impressi, pro signis, figuris, graphitis manu hominis impressis habeantur.

59. In his omnibus experientia ac diuturnus usus, omnium optimi sunt magistri.

7. De traditionis oralis Critica objectiva.

60. *Traditio* in historicis disciplinis tripliciter sumitur. — Communi sensu, est « traditio historica qua eventuum notitia nobis per testimonium traditur », quacumque testimonii formâ adhibitâ. — Ecclesiastico sensu, habetur *Traditio dogmatica* quae unâ cum S. Scripturâ complectitur christianae fidei et moralitatis divinam traditionem; ideoque, non secus ac S. Scriptura, infallibile Dei testimonium praesefert. — Demum, technico sensu, *traditio oralis* (*vulgaris, popularis*) est testimonium a documentis et monumentis distinctum, a DE SMEDT (*IgHe*, p. 35) recte definitum: « relatio alicuius facti per testes mediatos atque aetate qua illud contigisse fertur longe posteriores, ignotis omnino testibus immediatis et etiam intermediis, per quos facti memoria servata est et ad remotiores illos testes pervenit ».

De hac ultima nobis hic est sermo.

61. Talis traditio vulgaris fere semper parvi aut nullius pretii *immediati et absoluti* est: malo enim intrinseco laborat, quatenus non est *fixa*, ideoque naturâ suâ (idest: humanâ naturâ) *mutabilis* est. Re quidem vera, omnibus notissimum est quod non solum vulgus notitias inflat, confundit, phantasticas reddit; sed et persaepe in una eademque familia vel sodalitate per paucas personas composita, notitia alicuius interni eventûs de ore in os ita deformatur ut post unum vel alterum diem, seu potius post unam vel alteram horam, a veritate non parum distet.

Igitur si in ipsorum documentorum testimonio iudicando, tanto minus est securum, quanto magis scriptor, testis mediatus, a scriptore teste immediato, distat (uti patet), tanto magis hoc dicendum est de vulgari traditione quae non de scripto ad scriptum et ab homine plus minusve ingenii doctrinaeque non experte ad similem hominem descendit, sed de ore in os, de memoria in memoriam, de vulgo ad vulgus defluit.

62. Nec juvat circumstantia quod de facto illustri aut de longaeva traditione agatur.

Etenim quoad hanc, maior minorve duratio independens est ab eiusdem traditionis fonte. Quoad illam experientia satis docet quod de illustrissimis et famosissimis (suppositâ veritate) eventibus adsunt traditiones omnino falsae. Constantini imp. baptisma a Silvestro Papa collatum, eiusdem imperatoris decretum de temporali Dominio pontificio, Septem Dormientium ephesina resurrectio, etc. ab omnibus, per longum tempus, in ipsis locis ubi eventus supposititius collocabatur, uti omnino vera, tradita et accepta sunt. (1)

(1) Sic, quoad alicuius humani oris personaeque figuram, cavendum est ne cuiusdam traditionis longaevas cum eius authen-

63. Igitur pretium *immediatum* et *absolutum* traditionis oralis seu vulgaris, fere nullum est, cum saepe nullum habeat fundamentum, sed potius (ut de eccles. historia sit sermo) ab apocryphis scriptis, piisque fabulis a quorundam pseudozelatorum phantasia diffusis ortum unicum habeant. Tales sunt VII Dormientium, S. Christophori etc. etc. « legendae ».

64. Attamen aliquod qualecumque pretium *mediatum* et *relativum* oralis illa traditio habere potest. — Si ea non continet historiam uti falsam aliunde demonstratam sed omnino possibilem, potest esse indicium veritatis, quamvis diminutae et perturbatae. Saltem cavendum est ne talis traditio reputetur *falsa*, ex eo tantum quod non est *probata*, cum solum *non sit per se acceptanda*, ob *probationis sufficientis defectum*. Etenim ut aliquod testimonium sit acceptabile, non sufficit quod possit esse verum; eodemque modo, testimonii insufficentia non significat per se quod illud sit falsum.

8. De fontium discordia.

65. Restat dicendum de testimoniis contrariis. Antea quidem observandum est:

a) aliquando testimonia sunt inter se contraria, tan-

tia confundatur. De Iesu Christi humana figura adest plurimum saeculorum traditio; ita ut et hodie eiusdem sacratissimi vultus quaedam typica delineatio conservetur quae post Constantini pacem adhiberi coepit: attamen haec longa traditio nullius est pretii pro eiusdem figurae authenticitate, quia orta est absque antiquioris traditionis testimonio, et omnino « conventionalis » nata est. Ita dicatur de pluribus Sanctis: ex. gr. s. Sebastianus in christiana arte plerumque apollineae pulchritudinis haeredem formam sumpsit, quae tantum authentica est, quantum est illa, prorsus simillima, quae ad archangelum Michaellem figurandum tradita est.

tum apparenter, quia ipsa non loquuntur « de eodem secundum idem ».

b) e contra, aliquando duo testes sunt inter se contrarii quamquam hoc non appareat; hoc praesertim accidit quando unus aliquem eventum affirmat, et alter de eo tacet: tunc contrarietas primâ fronte non apparet; sed quando qui tacet, certe locutus esset si eventum illum exstitisse crederet, evidenter eius silentium aequivalet negationi (v. infra de argumento negativo); ergo unus affirmat et alter negat.

c) aliquando plures testes contrarii possunt omnes substantialiter esse veridici, si eorum contrarietas aliquas circumstantias seu judicia subjectiva non vero eventuum substantiam afficit.

d) e contra, plures testes contrarii (non vero contradictorii) possunt esse omnes falsi, ob excessum aliqui, et aliqui ob defectum; praesertim in numeris exponendis ut, ex. gr., dum unus ait 15, alter 25, cum reapse fuerit 22.

66. Igitur quando testes sunt inter se contradictorii, h. e. quando unus ait et alter negat de eodem secundum idem (ita ut inter *sic* et *non*, unum necessario sit verum ac alterum falsum), tunc verum, (saltem probabilius, si non omnino certum) statui potest ex comparatione valoris testium utriusque partis; ita ut, ceteris paribus, credibilior sit coaevus, domesticus, sodalis etc. quam tempore vel loco vel consuetudine extraneus. Attamen notandum est quod titulus moralis titulo materiali praevalet, ita ut, ex. gr., credibilior sit testis gratuitus quamvis suppar aut auricularis, teste non gratuito quamvis coaevo aut oculari.

67. Insuper animadvertendum est, quando, ceteris paribus, adsunt plures hinc inde testes, non omnes vero immediati, aut non omnes eodem gradu mediati. Hoc persaepe accidit in historia eccles. de priscis Ecclesiae eventibus — puta de ebionitis — ab auctoribus IIⁱ et III saec. (mediatis testibus), relatis. Tunc distinguendum omnino est inter merum numerum testium utriusque partis et eorumdem fontes: cfr. § 45.

III. DE HERMENEUTICA (Interpretativa).

68. Hermeneutica fontium interpretationem sinceram quaerit, nempe sensum genuinum testimonii a fonte redditi.

Hermeneuticam maxime adjuvant disciplinae auxiliares Historiae, praesertim philologia, palaeographia et diplomatica, chronologia etc.

69. Error quem potissime Hermeneutica cavere debet, est aequivocatio. Huius formae, in casu, praecipuae sunt: *technica*, *anachronistica*, *anatopica* et *formalis*.

70. *Aequivocatio technica* vertit circa diversam officii et consuetudinis speciem. Ex. gr., sigla *R* in notariali stylo significabat *renuntiavit*; in cancellariali vero significabat *registrata*: adesset ergo aequivocatio *technica* (stylistica) si unum pro alio sumeretur.

71. *Aequivocatio anachronistica* versatur circa eiusdem rei diversum sensum juxta temporum diversitatem. Ex. gr., verbum *reclusus* in classica lingua latina significat « apertus », in mediaevali vero, praesertim ecclesiasticâ, significat « clausus, segregatus » (unde *reclusi* et *reclusae* vocabantur quidam monachi et quaedam moniales claustrales); hinc aequivocatio *anachronistica* adesse potest si

«reclusus» in mediaevali documento per classicam significationem explicaretur. — Item frequens aequivocatio anachronistica est circa plura verba communia, quae mediaevali tempore sensum habebant realem et malâ seu vili significatione expertem, postea vero (praesertim in vulgari eloquio) alium sensum tropicum et malâ aut vili aut ridiculâ notâ affectum exhibent: talia sunt italica verba *cor-tigiano*, *barbassore* (*valvassore*), etc.

72. *Aequivocatio anatopica* versatur circa verbum significans hoc in tali regione, aliud in alia eiusdem nationis vel gentis (= linguae): quod in variis eiusdem linguae dialectis aut eiusdem gentis linguis saepe saepius accidit (1).

73. Ad hoc reduci potest aequivocatio topo chronistica circa humanarum actionum valorem moralem, nempe circa animum auctoris, circa sensum moralem alicuius aetatis aut populi de rectitudine aut pravitate alicuius moris vel operis vel rei, etc. Ita (ut unum ex millibus exemplum afferatur) a quibusdam Titius Caio valde pejor judicatur quia opera a Titio expleta *hic* et *nunc* peiora Caii operibus judicantur; cum e contra *ibi* et *tunc* contrarium bonâ fide (haec notetur circumstantia) existimabatur.

74. *Aequivocatio formalis* versatur circa formam praesertim litterariam, documentorum: an sit opus prosasticum vel poëticum; simpliciter narrativum vel polemicum (apologeticum, satyricum etc.) vel oratorium. Tunc enim diversus esse potest sensus verborum et propositionum. Imo circumstantia regularum prosodiae et «rimarum» aliquando ad interpretationem statuendam juvat, expli-

(1) Uti in linguis neolatinis: unde diversum omnino valorem habent verba gallica *fourbe* et *forfanterie* quam italica *furbo* et *furfanteria*.

cans quare hoc insolitum aut inexactum verbum ab auctore adhibitum fuerit. Ex. gr.: prosodiae regula explicat quare in Abercii-inscriptione *Pastor bonus* fit *Pastor purus* (Ποιμένος ἀγνοῦ, non vero καλοῦ); unde non valet obiectio quod « Pastor » ille Christum non significet ex eo quod eius titulus biblico-patristicus est « Pastor bonus »: prosodia enim Abercium compulit ad adjectivum littera vocali incipiens adhibendum.

75. Criterium fundamentale Hermeneuticae est methodus explicandi commata obscura alicuius fontis per alia similia et aequipollentia commata fontis ipsius — vel aliorum operum analogorum eiusdem auctoris — vel saltem alienorum eiusdem speciei, temporis, loci et ceterarum circumstantiarum.

IV. DE ECPLEROTICA (Suppletiva) EIUSQUE CRITICA.

76. Ecpleroticae est per argumentationem fontibus deficientibus supplere. Attamen, et fontibus esistentibus, utilis est ad eorum testimonium argumentationibus confirmandum et illustrandum.

77. Ecpleroticae argumentationes praecipuae sunt: *argumentum negativum*, *combinatio*, *parallelismus*. Horum argumentorum duo primi certitudinem historicam afferre solent; tertius ad probabilitatem et verisimilitatem tantum, ordinarie, conduit; et potius ad eventum jam aliunde notum, sed non satis et in omnibus suis circumstantiis cognitum, plenius explicandum adhibetur.

78. *Argumentum negativum* in hoc consistit: eventus qui a quibusdam supponitur uti verus, reapse non evenit quia ab A, B, C non testatur; idest quia A, B, C de eo omnino silent.

Ut hoc argumentum sit validum, oportet, ut (a) re- vera A, B, C de eventu discusso loquuti non sint, (b) quod si reapse eventus ille accidisset, necessario A, B, C illum cognovissent et (c) necessario de eo loquuti essent. Tribus his conditionibus expletis, tunc argumentum est validum, quia argumentum negativum in tantum valet, in quantum positivo aequipollet, nempe: « A, B, C ta- cuerunt = A, B, C negaverunt = affirmarunt quod non ».

Si vero una ex tribus deest, argumentum nullum est; ad summum tantum probabilitatis habet, quantum pro- babile est vel quod A, B, C non sint loquuti, vel quod, datâ eventus veritate, eum cognovissent et de eodem lo- quuti essent.

79. Argumentum negativum pleno jure refertur ad argumentum auctoritatis, quia, ut nuper vidimus, in tan- tum valet, in quantum reali testium negationi aequivalet.

80. Generaliter loquendo, argumentum negativum nonnisi summâ cautelâ adhibendum est, praesertim quoad criterium de scriptorum tacentium suppositâ scientiâ circa eventum de quo agitur. Praeteritis praesertim tempo- ribus, notitia eventuum etiam publicorum et praestan- tiorum nec rapida nec lata, ad instar nostri temporis, erat.

Ut autem exemplis a laudato DE SMEDT (p. 31) allatis utamur, — « sic v. gr., quod utique incredibile videretur nisi omnino certum esset, S. Augustinus anno 405 nihil sciebat de celebri concilio episcoporum catholicorum Sardicae congregato anno 343; sed solummodo, atque etiam valde imperfecte, noverat conciliabulum eodem tempore ab Arianis Philippopoli habitum [cfr. *Contra Cresco- nium* III. 34 et IV. 44]: unde ulterius neque cognovisse judicandus est quaedam opera S. Athanasii, ubi de con- cilio Sardicensi diserte et fuse agitur. — Idem Augu-

stinus, ubi episcopus ordinatus est, non noverat Canonem VIII concilii Nicaeni, quo vetabatur ne duo simul episcopi in eadem civitate essent; nec illum canonem noverat senior episcopus hipponensis Valerius [cfr. *Epist.* 213, al. 110 n. 4]. Attamen concilio Nicaeno adfuerat Caecilianus episcopus Carthaginensis qui et authenticum exemplar Canonum in illo editorum in Africam attulerat. Sic etiam S. Gregorius Nazianzenus, circa an. 380 orationem panegyricam publice pronuncians in laudem S. Cypriani, permiscuit historiam celebris episcopi Carthaginensis, qui martyrium subiit an. 258, cum actis S. Cypriani Antiocheni qui, primo magicis artibus deditus, tandem ad fidem conversus, paulo post martyrio coronatus est Nicomediae an. 304: haec igitur adeo confundit Gregorius ut ex utroque unum fecerit, quum nihil praeter nomen habuerint commune [cfr. Migne P. G. XXXV, p. 1167] ».

81. *Combinatio* (1) in hoc consistit quod ex connexionе duarum notitiarum tertia eruatur. Ex. gr.: a fonte A scimus quod Titius rex die 1^a octobris erat cum exercitu suo in urbe X; e fonte B scimus quod 5^a die eiusdem mensis (et anni) erat cum exercitu suo in urbe Y. Tunc temporis, viae quae duas urbes coniungebant, erant a, b, c; duarum priorum trames ita late longeque evolvebatur, quod octo saltem diebus pro a, decem saltem diebus pro b, viatori opus erat. E contra via c tam brevis erat, ut quatuor tantum diebus, tota percurreretur. Ergo Titius viam c percurrit, de X ad Y iter faciens. Atqui in media via c tunc exsistebat

(1) Terminus technicus; BERNHEIMIO est, theutonice, *Kombination*.

urbs Z; ergo circa diem 3um vel 4um octobris illius anni Titius fuit in urbe Z, quod fontes non testantur, sed ex eorum combinatione deducitur.

82. Ut combinationis vis certitudinem ingerat, oportet ut nullam aliam concretam hypothesin admittat, uti patet. Hinc oportet ut criticus apprime omnes circumstantias coefficients vel immutantes cognoscat; ita ut in elencho possibilium casuum nullus absit; unde, omnibus illis, praeter unum, peremptis alius casus inveniri non possit qui illi uno superstiti applicationem contendat.

Item oportet ut exclusio ceterorum casuum sit certa, et non tantum probabilis ad certam notitiam deducendam; secus tantum probabilis, plus minusve, deducitur.

83. *Parallelismus historicus* est analogia inter duos eventus seu eventuum cyclos, inter se independentes, at naturâ, evolutione, circumstantiis omnino similes.

Argumentum fundatur super intrinseca convenientia (per experientiam potissimum confirmata) huius propositionis: — Datâ analogiâ tum subjectorum agentium tum circumstantiarum in quibus illi agunt, ordinarie habetur analogus effectus.

Haec inductio libertati humanae non contradicit, si recte et discrete intelligatur. Libertas enim humana consistit in hoc quod homo potest libere velle aut nolle hoc; et ideo, iuxta externam possibilitatem, facere hoc vel non facere. Parallelismus historicus respicit quaestionem historicam, nempe factum, cum experientia doceat quod homines in talibus circumstantiis positi, quamquam liberi sint velle A aut nolle B, attamen plerumque et ordinarie nolunt A et volunt B.

Ut vulgari, at claro, exemplo utamur, nummus in frequentata via projiciatur omnibus conspiciendus. Absque dubio, unusquisque ex tot transeuntibus liber est quoad velle aut nolle nummum colligere, tanto magis si nummus est minoris pretii: attamen, haud minus certum est, quod, de facto, ex tot transeuntibus et conspicientibus fere omnes nummum colligent atque sibi servabunt.

Hinc deducitur quod maxima hominum pars est in suis actibus magis « impulsiva » (ut aiunt) quam reflexiva, quamvis ratione humanâ, iuxta naturam suam libero arbitrio pollentem, uti possit.

Ergo concludendum est quod praesertim in eventibus multitudinem humanam (ex. gr. populum aliquem) spectantibus, similes circumstantiae similem supponunt evolutionem.

84. Centum exemplis res confirmatur. Popularis seditio Romae a Nicolao Laurentii (Cola di Rienzi) eaque Neapoli a Thoma Agnello (Masaniello) exagitatae, simili prorsus « ambitu » (1) ortae, simillimum finem habuere. — Praeclarum ab ecclesiastica historia exemplum praebeatur de Monophysitismi et Protestantismi propagatione ob politicas et ethnicas circumstantias prosperas aut adversas: in ambobus casibus momentum historicum ferebat religionem orthodoxam a gubernio imperiali et a populo dominante veneratam, haeresim vero a principibus imperiali gubernio adversis et a populis populo dominanti inimicis propugnatam: unde idem exiit effectus generalis quod Graeco-latini plerumque orthodoxi (chalcedonenses), et Syri atque Copti plerumque heterodoxi (monophysitae, jacobitae) evaserint; non secus ac, Protestan-

(1) Italice: *ambiente*. Cfr. infra § 100 sqq.

tismi tempore, populi latini (itali, galli, iberi) et populi antigermanici (hiberni, poloni) plerumque catholici; populi vero antilatini, germanicae stirpis (teutonici, scandinavi, angli, scoti) plerumque protestantes evaserunt.

85. Quid ergo? Toties quoties statui potuerit parallelismus inter eventum seu eventuum cyclum A et alium B, quorum primus complete cognitus est in omnibus et singulis suis circumstantiis et adiunctis, non vero alter; tunc habebitur valida praesumptio ad complendam seu saltem illustrandam historiam B ex completa et illustrata historia A.

86. Exemplo typico parallelismus historicus in re magni momenti comprobanda vel saltem elucidanda demonstratur utilissimus.

Eventus tam indiscutibilis quam primo intuitu inexplicabilis habetur: ecclesiae Syriae, Armeniae et Aegypti ab islamitica invasione et dominatione non sunt eversae; ac post tot saecula dirasque persecutiones adhuc vivunt et plus minus vigent: e contra, ecclesia africana (carthaginensis), tam illustris, fere subito ab islamismo funditus eversa et deleta est. Quomodo hoc explicatur et illustratur?

Islamiticae invasionis tempore talis erat Armeniae, Syriae et Aegypti ecclesiastica conditio ut non solum ibidem essent christiani graeci in Armenia potentes, in Syria vero et Aegypto dominantes, sed praecipue adessent armeni, syri, aegyptii (copti) incolae christiani. Tunc factum est, quod islamitica invasio expelleret aut saltem disperderet graecos ideoque graecam ecclesiam hucusque potentioorem; attamen ecclesias nationales non solum servaret sed potentiores quam sub byzantino imperio (iisdem ecclesiis infensissimo) redderet. Item religio christiana

ibi melius servata est, ubi aderat interna regio a populo nationali melius possessa, uti in Libano et in Thebaide. — Idem igitur evenire debebat in ecclesia africana si praeter Latinos qui (ad instar Graecorum in Oriente dominantium) Africam implebant, etiam Punicos et Berberos, (nempe populum incolam, cum latinus esset populus colonialis) Ecclesia suos habuisset. Unde si ecclesiae africanae fatum tam diversum fuit, ex parallelismo historico concludendum est, quod inter Punicos et Berberos Ecclesia numquam dilatata fuit; unde expulsâ colonialis populi latini dominatione simul ac ecclesiâ, (quod tanto facilius fuit, quanto magis Latini litore circumscribebantur) nulla Africae superesset nationalis (punica aut berbera) ecclesia.

Ex alio parallelismo historico arguitur Punicos et Berberos christianismo extraneos mansisse. In ceteris regionibus ubi populo nationali supererat populus colonialis dominans, seu saltem praepotens, habitum est inter duos populos acre et inextinguibile dissidium quod Ecclesiam invasit, quando ambo populi erant christiani. Hinc factum est quod in Oriente non solum graeci essent plerumque orthodoxi (chalcedonenses) et armeni, syri, copti heterodoxi (monophysitae), sed orthodoxi ab haereticis « melchitae », idest « imperiales » vocarentur; ita ut politico sensu res ecclesiastica in ecclesiam imperialem et ecclesias nationales distingueretur. Idem jam innuimus accidisse in Occidente, Protestantismi tempore. — Igitur si Punici et Berberi, Latinis et Byzantinis infensissimi, plerumque christiani essent, adesset similiter « haeresis berbera » nempe a Berberis si non orta, saltem accepta; uti monophysitismus jacobita « haeresis syro-coptica » pleno jure dici potest. — E contra nihil huiusmodi ha-

betur: ecclesia africana tantum a Donatismo perturbata est; Donatistarum vero schisma omnino internum inter Latinos fuit, Punicis Berberisque ignotum. Ergo confirmatur hos fuisse ab Ecclesia, saltem maxima ex parte, extraneos (1).

87. Igitur parallelismus historicus consistit in applicatione *legum historicarum*, nempe criteriorum generalium circa aliquorum eventuum genesin et evolutionem, quae criteria a Philosophia historiae, ut mox videbimus, deducuntur.

Appendix.

V. DE DIEGETICA (Narrativa).

88. Diegetica notitias ex Heuristica et Ecplerotica depromptas, et per Criticam atque Hermeneuticam confirmatas et illustratas exponit: idest, veridicam narrat historiam.

89. Diegeticae hae sunt normae generales ex quibus idoneus historiographus habetur:

Lingua pura et exacta, stylus clarus et connexus — lucidus ordo, inoppugnabilis argumentatio — fontium sedula citatio — perennis aequanimitas. (2).

(1) Cfr. HOLME: *The extinction of the christian Churches in North Africa*. London, 1898.

(2) Cfr. MACAULAY: *History in Crit. and Hist. Essais*: BERNHEIM-CRIVELLUCCI, etc.

PHILOSOPHIA.

VI. DE PHILOSOPHIA HISTORIAE ABSOLUTA.

1. *De conceptione historiae philosophica.*

90. Conceptio historiae philosophica intuetur historiam in suis causis generalibus quoad humani generis naturam et finem.

Duplex habetur conceptio: *spiritualistica* et *materialistica*.

91. Juxta spiritualisticam historiae conceptionem, historia resultat ex connexione coefficientium materialium cum hominis libera voluntate, sub divinae Providentiae lege et regimine.

Juxta materialisticam, historia resultat ex mera physicorum agentium connexionem, absque humana libertate et divina Providentia quarum existentia a materialistica philosophia negatur. Hinc est quod systema philosophiae materialisticae vocatur *determinismus*, quippe quod negat humanam libertatem, omniaque phaenomena historica a causis materialibus *determinari* declarat.

92. Conceptio spiritualistica a christianismo perfectam habuit expressionem. Christiana quidem scientia unitatem humani generis statuens, ac « humanam familiam » e manu Creatoris proditam, ab eius Lege et Providentia directam, a Verbo Dei redemptam, et ad aeternae vitae praemia vocatam demonstrans, historiae philosophiam vere scientificam reddidit, cum humanorum eventuum primas causas ultimumque finem patefaciat.

Ante Christum natum et praeter hebraicum populum, historia in orbe pagano concipiebatur vel sensu

omnino materialistico juxta scholas philosophicas materialismo addictas; vel saltem sensu deterministico, divinitatis et animae immortalis notionem non excludente, sed omnia a cæco ac irresistibili *Fato* determinata, hominesque Fati ludibrium asserente. Insuper paganismus notione « humanae familiae », saltem clara et concreta, carebat; unitatis ideam singulis tantum populis applicans, ita ut populi inter se omnino extranei (ideoque infensi, cfr. *hostis* = peregrinus, inimicus) haberentur.

93. Postquam christianismus invaluit, philosophia historiae in ipso fundamentum naturale habuit, nam ex christiana doctrina humanae familiae unitas et ultima ratio patuit. Inter SS. Patres speciali mentione notandus est S. Augustinus qui in opere *De civitate Dei*, de christiana de historiae philosophia insigne monumentum reliquit.

Attamen philosophia historiae proprie dicta, uti peculiaris scientia, a Joanne Baptista Vico (1) originem duxit, qui, in celebri opere *De Scientia nova*, fundamentales de humanorum eventuum evolutione canones statuit.

Nostra vero aetate, postquam a Protestantismi pseudo-christianismo in materialismum evolutio naturalis evenit, historicus materialismus seu determinismus apud complures scriptores invaluit.

Inter ceteros praestiterunt scriptores de oeconomiae socialis quaestionibus, sensu socialistico pertractantes, quorum sententia est omnia historica phaenomena a causis mere oeconomicis determinari: huius scholae princeps

(1) J. B. VICO (1663-1744) neapolitanus, opus *La scienza nuova* a. 1725 edidit. Eiusdem operis gallica versio a IUL. MICHELET a. 1827 data est sub titulo: *Principes de la philosophie de l'histoire*.

est Carolus MARX (1) qui philosophiam speculativam materialismi anglo-germanici (saec. XVIII-XIX) historicis et sociologicis disciplinis applicavit (2).

Praeter aspectum historiae oeconomicum, determinismus historicus a H. TAINÉ (3) maxime propugnatus est, quem plures historico-philosophicarum disciplinarum scriptores secuti sunt.

Spiritualistica schola, praeter catholicos scriptores, a variis scriptoribus propugnata est, inter quos jam pluries citatus BERNHEIM.

94. Philosophia christiana materialisticam et deterministicam historiae conceptionem omnino falsam demonstrat, cum divinam Providentiam animaeque humanae libertatem plene probet. Hoc a nobis uti postulatum accipitur; attamen non est praetereundum quod si philosophia speculativa spiritualisticam historiae conceptionem veram esse a priori demonstrat, historia scientifice pertractata

(1) CAROLUS MARX (1818-83) hebraeus germanicus, socialismi « classici » institutor, *Criticam Oeconomiae politicae* (Kritik der politischen Wissenschaft) et *Sortem pecuniariam* (Das Capital) exaravit.

(2) Hodie in Italia, determinismus oeconomicus a proff. LABRIOLA et LORIA praecipue propugnatur. — LABRIOLA ANTONIO: *Del materialismo storico*, 1896; *Saggi intorno alla concezione materialistica della storia*, 1895 — LORIA ACHILLE: *La teoria economica della costituzione politica*, 1886, etc.

(3) HIPPLYTUS ADOLPHUS TAINÉ (1828-93), gallus, inter hodiernos historiographos praeclarum locum tenet, praesertim propter gallicae Revolutionis criticam historiam. Deplorandum sane est quod tanti historiographi opera a determinismo infecta sint. Eius opera praecipua sunt: *Essais de critique et d'histoire* (Nouveaux, Derniers...) — *Idéalisme anglais* (studium de CARLYLEI opp.) — *Positivisme anglais* (studium de STUARTI MILLII opp.) — *Les origines de la France contemporaine*.

idem a posteriori confirmat; quod praesertim ex historia ecclesiastica patet.

95. Philosophia historiae spiritualistica — quod nobis idem est ac christiana et catholica — physicarum exter-narumque causarum et circumstantiarum cooperationem in humanorum eventuum historica evolutione non negat, earum vero existentiam nec divinae Providentiae nec hu-manæ libertati contrariam esse demonstrat.

Idem dicatur de *experientia* et de *legibus historicis* ac de consequenti *parallelismo historico* (cfr. § 83). Nam quando cum S. Scriptura dicitur: « quid est quod fuit? ipsum quod futurum est; quid est quod factum est? ipsum quod faciendum est: nil sub sole novum » (Eccles., i, 9-10), est constatatatio de facto, idest quod homines fere omnes et fere semper malunt hoc et hoc modo agere, quin ad hoc necessario impellantur. Hinc fit quod pro-verbia ac leges historicae, ita dictae — nempe expres-siones populares et scientificae ex historica experientia depromptae — semper et ubique exceptionibus indivi-dualibus sunt obnoxia. Quod mille exemplis illustrari potest: ita maritimi litoris inhabitatio populum reddit alacrem, audacem, commercio deditum; fertilis planitiei inhabitatio, quieti laboris ac pacificae societatis commo-daeque vitae sollicitum; montium vero inhabitatio aspe-rum, fortem, pugnacem populum facit, ita ut saepe sae-pius in alicuius populi historia haec circumstantia topo-graphica maxime influxerit; quod vero hoc contra hu-manam libertatem non pugnet, patet ex eo quod et in maritimis et montanis populis molles, pigri, imbelles, in ceteris vero alacres, irrequieti, pugnaces plerique inve-niantur. — Cfr. quae ad § 83 dicta sunt.

2. De historiae coefficientibus.

96. Eventus historicus vel a physica tantum lege vel ab humana voluntate, salvis physicis legibus, procedit. Quod Titius ex morbo mortuus sit, a physica lege eventus iste prodiit: quod Caius contra suum regem rebellis insurrexerit, a Caii libera voluntate evenit; quod ipse Caius in pugna a Sempronio regio duce ob eiusdem maiorem militarem vim et peritiam victus et profligatus ac tandem in captivitatem redactus fuerit, ex libera voluntate et ex quibusdam physicis legibus connexe procedit.

Hinc est quod *leges physicae et humana voluntas sunt factores historiae*.

97. E contra, dantur phaenomena quae talem eventum non necessario gignunt, sed ad eundem efficiendum homines plerumque occasionaliter inducunt, praesertim datâ humanâ naturâ quae in maxima hominum quantitate et praecipue in « massa » (uti dicunt) populari, impulsiva magis quam reflexiva, *de facto*, est — uti iam diximus — et ad circumstantias subeundas eisque se passive adaptandum maxime proclivis.

98. Hinc est quod omnes circumstantiae influentes non determinative in historicos eventus, vocantur *coefficientes historiae*; et omnes reduci possunt ad *gentem, ambitum, momentum* (1).

Gens est efficiens intrinsecus; ambitus extrinsecus; momentum et intrinsecus et extrinsecus. Hi omnes applicantur tum individuis tum populis, idest « homini individuo » et « homini colectivo », cum experientia do-

(1) Italice: la *razza*, l'*ambiente* (gallice: le *milieu*), il *momento* (*storico*).

ceat a populis quamdam « personalitatem » indui, quae eisdem prorsus regulis quibus persona proprie dicta (individua), subjicitur.

99. *Gens*, ut ex physica et historica scientia habetur; quamdam moralem haereditatem de generatione in generationem tradit, quae in quadam proclivitate erga quasdam res vel quosdam actus, et in aversione contra alias res aliosque actus consistit. Haec proclivitatis et aversionis summa communiter *indoles* vocatur.

Quod non solum in individuis sed et in populis (nationibus) indoles haereditaria adsit, omnibus compertum est, cum communiter dicatur quod talis populus est superbus, tenax, dissimulator, taciturnus, alius vero gloriosus, volubilis, sincerus, loquax; quod hic speculativis disciplinis, iste vero technicis magis delectetur et polleat, etc.

Indoles vero ab ambitu saepe modificatur, ita ut saltem vel acuatur vel attenuetur. Hinc est quod populus mollis et ignavus, post diuturnam saevamque servitutem sub hostili alterius populi dominatione transactam, magis in « servili » indole, nempe ignava, dissimulatrice, adulatrice, cupida, procedat; talisque diu maneat, etiam illa servitute abrogata: quod phaenomenum demonstrat coefficientiam ambitûs in coefficientiam indolis pertransisse, ita ut idem effectus, etiam illa remota causa, permaneat.

100. *Ambitus* est ex omni re vel eventu quod ambit, nempe circumdat, hominem; est « circumstantia » proprie dicta. Circumstantiae vero cum aliae sint materiales, aliae vero morales, ita et ambitus.

101. Ambitus materialis seu physicus est *climaticus* vel *topologicus*.

102. *Climaticus* consistit in frigido vel temperato vel torrido climate (*temperatura*) quod in aliqua regione do-

minatur. Eius influxus in populis non parvi est momenti: populi in frigidis regionibus ad vitam magis segregatam et domesticam coarctantur, pinguiori cibo et validiori potu necessitant: unde fit quod firma, prudenti, taciturna indole polleant, domum ideoque familiam colant, domesticam vitam saniolem et omnimodis commoditatibus fulcitam diligant; ab aspero diuturnoque labore non recedant, quippe qui et robustiore corpore polleant, et ad abundantiorum cibum, validiorem potum, gravesque vestes acquirendas compulsi sint; simul, vero, in ingluviem et alcoolismum facilius ruant. E contra, populi in calidis regionibus inhabitantes, magis in socialem vitam cedunt; domesticis commoditatibus, forti cibo et potu, gravibus vestibus non indigent: ideo plerumque domum domesticamque suppellectilem negligunt; parci in cibo et in potu, saltem comparative, sunt; ab alcoolismo proprie dicto recedunt; sunt pigri et a labore diuturno asperoque abhorrentes, tum quia ob calidam temperiem debiliori sunt fibra (ut aiunt) praediti, tum quia paucio levique cibo et potu (non aqueo) et veste indigent. Haec omnia in ipsa Italia, ab Alpibus ad siculum mare conspici possunt: tanto magis vero in Europae septentrionalis et meridionalis populorum comparatione.

103. *Ambitus topologicus* consistit praesertim in regione montana vel plana, mediterranea vel maritima.

Regio montana difficilior quam plana quoad communicationes (vias) est; ideoque populus montanus suam indolem magis servat et ab externis influxibus melius defendit. Ob difficiliores communicationes, minori commercio, tum importativo, tum exportativo pollere potest; ideoque rudiorum vitam plerisque commodis expertem, degere cogitur. E contra populus planam regionem (prae-

sertim, fluvialibus viis divitem) inhabitans. Item populus regionis a montibus circumdatae incola, magis a ceteris populis separatur, ideoque ab eorum influxu magis servatur: e contra, si tantum politicis finibus, vel naturalibus facili transitu (exigui fluvii, parvae sylvae, etc.) praeditis, separatur.

Regio maritima populum nautam reddit; ideoque ex una parte audacem, fortem, agilem; ex alia, autem, commercio deditum, rapidi lucri cupidum, alienis moribus et institutionibus facile sese accomodantem, etc.: e contra populus mediterraneus qui magis agriculturae vacat, lento ac tutiori lucro intentus, suis moribus institutionibusque tenaciter addictus fit.

104. *Ambitus moralis* (socialis) alius est generalis et alius peculiaris. Generalis, ut patet, totum populum respicit: tales sunt gubernium, institutiones moresque nationales, religio communis, etc. Peculiaris vero respicit familiam, et praesertim classem socialem. Classis socialis (aristocratia, medius coetus, plebs — liberalibus aut manualibus professionibus dediti — clerici, militares, ceteri laici, etc.) ex peculiari vitae genere peculiares qualitates et quamdam « indolem professionalem » suis membris infert, quae in individualement, familiarem, socialem, politicam vitam ad familiares actus inclinât. Hoc in praxi omnibus notum est. Ut unum e millibus exemplis proferatur, constat quod militia (naturâ suâ, extra individuorum voluntatem specialem) imperio unius dominatoris favet, ex ea emergentis; unde in popularibus (democraticis) guberniis, quando hi debiliores sunt et militia ex bellicis circumstantiis maiori vi et influentiâ pollet, haec eorundem guberniorum ruinam et monarchiae absolutae viam parat: cfr. Caesaris et Napoleonis eventum.

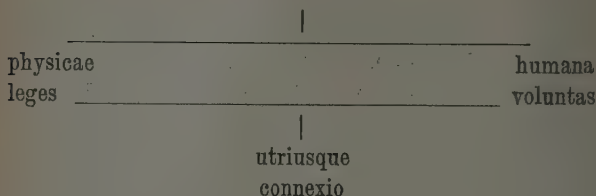
105. *Momentum (historicum)* consistit in circumstantiis chronologicis.

Intrinseco sensu, est *aetas* alicuius populi vel institutionis. Jam diximus quod singuli populi (nationes) quamdam « hominis collectivi » vitam ducunt, ita ut communiter de « populis juvenibus » et de « populis senibus » sermo sit. Revera in populis quaedam juvenilis, virilis et senilis aetas evolvitur. Idem prorsus accidit in socialibus institutionibus, quae surgunt, expanduntur et confirmantur, tandem « senescunt », hoc est novis temporibus non sunt amplius adaptatae, unde in desuetudinem cadunt, vel formaliter abrogantur.

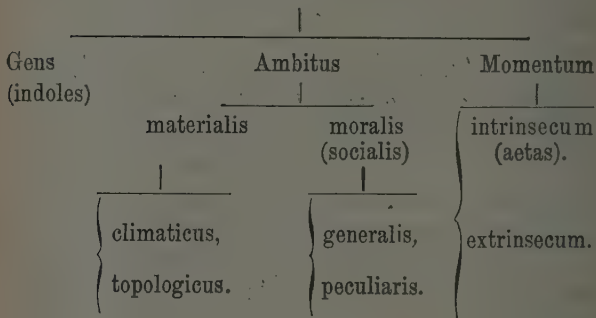
Extrinseco sensu, momentum historicum datur ex quarumcumque circumstantiarum transeuntium connexionione. Ex. gr., tempore maximi imperii hispanici (Caroli V et Philippi II temporibus), quando coepit reactio populorum septentrionalium contra latino-hispanicam hegemoniam, coincidebat Reformationis protestanticae motus. Cum Carolus V et Philippus II religioni catholicae faverent, plures eorumdem politici hostes protestantismo, uti « theutonico phaenomeno » favere satagerunt; unde principes et populi qui acriores in Hispaniam hostes fuerunt, protestantismi fautores et catholicismi persecutores maximi fuerunt: ita in Germania, in Flandriis, in Anglia evenit. Hinc est quod momentum historicum explicat partialiter rationem qua in illis regionibus protestantismus invaluit; quia ibi hic fuit etiam politicum phaenomenum. Eadem prorsus ratio habetur de monophysitismi victoria apud populos byzantinae dominationi infensos, uti jam § 86 innuimus.

106. Ex his omnibus sequens habetur prospectus:

Factores historiae

Coefficientes historiae

3. *De historiae legibus.*

107. Leges historiae (seu leges historicae) sunt canones ex experientia deducti circa historiae evolutionem. Cum autem non ex quadam stricta lege a priori, sed tantum ex plurimorum ac consuetorum casuum analogia eruantur, leges historicae non valent pro homine individuo nec in singulis casibus pro homine colectivo, sed tantum generice verae sunt, salva exceptione ad singulos casus quia

pro singulis casibus nos plerumque non omnes circumstantias coefficientes earumque valorem et connexionem adaequate cognoscimus.

Ergo dantur tantum leges historicae generice verae, quarum applicatio tantum a parte post, tuto (saltem plerumque) fieri potest, quando quidem, effectu sequuto, naturam factorum et coefficientium, eorumque valorem et connexionem satis cognoscere possumus.

108. Praecipua lex historiae est *lex recursûs* (1) *et reactionis*, juxta quam humani eventus quasi per cyclum discedunt et redeunt: unde « nil sub sole novum ». Regula huius cycli est reactio: nempe sensus per quem multitudo (idest maior pars humani consortii) post aliquod tempus, ab uno phaenomeno sociali ad contrarium vertitur, quasi de veteri re, qua veteri, pertaesa, et ad novam, qua novam, aspirans. Ratio huius « reactionis » non est tantum in humana « volubilitate » quantum in ipsa rerum natura, quae « veterascunt », idest processu temporis ob hominum qui eas repraesentant vel gerunt, culpam vilescunt, et insuper ex se ob temporum processum (hoc est, mutationem) novis temporibus non sunt amplius idoneae, ideoque ad contrarias res multitudo impellitur. Hinc fit, ex. gr., quod a libero regimine in demagogiam degenerante ad despotismum opinio vertatur: at cum despoticum regimen in tyrannidem evaserit, iterum ad liberum regimen ipsa currit, etc. (2).

(1) Juxta J. B. Vici terminum: « i corsi e ricorsi della storia ».

(2) CAESAR CANTÙ suae *Historiae 100 annorum* finem his verbis imposuit: « Di qui io vedo il luogo dove l'esule Matteo Visconti, interrogato per beffa da Guido Torriano, quando credesse poter tornare in dominio, rispose: quando i peccati tuoi avranno superato i miei ».

Experientia docet quod tanto magis violenta et diuturna est reactio, quanto maior fuit veteris rei (institutionis, etc.) errorum summa aut resistentiae tenacitas, quod prorsus ex naturali criterio patet. Unde, juxta Macaulay lex reactionis est legi dynamicæ hydraulicæ similis, per quam tantum aqua ascendit, quantum descendit.

Notandum vero est, quod hæc regula verificatur quando non datur impedimentum reactioni ex nova superveniente circumstantia, et quando multitudo non destituitur vi necessariâ ad reactionem efficiendam, quod evenit, ex. gr., in ipsius multitudinis (nationis, etc.) dispersione vel nimis diuturna oppressione.

PARS ALTERA

DE HISTORIA ECCLESIASTICA.

DE SMEDT C., *Introductio generalis ad historiam ecclesiasticam critice tractandam* — Gandavi, 1876.

NIRSCHL T., *Propädeutik der Kirchengeschichte* — Mainz, 1888.

BENIGNI H., *Historiae ecclesiasticae Repertorium* — Senis, 1902.

I. DE HAE EAE EXTENSIONE ET DIVISIONE.

109. Ex duplici Ecclesiae historica conceptione, duplex datur Hae Eae conceptio.

110. Latiori sensu, Ecclesia est idem ac vera religio quae a protoparentibus initium habuit, et numquam desiit: post protoparentum lapsum et divinam Redemptionis promissionem, habetur Ecclesia christiana quae in Christo venturo et postea in Christo nato fundatur. Hoc sensu est Ecclesia catholica, nempe universalis una cum humano genere nata et diffusa.

Hinc fit quod, latiori sensu, Ha Ea in quatuor epochis distingui possit. Ab hominis creatione ad eiusdem lapsum, a prima primi hominis adoratione erga Deum ad divinam Redemptionis promissionem, habetur *Ecclesia ini-*

tialis. Post lapsum et promissionem, habetur *Ecclesia messianica*, in Messia seu Christo venturo fundata. In plenitudine temporum, Christus Ecclesiam instituit: tunc adest *Ecclesia christiana*, quam ipse in fundamentali Simonis Barjona petra fundavit, unde post Christi ascensionem habetur Ecclesia apostolica quae in Petri romano pontificatu fit *Ecclesia catholica apostolica romana*. Ergo quatuor habentur stadia: ab hominis creatione ad Redemptionis promissionem — ab hac ad Christi nativitatem — ab hac ad Christi ascensionem — ab hac ad humani generis finem.

Haec quatuor stadia, quorum primum et tertium sunt brevissima, in duas generales epochas funduntur: *Ecclesia ante Christum natum* — *Ecclesia post Christum natum*.

Sub hoc latiori sensu, ab aliquibus historiographis Ha Ea considerata fuit, inter quos eminet ROHRBACHER in sua *Historia universali Ecclesiae catholicae*.

111. Strictiori sensu, Ecclesia est congregatio spiritualis asseclarum verae religionis a Jesu Christo fundata et ab apostolis propagata. Unde eius initium a Christi nativitate sumitur.

Pro huius temporis chronologica synopsi (a Christi nativitate ad saec. XIX finem) cfr. BENIGNI: *Historiae ecclesiasticae Repertorium*.

112. Hoc sensu, quod a scholasticis disciplinis communiter sumitur, varie Hae Eae *divisio chronologica* proponitur.

Juxta aliquos habentur: *epocha persecutionis* usque ad constantinianam Ecclesiae pacem; *epocha libertatis* (sic) sive *pacis* sive *connubii* cum Statu christiano, quae epocha vario modo deducitur sive usque ad Gregorium VII pp., sive ad Avenionen. exilium, sive ad Reformationis initia — *moderna* ab his ad nos.

Juxta alios, datur eadem, ac generalis, divisio: epocha *antiqua*, *mediaevalis*, *moderna*; attamen in finibus statuendis solita disceptatio supervenit: huic epochae antiquae fines a Gregorio Magno pp. († 604) ad Carolum M. (800) protrahuntur (1).

112. Inter tot sententias, haec nobis melior apparet. *Epocha antiqua* ab initiis ad romani Occidentalis Imperii ruinam perducitur, duabus periodis divisa: *ethnica* seu prae-constantiniana, et *christiana* seu post-constantiniana (decret. Constant. a. 312) — *periodus intermedia* (byzantino-barbarica) ab Odoacre rege a. 476, ad Carolum M. imp. a. 800 deducitur — *epocha mediaevalis* ab hoc ad Renascentiam protrahitur, tribus periodis divisa: *prae-gregoriana* usque ad Gregorii VII pp. electione (a. 1073), *post-gregoriana*, a Gregorii VII pp. elect. ad Clementis V pp. electionem (a. 1305), et *exilii atque schismatis* ab exilii Avenionensis initiis (a. 1305) ad Martini V pp. electionem (a. 1417): — *periodus intermedia* (Renascentia) ab Occidentalis schismatis fine (a. 1417) ad Reformationis initia

(I) Ea Ha nullam habuit epocham « libertatis ». Quod si quis pro « libertate » hic intelligit « libertatem essendi » praescindens a libertate jurisdictionis, apostolatùs etc., in duplicem errorem labitur: in errorem quidam theoreticum quia appellat absolute libertatem id quod est tantum libertas rudimentalis; in errorem vero practicum, quia hoc sensu libertas non excidit post tempus quod « epocha libertatis », vocatur, praeter periodos relative brevissimos, uti in gallicae Revolutionis Terrore etc.

Tempore illo « libertatis » tyrannidem byzantino-caesaream, barbaricam, theutonico-caesaream et regiam fere semper, plus minusvo, Ecclesia passa est. De cetero, a periculosa circa ecclesiasticae libertatis notionem aequivocatione, nostris temporibus a multimodis Ecclesiae hostibus, totis viribus et artibus, invecatâ, cavendum quammaxime est.

(1517) — *epocha moderna* ab iis ad nostra tempora, duabus periodis distincta: *hesterna* usque ad Revolutionis initia (fin. saec. XVIII), et *hodierna* ab his (a. 1789) ad nos.

Hinc habentur:

<i>Epochae et periodi</i>	<i>ab</i>	<i>ad</i>
<i>E. antiqua</i>	<i>init. Christian.</i>	<i>Imp. Occid. ruin.</i>
P. ethnica	Caes. August.	Costant. decr. a. 312
P. christiana	Constant. decret. a. 312.	Imp. Occid. ruin. 476
<i>P. transit.</i>	Odoacre reg.	Carol. M. imp. a. 800
<i>E. mediaevalis</i>	<i>Carol. M. imp.</i>	<i>Renascent.</i>
P. praegreg.	Leone III pp.	Greg. VII pp. elect.
P. post-greg.	Greg. VII pp. elect.	Clem. V elect.
P. exil. et sch.	Clem. V pp. elect.	Martini V. pp. elect.
<i>P. transit. (Re- nascentiae)</i>	Martini V. pp. elect.	Reformat. init.
<i>E. moderna</i>	<i>Ref. initis 1517</i>	<i>nostra temp.</i>
P. hesterna	Reform. init.	Revolut. init. 1789
P. hodierna	Revol. init. a. 1789	nos.

113. Ne lector miretur quod aliquando ad epochas periodosque ecclesiasticas finiendas terminis non ecclesiasticis (uti: Imperii Occid. ruina) usi simus, quasi alienis tractibus ecclesiasticae historiae physiognomiam distinguentes. Revera termini illi a civili historia derivati ecclesiasticam historiam afficiunt; nam Imperii Occidentalis ruina et Romanae Sedis et totius orbis christiani historiam religiosam affecit; ita ut ab illa ad Imperii Occidentalis papalem instaurationem transitio naturalis fuerit. Item, historiae ecclesiasticae non minus ac civili Renascentia pertinet cum ipsa etiam fuerit incubatio pseudo-Reformationis

proxima. Revolutionis vero natura non minus religiosa quam civilis fuit.

Ita, e converso, aliqui ex praedictis terminis ecclesiasticis, historiam civilem maxime afficiunt, uti Gregorii VII pp. regnum afficit Imperii historiam, ac Reformatio protestantica historiam totius Europae, praesertim vero Germaniae, Angliae, Franciae et Hispanici imperii multipliciter afficit; unde ex. gr. Reformatio pleno jure in historiae civilis divisione, uti epochae terminus, sumi potest.

114. Hic, magni momenti est adnotare quod circa periodos intermedias in historia civili et in ecclesiastica adest diversa « tendentia ». En quomodo res se habet. Ecclesiae proprius est character, omnibus notus, quod maximâ prudentiâ utatur, mutationes non necessarias neque inevitabiles caveat; uno verbo, quod sit, ut odiernâ utamur formulâ « conservatrix » (1). Hinc fit quod, dum periodi transitoriae in historia civili ad novam epocham magis quam ad antiquam pertineant, contrarium in ecclesiastica contingat.

Revera, periodus byzantino-barbarica quae ab Odoacre rege ad Carolum M. imp. intercedit, ad medium aevum magis tendet, quam ad antiquum; hoc est, quod si alicui epochae assignari deberet, magis ad aevum medium quam ad antiquum assignanda esset, cum pro civili historia sit medii aevi initium, magis quam antiqui finis. E contra, in ecclesiastica historia, magis antiquo pertinet aevo, cum Ecclesia tunc isti magis adhaereret quam civilis societas.

(1) Conservatrix, sensu mero negativo; idest, Ecclesia in evolutione civili neutraliter se habet; hinc, non adhaeret ordini rerum novo, donec hic non sit stabilis et « definitivus » pro illa epocha vel periodo — hoc est, quod stadii efformativi et initialis cursum peregerit.

Hinc Theodericus et Alboinus magis aevo medio debentur quam antiquo; Leo Magnus vero et Gregorius Magnus antiquo magis pertinent, cum in ipsis antiquae romanae traditionis vestigia supersint, ita ut dum pro civili historiâ ruina Imperii completa est, ac occidentalis Europa novam epocham ingreditur, Leo et Gregorius sese demostrent uti veri cives romani, et ipse Gregorius eodem sane modo byzantini Imperii fidelis civis adsit, ut jam prioris aevi pontifices. Romano Imperio vigente, huius cives fideles fuerant.

Renascentia vero quae in civili historia jam a medio aevo profunde sejungitur ob novi spiritûs incubationem novasque « tendentias », in ecclesiastica historia medium aevum adhuc sapit, ita ut, quamvis novarum litterarum et artium altrix tunc etiam fuerit Ecclesia, in reliquis vero mediaevalem spiritum atque praxim servavit; et usque ad Concilium Tridentinum in Ecclesia non adfuerit vera epochae immutatio practicis effectibus praedita. Hinc factum est quod si Leo et Gregorius Magni, antiqui aevi viri magis quam medii videantur, Ioannes Faesulanus et Hieronymus Savonarola medii magis quam moderni aevi viri appareant.

Concludendum igitur est: in periodis intermediis societas civilis, inde et historia civilis, ad superveniens aevum magis tendet, cum e contra societas ecclesiastica, unde et Ha Ea, labenti aevo potius adhaereat.

115. Quoad Hae Eae *thematicam divisionem*, illa multimode distingui et subdistingui et cum chronologica coniungi potest, cum *divisio thematica epocharum* singularem exhibetur.

Ita Magdeburgenses Centuriatores suae chronologicae historiae divisionem thematicam dederunt: singulis tomis continetur unius saeculi historia, 15 capitulis divisa:

1° summa tomi, 2° topographia, 3° persecutiones vel pax, 4° doctrina, 5° haereses, 6° liturgia, 7° res politicae guberniumque Ecclesiae, 8° schismata, 9° synodi, 10° praecipui episcopi, 11° haeretici, 12° martyres, 13° judaismus, 14° Ecclesiarum jam separatarum historia, 15° res politicae Civitatum (cfr. BENIGNI, HeR. §. 138). — Hoc fuit primum thematicae distinctionis tentamen, plus minusve scientificum.

116. *Thematica divisio* generalis juxta Ecclesiae vitales functiones ac relationes sumi debet. Unde prima distinctio est inter *vitam internam* idest intra ipsius Ecclesiae limites, et *externam*, extra, nempe quoad relationes inter Ecclesiam et alia entia.

110. *Vita interna* est *organica*, *intellectualis* et *moralis*.

118. *Vita organica* respicit tum ordinem hierarchicum et corporativum, tum jus et disciplinam, tum cultum.

(a) Circa *ordinem*, habetur quoad res historia Sedis Apostolicae (Romani Pontificatus, Curiae Romanae), et singulorum eius officiorum; Episcopatus et singularum dioecesium, provinciarum, patriarchatum etc.; Monachismi et singulorum Ordinum nec non singulorum monasteriorum; Cleri et Populi christiani.

Quoad *personas* habetur biographia singulorum Rom. Pontificum, S. R. E. Cardinalium, Romanae Curiae Praelatorum et Officialium; item singulorum Episcoporum, Clericorum et Laicorum.

(aa) De *oppositione* ad ordinem, habetur quoad res historia haeresum antihierarchicarum (episcopalismus, presbyterianismus, etc.) et schismatum. Quoad *personas* habetur biographia haeresiarcarum, pseudo — pontificum, pseudo — praelatorum, etc.

(b) Circa *jus et disciplinam* habetur historia, *quoad res*, de institutis legislativis et executivis juris canonici atque ecclesiasticae disciplinae: idest Conciliorum etc., Inquisitionis etc. Item de singulis juris et disciplinae partibus: de disciplina ecclesiastica in genere, monachali etc., de disciplina sacramentali, poenitentiali etc.

Quoad personas, de singulis, et specialiter de praecipuis institutoribus juris et disciplinae, item Fundatorum vitae monasticae, Reformatorum etc.

(bb) De *oppositione* ad jus et disciplinam, habetur, *quoad res*, historia de infractione et abusu canonum ac regularum, uti simonia etc. *Quoad personas*, de singulis et specialiter de praecipuis simoniacis ac simoniae fautoribus etc.

(c) Circa *cultum*, habetur, *quoad res*, historia liturgica, heortastica, calendaristica tum generalis tum particularis singulorum Rituum, sensu generali (uti ritus syro-chaldaici) vel rituum, sensu peculiari (uti de sacrificio Missae, de ritu funebri).

Quoad personas, habetur biographia Sanctorum (hagiographia) in quantum cultum illius Sancti respicit, etc.

(cc) De *oppositione* ad cultum, habetur *quoad res* historia oppositionis vel depravationis cultum afficientis; uti de iconoclasmate, de superstitioso cultu, etc.. *Quoad personas*, de variis iconoclastis, etc.

119. *Vita intellectualis* respicit doctrinam Ecclesiae. *Quoad res*, eiusdem doctrinae definitionem dogmaticam, illustrationem patristicam et doctoralem, evangelizationem apostolicam, pastorem, cateheticam etc. *Quoad personas* habetur biographia Apostolorum, SS. Patrum, Doctorum etc.

De *oppositione* habetur, *quoad res*, historia haeresum

superstitionum etc.; *quoad personas* habetur biographia haeresiarcharum etc.

120. *Vita moralis* respicit mores et sanctitatem vitae christianae. *Quoad res*, eiusdem definitionem, illustrationem, applicationem, reformationem etc. *Quoad personas*, habetur biographia praecipuorum de christianis moribus institutorum, reformationum, propagatorum etc.: item Sanctorum, in quantum vitâ sanctorum.

De *oppositione*, habetur *quoad res*, historia haeresum ethicarum, corruptionis et relaxationis vitae tum ecclesiasticae tum laicae etc. *Quoad personas*, habetur biographia haeresiarcharum corruptorum etc. (1)

121. Haec est vita interna Ecclesiae. *Vita externa* est erga *civilem societatem*, tum generaliter *sociali* sensu, tum peculiariter *politico* sensu, nempe erga Statum (2).

Relationes *inter Ecclesiam et Civitatem socialem* respiciunt praesertim reciprocum influxum in moribus, cultura (quae « civilitas » aut « civilisatio » vocatur, nempe *quoad scientias, artes* etc.). Relationes vero *inter Ecclesiam et Civitatem politicam (Statum)* respiciunt praesertim pacem aut dissidium, libertatem aut servitutem aut persecutionem Ecclesiae ex Statu; hinc Concordata etc.

122. Extra hanc theoreticam distinctionem, habetur in praxi distinctio diversarum Hae Eae partium quae a studiosis praecipue coluntur, et sunt:

(1) Ex praedictis patet quod idem objectum his variis divisionibus *simul, non tamen secundum idem*, pertinere potest. Hinc, de aliquo Sancto, *quoad eius cultum, heortastica et liturgica* — *quoad eius mores, ethica* tractatio datur: etc.

(2) Relatio autem inter Ecclesiam et aliam Religionem (ex. gr. Islamismum) non constituit veram relationem et coordinationem; et in apostolatu, haeresibus compescendis etc. includitur.

Historia Romani Pontificatus, Romanae Curiae, Domini temporalis pontificii, relationum Romae papalis cum Statibus.

— Dioecesum, patriarchatum, etc.; item Ordinum regularium etc.

— Conciliorum, Juris canonici, Patrologiae, scientiae et litteraturae ecclesiasticae.

— Haeresum et schismatum: item persectionum.

— Liturgiae, heortologiae, calendaristicae: item artium, archaeologiae etc.

— Hagiographiae, biographiae.

— et alia plura.

123. De Ecclesiastica Historiographia, nempe de Hae Eae auctoribus et literatura, cfr. BENIGNI: *Hae eae Repertorium*.

II. DE HAE EAE TOPICA.

124. HEURISTICA. Fontium *collectiones naturales* sunt praecipue catacumbae pro aevo antiquo, ecclesiae monumentales pro medio. In illis quidem non solum theologiae, liturgiae etc. plurimae reliquiae inveniuntur, sed fere totius vitae christianae contemporaneae vestigia impressa servant.

125. *Collectiones artificiales reales* sunt praecipue musaea christiana vel musaeorum sectiones christianae quae in pluribus urbibus exstant. Romae habentur musaea Vaticani et Laterani celeberrima. Item tabularia tum S. Sedis, tum episcopalia, abbatialia etc.; princeps est Archivium Vaticanum a Leone pp. XIII studiosis patefactum.

126. *Collectiones artificiales reproductivae*, figuris de-

lineatis vel photographiis exstantes, habentur variae praesertim quoad archaeologiam et artes, Urbem, Terram Sanctam etc. Item photographicae reproductiones codd. biblicorum, patristicorum etc.; item documentorum medii aevi etc. Quae omnia in bibliothecis praecipuis invenire fas est.

127. *Collectiones reproductivae librariae*, nempe collectiones testuum praecipuorum Ham Eam directe vel indirecte respicientium plures adsunt, tum hesternae, tum hodiernae et adhuc incompletae.

Harum collectionum, pro variis Hae Eae sectionibus in BENIGNI: *Hae eae Repertorio* inveniuntur.

128. CRITICA. Innumeris pene documentis apocryphis, mutilis, interpolatis, perturbatis summa Hae Eae fontium congeritur, quae, in tot saeculorum cursu, hominum malitia aut ignorantia genuit et propagavit. Criticae hodiernae munus praecipuum fuit horum acervum diminuere: attamen in hoc opere satagendo aliquorum heterodoxorum Hypercritica temere se gessit, ac authenticitatem et integritatem aliquorum documentorum falsis dolosisque cavillis impugnare conata est. Unde Criticae catholicae munus est inter acriticismum et hypercriticismum « inter abruptam contumaciam (ut Taciti verbis utamur) et deforme obsequium pergere iter periculis vacuum. »

De cetero, Critica sincera recentioribus suis adinventionibus, doctrinam traditionemque catholicam splendide confirmavit; uti in romanis catacumbis, aut antiquissimis christianis scriptis (*Didaché* etc.) detectis evenisse omnibus compertum est.

129. Praecipui fontes apochryphi aut saltem corrupti, sunt:

a) *in antiquo aeo*: scripta pseudo-biblica, pseudo-

apostolica, pseudo-clementina (pseudo-evangelia etc., pseudo apostolicae didascalicae, cyclus pseudo-clementinus);

b) *in medio aevo*: plures Passiones et Vitae Sanctorum, — documenta pseudo-constantiniana (conversio et baptismum, donatio) — plura documenta papalia, episcopalia etc., aut regia aliisque civilis potestatis, quoad donationes et privilegia ecclesiis monasteriisque attributa — pseudo-Isidori Decretalia, variae pseudo-prophetiae et pseudo-apocalypses — (*De tribus impostoribus* libellus Frederico II imp. tributus, quique numquam exstitit) etc.;

c) *in moderno aevo*: quaedam documenta et inscriptiones antiquae praesertim in Iberia (inscriptio lusitanica de Neroniana persecutione, inscr. diocletiana de « nomine christianorum deleta » — romana inscriptio de Colossei auctore christiano, Vespasiani jussu, interempto etc.) — plura documenta « anticlericalia » a cleri hostibus conflata et propagata, uti *Monita secreta* Societatis Jesu, etc.

130. Cavendum tamen est ne documenta tantum pseudo-epigrapha cum apocryphis confundantur: tales sunt, ex. gr., *Secunda Clementis* quae est authentica cuiusdam romani Pontificis, saeculi II, homilia; *Epistola Barnabae* quae videtur esse quaedam antiquissima catechesis seu homilia alexandrina, etc.

131. HERMENEUTICA. Duobus criteriis capitalibus attendendum est:

a) Ut recte distinguatur inter varios stylos nec non inter unius styli varias periodos. Styli praecipui, de quibus in casu, sunt: *curialis*, nempe Curiae Romanae et, relative, ceterarum curiarum episcopalium — *canonicus et moralis* — *liturgicus* — *mysticus* — *symbolicus*, *ar-tisticus*;

b) In quacumque re ecclesiastica perscrutanda et interpretanda, numquam oblivisci debet ille « spiritus christiano-ecclesiasticus » qui, in nostra materia, est spiritus ambitus specificus (1) in quo Ha Ea tota versatur. Qui huic spiritui non attendit, perperam agit: quod saepe saepius in quibusdam criticis studiis hodiernis apparet, tum facta tum textuum interpretationem spectantibus, in quibus Hypercriticae et Pseudocriticae maximi errores inveniuntur. Exemplum classicum habetur in Abercianae inscriptionis interpretatione a quibusdam germanicis criticis data, pro quibus Abercius fuit eclecticus aut Cybelis cultor, etc. Haud dissimili modo quaedam antiquae aut mediævalis Hae Eae facta a non paucis scriptoribus penitus tum re tum sensu perturbantur, quia in eorum perscrutatione et interpretatione criteria omnino prophana et ambitui ecclesiastico omnino extranea adhibere talibus scriptoribus placuit. Hinc est quod totum mediæ aevi ecclesiastici « anima » pluribus pseudocriticis penitus ignota evadat, quamvis eruditione et ingenio non careant; item de monachismo, de mysticismo christiano etc. dicatur. Item de Ecclesiae primitivæ christifidelibus qui, juxta quosdam modernos auctores, socialismo addicti fuerunt, privatae proprietatis hostes etc.; aut, juxta alios, phantastici, pigri, somniis et fabulis tantum addicti, etc. etc. Hi omnes auctores Hæm Eam spiritu prophano et potius pagano pertractant atque intuentur, quod — uti patet — veræ scientiæ honestæque Criticæ penitus est alienum.

131. ECPLEROTICA. Inter ecplerotica argumenta, parallelismus historicus saepe adhiberi potest, cum in Ha Ea plurium eventuum genesis et evolutio ex causis et in cir-

(1) Italico: lo spirito specifico dell'ambiente.

cumstantiis omnino similibus et analogis compleantur: uti, ex. gr. accidit in haeresibus, schismatibus, persecutionibus etc. Attamen maxime cavendum est, ne sub exterioris analogiae specie, diversae res aut circumstantiae immerito coaequantur. Unde omnimodis rerum adiunctis sedula attentio applicari debet. Cfr. exempla § 84.

III. DE HAE EAE PHILOSOPHIA.

1. *De Hae Eae coefficientibus externis.*

132. Jam diximus quod coefficientes historici ad *genus*, *ambitum* et *momentum* reducuntur. Ab his Ham Eam quodammodo affici procul dubio est, nam Ecclesia non est quaedam doctrina aut lex abstracta, sed est humana societas, hominum vitâ vivens, salvâ divini elementi co-existentiâ. Hinc est quod generis, ambitûs, momentique in Eam Ham influxus non solum humanae libertati, sed et divino Ecclesiae elemento non est contraria, quod patet.

133. GENUS.— Genus in quantum singulorum populorum indolem significat, Ham Eam afficit, hoc sensu, quod qualitates, aptitudines, defectus indolis alicuius populi, huius vitam intellectivae et practicae christianae eiusdem qualitatibus, aptitudinibus, defectibus quodammodo aptat, tum in bonum tum in malum. Hinc est quod quaedam scientiae, morum, haereseos etc. species magis in hoc populo quam in illo vigeat vel deficiat, etiam ex hoc quod illa species qualitatibus etc. illius populi magis aptetur vel non.

134. Hinc, praecipue, fit quod:

a) *Scientia christiana* apud hunc populum ratio-

cinanti et reflexiva indole pollentem magis in philosophico-dogmaticis, et historico-criticis disciplinis elucet.

E contra, apud alterum mystica et impulsiva indole praeditum, potius in asceticis et historico-legendariis; apud alterum vero populum, mystica et reflexiva indole affectum, in asceticis et casuistico-moralibus disciplinis potius versatur. Primus casus habetur praecipue apud populos theutonico genere ortos (doctores scholastici anglo-scoto-germanici; iuristae et moralistae germanici; philosophiae, dogmaticae, scripturisticae, historico-criticae litteraturae hodierna apud Britannos et Germanos expansio, etc.); secundus apud populos Orientis byzantini et sub-byzantini (hellenici, khamo-semitici, slavici) quorum litteratura in mysticos et hagiographo-legendarios scriptores penitus expletur; tertius apud hispanicum populum cuius ascetici et moralistae (S. Theresia et ceteri eiusdem cycli; casuistico-juridici moralistae xvi et xvii saec.) celebrantur.

Populorum autem polymorpham indolem praeditorum ideoque ad varios scientiarum species idoneorum exemplum praeclarum in italicis et gallicis christianae scientiae scriptoribus habetur (S. Thomas Aquinas, S. Bonaventura, S. Alphonsus Liguori, Baronius, Dantes Alighierius etc.: Bossuet, Pascal, S. Franciscus Salesius, multi ceteri sacri oratores, iuristae, Maurini, etc.).

Tandem non est praetereundum antiquum illud praeclarum exemplum Scholarum mysticae et allegoricae Alexandrinae et realisticae Antiochenae, in quo duplici phaenomeno etiam influxus generis (graeco-aegyptii et graeco-syri) adest.

b) *Haeresis* quaedam in hunc populum magis quam in illum grassatur, etiam ex hoc quod illius haeresis na-

tura indoli prioris adaptatur, alterius vero adversatur: eodem prorsus sensu quo de scientia catholica mox locuti sumus. Sic Europae septentrionalis populis Protestantismus et hodierna hypercritica scripturistica, historica etc. maxime placere et placent; cum e contra apud meridionalis Europae populis pseudomysticismus (Fraticelli, Quietistae gallo-hispani, Jansenismi fatalismus) magis viguit;

c) *Mores* ad hanc potius virtutem vel ad hoc vitium in hoc populo declinant, differenter in aliis; ex quo fit ut christiana variorum populorum vita etiam iuxta eorum indolem distinguatur. Hinc apud Orientales et in Occidente apud Hispanos vita ascetica et pœnitentialis super ceteras formas superemineat, apud Gallos vero vita activa, socialis, apostolica; etc.

d) *Instituta*, praesertim monastica, eodem sane sensu afficiuntur. Inde, orientalis monachismus in ascensi fere omnino suam vitam peregit; e contra, occidentalis etiam ad socialem actionem totis viribus se dedit. Unde orientalis monachismi typus est monachus stylita (orientalis asceseos typus transcendentalis est stylita apud christianos, fakirus apud buddhistas, marabutis apud islamiticos); occidentalis vero est monachus benedictinus orationi, lectioni, manuali labori continuo vacans, religionis et scientiae et civilitatis per tot saecula in tota occidentali Europa apostolus; item monachi et moniales redemptioni captivorum, infirmorum et derelictorum curae, puerorum educationi vacantes.

Item apud nos: Ordo praedicatorum et Societas Jesu hispanicam Fundatorum indolem quodammodo gerunt, ascetico-apostolicam, militari acie instructam, contra hostes tenacem. Minoriticus Ordo et Oratorii Congregatio

philippina italicum typum praeseferunt; popularem, affabilem, circumstantiis multimodis aptabilem. Item: Europae septentrionalis populi, individualistica indole praediti, perpauca et secundarios Ordines et Congregationes instituerunt. Benedictinus vero Ordo studiis nec non individuali vitae (abbatiarum autonomia, monachi vita) favens, tempore pacis; Societas Jesu militari disciplina enitens tempore belli (Protestantici) eisdem populis (studia, individualisticam vitam in vita communi, at rigidam disciplinam in militari vita diligentibus) maxime placuere et placent; unde Benedictinorum et Jesuitarum numerus in septentrionalium Regularium agmine semper major prae ceteris fuit; etiam hodie benedictini Ordinis restauratio et dilatatio anglo-theutonicis Congregationibus maxime debetur; item Societas Jesu in Europa centrali, in Maiori Britannia, in septentrionali America maxime floret quamvis in his regionibus catholicismus potiore locum non teneat;

e) *Sancti* tandem, cum et ipsi sint sui generis filii, suorum populorum quamdam speciem saepe gerunt, quod tamen de praecipuis (« typicis ») Sanctis dicendum est. Procul dubio S. Dominicus, S. Ignatius, S. Franciscus Xaverius, S. Theresia hispanicam indolem demonstrant; S. Franciscus Salesius, S. Vincentius a Paulo gallicam; S. Franciscus Assisiensis, S. Philippus Neri, S. Alphonsus Liguori italicam, etc.

135. **AMBITUS.** — Ambitus physicus climaticus in aliquibus poenitentiae et mortificationis formis influere potest. Sic clima calidum Orientis majorem cibi abstinentiam permittit; hinc in tota Orientali ecclesia jejuniis et abstinentiis major locus est quam in Occidentali; item monachismi orientalis poenitentia austerior ostenditur. Sic

in meridionali Europa abstinentia et indumentorum penuria major quam in septentrionali esse potest; unde franciscalia indumenta, franciscalis cibus, franciscalis « quaestuae » peregrinatio in temperato et dulci Italiae climate nasci et prae ceteris septentrionalibus regionibus florere potuit: item in iberica peninsula. Septentrionali vero Europae benedictina vestis, domus, vita aptior fuit; necnon similes Ordines, uti Canonici Regulares, Augustiniani, etc.

136. Ambitus physicus topologicus influere potest, tum ob regionem maritimam quae apostolatam illius populi apud alias gentes favere potest, tum ob proximitatem alterius populi orthodoxi vel heterodoxi, ex qua orthodoxiae vel heterodoxiae influxu propinquus populus affici potest; etc.

137. Insuper circumstantia topologica ecclesiasticam hierarchiam territorialem afficit, ex qua circumstantia aliquando multiformis influxus in doctrina, liturgia, arte, etc. plerumque habetur.

138. Ambitus moralis (oeconomicus, ethico-juridicus, politicus) multoties influit.

139. Ambitus oeconomici influxus praecipue manifestatur:

a) In populis pauperibus, ex plebis emigratione in exterarum regionum in quibus suam religionem (etiam inconsciis ipsis individuis emigrantibus) infert et propagat, aut saltem numero auget: exemplum patet ex italica et polonica in septentrionalis Americae Status Unites immigratio. E contra in populo pauperum indigeno magis valet alterius divitis populi religiosus influxus: ex. gr. in hodierna Italia propagatio anglo-americani protestantismi. Isariotae saeculo propugnata.

b) In populis divitibus, maior in Dei cultum et piorum Institutorum dotationem elargitio adest: hinc magnifica templa, artium cultûs rebus addictarum (architectura, sculptura, pictura et ornamentistica, artes textiles, musica, etc.) excelsior progressus; monasteriorum, scholarum, hospitalium domorum auctio et prosperitas, etc. E contra, ob nimias divitias, morum relaxatio. Item in alios populos, praesertim pauperes, religiosus influxus efficacior, ut supra.

140. Ambitus ethico-juridicus millibus modis influere potest, juxta varias morum et juris condiciones. Tali ambitui referuntur in medio aevo *treuga Dei*, leprosorum et hebraeorum ecclesiastica politeia, asyli ecclesiastici firmitas et dilatatio. Item in byzantinae Ecclesiae jurisdictione praesertim matrimoniali nimius imperialium legum influxus etc.

141. Ambitus politicus et ethnicus majorem influxum populo dominanti tribuit, ita ut, tanto latius patet aliquius populi coloniale imperium, tanto major est eiusdem religionis influxus; quod in Britannico et in Russico Imperio patet. Et contra, si populus subjectus dominantem odit ejusque dominium evertere studet, tunc si ambo eandem religiosam confessionem tenent, saepe oritur phaenomenum quod alibi (§ 86) illustravimus: nempe defectio populi subjecti a religione quam ei cum dominanti populo communis erat: talis fuit coefficientia politica in Monophysitismi (antihellenici) et Protestantismi (antilatini) apud quosdam populos rapida et lata diffusionem. — Praeter colonialia imperia et populi subjectionem, datur phaenomenum politicum unionis vel separationis duorum populorum vel duarum eiusdem populi

familiarum, ex quo religionis influxus oriri potest. Ita est in hodierna Germania ex septentrionalis cum meridionali unione, ex qua habetur major protestantismi bo-russici in catholicum Bavariae populum influxus quam antea, dum Bavaria catholico Austriae imperio adhaerebat.

142. MOMENTUM uti ambitus distingui potest.

Momentum oeconomicum affert, ex. gr. quod, oeconomica crisi incumbente, maior sit religiosae charitatis activitas quae praesertim in institutis charitati addictis actuatur. Hinc est quod nostris temporibus tot charitativa Instituta catholica constituentur et floreant, ac ad oeconomico-socialem quaestionem studia et zelus catholicorum attendant. Haud dissimili modo, momentum oeconomicum (simul cum ethico-juridico et politico) efficit quod Ordo Benedictinus in Europa a Barbaris penitus eversa ad agriculturam et artes fovendas se efficaciori nisu dedicaret, ex quo factum est quod per Benedictinos occidentalis Europa a barbarie servaretur; unde, per tot saecula, vita christiana, praesertim cleri, quasi vita benedictina fuit, pontificatûs nec non saecularis principatûs honore et potestate incessanter suffulta.

143. Item momentum oeconomicum magnum in Ha Ea influxum habere potest, quoad contra haereses pugnam et in populos apostolatum. Inter tot coefficientias quae Protestantismi evolutionem et propagationem affecerunt, procul dubio haec ponenda est: principes protestantici per episcopatum. ecclesiarum, monasteriorum rapinam, sibi magnam stipem pro bello gerendo utillimam collegerunt: e contra, Roma, Renascentiae magnis expensis depauperata, pecuniâ sufficienti caruit ad catholicos prin-

cípes, duces et populos adaequate in pugna sustinendos. In illo enim momento, duces et militiae mercenariâ pecuniâ undique adsciscebantur, cum militiae « stantiales » et « nationales » in usu adhuc non essent. Insuper, inter principum, ducum aliorumque tot tantasque prodictiones quae tunc temporis evenerunt, aliquae saltem, pecuniâ contra pecuniam urgente, evitari poterant. Hoc praesertim in Germania, Flandria, Britannia evenit.

144. Momentum ethico-juridicum ex quibusdam novis laicae potestatis legibus et decretis in Ecclesiam christianosque mores infensis, conflictum inter ecclesiasticam et laicam potestatem generare potest. Talis est intromissio Parisiensis Parlamenti et regie potestatis in quibusdam Franciae ecclesiasticis rebus, « antiqui regiminis » tempore.

Alio modo, momentum ethico-juridicum influere potest ex influxu praeponderanti, in aliquo tempore, alicuius civilitatis cuidam populo peculiaris. Sic factum est quod in Italia, saec. XVII, hispanicorum morum et legum maximus influxus etiam ecclesiasticam et religiosam populi vitam affecerit ob hispanicae litteraturae ecclesiasticae, hispanicae quoad cultum divinum, devotionem, etc., formae praeponderantiam.

145. Momentum politicum multoties influere potest. Dominatio hispanici Imperatoris in Germania effecit ut lucta catholico-protestantica ab Europae hispanophilae (Austria, nec non quidam Germaniae, Franciae et Italiae principes et procures) et hispanophobae (praecipui Germaniae principes, Anglia, quidam Franciae et Italiae principes) divisione efficeretur. Item: borbonica dominatio in fere omnibus latinis (catholicis) regionibus effecit ut

Societas Jesu, saec. XVIII, hostibus qui borbonicos principes sibi adsciverant, impugnaretur. Etc.

146. His brevissime expositis, item in memoriam revocari debet quae antea pluries diximus: cavendum est ab horum criteriorum practica exaggeratione. In praxi — praeter humanae voluntatis individuum libertatem et divinae providentiae peculiare quoad Ecclesiam regimen — talis tantusque est efficientium et coefficientium causarum et circumstantiarum nexus, ut plerumque ultima ex convenientibus vel dissidentibus coefficientiis resultatio ignoretur, neque (cum de praesentibus eventibus adhuc non expletis agatur) nec probabiliter saepe praevideri possit.

147. Ex quo non sequitur quod horum criteriorum usus sit impossibilis vel omnino vacuus. Satis est quod ad praeteritorum eventuum illustrationem, ad philosophicae in historia reflexionis habitum acquirendum, et ad Criticam historicam adjuvandam saepe, plus minusve, serviant.

2. *De Hae Eae conceptione et norma.*

148. Ham Eam competenter et honeste perscrutanti haec apparet quoad Ecclesiae vitam organicam historica norma: — quaedam divinae providentiae lex, verae Christi Ecclesiae intrinseca, per quam Ecclesia in suo *humano corpore* humanis vicissitudinibus naturalique historiae generalis evolutioni subest; attamen toties quoties haec rerum conditio Ecclesiam ad propriam vitam amittendam aut ad propriam naturam pervertendam traheret, tunc Ecclesia ex ipsamet sui *divini spiritûs* vi, a mortifero seu pervertente ambitu eximitur; et obstacula quae, generalibus humanae vitae legibus, eam perdere deberent, aut

flectens aut frangens, suum vivificum iter per saecula prosequitur (1).

149. Revera, ex Christi infallibili repromissione, portae inferi non praevallebunt adversus Ecclesiam. Ex alia parte, Ecclesiae humanis membris uti corpore est composita, in humano vivens consortio: ex quo efficitur quod humanis eventibus circumstantiisque eius vita misceatur. Quoadusque haec eiusdem conditio eius vitae et naturae non est nociva, evidenter, eisdem eventibus et circumstantiis subjicitur; at, simul ac talis conditionis evolutio ad interitum (sive materiale, sive morale h. e. naturae perversionem) Ecclesiam traheret, tunc supra communes historiae leges promissio Christi vicens, eam servat. Haec est lex divinae providentiae peculiaris, quae ipsam verae Christi Ecclesiae naturam afficit, eique est *intrinseca*.

150. *Corpus humanum* Ecclesiae est humana conditio suorum membrorum quae et corruptionem ex proprio defectu et vim ex aliena malitia pati potest. Ex hoc igitur pendet christiani cleri christianique populi charitas refrigescens, vita mundana, malum exemplum, gravius in aliquibus ecclesiasticis laicisque membris apparens: item haereticorum et schismaticorum inquinatio et scissio: item ex persecutionibus in Ecclesiam saevientibus violentia aut fraus vineam Domini miserabiliter depopulans, etc.,

(1) *Omnipotens sempiternus Deus, cuius spiritu totum corpus Ecclesiae sanctificatur et regitur* (Missale Rom., collect. III. 1. pro omni gradu Ecclesiae): hac formulâ lex ista paucis at exquisitis verbis continetur. Nempe: cum Deus omnia possit et semper adsit, ipse per suum divinum spiritum servat Ecclesiam, et incolumitate dignam et reapse incolumem, nempe eam santificans et regens, reddit.

quae omnia inter humanae naturae humanique consortii vicissitudines adscribenda sunt. Patet vero quod ex talium eventuum evolutione, omnis humani instituti interitus procedit, quod uti communissimum historiae phaenomenum, generalisque historiae lex, aspicitur. Et revera, si tali historicae legi Ecclesia subjiceretur, jam revera periisset, cum in 19 saeculorum decursu tot tantaque interna externaque mala passa sit.

151. Ecclesiae *divinus spiritus*, sicut anima in corpore, est principium vitae eiusdem, quod infallibilitatem et immortalitatem eidem tribuit. Per hunc spiritum errores et schismata et persecutiones, cuncta obstacula superat, juxta divinam repromissionem.

152. Hinc fit quod mala quae in Ecclesiam ruunt, non solum eam perdere nequeunt, sed, divinâ providentiâ, in aliquod bonum pro Ecclesia cedunt, praesertim per fidei, zelûs et amoris ergo Ecclesiam excitationem, malorum membrorum resecationem, morum correctionem, etc. Inter tot exempla, eminet illud a protestantica pseudo — Reformatione depromptum: post Occidentalis schismatis finem, multi multorum benemerentium virorum conatus sanam *humani Ecclesiae corporis* reformationem frustra tentaverant; bonorum nisus in cassum ierant: quid supererat? hostis supererat.

Protestantismus insurgit. Sub tanto impetu quaeque humana institutio periisset; Ecclesia vero non solum incolumis servata, sed tandem desideratam reformationem assecuta est. Data hominum desidia et coecitate, protestantica insurrectio fuit necessarius nisus ut ad Tridentinam Synodum Ecclesia deveniret.

153. Ex his deducitur opportuna Hae Eae applicatio: Tales historici characteres, ut supra, soli Ecclesiae catho-

licae apostolicae romanae convenire historia demonstrat. Ergo adest argumentum confirmans eam esse veram Christi Ecclesiam; — quod celeris per XIX Ecclesiae saecula cursus satis nobis innuet.

3. *Hae Eae, juxta philosophicam conceptionem, prospectus.*

EPOCHA ANTIQUA.

154. Anno Domini c. 29, catholica Ecclesia parvo coenaculo continebatur: Apostoli aderant, paucique fideles discipuli.

Pusillus hic grex praedicationem Evangelii inter Palaestinenses initiare debebat; priusquam ad expugnationem orbis proficiscerentur, in populo Israel, cui promissiones, paulo ante impletae, factae fuerant, centrum quoddam christiani nominis figendum erat.

155. Synagoga autem, recenti sanguine divino manus conspersa, vigilabat, sectatores Christi delere parata.

Jam tum Ecclesia duplicem subiit *crisim hebraicam*; *externam* unam, persecutionem nempe Synagogae cui S. Stephanus et S. Jacobus succubuerunt, et in guar S. Petrus in vincula necandus coniectus est (initium hebraicae cooperationis ad omnes per 19 saecula persecutiones contra Ecclesiam); alteram *internam*, ob potentem iudaeizantium factionem, qui omni ope nitebantur ne Ecclesia ultra fines hebraismi extenderetur, cum christianismum aliud non esse putarent, nisi traditionalis continuationem Synagogae, salvo uno dogmate de adventu Christi iam impleto.

156. Utraque profecto haec crisis christianismo interitum minitabatur: externa quidem, gladio; interna, iudaismi angustiis.

Duplex hoc discrimen eo gravius erat, quo minor erat numerus fidelium. Sublato e medio Stephano, acerrimo illo Synagogae confutatore, duos iam Apostolos Synagoga in sua habebat potestate: Iacobum et ipsum Petrum, supremum Ecclesiae caput. Ducibus extinctis, facile erat totam scholam extinguere. Aliunde, numerus et auctoritas iudaizantium in Ecclesia tanta erant, ut non semel ab ipsis fideles atque ipsi Ecclesiae antistites moverentur.

157. Attamen duplex haec crisis superata est. Ante illam persecutionem Petrus de propagatione evangelii satagebat, visitans ecclesias, quae per Iudaeam et Samariam ubique constituebantur. Interea Antiochiae floridissima creverat christianorum communitas; illuc Petrus, cum ex manibus Herodis effugisset, in illa persecutione anni 44, se contulit.

Per conversionem vero unius ex infestissimis christiani nominis osoribus, victoria de crisi hebraica tum externa tum interna culmen attigit. S. Paulus per totum apostolatus sui tempus saevissimas atque implacabiles Iudaeorum insectationes et sustinuit et per jure prodigium evasit. In longis suis itineribus Apostolus gentium tantam tamque variam multitudinem etiam ex ipso iudaismo ad Christum convertit, ut Synagogae omnis spes Ecclesiam sanguine suffocandi tolleretur. Vicit Pauli praedicatio inter ethnicos, perpetuumque ac strenuum bellum contra iudaizantes qui tandem ad conditionem obscurae sectae redacti sunt.

158. Roma, Romani imperii caput, ab ipsis principibus Apostolorum evangelii doctrinam didicit; ipsaque metropolis universae christianae reipublicae constituta est. Cum in Neroniana persecutione « ingens multitudo » illa de qua Tacitus loquitur (in quibus forsitan ipsi summi Apostoli) occubuit, Ecclesia iam per totum romanum orbem atque ultra eius fines diffusa erat.

159. Per persecutionem Neronis turpissima post hominum memoriam saevities inaugurata est: caedes ter saecularis. Aegre terra sanguinem ossaque absorbebat, quibus eam Roma pagana conspergebat.

160. Primo saeculo habemus persecutiones Neronis et Domitiani; secundo, Traiani, Hadriani, Antonini Pii, Marci Aurelii; tertio Septimii Severi, Maximini, Decii, Valeriani, Aureliani; quarto Diocletianeam omnium saevissimam et Iuliani Apostatae omnium perfidissimam; omissis continuis simultatibus odiisque ethnicorum in induciis inter singulas persecutiones imperatorum intercedentibus.

Unusquisque ex illis tyrannis multa millia christianorum exquisitissimis tormentis interfectorum importat. Terribilis haec *crisis pagana* centies Ecclesiam suo suffocasset sanguine, nisi Deus cum ea fuisset.

161. Mox *crisi paganae* supervenit *crisis haeretica et schismatica*, quibus Ecclesia ab ipsis primordiis conflictabatur. Haeretici praecipui fuerunt: saeculo I Iudaizantes primique Gnostici; II Gnostici, Marcionitae, Montanistae; III Novatiani, Sabelliani, Manichaei alique quamplurimi. Dissensienum et schismatum celebres controversias de Paschate et de rebaptizantibus nominare sufficiat. Neque deerant antipapae, ut Novatianus (251). Itaque usquedum Constantinus Ecclesiam a martyrio liberavit, christianismus vitam transegit, quae et terret et admiratione afficit animum, adeo est mira et heroica.

Diocletianea persecutio, eo praesertim tempore, quo dirior saeviebat (303-305), nomen christianum penitus delere (1) conabatur, quippe quae non homines modo,

(1) Ceterum, famosa illa inscriptio: *Nomine christ. penitus delet*, quae Diocletiano tribuebatur, apocrypha est.

verum et sacros libros bonaque Ecclesiae attingeret. Verum, paucis post annis eadem Ecclesia (anno 312) viva victoriosaque agnita est.

162. Cum Constantinus edicto Romano anni 312 et altero Mediolanensi libertatem Ecclesiae proclamaret, statim apparuit eandem firmiter per omnes Romani imperii partes constitutam esse. Mox episcopi, presbyteri, diaconi plurimum in res quoque publicas pollere coeperunt, tunc praesertim, cum decretis Valentiniani I, Gratiani, Theodosii Magni, christiana religio publica imperii religio proclamata est.

163. Ante ruinam occidentalis imperii nihilominus Ecclesiae cum pervicaci paganismo, temporibus praesertim Iuliani Apostatae (361-63), colluctatio erat. Longe tamen acerbior ac diuturnior pugna imminabat cum haeresi ariana, quae diu multumque orthodoxam fidem impetiit.

164. Byzantini imperatores iam inde ab eo tempore Ecclesiam vexare coeperant, Arianorum partibus faventes, atque altare in servitutem regiam redigentes, quae agendi ratio post multa saecula Iosephismus vocata est, ex nomine illius imperatoris, quem merito byzantinum occidentalem appellaveris.

165. Eo usque perventum est, ut arianismus catholicam fidem opprimere videretur. Ab oriente ad occidentem, a septemtrionibus ad meridiem, hierarchiae catholicae apposita erat hierarchia ariana, eaque plerumque potentissima, quippe cui reipublicae moderatores favebant. Non pauci populi barbari, iam ante quam sedes suas reliquerunt, arianismum sectabantur, uti Ostrogothi et Langobardi in Italia, Burgundiones in Gallia, Visigothi in Hispania, Vandali in Africa, item magna christianorum orientalium pars. Quanta ferocia simul et tenacitate hae-

resis propagaretur, optime perspicitur in S. Athanasio, qui vitam in domo mortuorum quaerere debuit, velut primi christiani in catacumbis (1). Quantam porro vim exercuerit illa haeresis, aestimare licet ex concilio ariminensi, de quo notissimum est illud S. Hieronymi, hyperbolicum quidem: ingemuit orbis et mirabatur se arianum esse (2). A prima condemnatione Arii, quae anno 320 a patriarcha Alexandrino prodiit, usque ad finem haeresis ob conversionem praedictorum barbarorum ad catholicam religionem, plusquam 200 anni effluerunt. Arianismus quodam pacto est protestantismus aevi antiqui.

PERIODUS INTERMEDIA.

(*barbaro-byzantina*).

166. Anno 476, deposito per Odoacrem ultimo Augusto, immanis ille colossus, qui plurimis immortalis esse visus erat, imperium scilicet Romanum, illud quidem genuinum occidentale, occiderat.

Miserandum romanae aquilae spectaculum, quae decrepita, evulsis plumis, prostrata, ignobili morte ad oram tiberinam occubuit, quasi orbis conflagratio et abominatio desolationis esse superstitibus videbatur: ita animis persuasio de aeternitate Romani imperii insederat. Post saeculum et dimidium fere, S. Gregorius M., homo inter omnes quos aevum barbaricum tulit maxime Romanus⁴ in ipsis ruderibus Romae illius, quae iam vacua ardebat (3), triste spectaculum descripsit. Roma itaque, sedes

(1) Nemo ignorat S. Athanasium, ut satellites imperatoris ariani effugeret. in patrio sepulchro delituisse.

(2) *Dial. cont. Lucif.*

(3) *Jam vacua ardet Roma*: Hom. 18, l. 2 in Ezech.

Summi Pontificatus, iam non erat caput et princeps orbis, sed vel invasorum septemtrionalium, vel imperatorum byzantinorum ancilla.

167. Eo tempore iterum Ecclesia duplici implicata erat colluctatione, interna et externa: *barbarica crisi et byzantina.*

168. At barbarica quidem crisis, minus erat funesta ex eo capite quod invasores omni violentiae genere opprimebant indigenas (de qua re dicemus ubi de crisi byzantina), quam quod eorum barbaries homines ipsos christianos, clericos non minus quam laicos, invadebat. Barbaries illa, quae tum Ecclesiae imminabat, omnia in periculum vocabat: doctrinam aequae ac mores. Occidentalis Ecclesia in qua, a temporibus Constantini Magni, Hieronymus, Augustinus, Ambrosius, Sulpicius Severus, Sidonius, Prosper, Salvianus, Prudentius, alii floruerant, iam in eo paene erat, ut barbaricâ ignorantia obrueretur, quae ipsam scribendi artem auferre minatabatur. Ab hoc autem literarum naufragio seiungi non poterat morum corruptio.

169. Huic barbarici plus minus succubuerunt laici. At Clerus quoque ipse — ea praesertim pars, quae arianismi labe foede infecta erat — eidem periculo obnoxius erat. Homines enim universi influxum aevi sui vitare nequeunt. Si Clerus noster ignorantiae et immoralitatis barbaricae fluctibus abripi se sivisset, forsitan a via, quam Christus ei praemonstravit, aberrasset, propriam constitutionem et hierarchiam pessumdedisset, et, ubi post temporum vices, novus rerum ordo e barbarie emersisset, Clerus ac cum ipso Ecclesia, si modo superstites mansissent, muneri certe suo impares fuissent. Hoc enim

etiam in cleris quarundam sectarum orientalium evenisse conspicimus.

170. Verum ea tempestate Deus virum misit, qui Ecclesiae suae gloriosam provideret militiam, atque ita quam maxime ad id adlaboraret, ut occidentalem Ecclesiam ab ingruente barbarie praeservaret. Benedictus Nursinus Occidentem e barbarie liberavit, immo barbaros ipsos latina civilitate imbuit.

171. Calamo et sarculo monachi barbariem vicerunt.

Per plura saecula, nil magnum in Ecclesia gerebatur, nullum certamen iniebat, in quo non monachi pars magna essent. Uterque Gregorius (Magnus et ille qui Canossae Henrici VI superbiam fregit) Apostoli populorum septentrionalium, monachi erant: Pontida abbatia erat benedictina; magnum illud christianae sapientiae lumen, S. Bernardus, abbas fuit Claravellensis; Gerbertus, qui postmodum Apostolicam cathedram sub nomine Silvestri II, obtinuit, naturalium rerum indagator, monachus erat Aureliacensis.

172. Hoc pacto ea barbarie devicta, quae intrinsecus Ecclesiam minabatur, ea supererat, quae exterius imminabat, atque coniuncta cum ea *byzantina crisis*.

Romanus Pontifex, doctrinae Evangelii memor, Caesari, quae Caesaris erant reddebat: sincerum videlicet, quod Romanum civem decebat, obsequium, quantum quidem sine altissimi sui muneris praeiudicio poterat.

Ob hoc obsequium Pontifex non semel partes Imperatoris legitimi adversus regimen barbarorum qui imperii vices in Italia alternabant, eorumque fautores tuebatur. Ita reges Gothorum, cum re aliqua gravior cum imperatoribus byzantinis tractanda erat, semel iterumque Ro-

manum Pontificem, utpote personam gratam ac minime suspectam, ad eos miserunt (1).

173. Hoc autem in se non leve periculum continebat, ne Pontifex, a quo vitales spiritus in totum Ecclesiae corpus manant, fieret *instrumentum regni* aut barbarorum in Italia aut Caesarum byzantinorum. Quod quidem periculum gravius erat ex parte Caesarum; et tantum quidem, ut fere ad servilem conditionem Romana Sedes reduceretur, cuius non exstat exemplum nisi in perpaucis Germaniae Imperatoribus.

174. Sane, Barbarus nimis erat barbarus, nimis novus et nimis transitorius, ut tantam rem perficeret. E contra Imperatores Orientis, in quibus vulpinae fraudes robur leoninum compensabant, circumdati uti erant eunuchis et jureconsultis, qui ad aliud non aspirabant, nisi ut basilicas obtinerent atque in Conciliis dominarentur, id semper cogitabant et agebant, ut, Ecclesiâ in servitutem redactâ, populos manciparent. Officium patriarchae constantinopolitani et « patriarchae occidentalis » in officium aulico-politicum, in commodum Imperatoris, depri-
mere fuit tenax Imperatorum ambitio, cui ipsi omnia et omnes sacrificare parati fuerunt.

175. Atque ad Romam quod attinet, cum, omni ope, Justiniani et Theodorae niterentur, ut Italiam saltem imperio suo conservarent, quum reliqui Occidentis potiundi spes nulla iam affulgeret, Romanum Pontificem fideliter sibi addictum volebant ac veluti procuratorem occidentalem, qui Italiam sub iugo contineret, vicinosque eius in commodum Imperii coërceret.

(1) Nota sunt quae Silverio et Vigilio Romanis Pontificibus acciderunt.

176. Haec agendi ratio Constantinopoli optatum effectum sortita est: patriarcha constantinopolitanus et cum eo universus Clerus schismaticus aliud non fuerunt nisi instrumenta imperii.

177. Idem Romae accidisse putandum esset, temporum illorum rerumque impectis adiunctis. In illo conatu subirgandi Pontificatum Romanum, omnia byzantinis imperatoribus favebant: auctoritas splendorque imperialis, nominis atque memoria pristinae magnitudinis, potentia caesarea cum graeca astutia, in ipso Clero adiutores, temporum belluina fere nequitia ignorantiaque crassa. Hinc factum est, ut in hac colluctatione ea patrantur, quae constantinopolitano patriarcha digna essent, eo imprimis tempore, quo Belisarius et Narses byzantinam dominationem in Italia restituerunt (1).

178. Nihilominus antiqua Roma, quae Pontifici parebat, de « nova Roma » imperatorum triumphavit. Ut omnes ceteras, ita byzantinam crisim Ecclesia, divino fulta auxilio, feliciter superavit.

Silverio et Vigilio Pontificibus, cum Romana Ecclesia tandem aliquomodo catenis constricta esse videretur, imperatores non suspicabantur, post paucos annos, eum Petri Sedem occupaturum esse, qui omnimodam absolutamque Romanae Ecclesiae independentiam strenue glorioseque vindicaret: Gregorium nempe Magnum (590-604).

179. Huius ratio consiliumque agendi planissima simplicissimaque erant, at simul, seu potius ex hoc, prudentissima: in rebus tum publicis tum privatis sincerum Caesaribus exhibere obsequium, quippe qui legitimi domini

(1) Theodericus Joannem I Pontificem Constantinopolim misit; Theodatus S. Agapitum.

agnoscebantur — quando vero indebita quaeque iura arrogarent sibi, eis resistere omni ope — Italiam romanam contra tyrannidem aut negligentiam imperii byzantini defendere (1), ad novos populos regnaque barbarorum, praecipue ad vicinos Langobardos mittere praedicatores Evangelii, cum eisque pacem conciliare, eo consilio ut Ecclesia novas apostolatûs victorias obtineret atque auxilium ab iis populis, si quo indigeret, sperare posset. Ad intentum hoc fortiter et suaviter Gregorius adlaborabat, iuxta illud proverbium, quod lente festinandum esse monet.

180. Illud in Providentia divina maxime mirandum est, quod ad Ecclesiae tutelam cum periculorum discrimina suprema sunt, hominem mittit iis praeditum dotibus et indole, quae maxime a tempore postulantur. Haec erat Gregorii Magni missio divina.

181. Non omnia sane consilia perficere datum ei erat. Cum moreretur, necdum byzantinorum imperatorum audacia fracta, necdum Barbari ad Christum conversi aut ad amicitiam conciliati; quae Carolus Magnus pro Ecclesiae Romanae libertate facturum esset, nemo ne cogitare quidem ausus esset. Tamquam alter Moyses, Gregorius Ecclesiam ad promissae terrae limina adduxit: ipso auspice et duce tantopere desiderata romanarum rerum restauratio atque a byzantina tyrannide liberatio initiatae sunt. In hoc mirabilis cernitur analogia gestorum Gregorii I cum glorioso illo et dignitatis et nominis haerede Gregorio VII, qui contra tyrannidem occidentalium Caesarum, diversis viis, ad similem exitum pervenit.

(1) luvat commemorare celebrem epistolam de Italiae rebus, qua Gregorius respondit ad iniquam ac derisoriâ Mauritiî imperatoris epistolam.

182. Successoribus Gregorii aliud non remanebat, nisi ut feliciter ab illo coepta continuarent. Tentamen Pontificum — Langobardos moribus et litteris romanis imbuendi — irritum cessit, in summam illius gentis perniciem; iam Deus pro Roma Francos praeparabat.

Mirabilis profecto fuit Pontificum de religiosa Francorum destinatione praevisio. Pelagius II, qui Gregorium proximus praecessit (578-90), eos « naturales Italiae amicos » appellabat, quos ipsa Providentia ad nostros fines collocaverat.

183. Verum imperatores de industria id agere videbantur, ut occidentales magis magisque exacerbarent, Pontificumque patientiam fatigarent. Post Gregorium Magnum, si non omnem sensum politicum abiecissent, intelligere debebant, alia omnino ratione cum summa illa Romae papalis potentia agendum esse. Verum, velut mente capti in absurda illa agendi ratione perseveraverunt, quae postmodum effecit, ut Turcarum tyrannidi succubuerint.

184. Ipsi quoque Langobardi si cognovissent, quid ad veram suam prosperitatem et gloriam conferret, quis scit, quo pacto res mediae aetatis accidissent; verum et ipsi ad saniores mentem reduci noluerunt: — ac proinde, non secus ac byzantinum imperium, sublatis sunt.

185. Sub rapinis ignavis Byzantinorum et saevis Langobardorum, Roma et Italia diu durare non poterant. Pontifices qui a temporibus praesertim Gregorii Magni, omnium, quae pro salute et prosperitate sive Romanorum sive totius Italiae immo universi occidentis gerebantur, auctores duces exstiterunt, ut suae dignitati libertatique prospicerent, restaurationem Romani Imperii in Occidente, animo conceperunt ac demum effectui mandarunt.

186. A Gregorio I ad Leonem III politica ratio Romanorum Pontificum recto tramite progressa, est: nam a priore illo qui sincere se Imperatorum byzantinorum subditum profitebatur, ad alterum, qui, coronato Carolo Magno, avulsionem Urbis Romae ab imperio orientali absolvit et quodammodo consecravit, singulae phases politeiae pontificiae una ex altera, logica necessitate, tamquam in sorite consequentiae ex consequentiis, procedunt. Si uterque locum alterius tenuisset, et Leo Gregorii et Gregorius Leonis rationem et consilia secutus esset.

187. In illo memorabili festo dominicae Nativitatis anni 800, quo Leo III in Basilica Vaticana Carolum Magnum coronavit, acclamante populo: Carolo Augusto, a Deo coronato, magno et pacifico Romanorum Imperatori, vita et victoria! — Ecclesia triumphans ex aevo antiquo, ex crisi barbarica et byzantina, egressa est, unam per alteram frangens aut flectens.

EPOCHAE MEDIAEVALIS.

188. Post factum Odoacris, Imperium Romanum occidentale minime putabatur extinctum, sed cum orientali iterum coniunctum. Imperator Constantinopolitanus, utpote dominus Urbis Romae, vocabatur imperator Romanorum et talis agnoscebatur a Pontificibus; perinde ac illi qui a Theodosio Magno usque ad ruinam occidentalis Imperii alter alteri successerunt.

189. Restauratio vel renovatio, quae dicitur, Romani Imperii per Carolum Magnum intelligenda est sensu relativo. Si enim verius loqui velimus, Pontifex imperatores

orientales impares indignosque esse declaravit, qui munus et titulum Caesarum Romanorum gererent, quare munus illud et titulum in Carolum Magnum eiusque successores transtulit.

Hoc aperte docuit Bonifacius VIII (1), omnium mediae aetatis Pontificum canonici iuris peritissimus. Despotis igitur Constantinopoli nihil remansit, nisi titulus et potestas Imperatorum Orientis, atque uti tales semper postea ab Europa occidentali, excepto brevi Imperio latino Constantinopolitano (1204-61), considerati sunt.

190. Restaurationem hanc omnino et absolute ingenio ac constantia Pontificum perfectam esse, testimonio ipsorum Carolingiorum, ad quos ea res potissimum spectabat, comprobatur. Inter omnes constat, Carolum Magnum, iam Imperatorem, filium et defensorem devotum Pontificatus Romani se professum esse; Ludovicus II conceptis verbis ad Basilium Imperatorem declaravit, quod cum Romani Imperii dignitas in familiam Regum Franciae translata esset, iure et legitime factum esset, cum Pontifices id fecissent (2).

191. Primigenia notio novi « Sacri Romani Imperii Nationis Theutonicae » (3) sub Carolingis generatim conservabatur. Papa et Imperator duo magna luminaria erant, sol et luna (4), quae totum orbem et illustrarent et re-

(1) « Translato olim romano imperio de Gracis per Sedem Apostolicam, in persona magnifici Caroli, in Germanos » Bulla *Patris Aeterni*, de confirmatione Alberti I Austriaci imperatoris (1298-1308).

(2) Cfr. BARONIUS, *Ann. eccl.*, a. 871.

(3) Das heilige römische Reich deutscher Nation.

(4) Celebris fuit haec similitudo per totum aevum medium.

gerent: Caesar lucem a sole pontificio mutuabat, Pontifex ab ipso Deo, fonte et auctore omnis potestatis.

192. Verum cito luna solem obscurare tentavit. Tantoque impetu tamque felici tentavit, ut paene intentum assequi videretur. Nec alia deerant pericula et molitiones ut et prima haec epochae medioaevalis periodus non minus periculosa Ecclesiae esset quam praecedens. At etiam tum Ecclesia divinitus victoriosa abscessit.

193. Crisis quam in hac periodo Ecclesias ubiit, trifariam spectari potest: ut *crisis caesarea* quoad Papatum et tamquam per reflexum quoad Clerum; ut *crisis feudal*is quoad utrumque; ut *crisis demagogica* quoad populum, quae erat quaedam quasi reactio ad utramque praecedentem.

194. Aliis verbis: ex fideli custode Pontificatus ac proinde universi Cleri, Imperium minabatur fieri despota et tyrannus. Accedebat ad hoc, quod systema feudale cum omnibus quae secum ferebat, Papatum praecipue Clerumque superiorem ad illud periculum adduxerit, ut familiae nobiles, pecunia et armis potentes, dignitates ecclesiasticas tamquam suas sibi reservarent, quae ita characterem ecclesiasticum quodammodo amittebant, — quod idem erat ac reverti ad veterem societatem Germanorum, antequam ad fidem converterentur, quando scilicet duces tribuum sacerdotii munus sibi vindicabant. Populus interim, qui ab Ecclesia, ob illam usurpationem caesaristicam et feudalem, abalienatus erat, atque a Clero profanato paene relictus, demagogis sive dogmatizantibus sive socialibus sive politicis — qui, prout temporum indoles ferebat, sectas religiosas populares instituebant, sese applicuit. Universus paene Clerus populusque, tota Ecclesiae compago iamiam dissolvi videbatur.

195. Tempore prior fuit *crisis feudal*is. Eam Em. Gebhart, mala quidem fide pravumque ob finem, sed satis ad vivum ita describit:

« Carolina donatio Papam fecit regulum italicum; feudale regimen episcopos comites et barones effecit... Extra Urbem, Ecclesia inveniebat Imperium, quod totam amplectebatur christianam rempublicam, — Imperatorem, Romanorum Regem vel Patricium cum suis praetensicibus circa aeternam Urbem. Cum systema feudale etiam ad Episcopatum Ordinesque religiosos applicatum esset, Episcopi et Abbates etiam erga Principes laicos, praesertim erga Imperatorem, fidelitate, quod fundamentum erat pacti europaei, adstringebantur. Vi iuris igitur feudalis, Episcopi partim Imperatorum potestati subiecti, ac partim Pontificis potestati subtracti erant. In Italia praetendentes Ecclesiae negotia facessiverunt... saepe cum Episcopatu lombardico vel tusco, qui arcte Caesaribus devincti erant, collidebatur... Romae tandem Ecclesia tamquam in leonum fovea jacebat; prodebatur a Cardinalibus factionis Pontifici regnanti adversae, opprimebatur a Comitibus tusculanis, qui Pontificium solium licitabantur, diripiebatur a baronibus Agri romani; familiae patriciae eam ad servitutem redigebant, Senatus capitolinus iugiter ex bonis exturbabat, populus qui Pontifices lapidans jam expellebat, eam male habebat, tribuni populares feudali iure exspoliare eam conabantur... A faece plebis e regione « Montium » ad patricos, qui in theatro Marcelli, sive in Amphitheatro Flavio sese muniebant, a ferocibus baronibus Latii ad Imperatores, per totam illam societatem feudalem, una progrediebatur catena calamitatum dolorumque temporalium Ecclesiae ».

196. *Crisis caesarea* ita ab eodem describitur, servatis servandis ut supra:

« Certe unitate sacri Imperii Ecclesia et Papa religiosa libertate fructi essent, ...verum Imperatores periculosissime ipsa iura spiritualia usurpaverunt. An, cum italicae Ecclesiam germanicam opponit et Concilium imperiale pontificio...; cum homines sive mystici, ut Ottones, sive politici ut Henrici, nominant vel deponunt Papam, Germanorum Imperatorum potestas non sibi arrogat potestatem religiosam?... Et in turbidis Ecclesiae temporibus, nonne Pontifices Romanos Antipapae tamquam umbra sequebantur?... » (1)

197. Denique tertia crisis, *popularis crisis* haeresum demagogicarum, ita ab altero scriptore heterodoxo, MA-CAULAY:

« Harum seditionum prima orta est in ea regione, in qua pulchra resonabat lingua *oc* (Francia meridionalis). — Pauliciana theologia rapidissime per Provinciam et Aquitaniam disseminabatur; clerus Ecclesiae catholicae in contemptum et despectum habebatur, ita ut haec proverbium dicerentur: « vilior presbytero » — « tunc fiam presbyter si... ». Pontificatus omnem auctoritatem in omnem ordinem socialem amisit, in potentes principes feudales non minus quam in agri cultores. Periculum, quod hierarchiae instabat, terribile erat. Quae una natio inter transalpinas barbariem exuerat, omnem ergo Romanam Sedem oboedientiam abiecerat. Quae una ex linguis vernaculis in litterarum monumentis adhibita erat, ea ipsa instrumentum haereticorum fiebat. Ipso situ geographico periculi gravitas augebatur: occupabat enim regionem quae

(1) E. GEBHART: *L'Italie mystique*, cap. I, p. 1.

cum Gallia, Italia, Hispania iuncta erat, dum provinciae, quae fideles manserant, altera ab alteris disiunctae erant. — Quae cum ita essent, vel unica generatio sufficere videbatur, ut doctrina *reformata* et Ulyssipone at Londini et Neapoli diffunderetur. » (1)

198. In describendis vi et amplitudine triplicis criseos ecclesiasticae mediaevalis, duos maluimus afferre verba duorum scriptorum heterodoxorum, ne, forte, periculi immanitatem nos auxisse videremur, et eo manifestius victoriam ab Ecclesia reportatam esse supra humanas vires ac historicas leges communes, agnosceretur.

199. Itaque Imperator aut incredulus aut visionarius, duplex nobilium ordo, praelati ghibellini, assentatores aulici et doctores caesarei, sectarii fanatici et populus seductus ab Albigensibus, a Catharis, a Paterinis — imperium et feudalismus, pars cleri et pars laicatus magis in doctrina instructi, haeresis et demagogia — omnia contra Romam coniuraverant.

200. Imperium iam inde a secunda eius restauratione in familia Saxonica (962) Ecclesiae periculo erat. Ottones despotae erant, alio quidem sensu ac Henrici et Friderici. Verum Otto I creabat et deponebat Pontifices aequae ac Henricus IV et Fridericus Ahenobarbus.

Ottonianum *Privilegium* Romanam Sedem et Ecclesiam vinculis constringebat, quare merito *Pravilegium* dicebatur. Post tristia tempora Pontificum tusculanorum, successerunt electiones plus minusve imperiali auctoritate factae, Tusculani Pontifices jam interrupte ab anno 931 ad annum 1059 regnaverunt; Pontificum electio

(1) LORD MACAULAY: (vers, ital). *Saggi biogr. e crit.*: § I papi dei soc. XVI e XVII.

sub iugo imperiali cum quadam tranquillitate, usque ad medietatem saeculi XI durabat. Opportune accedit, ut quo deteriores fiebant Imperatores, eo meliores succedent Pontifices: a Joanne XII ventum est ad Gregorium VII; ab Ottone I ad Henricum IV. Hinc factum est, ut ad excutiendum iugum servitutis caesareae motus praepararentur similes illis, qui facti erant contra dominationem byzantinam in Italia. Imperator ille, qui Pontifices creare et deponere pro lubito praesumebat, ipse a sene inermi qui ad arcem Canossae confugerat, devictus est.

201. In ea arce Imperium primam ex bello nefario contra Pontificatum insignem cladem retulit, ibi enim plane in conspectu patuit armata eius inanitas coram virtute inermis Pontificis. Imperatores ex familia Hohenstaufen cladem canossianam resarciebant atque penitus delere et vindicare videbantur. Iterum Pontificatûs Ecclesiaeque oppressor fortunatus apparuit: verum, sua culpa devictum et prostratum, Imperium insanabili languore affectum declinavit.

202. In hac gigantea pugna Gregorius VII Henrico IV, Alexander III Friderico Ahenobardo, Innocentius III summus *christianae reipublicae* rector, Gregorius IX et Innocentius IV Friderico II, Urbanus IV et Clemens IV extremis Suevorum Imperatorum conatibus tamquam Horatii Curiatii obsistebant.

203. Victoria haec prodigii modo habenda est; non quidem prodigii materialis, velut cum Angeli Macchabaeorum hostes prostraverunt, sed prodigii moralis, quod non minus naturae vires superat. Revera, prodigium est quod Papa senex unica voce arma virosque in Germania, in Francia, in Italia collegerit — quod ad simplicem ex-

communicationis intimationem Imperatorem debellaverit atque ad pedes suos provolvi coëgerit — quod populos paene extinctos suscitaverit et victores de tyranno reduxerit — quod semper praesto habuerit aut regem aut populum « crucigerum » eo momento quo extrema decertatio agebatur.

204. Nec minus prodigii habet modus, quo Ecclesia ex *interna crisi* discordiarum et corruptionis morum, quae late Clerum populumque infecerant, evasit.

Lamentationes S. Petri Damiani de pravitae quae ob temporum nequitiam ex rerum publicarum turbationibus morumque brutalitate clerum penitus pervaserat, legentibus, impossibilis videtur eiusdem sanatio. Ast humilis ille monachus, qui invictum Imperatorem domuit, idem veros *abusus* cleri compescere coepit, mores eius ad conscientiam altissimi muneris officiique sui informans atque a saecularium potestatum servitute liberando. Hos dignorum suorum Vicariorum sanctorumque virorum, qui eis in eo opere adiutores exstiterunt, labores mirifice iuvit Christus. Nam a temporibus Gregorii VII ad S. Francisci et Dominici in Clero qui vivo verbo, decretis, exemplis Ecclesiam reformabant, floruerunt S. Gregorius VII, B. Urbanus II, B. Eugenius III, S. Petrus Damianus, S. Bernardus, S. Joannes de Matha, S. Felix Valesius, S. Norbertus, S. Thomas Cantuariensis atque alii quamplurimi Pontifices, episcopi, presbyteri, monachi, quorum plerique electa discipulorum turba circumdabantur aut praeclaras ad clerum sive saecularem sive regularem reformandum instituta reliquerunt.

201. Reliquum erat, ut et plebis saluti consulereetur. Cuius cum tanta esset morum asperitas et mentis ignorantia, nequedum ex barbarie sese eripuisset atque ex

dominantium oppressionibus deterior evasisset, Cleri denique maximam partem abhorreret: impar omnino erat apostolatus sancti alicuius abbatis aut eremitae praedicatio; nec expectare licebat donec ecclesiastica reformatio, quae non potuit esse nisi lenta, beneficos fructus ferret. Turbatores enim mira quadam celeritate plebem sibi conciliarunt, cum non modo artes callerent quibus animus multitudinis ad magnas res sperandas excitatur, verum etiam neque timerent, ne Clerus efficaciter eis resisteret. Audivimus mox ex Macaulay quam grave periculum haec rerum conditio populo ex pseudoreligiosis demagogis, Albigen-sibus, Paterinis et similibus pararet.

206. Eo igitur tempore una ex illis Ecclesiae institutionibus ortum habuit, quae non in unum saeculum modo, verum in totam aliquam epocham beneficia sua diffundit. Monachismus a S. Benedicto sub initio aevi barbarici institutus una fuerat ex his institutionibus. Tunc Ordines mendicantium orti sunt; post monachum, qui solemne aliquid prae se ferebat, fratres mendicantes, qui cum populo familiariter utebantur, Ecclesiae auxilio venerunt. Quod Benedictus suo tempori dederat, idem S. Franciscus aevo suo praestabat.

207. Nova haec vitae claustralis forma, incredibile dictu est, quid effecerit. Cito novus hic clerus popularem favorem sibi conciliaverat. Fratres tum Minores, tum Praedicatores — S. enim Dominicus dignus fuit socius pauperis Assisiatis — per universum christianum orbem propagabantur, loca et homines quaerentes, qui minus ab aliis quaererentur. Et re quidem vera, nulla re melius et efficacius demagogia haereticalis impugnari poterat, quam ope apostolatus christianae democratiae. Celebris illa de lupo Rugubino legenda Apostolatium fra-

trum mendicantium poetice depingit. Lupus (idest haeretici, praedones, tyrannuli) domitus est ab eo qui « fratrem lupum » compellavit, qui, verbis caritatis plenis, errantibus obviam ibat.

208. Post saeculum, mendicantium fratrum operâ popularis crisis superata erat. Verum haec quodammodo videtur ulta esse, inferendo in Ordinem Minorum quaedam semina discordiae falsaeque doctrinae tum de fide tum de re sociali (1): at frustra. Spiritu siquidem seraphici Patris illuminati, fratres, paucis exceptis, ex periculo illo illaesi evaserunt.

Igitur a restaurato per Carolum Magnum (800) Imperio usque ad eiusdem declinationem, extinctâ familiâ Suevorum (1268), Ecclesia Catholica, prostratis caesarismo, feudalismo, demagogia, victrix tandem respiravit.

209. Verum hic, quamtumvis brevis, conspectus historiae ecclesiasticae mancus esset, nisi da altera insigni Ecclesiae gloria, de Cruciatis, mentionem faceremus.

Islamitica irruptio eminet inter gravissima pericula, quae sive religioni, sive moribus, sive publicis rebus christiani populi instabant. Stuporem affert rapiditas illa, qua Mohametismus, in acerrima reclutazione christianorum, propagatus est. Etenim magna Hispaniae pars, insulae italicae, Graecia, paeninsula balcanica, Hungaria per brevius longiusve tempus dominationi Mohamedanorum subiectae erant. Asia Minor, pars Tartariae et Caucasi, Persis, Palaestina, Arabia, Indiarum pars atque insularum

(1) Tanta eo tempore erat auctoritas et existimatio franciscalis Ordinis, ut perversi etiam et fanatici eum imitari studerent. Quam ad rem recto frater SALIMBENE: « Quicumque volunt noviter congregationem aliquam facere, ab ordine S. Francisci aliquid semper usurpant ».

Oecaniae, tota denique fere Africa septentrionalis et hodie Islamismo subduntur. Fuit, cum Saracénorum turbae Franciam Italiamque invaderent, ac postmodum Turcae ipsam Vindobonam obsidione cingerent; atque haud longum tempus elapsum est, cum orae mediterraneae a piratis mauris infestarentur.

Quid de Europa factum esset, nisi Ecclesia reges populosque christianos ad oppugnandum exhortata esset?

210. Quod si animo reputemus tam saevam pugnam a christiano populo, Sancti Sepulchri recuperandi causa susceptam esse, innumerabiles homines, ab eo tempore, quo Godefridus Bulionensis primam duxit sacram expeditionem (1095) usque ad illud, cum naves christianorum ad Naupactum (1591) defectionem potentiae ottomanae initiarunt, ab eremita, ab abbate quodam aut pontifice suscitatos esse: si animum advertimus praecipuos in hac gigantea pugna propugnatores, velut Urbanum II, S. Bernardum, S. Ludovicum IX inter Ecclesiae Sanctos coli, atque ab aliis adiutos esse, quorum nomina aureis litteris in Ecclesiae annalibus consignata sunt: haud difficile perspiciemus, quam gloriose, quam bene catholica Ecclesia de universo humana societate merita sit, nec non quam sapienter divina Provvidentia eiusdem saluti prospexerit.

211. Ex titanico Sacerdotii cum Imperio bello, Imperium victum ac penitus debilitatum exiit; sed et ipsa Pontificalis potestas, in sua politica et sociali vi, non parum laesa erat.

212. Francorum quidem reges a temporibus Philippi Augusti (1223) id agere coeperant, ut, ubi primum opportuna sese praeberet occasio, Imperatorum dignitatem sibi usurparent. Quo anno in foro neapolitano ultimae propagini Suevorum Imperatorum caput amputatum est,

eo ipso anno natus est Philippus Pulcher (1268-1314). Dignus sane hic erat successor Friderici II. Is, ad Imperium obtinendum nulla breviori via pertingere posse putabat quam si prius Romanos Pontifices sibi omnino addictos reddidisset.

Ex funestissima hac ambitione, quam pars factiosa cleri fovere et alere non erubuit, calamitosissimae duae huius secundae periodi crises partae sunt: *captivitas Avenionensis* et *Schisma occidentale*. Ad utramque tertia accessit ob *demagogiam haereticam* Vicleffitarum et Hussitarum.

Ast triceps hoc periculosumque certamen Catholica Ecclesia, ut semper, victrix superavit.

213. In Bonifacio VIII animus erat Gregorii VII et Innocentii III, nisi quod aequanimitate prioris et felicitate alterius carebat. Verum nulla umquam scriptorum iniquitas valebit ad tanti Pontificis gloriam obfuscamdam. Permittente Deo, rex Philippus ex decertatione cum Bonifacio superior discessit. Erat tum videre Papam Anagninae captivum atque derisum (1) — velut ipsum Christum — ac deinceps, alia utique ratione, captivum atque derisum Avenione.

214. Nec graeci Imperatores, nec germani sperare ausi essent id quod Philippo contingere videbatur. Cum nullus ante illud tempus Pontifex animum induxisset, ut Tiberim aut Bosporo aut Rheno mutaret, a Clemente V ad Urbanum V per septuaginta fere annos, plures Pontifices Rhodano commutarunt.

(1) DANTE (Purg. XX):

Veggio in Alagna entrar il fiordaliso
E nel Vicario suo Cristo esser catto:
Veggiolo un'altra volta esser deriso...

215. Nullum dubium est, quin « captivitas Avenionensis » pravo consilio exaggerata fuerit (1), praecipue ab iis qui Pontifices illos tamquam ministros Regum Francorum describunt: nihilominus avenionensis perodus Ecclesiae funestissima fuit. Verum longe graviora timenda erant, nisi Providentia de Sponsa Christi vigilasset.

216. In ea captivitate, juxta humanam aestimationem, id summum periculum erat, ne Papatus perpetuo in clientelam Regum Francorum veniret, ut accidit patriarchatui phanariotae quoad nationem hellenicam. Et sane, si Franci tandem imperialem coronam, cui tantopere aspirabant, quamque nostro demum saeculo non minus cito amiserunt, quam obtinuerunt, tunc arripuissent, ipsi universo catholico orbi, per duo « magna illa luminaria » imperassent cum haberetur Parisiis Imperator francus, Avenione Papa francus.

In eo proposito omnia tamquam de conducto imperio Capetingiorum favere videbantur: fortuna Franciae surgebat, dum Germaniae iam inclinabatur; Imperium Germanicum penitus concussum et inglorium de die in diem infirmabatur; ipsa Curia Pontificia satis aperte Franciae partibus studebat.

217. Verum ob bellum centum annorum (2) spes Franciae evanuit. Francus, qui iam sibi de imperiali diademate gratulabatur, vix regnum contra Anglos defendit.

(1) Cf. PASTOR: (vers. ital.) *Storia dei Papi*, vol. I, *I Papi in Avignone*.

(2) Bellum centum annorum (1337-1453) ortum erat inter Francos et Anglos, quod hi Franciae regnum potiri volebant. Ex eo Carolus VII, Francorum rex, victor discessit. Johanna de Arco in eo bello insignis fuit.

Quo in negotio, cum reges Francorum omnes nervos viresque impendere deberent, impediabantur, quominus Ecclesiae libertatem impedirent. Neque hoc divinae Providentiae satis fuit.

218. Ut ante Gregorium VII, cum Imperatores libertatem Ecclesiae opprimerent ac fere in tuto posita esset stirps Pontificum Imperatoribus servientium, Deus ita egit, ut hi ipsi indefessi ad dirumpenda vincula essent, ita Avenionensi tempore, cum iam certa speraretur series Pontificum qui Francorum regibus studerent, Deus, ut, contra accideret, effecit. Quotquot quoquo tempore eligebantur Pontifices, alter altero maiore desiderio Romanum reditum cogitare coepit. Atque quo acerbius confunderetur humana ars, Deus disposuit, ut muliercula monialis tamquam Joanna de Arco, Pontificatum ex avenionensi captivitate salvaret. Omnes quidem gloriosa facta S. Catharinae Senensis norunt.

Post amplius quam dimidium saeculum impium Philippi Pulchri somnium evanuit. Quo die anni 1377 Gregorius IX triumphans Papatum suae sedi restituit, alia inter maxime memorabiles Ecclesiae victorias numerandd est.

219. At nondum finis malorum. Finita captivitate avenionensi illud ortum est periculum, quo haud forte ullum gravius Ecclesiae Romanae institerit, magnum nempe schisma Occidentis. Quod enim gravius periculum esse potuit quam quod ipsum caput Ecclesiae peteret, ac non externam libertatem eiusdem, velut temporibus Henrici IV, Suevorum et Philippi Pulchri, verum ipsam eius unitatem?

220. Schisma occidentale divinum Ecclesiae catholicae regimen splendidissime demonstrat.

Per illud enim tempus Ecclesia Catholica in ipso Capite catholica non esse videbatur. Erant enim duo, immo

et tres Papae simul, quorum certe unus tantum verus erat; quinam vero esset, non omnes in tanta confusione discernere potuerunt (1): ex quo factum est, ut veritas illa minueretur, non utique in se, verum in effectu. Nec Pisanum Concilium (1409) nec tot tantorumque orthodoxorum hominum conatus huic tanto discrimini mederi posse videbantur; ac iam eo res deventuras esse periculum erat, ut summus Pontificatus in totidem Patriarchatus nationales scinderetur, velut Ecclesiae schismaticae orientali multis antea sæculis contigerat. Clemens VII gallicanorum seriem antipaparam initiavit, Petrus Lunensis hispanorum.

221. Atque ne quid ad summam calamitatem reliqui esset, populares haereticorum turbae, quae post mendicantium Ordinum triumphum extinctae esse videbantur, Vicleffo et Hussio auctoribus, ipsis illis quibus Petri tum navicula fluctibus quatiebatur, faventibus, audaciores revixerunt.

222. In eius aevi scriptoribus (2) tantus apparet terror de Ecclesiae calamitatibus, ac si extremae Apocalypseos minae et prodigia implerentur; inter tot tantosque scopulos et syrtes naufragium ineluctabile videbatur.

223. At non defuit in luctuosissimo illo tempore Ecclesiae suae Deus, atque unde minus sperabatur, tollendo schismati et haeresi reprimendae auxilium misit, ex illo Imperio germanico, quod antea tantopere Ecclesiam oppresserat. Nam Sigismundus III in Constantiensi Concilio

(1) Etiam viri sanctitate et ingenio illustres alii aliis Pontificibus obtemperabant; ita, S. Catharina Senensis pro *Oboedientia* italica stabat, S. Vincentius Ferrerius pro gallica.

(2) Petrus Suchenwirt, abbas Ludolfus de Sagan, Langensteinus, alii.

plurimum sua auctoritate contulit, ut Pontifex eligeretur, qui ab omnibus agnosceretur (Martinus V, 1414), ut impia Hussitarum haeresis et ab Ecclesia et a potestate civili condemnaretur, id quod iam a Ioanne XXII de Lollardis, Vicleffi secta, factum fuerat.

224. Denique, cum in Basileensi Concilio (1431), in rebellionem et errorem verso, schisma resurgere jam videretur, quod illi, ereptis Petro Ecclesiae clavibus, parlamentarismum (1), si ita dicere fas est, in Ecclesiam invehere studebant, Deus in apostolicae Sedis apice Nicolaum V collocavit (1447), qui pro ingenii sui et animi vere apostolici magnitudine ac sapientissima actione ultimas schismatis reliquias exstinxit (1449).

Ita denuo Ecclesia ex certaminibus, quae a Bonifacio VIII ad Nicolaum V, a medii aevi occasu usque ad Renascentiae auroram, exorta erant, victrix discessit.

PERIODUS INTERMEDIA.

(*Renascentia*).

225. Tempus quod ab anno 1449 ad 1517 intercessit, induciarum potius quam pacis fuit, haud tamen cum Ecclesiae utilitate, nam Renascentia pulvinar fuit, in quo pastores Israel obdormierunt, inimico interim zizania seminante. Frustra homines ingenio praesago aut severis moribus, ut Aeneas Sylvius et Savonarola, in male fida tranquillitate, instantem praedicebant tempestatem, moentes et pastores et greges ut opportune necessariam re-

(1) Patres Concilii Basileensis, postquam hoc in deterius verum est, conciliarem auctoritatem pontificiae substituere volebant.

formationem initiarent. Ii enim erant saeculi mores, qui *restaurationem ab imis* nedum promoverent, ne paterentur quidem. In illo sensuum ingenii tripudio, per illud pulchritudinis atque eruditionis studium, quod in boni verique studii locum successerat, inter codices graecos auri pretio latine versos et laetas choreas, a recta discessum erat via longius quam taeterrimis mediae aetatis temporibus. Neque enim ita Alexander VI tantam animis nostris offensionem praebet, quod ipse illis vitiis cessit aut illas culpas admisit, quam quod eum ex eius aevi moribus quasi prognatum videamus; neque ita ex familia Borgia quam ex tempore borgiano eruere licet, quam gravis agonia fuerit Renascentia.

226. Acerba monita captivitatis Avenionensis, schismatis, haeresis Vicleffi et Hussii, gravis et minacis populorum praesertim septentrionalium animositatis non valuerant, ut Ecclesiae corpus, clerus et laici, a turpi fovea extraherent. Providentiae igitur nihil reliqui erat, nisi ut extrema tentaret remedia: tunc *Reformatio* orta est.

EPOCHA MODERNA.

227. Motus ille vastissimus et maxime complexus, qui Reformatio audit, omnes, quibus per mediam aetatem Ecclesia conflictabatur, crises longe superavit, quia non modo Reformatio illas omnes in se continebat, verum haec ipsa circumstantia, quod illae simul coniunctae essent, eis maiorem vim atque impetum indidit.

228. Dum enim caesarismus theutonicus, demagogia popularis Galliae meridionalis vel Bohemiae, Avenionensis captivitas et Schisma diversa constituunt stadia unius alteriusve periodi medii aevi, Reformatio unam ipsa per

se exhibet periodum, atque quasi initium aevi recentioris historiae ecclesiasticae.

229. Quoniam vero nova incipit epocha, in Reformatione iam non omnia veluti lineamenta reperimus, quae crisi- bus medioaevalibus communia erant, quae proinde homogeneam exhibebant physiognomiam.

230. Causae occasionesque directae Reformationis hae fuerunt. Causarum internarum praecipua fuerunt mores remissi et relaxati Cleri superioris et inferioris, quibus momentum historicum Renascentiae valde favebat. Inter exteriores causas principem locum obtinet macchiavel- lismus principum, qui tam faciles erant ut Reformationi « brachium saeculare » praeberent (1). Principes enim alii cupiditate divitiarum ac privilegiorum Ecclesiae in- vidia moti, ultro Reformationem amplexati sunt; alii, quamvis catholici, duplicem partem agebant ut Papam populumque sibi devinctos tenerent, et protestantium par- tibus favebant, obliti defensionis fidei — in quibus primi sunt Carolus V et Franciscus I, ut videbimus.

231. In festo itaque omnium Sanctorum anno 1517 Lutherus 95 theses publicavit. Quaestio de indulgentiis nihil aliud erat, nisi futilis praetextus. Nisi enim per totam Europam ingens materies congesta fuisset, igniculus ille monachi germani extinctus esset, vix ulli visus. E contra, genere ambitu et momento historico faventibus, incendium ingens exarsit.

232. Incrementum propagationemque Reformationis paulo attentius persequenti stupor animum pervadit. Ve- rum praestat praecipuorum factorum seriem percurrere.

(1) MICHELET : *Précis de l'histoire mod.*: II, chap. 7.

233. Patria huius rebellionis, Germania, cum toto impetu « odii theologici » et gentis contra Romam seditionem movet. A Danubio ad Balticum mare, a Vistula ad Rhenum una erat vox « novam Babylonem » detestantium. Principes, etiam ecclesiastici, clerus superior et inferior, monachi et moniales, nobiles, cives, rustici, ex omni ordine civium in castris Reformatorum militant. Tota fere Germania, quae praesertim ad septentriones vergit, amissa videbatur.

234. Hoc de lutheranismo Germanorum.

Calvinismus in Helvetia potissimum sedem habuit, ubi natus est Zuinglius, et Calvinus refugium invenit.

Apud Batavos illud Reformationis fautoribus feliciter contigit, ut suam causam cum factione patriam e servitute Hispanorum catholicorum ad libertatem vindicare cupientium coniungerent. Hinc factum est, ut Batavia altera quaedam Calvinismi Helvetia esset. Eadem postea et patria et ultimum perfugium Jansenismi exstitit.

Austria, Hungaria, Polonia ab haereticis penitus commovebantur, atque in hac postrema ad catholici nominis osiores, Socini secta accessit, quae ipsam christianam religionem tollebat.

In Scotia puritani, indigena quaedam calvinismi forma, catholicam religionem, ac deinceps, Cromvello auctore, anglicanam ecclesiam oppresserunt.

Anglia, cuius Rex « defensoris fidei » avitae nomine gloriabatur, non modo ipse ab illa fide recessit, verum et summum tyrannidis gradum contra avitam Ecclesiam, quae quodammodo in Hibernia personificata erat, attigit.

Francia Hugonotis velut commissa erat, qui Henricum IV regem ducem habebant.

235. Quid manebat Ecclesiae Romanae praeter peninsulam ibericam, quae ob variarum causarum concursum ab contagio omnino praeservabatur, et Italiam, quae tamen haeresi Socinos, Palearium, Jordanum Bruno necnon alios dedit? Summum quod Romana Ecclesia sperare poterat, erat ut esset « Ecclesia latina », sensu nationali, quo dicimus Ecclesiam graecam, vel russicam.

236. Jam quomodo populi rerumque publicarum moderatores se gesserint, videamus.

237. Civilis potestas, generatim, causae Ecclesiae non admodum favebat. Tempora Simonis de Monteforte et Sigismundi III non erant reversura. Praeerat tum imperio Carolus V, vulpina animi ambiguitate praeditus, quam ab imperatoribus suis praedecessoribus tamquam haereditaverat, ex quo leoninum genus Caesarum absumptum erat.

Huic munus incumbebat reprimendi haereticos, tum quod Romanorum Imperator, tum quod Germanorum rex erat. Verum macchiavellica calliditate, duobus quasi subselliis sedebat, lutheranismum usque eo reprimens ne aut sibi negotia facesseret, aut Papae timorem non ingereret, ut hunc suis, in publicis rebus, consiliis faventem teneret. Hinc *Interim* illud prognatum, hinc Urbis direptio.

238. Huins quoque culpa foedera principum catholicorum Germaniae contra Torgaviense et Schmalcaldicum protestantium foedus nihil effecerunt: quippe ipse utrisque utebatur, ut inter sese debilitarentur.

Imperatores austriaci, qui eum subsecuti sunt, Ecclesiae Romanae fideles exstiterunt, reprimentes potentiam protestantium, utique in proprium commodum. Certe non adeo de Ecclesia bene meruerant, ut postmodum Josephus II et caesarismus febronianus malemeriti sunt.

In Francia Franciscus I, initio (1523-24) protestantibus gallicis contra clerum adfuit, seditionemque genevensensem, qua calvinismus tamquam classicum canebat, protexit; postmodum (1534) cum Melanchtone epistolare commercium habuit. Ex Matritensi captivitate redux severus erat in protestantes gallicos; verum illius politicae actionis auctor fuit, quam deinceps Richelieu, Mazarinus, tractatus Monasteriensis secuti sunt, quae protestantes indigenas feriebat, verum cum germanis foedera et favores iungebat, ut non magis turpiter quam stulte (1) Austriam deprimeret, Franciam extolleret. — Ceterum sub Henrico IV et deinceps ob Jansenistas gallicanos periculum erat, ne Francia aut omnino ab unione Romana divelleretur, aut saltem filiae primogenitae honorem amitteret.

In maiori Britannia noti sunt conatus irriti Mariae catholicae et Mariae Stuardae; Jacobus II, suis moribus suaque politica agendi ratione, funestior adhuc fuit.

Hispaniae Reges fideliter Ecclesiam tuebantur — verum extra Hispaniam minime secundo eventu; factum « classis invincibilis » satis hoc declarat. Politica ratio Hispanorum in Batavia non minus exitialis Ecclesiae fuit quam illa Jacobi; utraque finiit cum triumpho Oran-gensium.

De principibus Portugalliae et Italiae non est quod dicamus.

Poloniae reges, qui tamquam custodes inter aquilonem et orientem Europae positi erant, nec Ecclesiam extra regni fines, nec regnum ab hostibus externis defendere potuerunt.

(1) Stulte ideo, quia, depressâ Austriâ, non Gallia, sed Borussia in altum sublata est.

239. Haec erat conditio politica regnorum catholicorum tempore Reformationis. Si eidem illam Henrici VIII, Elisabethae, Cromwellii, Hohenzollernorum, Mauritii Saxonis, Orangensium et Gustavi Wasae comparemus, illico apparebit quantum eo tempore Catholica Ecclesia eo respectu inferior fuerit.

240. Pari gradu cum suis principibus populi ipsi quoad religionem incedebant. Populi quidem anglo-teutonici tum ob insitum adversus gentes latinas odium, tum ob metum dominationis hispanae, Ecclesiae adversi erant, ut Germani septentrionales, Batavi, Angli.

241. Naturali quadam propensione nobis favebant Poloni ob aversionem insitam tum adversus Germanos protestantes, tum Russos schismaticos — Hiberni ab Anglicanis et Puritanis maioris insulae oppressi — Islandia demum, quae Danorum dominationi, qui lutheranismum cum ardore propagabant, iam inimica erat. (1) At nec in hoc ipso feliciores eramus.

242. Si bella patriae religionisque causâ ab illis populis suscepta feliciorem sortita essent exitum — si conservatio regni Poloniae una cum Imperio austriaco et haeresi teutonicae et schismati Slavorum aequilibrium tenuissent — si Ibernica idem praestitisset adversus protestantismum anglo-scoticum — si denique Islandia, a

(1) Augmontus et Arnesonius episcopi pertinacissime Danis restiterunt, donec hi captum Arnesonium capite plecterunt. — Roma, exhausto, praesertim ob ingentes pecunias ad artium litterarumque incrementum consumptas, aerario, non satis armorum hominumque opem providere poterat; insuper cum ea subsidia, quae per mediam aetatem abunde semper suppetebant, tunc amisisset, populis illis favorem auxiliumve aliorum principum conciliare non valuit.

Danis liberata, tamquam [propugnaculum hyperboreum haeresi opposita esset — certe catholica Ecclesia, sub respectu politico, quae per bella religiosa amiserat, compensasset. Verum prorsus e converso accidit. Hibernia et Islandia, cum neque ducem neque protectorem haberent, miseria fractae, hosti heterodoxo succubuerunt; Islandia insuper et fidem amisit. Polonia postea non minus miserabiliter succubuit. Trium itaque populorum, qui totidem regna catholica fieri poterant, non nisi duo populi fideles manserunt, atque ii auxilio maxime indigentes.

243. Ergo, [politica ratio catholicismo victoriam non attulit nisi apud populos latinos; quae certe victoria in se maximi facienda est, at multo minor erat, quam in tota Europa haberi poterat.

244. Hucusque vidimus rerum publicarum conditionem, universim spectatam, tam in populis quam in principibus magis Reformationi quam catholicae Ecclesiae propitiam fuisse. Ipsa igitur sibi et vires et auxilia depromere debebat. Verum si ambitus ille non valuerat ut impediret, ne tot res et tot homines ad Reformationem accederent; quomodo vires habere potuit, ut eamdem superaret cum iam a Baltico mari ad Mediterraneum regnaret? Leo X et Hadrianus VI, episcopi et clerus, veteres monachorum et mendicantium ordines extremis nisibus malo occurrebant cum iam sero esset; nec nisi partim et raro vincebant, cum quotidie fere vexillum haereticorum in Ecclesia aliqua profanata aut in civitate apostata erigeretur. Quantum haeresis progrediebatur, tantum catholicam fidem regredi necesse erat.

245. Iuxta humanam rationem ita evenire oportebat. Verum in ecclesiastica historia non ita est ratiocinandum. Potest Ecclesia ad summum aliquod periculum accedere,

succumbere non potest : neque enim Deus promissis deesse potest. Hoc, ut saepe et antea et postea, Contrareformatio sive Reformatio catholica aperte monstravit.

246. Roma, quae mollitiae Renascentiae enervata atque repentino tempestatis impetu oppressa esse videbatur, ea virtute, quam ex prisco illo tempore heroico mutuasse credas, surrexit, novas militias delegit, veteres ornavit, easque ad oppugnandum emisit. Quantum timoris animo ingerunt prima Reformationis tempora, tantum illa Contrareformationis delectant et erigunt.

247. Revera, imprimis opus esse intellexerunt Romani Pontifices, ut convocaretur Concilium, quo solemniter dogmata confirmarentur omnibusque illis rebus provide-retur, quae tempora postulabant. Hadriani VI successor, Clemens VII omnia ad Concilium praedisposuit, quod deinde Paulo III, Julio III, Pio IV Pontificibus Tri-denti habitum est.

248. Mente haud aestimari potest, quantum Tridentinum Concilium ad Contrareformationem contulerit. Hae-resis magnam partem illius cleri superioris ab Ecclesia abalienaverat, qui episcopalis dignitatis indigni erant atque in Basileensi conciliabulo tantum damnum Ecclesiae at-tulerant. Nullo igitur negotio Concilium raros debilesque illorum conatus praevertit, qui illud a recto tramite ab-ducere studebant. Confirmata atque nova circumfusa luce avita fide, illico in propatulo erat, in quantum chaos errorum « liberum examen » Reformatorem sese impli-cuerit, iamque inde ab eo tempore praevideri potuit om-nimoda ruina doctrinarum ad quam protestantismus suo ipse pondere trahebatur.

249. Deinde ad veram reformationem legum morum-que accessit Ecclesia: clerus aequae ac laici, dum emenda-

bantur ad resistendum robustiores evaserunt. Clerus ad normam novarum legum sese paravit, ut melius altissimo suo muneri adesset; statimque mirifici habiti sunt effectus. Pontificalem cathedram conscenderunt viri et virtute et doctrina et zelo illustres. S. Carolus Borromaeus, S. Franciscus Salesius atque tot alii Episcopatum virtutum sapientiaeque gloria decorarunt. Boni Episcopi bonos sacerdotes, boni sacerdotes bonum populum effecerunt.

250. Nec tamen hoc satis fuit. Habet hoc divina Providentia circa Ecclesiam regimen, ut quandocumque nova cum erroribus aut vitiis certamina oriuntur, novas semper auxiliares copias ad novam necessitatem delectas et instructas mittat.

251. Ut contra barbariem, Benedicti alumni — contra praecursores Reformationis, Francisci et Dominici agmina ducebantur, — ita Reformationi societas vel « cohors » a duce illo hispano collecta est, quae hodie quoque et amorem et odium ingens experitur. Cum ea aliae militiae in aciem descenderunt.

252. Omnes, quotquot contra Reformationem suam operam contulerunt, Ignatius Ioyolensis longe superat. In eo idea transformationis monachismi, qui a forma benedictina in ordines mendicantes ac tandem ad congregationes devenit, personam sumpsit.

Illud *perinde ac cadaver*, tantopere ab eius osoribus vituperatum, cardo est quodammodo in quo tota eius vertitur ingenii vis atque opportunitas. Ferociae ignorantiaeque barbarorum studiosa tranquillitas monachi, qui litteras cum agri cultura sociavit, obviam ibat; ascetismo turbulento Albigensium popularis comitas Franciscanorum: rebelles Lutheranos menti, militaris animus Jesuitarum.

Porro stultum esset velle his brevibus paginis persequi quantum Societas Jesu contra Reformationem in Europa et pro evangelizatione infidelium in Asia et America fecit. Illae gloriosae res gestae omnibus, etiam heterodoxis, quibus nondum error aut odium omne rationis honestatisque lumen ademit, summam admirationem ingesserunt.

253. Alia interea instituta Regularium partim noviter fundata partim restaurata sunt, quae ordines magni exercitus Romanae Ecclesiae auxerunt. Sub Clemente VII instituti sunt Theatini, Barnabitae, Somaschi; Paulus III approbavit Societatem Jesu. Pius V Fratres a Caritate probavit, Humiliatos suppressit. Gregorius XIII Oratorium S. Philippi Nerii et Carmelitas a S. Theresia reformatos approbavit. Sub Clemente VIII Clerici Scholarum piarum, sub Gregorio XV Missionarii et Filiae Caritatis (S. Vincentii a Paulo) ortum habuerunt; ac in Maurinis et Trappistis monachismus refloruit.

254. Institutio Seminariorum dioecesanorum, quam Tridentinum ubique inculcavit, quam maxime formationi boni cleri saecularis proderat.

255. Inter omnia autem, quae ad veram reformationem confirmandam ac continuandam instituta sunt, notabilem locum obtinent Congregationes Romanae.

256. Laicatus ipse catholicus familiarior cum clero fiebat, similiter prorsum ac eo tempore, quo mendicantium Ordines originem habuerunt. Lazaristae, Philippini alique clerici regulares, sese ad populi institutionem et doctrinam dedicabant. Confraternitates quoque Ss. Sacramenti aliaeque similes institutae sunt in solemnem protestationem adversus novas haereses, quibus fidelis populus arctiori quodam vinculo iungebatur.

257. Periculum ita declinatum erat. Paucis verbis id ita describit MACAULAY: « Post quinquaginta annos a defectione lutherana, catholicismus vix littora mediterranei maris tenebat; post centum annos ab eadem defectione protestantismus vix littora baltici maris tenuit » (1).

258. Verum quidem est, quod mox supervenit secunda periodus epochae modernae, periodus Revolutionis, quae periodum reformationis proprie dictae clausit. — Protestantismus, quamvis ad minus quam dimidium reductus sit, quam quod jam metuebatur, regnabat tamen in Anglia, Scotia, Germania, Dania et Scandinavia. Verum haec, quae perdita erant, largiter Deus compensavit — adducendo ad Ecclesiam catholicam novas multitudines in America et apud Indos, opera praecipue S. Francisci Xaverii, quem recte Alexandrum Magnum Societatis Jesu dixeris.

259. Finalis porro clades protestantismi non dimissa sed dilata erat. Nostris eam diebus compleri videmus. Populi protestantes magis magisque ad catholicam Ecclesiam accedunt partim per conversionem multorum, partim etiam quod odium illud caecum et ferum, quo jam diu Romam prosequabantur, paulatim deponunt. Ii autem qui nec convertuntur nec placantur, in rationalismum praecipitant, qui toto coelo differt a protestantismo saeculi xvi, quippe qui plura communia habet cum doctrina catholica quam cum protestantismo rationalistico Kantii, Fichtii, Hegelii, Hobbesii. Sive autem ad pacem cum Romana Ecclesia redibunt, sive non, hoc extra omnem dubitationem

(1) MACAULAY, l. c.

positum est, nationes anglo-teutonicas turmatim a traditione dogmatica *hortodora* Reformationis deficere.

260. Revolutio ex Protestantismo orta est velut papilio ex brucho. Qui Revolutionem non consideraret tamquam evolutionem philosophico-politicam Reformationis philosophico-theologicae, de ipsa notione Revolutionis omnino erraret.

261. Omnis alicujus doctrinae ratio, siquidem vigere ei datum est, indomita quadam vi ad sui complementum nititur. Ita catholicum dogma per decem et novem saecula perpetuo in definitionibus Pontificum Conciliorumque explicatum est. Astronomiae scientia non minus a Galilaeo, a Copernico, a Neutonio ad nostra usque tempora progressa est. Verum postremum dogma a Pio IX definitum, ultima detectio siderea, aliud non sunt, nisi annulus longae illius catenae, quae a primo dogmate christiano, a prima systematis copernicani notione incipit.

262. Idem Reformationi accidit. Quid enim est Reformatio? Nempe liberum examen. Revolutio autem quid est, nisi liberum examen logica inexorabili evolutum?

263. Lutherus, cum primum liberum examen statueret, unam exceptionem admisit: divinitatem Sacrae Scripturae. Hoc unum tangi non liceat, ceterum libere quidquid examinetur. Ex quo factum est, ut protestantismus in sexcentas scinderetur sectas, ab anglicanis ad anabaptistas, a quacqueris ad mormones; non enim stultitia est adeo insulsa quae non ius habeat civitatis in protestantismo, dummodo suum fundamentum esse profiteatur liberam Bibliae interpretationem.

264. Iam vero haec Bibliae exceptio a libero examine, minime sibi cohaeret. S. Augustinus id, multis saeculis ante, praeviderat, dicens, nisi auctoritate Ecclesiae move-

retur, Evangelii libros se potuisse respuere. Systema itaque a Luthero invectum eo perfectionis adductum est, ut arbitraria illa exceptio tolleretur; omnia ab omnibus in dubium verti et examinari posse, ut logica postulabat, proclamatum est. Hoc autem posito, iam nihil deerat, ut Reformatio a professione fidei Lutheri aut Calvini ad puram negationem Voltairii, Encyclopaedistarum, idest ad Revolutionem progrediretur.

265. Revolutio, praecise quia omnem tollebat auctoritatem, omnia inficiebat: et theologiam et philosophiam, ordinem quoque politicum. Manifestum porro est protestantismum non parum de suo contribuisse ad systema illud, quod ab ipso ortum ducit; ideoque Revolutio non admodum protestantismum petiit. Immo Berolinum Frederici II simul fuit et ara Lutheri et refugium Voltairii.

266. E contra Ecclesia catholica totum in se contraxit odium prope satanicum illorum qui Reformationem ipsam reformabant. « Ecrasez l'infame »: hunc paeana post Voltairium omnes canebant, Encyclopaedistae, Jacobini, Carbonarii, Francomurarii, Liberales, uno verbo omnes qui « anticlericalismum » profitentur.

267. Nostris diebus asperum contra Ecclesiam Revolutionis certamen haud remissius fervet; propterea hoc tantum dicere possumus, quod historiographo contemporaneo competit.

Hesternae quidem Revolutionis prima phasis Voltairianismum et Encyclopaediae tempus continet; altera Terroris et sanguinis post annum 1789; tertia Caesarismum Napoleonis.

268. Prima illa phasis Ecclesiam ab imis turbavit. Pacato diuturno certamine cum Protestantismo (1520 Lutherus excommunicatur, 1678 pax Monasteriensis), pax

quae inde sequebatur, defatigatis partibus, Ecclesiae funesta fuit. Francia catholica, recuperata orthodoxia, sub umbra regii throni obdormivit in lectulo libertatum gallicanarum. Qui sommus paene exitiorum fuit quam praecelliorum hugonotorum vigilia.

269. Huius torporis occasionem nacti Encyclopaedistae Ecclesiam impetere coeperunt. In eo incursu epigrammatibus et dictis ridiculis praecipue utebantur. Hoc tamquam pigmento ex eorum libris sublato, facile insulsi apparebunt. Tamen magnos clamores suscitaverunt magnumque damnum intulerunt: sacerdotes et fideles tamquam stultos et obscurae mentis, tamquam tyrannos tyrannorumque servos dum insectabantur, se ipsos esse vere illuminatos et illuminatores, liberos cogitatores libertatis quae amantes affirmarunt.

270. Caeci porro fuisse videntur homines, qui blaterones illos tulerunt: quippe stultorum infinitus est numerus. Illuminati illi et critici zodiacum aegyptium, tamquam a pluribus millibus annorum exstaret, iactabant, cum temporibus imperii Romani factus esset. Voltairius librum brachmani cuiusdam indici repperit, fontes indicos christianismi continentem, cum liber a quodam presbytero Societatis Jesu, apud Indos missionario, conscriptus esset. Idem qui tantopere amorem patrium decantabat, Franciam deserere se velle affirmabat, ut Friderico II fideliter serviret: perinde ac deinceps Jacobini Venetiis consilium coegerunt ut Rempublicam Napoleoni traderent.

271. Anno deinde 1789 iura hominum... sine officiis proclamata sunt, ac anno 1793 caedes immanis coepta. Tum horrendus antiquae Galliae casus, profluvii sanguinis et lacrymarum, Crux per trivia raptata, Dea Ratio in prostitutae feminae persona in altaribus collocata

tandem aliquando catholicorum animos viresque, tanto tempore fere sopita, excitarunt.

272. Napoleon demum, velut Julianus Apostata paganismum, gallicanismum, febronianismum, caesarismum, quos Revolutionis incendium cum regio solio absumpsisse putabatur, excitare ex cineribus tentabat.

273. Clerus tum, cuius ignorantia in fabulam abierat, instaurata doctrinae studia, non modo quae ad eius officium pertinebant, verum et aliarum disciplinarum coluit; qui patriae hostis calumniam contraxerat, instituta caritatis et quae in bonum tum morale tum materiale societatis vergunt duplicavit. Ipsi quoque laici iam a Reformationis temporibus pugna adsueti, magis ac magis ad defensionem Religionis cooperati sunt.

274. Initio saeculi XIX Napoleon id tentavit, quod nec Friderico II Hohenstaufico nec Philippo Pulchro contigit: servitus et prostratio Romani Pontificatus. Ut Pius VI a Iacobinis republicanis, ita Pius VII a Jacobino caesareo vi in Franciam abductus est. Verum Pius VII triumphans Romam rediit: dum Napoleon in remota Oceani insula finem appetiit.

275. Cum Napoleonis clade hodiernum tempus incipit. Atque hic subsistimus, certi, Providentiam quae tam mirabiliter praeterito tempori consulit, etiam praesenti et futuro prospecturam esse.

276. Nos tantummodo prophetias Encyclopaedistarum, quibus imminentem catholicae Ecclesiae interitum praedixerant, recensemus. Tum Voltairius post pascos annos et menses venturum dixerat. Cum Pius VI in captivitatem abduceretur, dicebatur, ultimum Papam a genio moderno vinctum ad necem trahi.

277. En vero: Pontificatus et Ecclesia hodie melioribus viribus pollent quam alias unquam; dubium est an unquam illustrius Ecclesiae aevum fulserit. Hodie nec principum favor, nec populorum docilitas adduci possunt, ut explicetur humanitus mira potentia Ecclesiae: insita divinitus vis ac vigor hodie, sine ulla extranei luminis admixtione, corpus eiusdem irradiat. Pontifex Ecclesiae Patrimonio exspoliatus, captivus tenetur ad sepulchrum S. Petri: clerus ipse suis quoque bonis exspoliatus, derisus, exosus, alicubi proscriptus adstat.

278. Verum animi ignobilis esset propterea timere respiciendo tantum praesens malum. Nunquam enim ut hodie, totus per urbem Episcopatus magis cum Pontifice Romano iungebatur, atque populus fidelis episcopis et Summo Pontifici. Electio antipapae hodie res esset prorsus absurda, item origo novae haeresis (1). Clerus populusque nunquam tantopere intellexerunt, quam excelsum munus ipsis incumberet. Nunquam haeretici, schismatici, increduli apertius pronuntiaverunt Ecclesiam catholicam, ut verbis utamur saepe laudati MACAULAY (2) « uti omnium imperiorum omniumque institutionum ecclesiasticarum quae nunc in orbe sunt, vidit principium, ita haud dici potest, utrum non etiam omnium finem visura sit ».

(1) Hoc apparet ex infantili « veterum-catholicorum » agonia.

(2) L. c.

~~~~~

A P P E N D I X

I. DE CUIUSVIS STUDII HISTORICI METHODICA PRAXI.

(A). *Thema studii.*

279. *Thema* est materia studii ineundi. Ante omnia, eius completa et exacta formulatio statuenda est; secus totum studium radicali defectu laborabit et incompletum vel aequivocatum evadet.

Completa est thematis formulatio si omnes thematis partes necessarias exponit, et quidem necessarias non solum absolute (ut est ipsum thematis subiectum) sed etiam relative nempe ad deficientem aut erratum sensum devitandum saltem quoad lectores.

(B). *Bibliographia fontium et literaturae.*

280. Themate complete et exacte statuto, alter gradus est ut de eodem *schedularium bibliographicum tum fontium tum literaturae* componatur. Hinc nobis est breviter de munere bibliographiae catalogico pertractandum.

281. Bibliographia generatim sumpta est tractatio de libris; inter eius munera habetur illud de textibus et libris rite catalogandis ad methodicum repertorium bibliographicum alicuius studii comparandum.

Ergo in hoc bibliographico munere fit catalogus ut habeatur repertorium, nempe ad habendam methodicam dispositionem plurium notarum bibliographicarum pro illis textibus, libris et similibus quae ad rem faciunt unde facile et secure inveniri possit quaecumque bibliographica nota singulis vicibus requiratur.

Quanti momenti sit tale repertorium competenter sibi comparare, indubium statim apparebit si ipsam methodici studii de quacumque re naturam perpendamus. Quicumque enim vult de quadam quaestione studium methodice et scientifice et non empirice et saltuarie aggredi, debet antea omnia duo cognoscere: *fontes* et *literaturam* quaestionis.

282. Vocantur *fontes* (ut in propaedeutica vidimus) illa documenta et monumenta ex quibus rei notitia primigenia nolis derivat. Sic nobis sunt fontes historici alicuius eventûs illa documenta et monumenta sine quibus illius notitiam eventûs non haberemus: unde talia documenta et monumenta sunt veri fontes ex quibus notitiam haurire nobis datum est.

283. *Literatura* in nostro caso humaniores litteras seu artem rethoricam non significat: literatura alicuius quaestionis est summa operum quae notitiam a fontibus datam examinant, illustrant, comparant, applicant.

Sic, exempli gratiâ, epistolae paulinae et Actus Apostolorum sunt fontes historici pro Pauli apostoli vitâ cognoscendâ; omnes vero illarum epistolarum et illorum Actuum commentarii « *literaturam* historiae paulinae » componunt.

Hinc, uti iam diximus, necessarium omnino est pro quocumque methodico studio bibliographiam quaestionis praeparari, nempe fontium et literaturae ad illud studium spectantium catalogum methodicum componere: tum in genere ut cognoscantur ea quae examinari debent et ea quae iam ad hoc examen edita sunt; tum in specie ut in ipsius studii cursu absque mora et periculo quodcumque ex fontibus aut literatura ad rem facit inveniri possit.

284. Ad tale bibliographicum instrumentum sibi comparandum primus gradus est ut habeantur catalogi et repertoria bibliographica iam edita.

De die in diem talia maximi auxilii opera et quantitate et qualitate proficiunt praesertim pro historicis disciplinis. Habentur quidem et *bibliographica enchiridia* pro quibusdam materiis directe fontes et literaturam indicantia, et ea quae *bibliographia bibliographiae* vocantur, nempe opus in quo notantur opera quae directam alicuius quaestionis bibliographiam praebent. Priora opera respondent petitioni: « Quinam sunt fontes et literatura talis quaestionis? »; altera vero tali petitioni satisfacit: « Quae nam sunt repertoria bibliographica quae indicant fontes et literaturam talis quaestionis? »

285. Pro nostris studiis, bibliographia bibliographiae habetur praesertim in operibus: LANGLOIS Ch. V., *Manuel de bibliographie historique*, tomos primus. Paris, 1896. — STEIN H., *Manuel de bibliographie générale*. Parisiis, 1898.

Pro bibliographiis directe quaestiones historicas spectantibus consulantur ante omnia catalogi principalium publicarum bibliothecarum et publicorum archiviorum tum pro fontibus, tum pro literatura. Manualia bibliographica specialia pro historia ecclesiastica habentur inter cetera:

DE SMEDT C., *Introductio generalis ad historiam ecclesiasticam critica tractandam*. Gandavi, 1876 — et BENIGNI H., *Historiae ecclesiasticae repertorium*. Romae, 1902.

Pro medio aevo commendantur praecipua opera: POTTHAST, *Bibliotheca historica medii aevi*. Berolini — et CHEVALIER U., *Répertoire des sources historiques du moyen-âge*, I. *Bio-bibliographie*. Parisiis, ab 1877-1886, cum supplemento (Parisiis, 1888). II. *Topo-bibliographie*. Parisiis, 1896, ss. Hoc est: Repertorium fontium historicarum medii aevi: parte prima, de bibliographia personali; altera parte, de bibliographia locali. Nunc nova editio incepta est.

286. Sed multum abest ut pro quacumque peculiari quaestione haec repertoria aut alia similia iam edita sufficiant, tum quia fere semper haec repertoria bibliographiam tantum generalem aut principalem exhibent, tum quia ab ipsa die qua conscripta sunt usque in praesens, fere semper habentur aliae editiones tum fontium tum literaturae.

Ergo pro quadam peculiari quaestione historica, (a) consulenda sunt repertoria bibliographica generalia illius materiae cui quaestio peculiaris pertinet; (b) postea quaerendum est an existant bibliographiae peculiare de illa quaestione iam editae; et si existunt, iis utendum pro opportunitate est; (c) tandem oportet catalogum completum (saltem in quantum fieri potest) construere per notas ex praedictis manualibus, haustas et ex aliis quas nosmetipsi quaerere debemus, quae in illis catalogis non inveniuntur, tum quia ab auctoribus praeterita sunt, tum quia post eorum repertorium confectum, in lucem prodierunt.

287. Catalogi methodici compositio exigit cognitionem regularum ab experientia et studio depromptarum, sine

quibus errores et aequivocationes complures in catalogo haud evitari possunt. Harum regularum syntagma in II appendice mox exponetur.

(C). *Fontium et literaturae familia ac valor.*

288. Instructâ schedularum acie tum pro fontibus tum pro literatura quaestionis, ex iisdem componenda est et fontium et operum literariorum *familia*, idest generationis et analogiae nexus, iuxta ea omnia quae nuper diximus § 45.

Pro fontium familia adstruenda, primum dividantur fonte in generales (qui totam quaestionem respiciunt) et partiales (aliquod quaestionis punctum respicientes): et pro unaquaque specie instituatur arbor seu stemma ut probe nascatur an fons A dependeat a fonte B, vel ambo a quodam fonte C deperdito, etc.

Pro literaturae familia attendendi tantum sunt praecipui auctores qui quaestionem competenter discusserunt et illustraverunt. Hi dividendi sunt in generales et partiales, et partiales iuxta punctum peculiare ab eis pertractatum. Deinde pro tota quaestione vel pro unoquoque puncto auctores dividendi sunt iuxta eorum iudicium, et subdividendi iuxta rationes pro tali iudicio allatis. Puta: auctores L, M, N, O, P. concordant in neganda alicuius fontis authenticitate quam auctores S, T, U, V, Z affirmant: eu prima divisio; attamen pro neganda authenticitate auctores L, M, N afferunt rationes *a, b, c, d*, cum e contra auctor O tantum rationes *a* et *d* afferat, atque auctor P praeter illas etiam aliud argumentum *e* proferat.

289. Maximum horum stemmatum pretium facile

elucet, cum ex eo fontium relativus et absolutus valor eruatur (ut suo loco vidimus), et ex divisione et subdivisione argumentativa literaturae studiosus ad has rationes perpendendas et comparandas optime introducatur.

Revera studium de familia est externum et introductivum per quod materialia et instrumenta sibi studiosus optime parat, meliori quo fieri potest modo cognoscenda et adhibenda ut quaestionem propositam scientificè absolvat.

(D). *Thematis coefficientia et analogiae.*

290. Instrumentis idoneis, nullo praetermisso, sibi acquisitis et paratis (nempe fontibus et literatura), antequam quaestionem intrinsece aggrediatur, syntagma coefficientium parare debet; nempe instruere seriem omnium circumstantiarum moralium et materialium quae in thematis materia influxum efficacem exercuerunt. Huius negotiis necessitas patet; nam nisi omnes et singulae circumstantiae coefficientes (non tantum causae efficientes substantiam facti, sed et circumstantiae eiusdem formam afficientes) cognoscantur, studium incompletum et deficiens, si non omnino vacuum, habebitur.

Coefficientes circumstantiae, uti iam vidimus, reducuntur ad *genus*, *ambitum* et *momentum*; hae singulae iuxta singulas uniuscuiusque divisiones themati attente applicentur ut coefficientium summa eruatur. In hoc negotio persolvendo eximia eruditio, acuta mens, attenta perquisitio necessariae omnino sunt, nam saepe aliqua coefficientia prima fronte non apparent, et eorundem ignorantia totum studium male afficeret.

291. Item quaerendum est an adsint quaedam analogiae ex quarum *parallelismo* nostra quaestio opportune

elucidari queat: cfr. quae de parallelismo historico diximus § 83-87.

(E). *Thematis studium intrinsecum.*

292. Post haec, studium quaestionis intrinsecum agredi fas erit, eâ sagacitate scientiâ et conscientiâ explendum de quibus in introductione locuti sumus. Studium hoc pro unoquoque themate peculiare est; unde de illo regulae generales dari non possunt, nisi illa principia quae mox commemoravimus. Videat studiosus ut nihil amittat quod necessarium vel saltem utile est, nihil introducat quod inutile, aequivocationes devitet, clare et comprehensive rem intueatur, ac taliter exponat.

II. — DE CATALOGIS COMPONENTIS.

293. Pro nostris studiis historicis et auxiliaribus, catalogi praecipue *bibliographici* sunt nempe librorum notis componuntur. Attamen habentur et alii catalogi, ex. gr. *notitiarum* et *reproductivum*: primi quidem notitias iuxta tempus aut thema referunt, isti vero monumentorum etc., imagines repraesentant in cartulis per ordinem dispositis expressas.

294. Nunc nobis praecipue de catalogis bibliographicis pertractandum est. Regulae fundamentales pro talibus catalogis et quamplurimae esse possunt et saepe aleatoriae; nobis principales et simpliciores tantum tradendae sunt.

I. *Schedula* seu scheda est chartula in qua inscribuntur notae bibliographicae alicuius operis. Schematum ordinata series vocatur *schedarium*; quod si per litteram initialem singularem schematum ordinatum est

nullâ thematis habitâ ratione, tunc *schedarium alphabeticum* vocatur; si vero per thema seu materiam ordinatum est, tunc *schedarii thematici* nomine designatur.

II. Scheda potest esse *principalis* aut *revocativa*. — Principalis notas alicuius operis completas praefert; revocativa (scheda di richiamo) ad aliam schedulam revocat vel propter auctorem vel propter thema. Sic principalis habet: « Sarpi Paolo (Soave Pietro Nolano): Historia Concilii Tridentini, ecc. »; revocativa vero habet: « Soave Pietro Nolano, vide Sarpi Paolo »; vel: « Tridentinum Concilium: vide Sarpi P. ».

III. *Parentheses curvae* ( ) verba includunt quae in textu citato inveniuntur, *quadratae* [ ] vero verba a nobis ad illustrationem addita comprehendunt. Unde si aliquod opus anonymum hunc gerit titulum: « Ultimum bellum Cypri », et nos in schedula addere volumus inter quos et quando bellum illud acciderit, ita schedula scribenda erit: « Bellum (Ultimum) Cypri [Venet. — Turc.; 1570]. — Verba parenthesibus rotundis inclusa, scribenda sunt post verbum quod ipsa in textu praecedunt, nullo alio intermisso verbo.

IV. *Verbum ordinale* (parola d'ordine) est illud quod primum legitur in schedula, et proinde quod schedulam designat ut indicetur et quaeratur in schedario. Sic in praecedentibus exemplis schedularum, « Sarpi » et « Bellum » verba ordinalia sunt.

V. Pro operibus nominalibus (auctoris nomen gerentibus) in superiori linea schedulae ponitur auctoris nomen; et primo cognomen vel cognomina familiae, postea vero (virgulâ separante) nomen vel nomina personae. Ex. gr. « Cantù, Caesar » — « Ducange (Dufresne), Carolus » — « Muratori, Ludovicus Antonius ».

Quando duo adsunt cognomina, illud anteponitur quo communius auctor appellatur; hinc celeberrimus lexicographus Carolus Dufresne Ducange, communiter Ducange appellatur; ita historiographus Lenain de Tillemont, hoc ultimo verbo innotescit; unde verbum ordinale est notum cognomen quamvis secundum: « Ducange (Dufresne) » — « Tillemont (Lenain de) ». — Notandum quod in cognominibus Anglicis ordinarie secundum est communius adhibitum, unde ordinarie est verbum ordinale; Thomas Babington Macaulay: « Macaulay (Babington), Thomas ». — Quando primum cognomen non est ordinale, postponitur ordinali parenthesibus curvis inclusum, ut supra.

VI. Quando vero agitur de non modernis auctoribus ita ut cognomine proprie dicto careant, et sic de principibus etc., nomen personale est ordinale; ex. gr. « Thomas (s.) ab Aquino » — « Bonifacius pp. VIII ».

VII. Pro classicis nominibus, ordinale est illud quod communius citatur: « Cicero (Marcus Tullius) » — « Tertullianus (Quintus Septimus Florens) » — « Plinius (C. Caecilius) Secundus » idest: C. Caecilius Plinius Secundus.

VIII. Quando vario modo aliquis auctor communiter appellatur, tot conscribendae sunt schedulae revocativae, quot sunt modi praeter communioem in schedula principali inscriptum: « Abulfaragius (sch. princ.) » — « Barhebraeus: vide Abulfaragius » — « Politianus, Angelus » — « Ambrogini, Angelus: vide Politianus ».

Idem faciendum est de illis auctoribus, qui et nomine vernaculo et latino innotuerunt: « Boulaeus: vide Du Boulay » — « Jovius, Paulus: vide Giovio, Paolo » — scilicet nomen vernaculum facit schedulam principalem, et latinum revocativam.

Item, de pseudonymis, quando verum auctoris cognomen noscitur, fit schedula principalis cum pseudonimo quod in libri fronte legitur; et revocativa cum vero nomine: « Janus: Papa et Concilium » — « Döllinger, Ignatius: vide Janus ».

Item de litteris initialibus nominis auctoris in libri fronte positis: « T. C.: Chronologia medii aevi » — « Titius Caius: vide T. C. ».

IX. Particulae *de* et *von* nominibus praepositae, his postponuntur parentibus curvis inclusae, dummodo particula *de* cum nomine inseparata communiter non habeatur: « Montalambert (de) » — « Sichel (von) » — « Debrosses, Carolus »; non vero: « Broses (De), Carolus ». Quod si aliquod dubium habeatur, duae schedulae describantur, una principalis cum « de » postposito, et altera revocativa cum « de » praeposito.

Reliquae similes particulae (Da, Di, Do, Du, Das, Des, Dos, Del, Dello, Dello, Della, Dei, Degli, Delle, La, Li, Van) praeponuntur. Quod si aliquando nomen etiam cum una ex his particulis postposita citetur, tunc fiat schedula principalis cum praeposita, et revocativa cum postposita: « Du Cange, Carolus » — « Change (Du), C.: vide Ducange »; « Du Chesne, Andraeas » — « Chesne (Du), A.: vide Du Chesne ».

X. Titulus honorificus vel officialis cognomini adiunctus postponitur uti particula *de*: Carolus comes de Montalambert — « Montalambert (comes de), Carolus ».

XI. Pluribus auctoribus in libri fronte extantibus, si duo tantum sint, ambo in schedula designantur eo ordine quo in libro: « Gebhardt (von), Oscar et Harnack, Adolphus: Opera Patrum apostolicorum, etc. ». — De altero vero auctore fit schedula revocativa: « Harnack,

Adolphus: vide Geb. et H. ». — Si vero sint plus quam duo, tunc inscribitur tantum nomen primi cui additur, etc. (Titius et Caius et Sempronius: « Titius, etc. ») absque ulla schedula revocativa.

XII. Quoad opera anonyma, schedula initiatur cum operis titulo, cuius primum verbum erit verbum ordinale. Attamen si auctoris nomen cognoscitur, ipsum in fine schedulae parenthesibus quadratis includitur, et ex eo fit schedula revocativa: « Biblioteca storica delle città e luoghi dello Stato Pontificio »: Roma 1792 [auctor: Ranghiasi]. — « Ranghiasi: vide Biblioteca stor. delle città... Pontificio ». Quod si auctoris nomen in operis titulo absens invenitur in operis corpore, uti in praefationis vel libri subscriptione, tunc schedula fit anonyma, nomen vero in fine appositum, parenthesibus curvis includitur.

XIII. Quando (operis anonymi) titulus ponitur in initio schedulae, unde eius initiale verbum est verbum ordinale, tunc primum verbum vel prima verba postponuntur verbo substantivo vel in modum substantivi adhibito: « Vita (De) monastica » — « Liturgia (De antiqua) latina » — Placet (De regio) et Exequatur » — « Extravagantibus (De) Ioannis pp. XXII ».

XIV. Insuper fit schedula revocativa pro principali verbo (nempe maioris momenti in sensu tituli) si hoc non est in initio unde ex hoc ipso fit verbum ordinale: « Mediolani (De) obsidione » non indiget schedulâ revocativa; sed si titulus foret « De obsidione Mediolani », tunc schedula principalis erit: « Obsidione (De) Mediolani », et revocativa: « Mediolanum; vide: Obsidione (De) Med. ».

XV. Quando agitur de versione alicuius operis in aliam linguam, tunc nomen auctoris est in schedula prin-

cipali servandum, adiectâ schedula revocativa cum nomine traductoris quod in titulo schedae principalis inscribitur: « Pastor. Ludovicus: Historia RR. Pontificum in linguam italicam versa a Clemente Benetti » — « Benetti, Clemens: vide Pastor, Ludovicus. ».

XVI. Item fit, quando agitur de editore critico (prae-fationem et notas ex se illustrativas adiungente, variantes textûs lectiones apponente, etc.), si agitur de quodam opere unius auctoris: « Tertullianus (Q. S. F.): Opera edita ab Oehler, etc. » — « Oehler: vide Tertullianus ».

Attamen si de pluribus agitur auctoribus, tunc editor dat schedulam principalem, auctores revocativam: « Funk, Fr. X.: Opera Patrum apostolicorum » — « Patres apostolici: vide Funk, Fr. X. ».

XVII. Nomen auctoris, titulus operis, item nomen urbis et editoris typographici rescribuntur in schedula eâdem linguâ qua in operis fronte scripta sunt; attamen potest parenthesis quadratis adiungi interpretatio, ex gr.: « München [Monachi Bavariae] » — « Dreizigjäh-riges Krieg [Bellum triginta annorum] ».

XVIII. Item, si verbum ordinale scriptum est characteribus nec latinis nec graecis (puta russicis, syriacis, arabicis, etc.), tunc non solum adiungitur parenthesis quadratis inclusa lectio characteribus latinis expressa, sed etiam ex hac fit schedula revocativa: « *НБАНОБ, АМІТН* [Ivanov, Dmitr] » — « Ivanov, Dmitr: vide *НВ., А.* ».

Schedulae characteribus graecis nomen ordinale habentes ponuntur in schedario post latinam literam Z, et ordinantur iuxta graecum alphabetum. Aliis characteribus conscriptae post graecas schedulas ponuntur, proprii alphabeti serie ordinatae; et quoad alphabetorum ordinem,

hic statuitur ex ordine alphabetico quo (in propria lingua illius qui schedarium instruit) nomina illarum linguarum sequuntur; unde, ex. gr., iuxta latinam linguam talis habetur ordo: Arabica, Armeniaca, Bulgarica, Coptica, Hebraica, Russica, Syriaca, etc.

XIX. Verba composita vel per lineolam coniuncta non separantur quamvis posterius verbum sit sensu principale: « Protocanon » et non: « Canon (Proto) » — « Canonico-monasticum » et non « monasticum (canonico-) ».

XX. *Titulus operis* integre refertur. Si nimis longior sit, possunt quaedam secundaria verba praetermitti, punctulis tribus substituta; dummodo talia verba sint omnino secundaria et substantialem tituli sensum non afficiant.

XXI. Titulo exacto, indicatur si ulterior *editio* sit, in linea inferiori sub ipso titulo: « 6^a ed. ». Si vero nihil indicatur, prima editio subintelligitur.

XXII. Subsequenti lineâ notae *typographicae* ita ponuntur: urbis nomen virgulâ separatur a typographi nomine vel typographaei titulo, subsequente anno: « Romae, Propaganda, 1875 » — « Paris, Typ. Nationale, 1900 » — « Regensburg, Pustet, 1904 ».

XXIII. Inferiori lineâ *volumina* et *paginae* numerantur. Si voluminum nota abest, uno tantum volumine opus continetur. Paginarum dupliciter in volumine signatarum servatur differentia; unde si in volumine praefatio XXV paginas et reliquus textus 245 paginas, indices vero XII paginas implent, ita describentur: « pp. XXV+245+XII ». Adiungitur eventualiter *tabularum* nota: « pp. xi+145, cum 5 tab. phototyp. » — « pp. 468, cum 2 tab. coloratis » — « pp. VIII+74, cum 3 chartis topographicis.

Si abest nomen urbis, inscribitur « s. l. » (idest: sine loco); si typographaei, « s. t. » (sine typographaeo); si

anni, « s. a. » (sine anno); si omnes notae deficiunt, « s. n. t. » (sine notis typographicis).

Si volumina alicuius operis diversis annis impressa sunt, tunc annus non indicatur cum typographaeo, sed unicuique volumini adiicitur: « Romae, Pustet, vol. I, 1885; vol. II, 1887; vol. III, 1889 » vel saltem: « Romae, Pustet, 1885-9 ».

XXIV. Sequenti lineâ adnotatur *formatus* (formato, sesto). Si folia quibus liber componitur, una tantum vice complicata sunt ita ut quatuor paginis unumquodque folium constet, tunc dicitur quod *formatus* est « in-folio ». Si bis complicata sunt et octo paginis constet, tunc est « in-4° ». Si quater, et sexdecim paginis constet, est « in-8° »; et similiter « in-16°, in-32°, in-64° ». — Si volumen largius est quam longum (uti fit pro atlantibus geographicis) tunc « *formatus atlantis* » « (ital. *formato atlante*) adest.

XXV. Tandem, extremâ lineâ apponuntur eventualiter *notae*; puta: « editio rara » — « tegmen membranaeum insignia cardinalis X impressa monstrat » — « ex libris principis Z » (si in tegminis pagina interna vel in tituli fronte gerit cartulam quamdam folio conglutinatam in qua impressum est aliquod signum indicans quod illud volumen est « ex libris » cuiusdam viri) — pertinentia illius libri ad aliquam collectionem, etc.

XXVI. Supradictis regulis componitur schedula pro *catalogo alphabetico* qui est fundamentalis, non vero completus; ipse enim inservit ad illius operis notas bibliographicas designandas, cuius iam cognoscitur auctor seu titulus anonymi. Quando hic ignoratur, catalogus ille opera pro aliquo studio opportuna non indicaret, nisi studiosus a prima ad ultimam schedulam totum catalo-

gum percurreret, quod sane incommodum, ingente in catalogo, evaderet. Ad hoc succurrit *catalogus thematicus* cuius schedulae ita componuntur.

XXVII. Verbum ordinale, primâ lineâ scribendum, datur a substantiali materia in alicuius libri titulo indicata vel etiam subintellecta. Ex titulo « Historia direptae Urbis anno 1527 » haec evidenter verba ordinalia eruuntur: « Roma — Clemens VII pp. — Carolus V imp. — Borbonius conestabilis. »; etenim scimus quod celebris Urbis direptio (« Sacco di Roma ») tempore illius pontificis et illius imperatoris, duce Borbonio patrata est. Item ex « S. Pii V pp. vita » eruuntur: « Pius (s.) V pp. — Naupactense praelium » (victoriose pugnatum a crucigeris, Pio V auctore, in turcicam classem anno 1572).

XXVIII. Pro verbo ordinali potest adhiberi et adiectivum: sed melius hoc convertitur in substantivum: « Naupactense praelium » seu melius: « Naupactos (Naupactense praelium) » — « Tridentinum concilium » seu melius « Tridentum (Trid. concilium) ». Quod melius fit in vulgaribus linguis casuum declinatione carentibus: ex. gr. italice: « Lepanto (Battaglia di) — Trento (Concilio di) ».

XXIX. Posito tali verbo ordinali in superiori schedulae linea, in subsequentibus lineis assignantur opera quae de illo themate pertractant. Suffieienter indicantur per auctoris cognomen et initiale nominis litteram et duobus punctis interiectis per prima tituli verba: « Pastor L.: Historia RR. Pont. » — « Rossi (De) I. B.: Inscriptiones chr. U. Romae ».

En aliqua schedularum exemplaria:

Pontifices Romani.
Liber Pontificalis
Pastor L.: St. dei Papi

Callistus (s.) I pp.
Liber Pont., vol. I.

Renascentia.
Pastor L.: St. dei Papi,
vol. I.

Savonarola Hier.
Pastor L.: St. dei Papi,
vol. III.

Liber (Le) Pontificalis.
ed. Louis Duchesne.
Paris, Thorin 1886
vol. 2, in-4.

Schedula princip.

Duchesne, Louis.
v. Liber Pontificalis.

Schedula revoc.

Pastor, Lodovico.
Storia dei Papi dalla fine
del "medioevo... "trad.
Clem. Benetti.
Trento, Artigianelli, vol.
I, 1890; II, 1891; III,
1896.
(cont.) in-8 gr.

Schedula princip.

Benetti, Clemente.
v. Pastor, Lod.

Schedula revoc.

ERRATA CORRIGE

- P. 7, n. 4, l. 7: materia, distinguitur — materia distinguitur.
P. 8, l. 3: biographia — biographia Augusti.
P. 25, n. 36, l. 16: adscribebantur — adscribebant.
P. 33, nota: trascendentali — transcendentali.
P. 43, n. 76, l. 2: esistentibus — existentibus.
P. 52, n. 93, l. 5-6: de christianae de historiae — de christianae
historiae.
P. 65, n. 112, l.: a 312 — a. 313.
P. 80, ult. lin.: saeculo — sacculo.
-

Prof. HUMBERTUS BENIGNI, presb.

HISTORIAE ECCLESIASTICAE PROPAEDEUTICA

II.

INTRODUCTIO IN HISTORIAE ECCLESIASTICAE NOTITIAM

FRIDERICUS PUSTET
Pontificalls Bibliopola
RATISBONAE — ROMAE — NEO-EBORACI

1905

JURA PROPRIETATIS VINDICABUNTUR.

IMPRIMATUR

Fr. Albertus Lepidl O. P. S. P. Ap. Magister

IMPRIMATUR

† Josephus Ceppetelli Patr. Constant. Vicesg.

ALTERIUS SECTIONIS

PARS PRIMA

DE ECCLESIASTICA HISTORIOGRAPHIA.

I. — HISTORIOGRAPHIÆ AMBITUS ET DIVISIO.

1. *Historiographia* pertractat de « scriptis historiae » nempe de huius fontibus aut studiis redactis. Itaque prae-cipue respicit: — *fontium editiones*, tum separatim, tum collective (fontium collectiones, « bibliothecae », etc.) — *historicam litteraturam*, idest studia ad illustrandam histo-riam, tum quoad eius certitudinem et exactitudinem, tum quoad eius philosophiam (uti iam vidimus in Propae-deuticae prima parte) — *historicam bibliographiam*, nempe repertoria ad indicanda praedieta fontium aut litteraturae aut alia bibliographiae (1) scripta.

2. *Historiographia* dividi potest in *subiectivam* et *obie-ctivam*. Subiectiva respicit opera quoad eorum auctores, obiectiva quoad eorum materiam. Unde bibliographia subiectiva est historia illorum qui fontes aut litteratu-ram aut bibliographiam historiae redegerunt, vel edide-

(1) Unde habetur « bibliographia bibliographiae » nempe opus bibliographicum indicans alia opera bibliographica quae indicant fontes et litteraturam alicuius materiae historicae.

runt; obiectiva autem est historia pertractationum de historiâ sive generali sive speciali.

Historiographia subiectiva potest, relativo sensu, vocari etiam *chronologica*, sicut obiectiva appellari potest *thematica*. Dicimus: relativo sensu; nam aliquando tempus potest respici non uti ordo, sed uti materia, et tunc patet quod talis pertractatio de tempore est *thematica*: puta historiographia de fontibus medii aevi, in qua medium aevum est thema pertractationis; cum e contra si agamus de auctoribus historicis medii aevi (nempe qui in medio aevo vixerunt), pertractatio est *chronologica* quia praescindit a materia quae pertractata est ab illis auctoribus.

3. Cum praedicta, utpote generalia, ecclesiasticae historiae plene applicentur, pertractabimus praecipue de auctoribus historiae ecclesiasticae (sensu subiectivo et, uti tali, *chronologico*), cum de operibus historiae ecclesiasticae (sensu absolute et relative *thematico*) specialius repertoria bibliographica pertractare debeant.

II. — DE PRÆCIPUIS AUCTORIBUS HISTORIAE ECCLES.

ET DE HUIUS HISTORIOGRAPHIA CHRONOLOGICA.

4. Historiographia ecclesiastica *chronologice* dividitur in tres epochas: *primitivam*, *mediam*, *modernam*.

5. *Epocha primitiva* a primis Novi Testamenti fontibus usque ad Eusebium exclusive decurrit; unde vocatur etiam epocha *anteusebiana*, seu *incunabulorum*, quia in tali epochâ historiae ecclesiasticae incunabula tantum inveniuntur, quin aliquod insigne historiae ecclesiasticae opus, proprie dictum, habeatur (1).

(1) Cfr. BARDENHEWER: *Patrologia* (vers. ital. A. Mercati), Romae 1003. vol. I. — BATIFFOL: (*Anciennes littératures*, 1). *La littérature grecque*, Paris 1797. — HARNACK: *Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius*, Leipzig 1893 ss. — etc.

6. *Epocha media* ad Eusebio inclusive usque ad Reformationem exclusive deducitur, et ab Eusebii Caesareensis operibus tota, quoad historiam ecclesiasticam generalem, informatur, nihil aliud fere afferens nisi quaedam minora chronica praesertim nationalia, « suae gentis » (1).

7. *Epocha moderna* a primis Reformationis protestanticae et Controreformationis catholicae historicis controversiis ad nos usque pervenit; et a peculiari criticis historicae characterem informatur.

A. *De epocha primitiva.*

8. *Epocha primitiva*, initialis, anteusebiana (seu praeusebiana), sive incunabulorum, nonnisi perpauca et materialiter tenuiora, historica opera offert, cum, tunc temporis, magis ad dilatandam quam ad enarrandam Ecclesiae vitam christiani vacassent.

9. Christiana documenta (seu *interna*) proprie historica huius epochae sunt: *libri historici Novi Testamenti* — *enarrationes martyrologicae* — *catalogi episcopales* — *inscriptiones funerariae*. Pagana documenta (seu *externa*) consistunt in quibusdam notitiis insertis in quorundam auctorum romanorum et graecorum operibus historicis.

10. *Libri historici Novi Testamenti* sunt Evangelia et Actus Apostolorum, graecâ linguâ conscripti, in quibus, uti omnibus notum est, narrantur vita mors resurrectio et ascensio Iesu Christi, historia Ecclesiae usque ad Apostolorum dispersionem et labores Pauli usque ad eius **romanum apostolatam**.

(1) Cfr. BARDENHEWER et BATIFFOL ut supra. — DUVAL: *Anciennes littératures chrétienne. La littérature syniaque*, Paris 1900. — KRUMBACHER: *Geschichte der byzantinischen Literatur*, Muenchen 1897. — etc.

11. *Enarrationes martyrologicae* sunt acta et passion-
nes (1) martyrum, quae numerosa adhuc supersunt; sed
harum vere authenticarum et integrarum (2) numerus
superest exiguus. Talia documenta praecostantiniana (ante
a. 313) authentica et integra sunt haec:

— Epistola Ecclesiae smyrnensis de *Polycarpi* mar-
tirio, a. 155, graece scripta (edid. FUNK: *Opp. Patrum*
Apostol.; LIGHTFOOT: *Apostolic Fathers*).

— Acta ss. *Carpi, Papyli et Agathonics*, a. 160-70,
graece scripta (ed. AUBÉ, a. 1881; HARNACK in *Texte*
und Untersuchungen, vol. III, 4).

— Martyrium s. *Iustini*, a. 163-7 (probabilius 165)
passi, graece scriptum (ed. KNOFF: *Asgewälte Marty-*
reracten, Tübingen und Leipzig 1901, 17-20; FRANCHI
DE' CAVALIERI in *Studi e testi*, Roma, 8, 1902, 33-36).

— Epistola Ecclesiarum viennensis et lugdunensis de
Pothini, Blandinae et Soc. martyrio, a. 177-8, graece
(exstat in EUSEBIO: *Hist. eccl.*, lib. V, 1; GEBHARDT: infra).

— Acta proconsularia martyrum *scilitanorum*, a. 180,
latine redacta, textu latino et graecâ versione exstantia
(ed. ARMITAGE ROBINSON: *Texts and Studies*, vol. I, 2).

Acta s. *Apollonii*, Romae, a. 188 passi (graece re-
censio ed. a BOLLANDISTIS in *Analectis Bollandianis*, 14,
1875; armena vero a CONYBEARE, a. 1893 adiventa).

Passio ss. *Perpetuae et Felicitatis*, Carthagine, a. 203
passarum, latine scripta, textu latino et graecâ versione

(1) Acta sunt documenta « cognitionis » (processus) et sen-
tentiae officialiter ab *actuário* (notario, cancellario) tribunalis
redacta; *passiones* sunt enarrationes historicae extraofficiales, a
privatis redactae.

(2) De documentis *authenticis et integris*, cfr. nostrum I vol.,
§§ 24 et 27.

exstans (ed. GEBHARDT, l. c., 61-95; FRANCHI DE' CAVALIERI in *Römische Quartalschrift*, Romae 1896).

— Passio s. *Pionii* smyrnensis, c. a. 250 sub Decio, graece scripta (ed. KNOPF, l. c., 59-74).

— Acta proconsularia s. *Cypriani* carthaginensis archiepiscopi (a. 257), latine redacta (ed. HARTEL: *Cypriani opp.*, vol. III, in *Corp. scriptor. ecclesiasticor. latinor.* ab Academia Vindobonen. ed.).

— Vita s. *Cypriani* carth. archiep., Pontio diacono adscripta, latine redacta (RUINART: *Acta MM. sinc.* et HARTEL: l. c.).

— Passio ss. *Mariani et Iacobi* lambesien. (c. a. 260, sub Valeriano), latine scripta (ed. RUINART, l. c.; FRANCHI DE' CAVALIERI in *Studi e testi*, 3, 1900).

— Passio ss. *Montani, Lucii et SS.* carthaginen. mart. (c. a. 260, sub Valeriano), latine scripta (ed. RUINART, l. c.; FRANCHI DE' CAVALIERI in *Römische Quartalschrift*, 1898).

— Passio s. *Fructuosi* tarraconen. episcopi (c. a. 260, sub Valeriano), latine scripta (RUINART, l. c.).

— Passio s. *Maximiliani* (a. 295), latine scripta (KNOPF, l. c., 79-81).

— Passio s. *Felicis* tibiuren. episcopi (a. 303), latine scripta (ed. KNOPF, 84-6).

— Acta ss. *Agapês, Irenês et Chionês* (a. 304), graece scripta (ed. FRANCHI DE' CAVALIERI in *Studi e testi*, 9, 1902, 15-9).

— Acta s. *Eupli* (a. 304), latine scripta (ed. KNOPF, l. c. 97-9).

— Passio s. *Iulii* veterani (a. 304), latine scripta (RUINART, et *Analecta bolland.*, 10, 1891, 50 ss.).

— Passio ss. *Nicandri et Marciani* (a. 304), latine

scripta (ed. lat. RUINART; graeca versio, *Acta SS.*, III Jun., 270-3).

— Testamentum XL martyrum *sebastenorum* (a. 311), graece redactum (KNOPF, 107-10).

Praedictorum documentorum plura edita sunt etiam a GEBHARDT: *Ausgewälte Martyreracten*, Berlin 1902.

Item exstant alia documenta martyrologica praeconstantiniana quae authentica substantialiter sunt, attamen, praesertim per interpolationem perturbata, ad nos pervenerunt.

12. *Catalogi episcopales* primitivi Ecclesiarum praeconstantinianarum ipsis earumdem Ecclesiarum initiis redacti sunt; etenim ad hoc faciendum etiamsi intuitus seu mentalitas mere historica adhuc non haberetur, sufficiens fuit intuitus pietatis et orthodoxiae, quae maxime tunc vixit totamque Ecclesiae vitam pervasit. Revera illud primitivorum christianorum de pietate et orthodoxyâ studium hoc efficere debuit ut unaquaeque Ecclesia memoriam suorum pastorum officialem servaret ad eorumdem honorem et, per eorum legitimam successionem, ad testandum quod orthodoxa fides, ab apostolis tradita, legitime fuerat servata (1).

(1) Hic est quod, generaliter loquendo, longe maior sit auctoritas *catalogorum* quam *librorum episcopalium*. Nam catalogi, ex pietatis et orthodoxiae intuitu nati, ipsa Ecclesiarum initia viderunt; e contra libri pontificales, intuitu mere historico redacti, seriores sunt quanto serior intuitus ille in Ecclesiâ vixit. Unde factum est quod saepe seriores librorum pontificalium scriptores episcoporum seriem illustrarent quamvis deficerent sincera documenta primitiva ad hoc necessaria; unde redegerunt biographiam antiquiorum episcoporum ex commentitiis documentis vel Marte proprio. Typicum exemplum adest *Liber pontificalis Ecclesiae romanae* (cfr. DUCHESNE in eius. edit.).

Igitur ex facto quod in aliquo libro pontificali notitiae pri-

Horum catalogorum supersunt praecipui ab ipso Eusebio servati, nempe catalogus episcopalis Ecclesiae romanae, alexandrinae, antiochenae et hierosolymitanae: de aliis quibusdam vestigia plura supersunt.

Catalogi eusebiani quatuor praedictarum Ecclesiarum habentur tum in *Chronico* tum in *Historia eccl.* praedicti auctoris. Quoad Chronicon (textu originali deperditum), catalogi exstant in eiusdem Chronici recensione armenâ, hierosolymitanâ, syriacâ Dionysii Tellmahrensensis, et syriacâ Epitomês syriacae.

Catalogi pontificalis romani variae recensione a pluribus editae et examinatae sunt; cfr. praecipue quae, in sua Libri pontificalis Ecclesiae romanae ed., L. DUCHESNE exposuit et deduxit (vol. I).

13. *Inscriptiones funerariae* christianae praecostantinianae variis in locis inventae sunt; praecipue vero, ut omnibus notum est, in romanis catacumbis, quas ediderunt et illustraverunt Ioan. Bapt. DE ROSSI (*Inscriptiones christianae Urbis Romae; Bollettino d'archeologia cristiana*, etc.) eiusque continuatores in *Nuovo bollettino di archeologia cristiana*, Romae post perinsignis archeologi mortem edito et adhuc vigente.

Princeps christianarum inscriptionum praeconstantinarum appellatur Abercii hieropolitani (in Phrygia) episcopi, saec. II-III, epitaphium versibus graecis ac stylo allegorico redactum, cuius duo fragmenta a Ramsay nuper in Phrygia inventa, in lateranensi museo asservantur. Huius aberciani epitaphii textum et illustrationem plures

mitivorum episcoporum sunt falsae seu saltem suspectae, non consequitur quod eorum episcoporum series falsa aut suspecta habenda sit, quippe quae independens omnino est a libri redactione, cum ipsa fuerit in primitivo *catalogo*, adhibito postea a redactore senioris libri pontificalis.

ediderunt (cfr. BATIFFOL: *La littérature grecque*, Paris 1897).

14. Documenta *externa* (non christiana) proprie historica in sequentibus scriptoribus inveniuntur:

C. Cornelius TACITUS (Flavorum, Traiani ac Hadriani tempore floruit; obiit circa a. 117-20) *Annales* c. a. 115-7 redegit in quibus narrantur causa de Pomponiâ Graecinâ « superstitionis externae reâ » (XIII, xxxii) et neroniana persecutio (XV, xlv).

S. SÜETONIUS Tranquillus (sub Hadriano florens, obiit c. a. 160) *Duodecim Caesarum vitas* scripsit, in quibus enarrat quod iudaei Romae « impulsore Chresto, assidue tumultuantes » (scil. probabillime, ob christianam praedicationem) ab Urbe expulsi sunt (*Claudius*, xxv); neronianamque persecutionem commemorat (*Nero*, xvi) et domitianeam persecutionem adumbrat (*Domit.* xii, xv).

BRUTIUS Praesens (medio saec. II) quamdam historiam nunc deperditam scripsit, in qua de Domitiani persecutione alloquitur (citatus ab Eusebio, H. E., III xvii-xviii).

CASSIUS DIO (sub fine II saeculi Romae floruit) graeco sermone romanam scripsit historiam 80 libris exstantem, quorum nunc tantum 36us-54us supersunt cum paucis reliquorum fragmentis (1). In suo opere memoriam de Domitiani et Septimii Severi persecutionibus tradidit.

Scriptores historiae augustae sunt quidam biographi qui Caesarum vitas ab Hadriano ad Numerianum redegerunt: Ælius SPARTIANUS, Iulius CAPITOLINUS, Vulcacius GALLICANUS, Ælius LAMPRIDIUS, Trebellius POLLIO et Flavius VOPISCUS (saeculo IV° ineunte); eorum notitiae de

(1) XIPHILINUS Ioannes, byzantinus historicus sub Michaële Duca (1071-8) imperatore florens, Cassii Dionis epitomen historiam redegit, quae superest.

christianis habentur in sequentibus locis (cfr. editionem Teubnerianam, 2 tomis, Lipsiae 1884): XVII, iii, v — XVIII passim — XXVI, XX, v — XXIX passim: quae notitiae referuntur precipue de agendi ratione quorundam imperatorum erga christianos.

Horum omnium scriptorum non christianorum opera quae supersunt consulere fas est in classicorum auctorum editionibus criticis, praesertim in romanorum et graecorum auctorum collectione, Lipsiae a Teubner editâ.

15. *Documenta christiana indirecte historica* (scil. non ad historiam redigendam scripta) sunt fere omnia documenta christiana quae de illo tempore supersunt. Notandi auctores praecipue sunt:

CLEMENS ROMANUS pontifex, c. a. 97, celeberrimam *epistolam Ecclesiae romanae ad Ecclesiam corinthiam* graece scripsit, in quae de Petri Paulique martyrio, deque ceteris neronianae persecutionis victimis mentionem facit.

IGNATIUS antiochenus († c. a. 110-7) et POLYCARPUS smyrnensis († a. 155), episcopi, in suis *epistolis* graeco sermone redactis, varias notitias inseruerunt.

HERMAS, frater Pii I romani pontificis, in suâ, graece scriptâ, duplici romanâ apocalypsi (nempe « Matronae » et « Pastoris » quae unâ simul *Pastoris* nomine comprehenduntur), plures de romanâ Ecclesiâ in primâ IIⁱ saeculi parte notitias edidit.

HEGESIPPUS, iudaeo-christianus, qui Romae adfuit Marco Aurelio imperante (a. 161-80), graece scripsit « memiorabilia ecclesiasticorum factorum »: (ὁποινύματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν πράξεων), scopo non tam historico quam theologico, nempe ut unitatem Ecclesiae, factorum testimonio, demonstraret. Huius deperditi operis fragmenta in Eusebii H. E. supersunt: de martyrio Iacobi Minoris (II, xxiii), de Clementis Romani epistolâ ad Corinthios

(III, xvi), de Domitiani inquisitione contra davidicum genus (III, xix, xx), de eiusdem auctoris romano itinere, Aniceto pontifice; item de Ecclesiarum orthodoxâ unitate, de Clementis praedictâ epistolâ, de Simeone filio Cleophae hierosolymitano, post Iacobi Minoris mortem, episcopo (IV, xxii).

IUSTINUS philosophus et martyr († c. a. 165) duas *Apologias* graece scripsit in quibus passim praetiosae habentur notitiae de primitivis sacris conventibus christianorum, de persecutione Bar-Cochbae contra christianos, etc.

DIONYSIUS Corinthii episcopus circa a. 160-70 florens, *epistolas* graece scripsit, quarum fragmenta apud Eusebii H. E. inveniuntur, ubi praesertim de Petri et Pauli italico itinere et apostolatu, de romanae Ecclesiae regimine, etc., disseritur (II, xxv; IV, xv).

ATHENAGORAS atheniensis, saec. II, *Supplicationem* (apologiam) c. a. 177-80 Marco Aurelio imperatori graece scripsit, in qua de christianis moribus notitia traditur.

IRAENEUS, asiaticus, lugdunensis episcopus, saec. II-III, graece scripsit *contra haereses* opus: "Ἐλεγχος καὶ ἀναίρεσις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως (confutatio et eversio pseudonymae Gnosis), in quo crebras de primitivi et de sui temporis Ecclesiâ notitias inseruit, praesertim de catalogo pontificali romano (III, iii). Graeci textûs pauca fragmenta supersunt in Eusebio et alibi; adest et versio latina Augustino (354-430) antiquior.

CAIUS presbyter romanus, ineunte saec. III, graece scripsit opera polemica, quorum fragmentum de traditione topologicâ martyrii Petri et Pauli praeclarum testimonium exhibet, ab Eusebio servatum (H. E., V, xxviii).

CLEMENS ALEXANDRINUS, Pantaeni discipulus et successor in Scholâ Alexandrinâ regendâ, Origenis magister (c. a. 220 obiit), plura et perspicua scripsit philosophica

ac theologica opera quae varias ecclesiasticas notitias passim continent.

HIPPOLYTUS presbyter romanus c. a. 210-30, doctissimus florens, multa ac eruditissima opera conscripsit quorum maxima pars deperdita est saltem in originali graeco textu. Inter servata eminent *Philosophumena* in quibus multas ac pretiosas notitias exhibet de romanâ Ecclesiâ, de haereticis, etc.

TERTULLIANUS (Q. Septimius Florens Tert., c. a. 160 – c. 245) carthaginensis civis et presbyter, plurimum operum, latino sermone, scriptor, tum de imperatorum ac magistratuum agendi ratione in christianos, tum de doctrinâ et disciplinâ ecclesiasticâ permultas notitias tradidit.

ORIGENES (Adamantius), alexandrinus (a. 185-254), Clementis discipulus et successor in Scholâ alexandrinâ regendâ, graece conspicua opera philosophica, theologica, polemica scripsit in quibus (praesertim in opere *contra Celsum*) varia de ecclesiasticâ historiâ inseruit.

CYPRIANUS (Thascius Caecilius Cypr. : † a. 258), carthaginensis episcopus, quosdam *tractatus* et *epistolas* latine redegit in quibus (praesertim epistolis) numerosae et insignes notitiae de Ecclesiâ habentur.

DIONYSIUS, alexandrinus episcopus († a. 264), *tractatus* et *epistolas* graece exaravit, quorum fragmenta quasdam de doctrinâ et disciplinâ ecclesiasticâ sui temporis et de christianâ Aegypto notitias continent.

Epistola synodica Concilii antiocheni, a. 269, contra Paulum Samosatenum Antiochiae episcopum celebrati, ad episcopos Romae et Alexandriae missa a patribus synodi. Epistolae maior pars ab Eusebio (H. E., VII, xxix) refertur. Item acta eiusdem *causae Pauli Samosateni* (a. 268-9) a praedictâ synodo expletae; quorum frag-

menta supersunt a Iustiniano imp. et Leontio byzantino V-VI saec. relata.

Insuper recensenda sunt *documenta catechetica* nempe *Didachê*, *Epistola Barnabae* (ita dicta), pseudo — *Constitutiones* et p. *Canones Apostolorum*, etc., quorum recensiones superstites non omnes praeconstantinianae sunt, sed partem plus minusve antiquiorem continent; aliquae vero, ut *Didachê* et *Epistola Barnabae*, in perantiquâ redactione ad nos pervenerunt. Haec omnia documenta crebras et perinsignes notitias de fide, liturgiâ et disciplinâ Ecclesiae praeconstantinianae nobis tradunt.

16. *Documenta pagana indirecte historica* praecipua haec sunt:

Epistola missiva C. Caecilii PLINII Secundi (1), Bithyniae proconsulis ad Traianum imp. de agendi ratione iudiciali in christianos, et epistola responsiva TRAIANI. Exstant in Plinii epistolarum edit. teubneriana.

Inscriptiones murariae antichristianae: — Romae, in Palatini paedagogio de Alexameno christiano onoccephalicae figurae crucifixae adoratore (2); Pompeianas vero inter ruinas, inscriptio quaedam in cauponae muro incisa: « audi christianos saevos olores » (3). Ex his arguitur paganae plebis opinio de christianis.

17. Notandum est quod in hac primitivâ epochâ exstiterunt christiani operum proprie historicorum auctores, etiam praescindendo a praefatis documentis; sed horum operum indoles generalis erat nec ad ecclesiasticam historiam pertinebant; insuper fere omnia deperdita omnino sunt. — En auctores:

(1) Plinius iunior, mor. a. 113.

(2) Cfr. MARUCCHI, *Elem. d'arch. chrét.*, (Romae, 1900) p. 39.

(3) Cfr. DE ROSSI, *Bollettino d'archeol. cristiana*, 1864, p. 69 ss.; 1873, p. 21.

SEXTUS IULIUS AFRICANUS, medicus (circa a. 220 floruit) scripsit *chronographiam de temporibus*, cuius pauca fragmenta in collectione a ROUTH composita (cui titulus: *Reliquiae sacrae*) exstant.

LUDAS, ignotus christianus a Hieronymo (*De viris illustribus*, lii) memoratus, scripsit *chronicon* usque ad decimum S. Severi imp. annum (a. 203) productum: nihil de eo superest.

HIPPOLYTUS presbyter romanus, de quo supra, *chronica* graece scripsit, in originali deperdita; supersunt in *chronographiâ* Furii Dionysii Philocali, a. 354, redacta; in *Libro generationis (mundi)* perperam Fredegario tributo, et in textu illo qui communiter « Barbarus Scaligeri » nuncupatur.

B. De epocha media.

18. Haec epocha *eusebiana* dicitur quia ab Eusebii operibus informatur. Eusebius quidem « historiae ecclesiasticae pater » merito nuncupatur: et usque ad moderna tempora, per Baronii opus incepta, nemo ad eusebiani operis valorem propria historica scripta perduxerat.

19. EUSEBIUS Pamphilus, c. a. 250 natus et a. 340 defunctus, Caesareae in Palaestinâ episcopus paulo post a. 313 electus fuit. Constantini Magni amicus, arianæ parti moderatae se adscripsit. Studiis et ingenio pollens, plura insignia opera graece scripsit, praesertim historica in quibus veritatis documentariam probationem, simplicemque et claram expositionem feliciter, plerumque, curavit. En suorum operum historicorum catalogus:

— *Vita Pamphili* presbyteri caesareensis et martyris († 309) cuius amicus Eusebius exstiterat, cuiusque nomen ipse (Eusebius Pamphilus) in eius memoriam assumpsit. Opus perit.

— *De martyribus Palaestinae* (a. 303-10, Caesareae interfectis, ipso Eusebio teste); operis exstat recensio duplex: longior syriacâ versione superest, praeter graeca fragmenta (ed. DELAHAYE in *Analectis bollandianis*); brevior in *Historiae Ecclesiasticae* libro VIII (vel post X) inserta est.

— *Antiquorum martyriorum collectio* de martyribus ante Diocletiani persecutionem. Opus periit.

— *Chronicon*, opus bipartitum in *Chronographiam* (historicam epitomen a mundi creatione ad A. D. 325) et in *Canonem chronicum*. Amborum fragmenta graeca supersunt; item Canonis variae versiones: latina Hieronymi — syriaca anonyma saeculi VII — syriaca Dionysii Tellmahrensensis, saec. IX — et armena, omnium optima.

— *Historia ecclesiastica* (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία), a Christo ad A. D. 323, decem libris, deducta; c. a. 315 incepta, c. a. 325 completa. Exstat in textu graeco originali, in versione latinâ Rufini Aquileiensis, in versione syriacâ saec. V, et in versione armenâ.

— *De Constantino Magno imperatore*, perlaudativa biographia, 4 libris, opus posthumum: exstat in graeco textu originali.

Praecipuae Eusebii hodiernae editiones hae sunt: *Chronicon* bipartitum, graeco-armeno-latinum, ed. I. B. Aucher: Venetiis, 1818 — *Chronicorum canonum libri II* graece et latine, edd. A. Mai et I. Zohrab: Mediolani, 1818 — *Chronicon bipartitum*, ed. A. Schoene: Berlini, 1866-75 — *Canonum epitome ex Dionysii Tellmahrensensis chronico petita*, edd. C. Siegfried et H. Gelzer — *Historiae ecclesiasticae libri X* ex recens. E. Burton: Oxonii, 1856 (II ed. a Bright facta) — *Historia eccles.* graece, ed. H. Laemmer: Scaphusiae, 1859-61 — Eusebii Caesareensis opp. recensuit

G. Dindorf (cum notis F. A. Heinichen): Lipsiae, 1867-71 et seqq.

20. *Cyclus eusebianus* constituitur ab eusebianae historiae continuatoribus, traductoribus et compileribus: Socrate, Sozomeno, Theodoreto, Theodoro Lectore, et Evagrius apud orientales; Rufino, Hieronymo et Cassiodoro apud occidentales.

SOCRATES, orator (σχολαστικός) constantinopolitanus, annis 439-43 produxit *Historiam eccles.* ab anno 305 ad 439, textu graeco, 7 libris.

HERMIAS SOZOMENUS, Gazae ortus, *Historiam eccles.*, graece, 9 libris, produxit ab a. 324 ad a. 425: ultima pars periit, ideoque Sozomeni opus ad a. 423 interrumpitur.

THEODORETUS CYRENSIS episcopus, annis 448-9, graeco textu, 5 libris, *Historiam ecclesiasticam* ab anno 323 ad 429 produxit.

THEODORUS LECTOR (ἀναγνώστης) constantinopolitanus sub Iustino I (518-27) praedictorum trium continuatorum opera in unum coëgit ac insuper continuavit, graeco textu, 2 libris, a praeliminaribus concilii oecumenici ephesini (a. 431) ad regnum praedicti Iustini imp. — Operis nihil superest praeter praefationem a Leone Allatio editam, et fragmenta a Nicephoro Callisto servata ut mox videbimus.

EVAGRIUS, scholasticus syrus, Constantinopoli degens tempore Mauritii imp. (582-602), continuatorum eusebianorum operam continuavit, graece, 6 libris, per *Historiam eccles.* a concilio oecumenico ephesino (a. 431) ad duodecimum Mauritii imp. annum (a. 594).

NICEPHORUS CALLISTUS Xantopulus, monachus graecus († c. a. 1350) praedicti operis a Theodoro Lectore exarati eclogas selegit et edidit titulo: *Eclogae ex historiâ eccles. Theodori Lectoris.*

In occidente — HIERONYMUS *Canonem chronicum* Eusebii, liberâ versione latinâ, c. a. 379 edidit, ab a. 326 ad 379 productum († a. 420).

RUFINUS, aquileiensis presbyter, *Historiam eccles.* Eusebii, c. a. 401 latine vertit, ab a. 324 ad 395 continuatam († a. 410).

Aurelius CASSIODORUS, monachus italicus († c. a. 570), trium priorum continuatorum eusebianorum (Sozomeni, Theodoreti et Theodori Lectoris) latinam versionem ab amico Epiphanio 12 libris exaratam, titulo *Historiae tripartitae*, edidit.

Huius eusebiani cycli summa graeca in Oriente (1), latina in Occidente, per totum medii aevi spatium basim universam ecclesiasticae historiae constituit, ita ut, praeter raras et omnino secundarias exceptiones, reliqui historici potius ad « suae gentis » chronica confingenda studuerint, quasi universali consensu eusebiana summa historica generalem Ecclesiae historiam pleno cursu peregerit.

21. *Reliqui auctores historiae eccles. generalis*, extra eusebianum cyclum, fuerunt apud graecos:

GELASIUS Caesareae in Palaestina episcopus († c. a. 395) praedecessoris sui Eusebii exemplum imitatus, *Historiam eccles.* conscripsit, nunc deperditam.

PHILIPPUS SIDETES, pamphylus, presbyter constantinopolitanus, orthodoxus, *Historiam christianam* usque ad Theodosii II († a. 450) regnum, 35 libris, exaravit. Fragmenta in cod. Barocciano 142 exstant.

Eodem fere tempore, HELICONIUS, byzantinus scholasticus, orthodoxus, *Chronicon* 10 libris ad Theodosii I († a. 385) regnum scripsit, nunc deperditum.

(1) Relative ad syros, armenos ceterosque orientales vernaculâ linguâ utentes, analogas versiones eusebianorum operum iam inuimus.

PHILOSTORGIUS cappadox, presbyter constantinopolitanus, arianus, *Historiam eccles.*, 12 libris ab Ario (a. 315) ad Valentiniani III initia (a. 423) composuit, cuius tantum fragmenta a Photio servata supersunt.

IOANNES ÆGAEENSIS, monophysita, *Historiam eccles.*, 10 libris, a concilio oecumenico ephesino (a. 431) ad chalcedonense (a. 451) composuit, nunc deperditam.

ZACHARIAS RHETOR, monophysita sub imp. Iustino I († a. 527) *Historiam eccles.* a praeliminaribus concilii oecum. chalcedonensis (a. 450) ad annum 491 produxit, textu originali (praeter citationes ab Evagrio factas) deperditam, syriacâ epitomê servatam (in ms. additionali 1202 Musaei Britannici, saec. VI-VII).

BASILIVS CILICIUS, nestorianus, medio saec. VI, *Historiam eccles.*, 3 libris, a praeliminaribus concilii chalcedonensis (a. 451) ad sua tempora (Iustini I, † a. 527) exaravit, nunc deperditam.

IOANNES MALALAS (scil. RHETOR) antiochenus, constantinopolitanus scholasticus, saeculi VI, monophysita, *Historiam eccles.* a creatione mundi ad Iustiniani I obitum (a. 565) exaravit. Opus exstat, circa quod nunc disputatur, an sit opus genuinum praedicti Ioannis monophysitae saec. VI, an potius sit quaedam redactio ab alio Ioanne Rhettore (Malala) plus minusve orthodoxo, saec. VI, qui opus praecedentis homonymi, saec. V, monophysitae, ad formam minus heterodoxam reduxit.

NICEPHORUS CALLISTUS, de quo supra (saec. XIV), *Historiam eccles.*, 18 libris usque ad a. 610 scripsit.

— Apud syros hi habentur, qui omnes monophysitae fuerunt:

IOANNES EPHESIUS, seu episcopus Asiae († c. 585), *Historiam eccles.* a Iulio Caesare ad Mauritium imp. (582-602), 3 partibus, exaravit; quarum tertia pars integra habetur,

prior vero et altera tantum per fragmenta a Dionysio Tellmahrensi relata supersunt.

DIONYSIUS TELLMAHRENSIS, patriarcha antiochenus (818-45) *Annales* a mundi creatione ad A. D. 775 exaravit, ac eorumdem *Epitomen* rededit. Opus partialiter superest.

MICHAËL MELITENUS, seu Syrus, seu (apud monophysitas) Magnus, patriarcha antiochenus (1166-99) *Chronicon* a creatione mundi ad saec. XII confecit. Opus, iam perditum, nuper repertum est.

GREGORIUS ABULFARAGIUS († c. a. 1285), seu Barhebraeus (nempe: filius hebraei) melitenensis, maphrianus (seu metropolita), *Chronicon eccles.* ad a. 1286 composuit — quod BARSAUMAS frater eius usque ad a. 1288, et ignotus quidam ad a. 1496 produxit.

— Apud latinos, vero, perpauci sunt, cum Cassiodori « historia tripartita », usque ad protestantismi tempora communiter viguerit. Praecipue numerantur:

SULPICIUS SEVERUS, aquitanus presbyter († c. a. 425) *Chronica*, 2 libris, a Veteri Testamento ad A. D. 400, rededit.

OROSIUS, presbyter hispanus (saec. V) *Historias contra paganos* scripsit, ut eorum calumniam — quod nempe imperii ruina ex Deorum irâ in christianorum triumphum, oriretur — refelleret.

VICTOR TUNUNENSIS episcopus, afer (saec. VI) *Chronicon* a mundi creatione ad A. D. 567 composuit.

HAIMO HALBERSTADIENSIS episcopus, Alcuini († a. 833) discipulus, *Historiae sacrae epitomen* a Christo nato ad Theodosii Magni mortem (a. 395), 9 libris, composuit.

ORDERICUS VITALIS, francus in Anglia natus († c. a. 1142), *Historiam eccles.*, 13 libris, a Christo nato ad a. 1141, scripsit.

PTOLOMAEUS FIADONI, Ord. Praed., italicus († a. 1327), *Historiam ecclesiasticam*, 25 libris, usque ad sua tempora perduxit.

S. ANTONINUS, florentinus archiepiscopus († 1459) *Summam historicalem* a mundi creatione ad medium XV saeculum exaravit.

22. *Historici suae gentis*, quamvis saepe generalem alicuius populi historiam contexerint, attamen de eiusdem ecclesiasticâ vitâ praecipue loquuntur. His adiungendi sunt *biographi principum*, quorum gesta enarrantes, de factis religionis regni eorum peculiarem notitiam praebuerunt.

Notantur inter graecos chronographi byzantini PROCOPIUS, Georg. PACHYMERES, Mich. DUCAS, Georg. PHRANTZES, Georgius HAMARTOLUS, SYMEON LOGOTHETA, LEO GRAMMATICUS, Iohannes SKYLITZES, Georgius CEDRENIUS, Joannes ZONARAS, Michaël GLYKAS, etc.; et biographi imperiales Ioannes CANTACUZENUS, CONSTANTINUS PORPHYROGENITUS, ANNA COMNENA Isaaci Comneni imp. filia, praedictus LEO GRAMMATICUS etc., de quibus videre est apud *Corpus scriptorum byzantinorum* Bonnae editum et in Krumbacherii historiâ litteraturae byzantinae.

Apud reliquos orientales praestant armeni scriptores MOSES CHORENENSIS (sub fine saec. VII), ELISAEUS VARTABED, LAZARUS PHARBENSIS, IOHANNES CATHOLICOS, MECHITAR AIRIVANKENSIS etc. — in Aegypto EUTHYCHIUS alexandrinus patriarcha († a. 940) melchita (1), *Annales* usque ad sua tempora produxit, qui quamvis generalem historiam pertingant, attamen peculiarem Aegypti (et praesertim de monophysitis) historiam perhibent — apud Slavos NESTOR CHIOVIENSIS monachus († c. a. 1116) cui tribuitur

(1) Scil. concilio chalcedonensi contra monophysitismum adhaerens.

Historia de originibus russicis ab a. 862 ad a. 1116, deinde ad a. 1203 continuata — et in genere plurimas *Sanctorum vitas et passiones*, saepe legendarias, composuerunt, vel a graecâ linguâ verterunt varii auctores syri, copti, armeni etc.

Apud latinos notantur PAULUS DIACONUS (Varnefridus) langobardus, Caroli Magni amicus, auctor *Historiae Langobardorum* — GREGORIUS TURONENSIS episcopus († a. 595) auctor *Historiae Francorum*, et FLODOALDUS, rhemensis presbyter († a. 966) auctor *Historiae Ecclesiae rhemensis* — ISIDORUS HISPALENSIS episcopus († a. 636) auctor *Historiae Gothorum*, et IDATIUS — BEDA monachus anglicus († a. 753) auctor *Historiae ecclesiasticae Anglorum* — ADAMUS BREMENSIS canonicus (saec. XI) auctor *Historiae Ecclesiarum hamburgensis, bremensis vicinorumque locorum* (idest: Germaniae sept.) ab a. 788 ad 1072 — et biographi imperatorum germanicorum, inter quos EGINHARDUS (Einhardus) monachus († c. a. 839) Caroli Magni biographus.

23. *Historici ecclesiastici de aliquâ re peculiari* hi apud graecos praecipue recensentur:

ATHANASIUS alexandrinus patriarcha et orthodoxiae contra arianos invictissimus defensor († a. 373) *Historiam arianorum ad monachos* redegit.

EPIPHANIUS Constantiensis in Cypro episcopus († a. 403) circa a. 377 *Panarion*, haeresum ab Ecclesiae initiis ad sua tempora seriem, deficienti saepe criticês vi, exaravit.

SABINUS HERACLAEENSIS in Thraciâ episcopus (sub IV saec. fine) *synodisticam collectionem*, scil. conciliorum documenta, composuit.

Historiae vulgo acephalae (quia eius initium deperditum est) auctor anonymus qui Athanasii Alexandrini

annales episcopales, sub fine saec. IV, redegit. Exstat tantum in versione latinâ (cod. Veronen. 60, saec. VII).

SIMEON METAPHRASTES, constantinopolitanus (saec. X) plurimas *sanctorum vitas et passiones* redegit aut compilavit (cui pleraque agiographica scripta inmerito tribuuntur); et complures alii, praesertim monachi byzantini, biographiarum et passionum de sanctis, saepius falsis enarrationibus confectarum aut interpolatarum, auctores.

— Ex latinis recensendi sunt:

HIERONYMUS Stridonensis († 420) scripsit *de viris illustribus*, nempe de scriptoribus ecclesiasticis ab initiis usque ad sua tempora libellum; et varias *sanctorum monachorum vitas* ex graeco vertit aut compilavit.

GENNADIUS, presbyter massiliensis (sub fine saec. V) libellum Hieronymi *de viris illustribus* ad sua tempora produxit.

VICTOR VITENSIS episcopus, afer (sub fine V saec.) *Historiam persecutionis vandalicae* in Africâ, exaravit.

LIBERATUS CARTHAGINENSIS diaconus (sub saec. VI fine) *Breviarium causae Nestorianorum et Eutychianorum* ab anno 428 ad 553 usque ad contentionem de « tribus capitulis » (scil. de doctrinis Theodori Mopsuesteni, Theodoretii et Ibae) descripsit.

ISIDORUS HISPALENSIS episcopus († a. 636) *de scriptoribus ecclesiasticis* libellum composuit.

IACOBUS A VORAGINE (1), ianuensis archiepiscopus († a. 1298) *Legendam auream*, nostri medii aevi delicias, exaravit, legendas Sanctorum plerumque non historicas colligens.

Librorum Pontificalium, nempe de localium episcoporum vitâ, scriptores varii adfuerunt. Inter haec opera

(1) Seu a Varagine (Varaggio in Liguria).

eminet *Liber pontificalis Ecclesiae romanae* a pluribus compositus; item *L. p. E. ravennatis* ab AGNELLO raven-
natensi presbytero saec. IX confectus, etc. — Instante Re-
formatione, Bartholomaeus Sacchi, vulgo PLATINA (a no-
mine sui natalis loci, italice Piadena; † a. 1481) redegit
italice Romanorum Pontificum biographias (*Vite de' Pon-
tefici*) pluries emendatas et auctas (editio emendatio-
r, Venetiis 1701).

24. Circa hanc mediam epocham haec demum notanda
sunt:

— In fere totò huius epochae spatio dominata est « bo-
nae fidei » historicae nota; scilicet, in genere de his nar-
rationibus quae uti historicae praebebantur, disquisitio illa
critica cuius basis est principium « nemo credendus nisi
probat » , omnino defuit. Ex eo quod aliquis enarrabat
se testem fuisse alicuius eventûs vel a testibus eiusdem
rem accepisse, hoc ipso bona fide credebatur. Unde penitus
innumerabiles fabulae uti verae historiae indiscusse acceptae
sunt, quomodo in ipsâ Iacobi Varaginis *Legenda aurea*,
in Passavantii O. P. *Speculo verae poenitentiae* (italice
exarato) et in aliis plurium auctorum libris huiusmodi
videre est (1). Attamen aliquid utilitatis in historiam
attulit haec candida « bonae fidei » disciplina: nam saepe
honesti et veridici narratores candide veritatem enarra-
runt, ita ut ex eorum chronicis, chartis ceterisque docu-
mentis aliquando plena veritatis lux, absque circumlocu-
tionum atque reflexae intentionis attenuatione vel aggra-
vatione, oriatur.

— Talis disciplinarum historicarum status plene expli-
catur ex antiquae et mediaevalis epochae mentalitate quae

(1) Cfr. quae a BOLLANDISTIS, a L. DUCHESNE, a Pio FRANCHI
DE' CAVALIERI aliisque de plurimis talibus casibus demonstrata
plerumque sunt.

tota in philosophico-theologicis disquisitionibus absorpta fuit, ac circa facta materialia peculiarem attentionem non adhibuit. Typicum de hoc exemplum offertur a Photii († 891) et Cerularii († 1058) schismate antiromano: etenim hi duo, cum improbâ audaciâ et acutâ versutiâ pollerent, veritatemque iam tot christianorum saeculorum fide roboratam spernere non abhorrerent, attamen de Petri romano itinere apostolatu pontificatu et martyrio historicam negationem non instituerunt, sed de sola quaestione theologico-iuridicâ sophismata sua edidere.

— Unica fere notabilis exceptio habetur in quaestione a Valdensibus aliisque Praereformationis heterodoxae sectariis instituta contra praedictam Petri Apostoli romanam traditionem, quos secutus est Marsilius Patavinus, Ludovici Bavarici imp. causam contra Ioannem XXII P. R., praesertim in suo celebri *Defensore Pacis*, propugnans (1316-28). Quae exceptio satis ex circumstantiis explicatur. Revera, Praereformatio fuit quaedam novae epochae prolusio, quaedam transitoria forma a medio ad modernum aevum, cuius mentalitatem positivam illa quodammodo praesentiit. Insuper impugnatio romanae auctoritatis ab haereticis et politicis praedictis inchoata illam sequebatur contra orientales schismaticos romanam contentionem, ex qua apertissime deducebatur absurditas propositionis photianae, qua dum admittebatur de Petro romana traditio, eius successio papalis impugnabatur; unde factum est quod novi illi romanae Sedis adversarii occidentales ex praecedentis contentions consequentiis debuerunt ultra progredi et ipsum factum negare quod basim historicam romanae auctoritati praebebat.

— Demum, apud omnes orientales haec epocha continuata est, saltem virtualiter, usque ad nostra tempora; nam studiorum status tum in impero othomano tum

in regionibus moscovitis nullum fere novorum temporum influxum sentiit usque ad medium XIX saeculum, quando per occidentalium studiorum reflexum aliqui ex graecis et slavica critica studia instaurarunt, praesertim circa antiquos textus patristicos vel byzantinae periodi historiam.

De epocha moderna.

25. Sicut in Ecclesiae catholicae historiâ, per Reformationis protestanticae initia, nova epocha incepta fuit, ita prorsus et in ecclesiasticâ historiographiâ advenit.

Protestanticus in Ecclesiam romanam impetus non solum Prae reformationis heterodoxae (Valdensium, Albigensium, Wicleffitarum, Hussitarum, etc.) praecipuos de fide et moribus errores haereditavit, sed etiam per illius historico-polemos conatus (uti vidimus de romano Petri apostolatu a Valdensibus negato) perrexerit. Unde evenit quod, dum circa dogmata mores et disciplinam protestantici scriptores catholicam traditionem acerrime impugnant, etiam in quaestionibus « de facto » bellum intulerunt, et ecclesiasticam historiam uti instrumentum bellum adhibuerunt. *Centuriae magdeburgenses* notam figurativam huius evolutionis constituunt.

Insuper, sicut ante et post gallicam « Revolutionem » habentur prior et altera modernae epochae periodi, ita et in nostrâ historiographiâ duo stadia distingui possunt: *periodus contentionis protestanticae* ante praefatam Revolutionem, cuius praecipui auctores hinc inde sunt Centuriatores magdeburgenses et Baronius; et post Revolutionem, *periodus contentionis rationalisticae*, quae nostris diebus culmen attigit. Revera, phaenomenon Revolutionis gallico-europeae integram comprehendit intellectualem et socialem « revolutionem » cuius specifica ratio consistit

in conatu radicalis eversionis contra traditionalem summam principiorum generalium et criteriorum practicorum quibus nostri occidentis societas christiana constituta erat. Hinc bellum illatum est etiam contra christianismi historicam traditionem, ut ex eiusdem historiâ negaretur eius divina origo et gubernatio; et, quaestione praeiudiciali generice institutâ, ut ex historiâ generali negaretur conceptus historiae spiritualisticus (1) nempe humani generis finis ultraterrenus, divinaeque Providentiae super humanum genus gubernatio. Hinc factum est quod protestantica contentio contra romanam Ecclesiam, usque nunc perdurans, secundaria evaserit, et saepe (praesertim per scriptores protestanticos, uti Harnack) cum principali contra christianam traditionem militante confundatur.

Prior periodus (saec. XVI-XVIII).

26. Mathias Flach (seu Flacich) Francowitz, FLACIUS sive Flaccus ILLYRICUS nuncupatus († a. 1571), Lutheri et Melancthonis discipulus, variis collegis sibi adiunctis, edidit Magdeburgi ab anno 1559 ad a. 1574 opus cui titulus: « Ecclesiastica historia integram Ecclesiae christianae ideam quantum ad locum, propagationem etc. complectens, congesta per aliquos studiosos et pios viros in urbe Magdeburgensi » — quae quidem *Centuriae Magdeburgenses* appellatur, cum per saecula (centurias annorum) historia illa distingueretur: quod opus, 13 tomis contentum, usque ad anno 1290 deductum est (2).

(1) Cfr. priorem huius *Propaedeuticae partem*, vol. I, nn. 90-92.

(2) Centuriarum altera editio partialis, operâ BAUMGARTENII et SEMLERI, annis 1757-65 Norimbergae prodiiit. Centuriarum epitome et usque ad XV saeculum continuatio edita est a LUCA OSIANDRO, Tubingae a. 1592, 8 tomis, titulo: *Epitome historiae ecclesiasticae; centuria XVI.*

Centuriae Magdeburgenses magni fuerunt momenti in ecclesiasticae historiographiae evolutione. Etenim non solum per eas, uti mox innuimus, contentio religiosa formam novam systematice induit, nempe historicam (cum usque ad illud tempus tantum theologico-philosophicam formam — praeter sporadicum episodium de Valdensium contentione contra romanam de Petro Ap. traditionem — induisset); sed etiam quoad technicam historiae methodum nova via a centuriatoribus tentata est: scilicet distinctio chronologico-thematica historiae. Usque tunc, historia ecclesiastica ad chronici modum redacta fuerat, nempe per eventuum ordinem materialem, ita ut vicissitudines alicuius rei (instituti, opinionis, etc.) non satis clare ex generico eventuum contextu emergerent. E contra per magdeburgense systema, hoc melius apparebat; pro omni enim saeculo centuriatores sic historiae materiam 15 capitulis diviserant: 1 *summa tom*i; — *realia*: 2 topographia, 3 persecutiones vel pax, 4 doctrina, 5 haereses, 6 liturgia, 7 relationes politicae et gubernium Ecclesiae, 8 schismata, 9 concilia; — *personalia*: 10 praeclariores episcopi, 11 haeretici, 12 martyres; — *externa*: 13 iudaismus, 14 Ecclesiae dissidentes, 15 res politicae civitatum.

Attamen, uti unicuique experto patet, talis magdeburgensium centuriarum disciplina nullum meritum habet nisi de quodam primo in criticam methodum conatu: unde factum est quod tunc magni res illa ponderis esset; postea vero, progredientibus historicis criteriis, omnino impar haberetur; unde nunc centuriae illae in historiographiae ecclesiasticae musaeo omnino relegatae sint.

Quod vero tunc centuriae magdeburgenses pergravem conatum in catholicam Ecclesiam afferre viderentur, facile desumitur ex catholicorum scriptorum copiâ qui illas confutare studuerunt, et ex eorundem priorum imparitate ad

talem finem plene obtinendum. Contra centurias scripserunt C. BRUNUS, G. EYSENGREIN, A. COPUS (iuxta alios N. HARPSFELD), Petrus CANISIUS, F. TURRIANUS, G. GENEBRARD, O. PANVINIUS: hi omnes inter annos 1565-1589.

27. Hos omnes longe praetergressus est card. Caesar BARONIUS (1538-1607), qui, s. Philippo Nerio inspirante, *Annales ecclesiasticos* usque ad an. 1198, 12 tomis, Romae annis 1588-1607, edidit, plenam sane magdeburgensium centuriarum refutationem. Contra Baronium perperam scripserunt protestantici auctores A. SCULTETUS, M. GOLDASTUS, I. CASAUBONUS, R. MONTACUTIUS, D. LIPSTORPIUS, A. TRIBECOVIVS, G. GRENIUS, A. MAGENDE et B. BLONDELLUS, I. H. OSSIUS, Ch. KORTHOLTUS, Th. COMBERUS, S. BASNAGIUS, I. F. MAYER et P. ZORNIUS: hi omnes inter annos 1607-1709. His responderunt auctores catholici P. LANSSELIUS, H. ROSWEYDE, A. EUDAEMON, I. C. BULENGERUS, I. GRETSEKUS, A. REDINGIUS, inter annos 1615-1683.

Baronii opus, sicut iam illud Eusebii, uti petra miliaris in ecclesiasticae historiographiae cursu merito habetur: quippe quae novis temporibus novum maximi praetii exemplar praebuit.

Cyclus baronianus constituitur a Baronii continuatoribus et editoribus:

Abraham BZOVIVS (Bzowski, † a. 1637) ad a. 1564 opus perduxit; Henricus SPONDANUS (Sponde) Appamien-sis (1) episcopus († a. 1643) ad a. 1640; Odoricus RAYNALDUS (Rinaldi, † a. 1671) ad a. 1665; Iacobus LADERCHI, ab anno 1566 ad 1571 (nostris temporibus Augustinus THEINER, a. 1874).

Praedictus SPONDANUS confecit *Epitomen annalium ec-*

(1) Urbis Pamiers in Gallia.

clesiasticorum Baronii, a. 1612 Parisiis editam. Item praefatus RAYNALDUS, Romae, a. 1669-70.

ANTONIUS PAGI, *Criticam historico-chronologicam* ad Annalium emendationem, Parisiis, a. 1689 publicatam, incepit, eiusque nepos FRANCISCUS PAGI prosecutus est (Antuerpiae, 1705; *ibid*, 1724 ss.).

Ioh. Dom. MANSI, Lucensis archiepiscopus († a. 1769), unâ cum D. GIORGI, criticam editionem Baronii cum Laderchii et A. Pagii praedictis operibus publicavit.

28. Extra baronianum cyclum a variis tentata est historiae ecclesiasticae generalis redactio, attamen non nisi secundo successu.

In Italia card. Ioseph ORSI, a Ph. A. BECCHETTE continuat. (*Storia ecclesiastica*, 21 tomi, Roma, 1746 ss.); I. Laur. BERTI, *Historia eccles.* (Florentiae, 1753; Augs-burgi, 1791; Pragae, 1778).

In Gallia, plus minusve gallicanismo faventes: Natalis ALEXANDER, *Historia eccles.* (Parisiis, 1676 ss.; deinde emendatam ac pluries editam); I. CABASSUTIUS, *Historia eccles.* (Lugduni, 1685); Claudius FLEURY, *Histoire ecclês.* (Paris, 1691 ss.; quam FABRE et GOUJET continuarunt atque ediderunt, Parisiis, 1722 ss.); A. H. BERAULT BEL-CASTEL, *Histoire de l'Eglise* (Paris, 1778 ss.).

In germanicis regionibus, H. ROSWEYDE, *Historia eccles.* (Antuerpiae, 1623 ss.); M. DANNEMAYR: *Institutiones historiae eccles.* (Vindobonae, 1788).

29. Ad publicandas *fontium collectiones* impensior opera data est; ita ut ab iis potius quam a redactionibus historicis (praeter Baronii opus) verus progressus in nostrâ disciplinâ tunc haberetur. En praecipuae editiones:

30. *Acta summorum pontificum*: C. COCQUELINES edidit *Bullarium romanum* (Romae, 1739 ss.); Petrus CONSTANT: *Epistolae rom. pontificum et quae ad ipsos scriptae sunt*

(usque ad a. 440, Parisiis, 1721), quas iterum edidit SCHÖNEMANN (Gottingae, 1796).

31. *Acta conciliorum*: Post *editionem regiam* (Parisiis, 1644, vol. 37), Ph. LABBAEUS et G. COSSARTIUS ediderunt: *Sacrosancta concilia ad regiam editionem exacta* (Parisiis, 1671-2), vol. 17; Item I. HARDUINUS: *Conciliorum collectio* (Parisiis, 1715), vol. 12. — In Italia duae praestantes editiones prodierunt: N. COLETTI: *S. Concilia ad regiam editionem quae olim prodiit auctior studio Ph. Labbaci et G. Cossartii, S. I., nunc vere integre insertis Steph. Baluzii et I. Harduini additamentis* (Venetiis, 1728), vol. 25; et editio princeps Io. DOM. MANSI: *S. Conciliorum nova et amplissima collectio* (Florentiae, 1759 ss.), vol. 31.

32. *Collectiones iuridicae*: G. VOELLUS et H. IUSTELLUS: *Bibliotheca iuris canonici veteris* (Parisiis, 1661), vol. 2.

33. *Collectiones patristicae*: *Bibliotheca maxima veterum Patrum* (Lugduni, 1677 ss.). — I. B. COTELERIUS: *Ecclesiae graecae monumenta* (Parisiis, 1677-86). — GALLANDI: *Bibliotheca maxima Patrum* (Venetiis, 1716). — P. I. TRICALETIUS: *Bibliotheca manualis Ecclesiae Patrum* (Bassani, 1783). (1).

34. *Collectiones monasticae*: Lucas HOLSTENIUS (Holste): *Codex regularum monasticarum et canonicarum* (Romae, 1661 ss.). — R. HONDIG: *Elenchus privilegiorum Ordinum monasticorum* (Coloniae, 1729).

35. *Collectiones liturgicae*: Eus. RENAUDOT: *Liturgiarum orientalium collectio* (Parisiis, 1716, 2 tomis; alt. editio, Francofurti a. M., 1847.). — Ant. Lud. MURATORI: *Liturgia romana vetus* (Venetiis, 1748). — Ios. Simon

(1) Item Leo ALLATIUS (Allacci) graecus, origine italicus († a. 1669) qui plura tum patristica tum liturgica documenta graeca edidit.

ASSEMANI: *Codex liturgicus Ecclesiae universalis* (Romae, 1749), et: *Kalendaria Ecclesiae universae* (Romae, 1750-5).

36. *Collectiones agiographicae*: Ioannes BOLLANDUS († a. 1665). *Acta Sanctorum*, insigne opus, incepit, ab eius consodalibus S. I. continuatoribus (BOLLANDISTIS inde nuncupatis) usque nunc productum: Bollandii opus prodere coepit Antuerpiae a. 1643. — Ante Bollandum, ediderant Laur. SURIUS: *De probatis Sanctorum historiis* (Coloniae, 1617) et Phil. FERRARI: *Catalogus Sanctorum qui in martyrologio romano non sunt* (Venetiis, 1625). — Post Bollandum Theodoricus RUINART: *Acta primorum martyrum sincera* (Parisiis, 1689, pluries editum; recentius, Ratisbonae, 1859), et Steph. Evodius ASSEMANI: *Acta SS. Martyrum* (Romae, 1748).

37. Tandem ad peculiare historiae ecclesiasticae partes, plerique operam dederunt, inter quos commemorandi praecipue sunt:

Onuphrius PANVINIUS († a. 1568) redegit *Epitome vitarum pontificum romanorum* (Venetiis, 1557; ibidem, 1567; Coloniae, 1574; ibid., 1624).

Alfonsus CIACONIUS (Chacon, † a. 1601) exaravit opus: *Vitae et res gestae romanorum pontificum et cardinalium* (Romae, 1677; cum additionibus GUERNACCII, Romae, 1751; cum appendicibus a T. PIDE CINQUE et R. FABRINI adiectis, Romae, 1787).

Card. Robertus BELLARMINO († a. 1621), pertractavit *De scriptoribus ecclesiasticis* (Romae, 1613).

Antonius BOSIO († a. 1629) inter romanarum catacubarum exquiretores saec. XVII et XVIII (1) facile

(1) Inter quos memorandus est M. A. BOLDETTI († a. 1749) auctor operis: *Osservazioni sopra i cimiteri dei santi martiri ed antichi cristiani di Roma*, Roma, 1720.

princeps, postquam per 35 annorum spatium romanas catacumbas perscrutatus fuit, opus italice redegit cui titulus: *Roma subterranea (Roma sotterranea)* quod incompletum Bosii mors reliquit. Posthumam operis editionem curaverunt Severani (1632), Aldobrandinus (Romae, 1637), Aringhi (1651) et Bottari (1737-53).

Paulus SARPI († a. 1623), pseudonymo Pauli Soavis Polani adhibito, edidit italice Concilii tridentini historiam sectariâ versutiâ inquinatam. Ad eiusdem confutationem, card. Sfortia PALLAVICINO († a. 1667) edidit analogum opus (*Della storia del Concilio di Trento*, Roma, 1656-7).

Ferdinandus UGHELLI († a. 1670) scripsit de *Italia sacra sive de episcopis Italiae et insularum adiacentium*, 9 tomis (Romae, 1643, ss.): huius operis epitomen confecit S. A. LUCENTIUS (Romae, 1704), alteram vero editionem, 10 tomis, curavit et auxit N. COLETI (Venediis, 1717 ss.).

Sebastianus Le Nain de TILLEMONT († a. 1698), iansenismo aliquantum favens, at ceterorum coaevorum de ecclesiasticâ historiâ, scriptorum facile princeps, redegit 16 tomis quaedam studia pro primis sex saeculis christianis illustrandis (*Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique de six premiers siècles*, Paris, 1694, ss.), usque ad a. 513 perducta. Historiae ecclesiasticae perutile est alterum eiusdem opus de imperatoribus et principibus praefatae epochae (*Histoire des empereurs et des autres princes qui ont régné pendant les six premiers siècles de l'Eglise*, Paris, 1692 ss.).

Ludovicus Ellies DUPIN († a. 1719) iansenismo propensus, redegit historicum catalogum scriptorum ecclesiasticorum (*Nouvelle bibliothèque des auteurs ecclésiastiques*, Paris, 1686 ss., Amsterdam 1693 ss.)

Benedictus BACCHINI († a. 1721) scripsit *De ecclesia-*

sticæ hierarchiæ originibus (Mutinae, 1703) — *Agnelli... Ravennatis liber pontificalis* (Mutinae, 1708).

Praedictus Eus. RENAUDOT († a. 1720) rededit *historiam patriarcharum alexandrinorum iacobitarum* (Parisiis, 1713).

A. ZACCARIA († a. 1795) scripsit *De rebus ad historiam eccles. pertinentibus* (Fulginei, 1781) et dissertationes varias italice (*Raccolta di dissertazioni di storia ecclesiastica*: Roma 1792).

Laurentius CARDELLA de cardinalium vitâ, 9 tomis scripsit (*Memorie storiche dei cardinali*: Roma, 1792-7).

Remigius CEILLIER historiographiam ecclesiasticam gallice rededit (*Histoire générale des auteurs sacrés et ecclésiastiques*, Paris 1729, ss.; postea Parisiis a. 1858 iterum ed.).

Thomas MAMACHI († a. 1732) de primorum christianorum moribus disseruit (*De' costumi dei primitivi cristiani*; Roma, 1754; Venetiis 1757).

F. SALMON († a. 1736) de conciliis disseruit (*Traité de l'étude des conciles*; Paris, 1724, saepius editum).

G. LUMPER edidit *Historiam theologico-criticam de vita scriptis et doctrina SS. Patrum aliorumque scriptorum ecclesiasticorum III priorum saeculorum* (Augustae Vin-
delicorum).

38. Quoad vero protestanticos auctores, post magdeburgensium centuriarum editionem, hi praecipue notandi sunt:

In Gallia I. BASNAGE († a. 1723) historiam Ecclesiarum protestanticarum (*Histoire des Eglises réformées*, Rotterdam, 1690) exaravit.

In Anglia Guil. CAVE († a. 1713) rededit *Scriptorum ecclesiasticorum historiam literariam a Christo nato usque*

ad saec. XIV cum append. (Londini, 1688 ss.; Oxoniae 1740 ss.; Basileae, 1741).

In Germania Frid. SPANHEMIUS (Spanheim, † 1701) opus scripsit: *Introductio ad chronologiam et historiam sacram praecipue christianam* (Lugduni Batavorum, 1683)

— I. Laur. MOSHEMIUS (Mosheim, † a. 1755): *Dissertationes ad historiam ecclesiasticam pertinentes* (Altonaviae, 1743), et *Institutiones historiae ecclesiasticae* (1726; Helmstadii, 1754) — Ioan. Salomon SEMLER († a. 1791): *Historiae ecclesiasticae capita selecta* (Halaе, 1769).

39. Ex acatholicis qui fontium collectiones ediderunt vel illustrarunt, praecipue memorandi sunt:

Ioan. Casp. SUICERUS (Schweizer, † a. 1684): *Thesaurus ecclesiasticus a Patribus graecis* etc. (Ultraiecti, 1746).

Ioan. Ern. GRABIUS (Grabe, † a. 1711): *Spicilegium SS. Patrum ut et haereticorum saec. I, II et III* (Oxoniae, 1698, ss.; Oxoniae, 1714).

Ioan. Geor. WALCHIUS (Walch, † a. 1775): *Bibliotheca patristica literariis adnotationibus instructa* (Ienae, 1770).

C. T. G. SCHOENEMANN (saec. XVIII-XIX): *Bibliotheca historico-literaria Patrum latinorum* (Lipsiae, 1792 ss.).

Altera periodus (saec. XIX-XX).

40. Post gallicae Revolutionis et napoleonici imperii perturbationes, redeunte pace, novus studiorum intuitus viguit, speciali positivae methodi caractere indutus, ex quo tum physicarum, tum historicarum disciplinarum ingens progressus exstitit. Attamen, positivismo materialismo antichristianismo acriter pugnantibus et per novorum temporum circumstantias vigentibus, physica et historica studia plerumque eodem vitio infecta sunt. Non defuit autem analogus christianorum et catholicorum

scriptorum progressus, ita ut in historicis studiis et in horum auxiliaribus disciplinis scientia christiana et catholica perspicue emicuerit.

Heic nobis sufficiat praedictorum studiorum historicorum tum ab adversariis tum a nostris expletorum historio-graphicum indicem brevissime referre.

Scholae historicae, directe vel indirecte anticatholicae, nostris temporibus fuerunt: — quoad intuitum historiae generalem, *schola sceptica* et *schola deterministica*: quoad peculiarem historiae ecclesiasticae intuitum, *scholae rationalistico-protestanticae*.

41. *Schola sceptica*, a Voltaire (1) derivata, duplicem formam saeculo XIX assumpsit: *radicalem* et *hypercriticam*. — Prior a Renan praesertim representatur, quippe qui in suis historicis operibus aperte suam de historiâ radicalem idest systematicam dubitationem profitetur, ita ut tantum de hypothesibus plus minusve probabilibus historica disquisitio componatur (2). — Altera, nempe *hypercritica*, in Germaniâ praecipue invecata, quin veritatis

(1) Franciscus Arouet (Voltaire dictus, ob. 1778) auctor operum: *Lettres philosophiques* (*Lettres anglaises*), *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*, *La philosophie de l'histoire*, *La Bible commentée*, *L'histoire de l'établissement du christianisme*, etc.

(2) Typica exempla exstant ea quae de Iuda Iscariote et de s. Paulo Apostolo Renanius in suâ « Historiâ originum christianismi » depromit. Iuxta Renanium, probabilius Iudas Iscariotes tranquillam vitam multis annis in suo agro Haceldama duxit; et s. Paulus in Hispaniam progressus, ibique suae doctrinae inanitatem tandem expertus, desperatus et solus in ignoto loco occubuit. Ex ambabus « hypothesibus » hoc certum deducitur. Renanii sectariam impudentiam insuperabilem esse. De cetero, omni scientifico valore renanianum systema destitutum esse, notorium et iam apud acatholicos studiosos evasit. — Contra *skepsin historicam* cfr. BERNHEIM in suo tractatu de historicâ methodo.

historicae certam et exactam notitiam haberi posse neget, exaggeratam conditionum congeriem ad talem notitiam acquirendam imponit ut, de facto, relativum scepticismum saepe inducat. Haec schola hodie historica studia ita pervasit ut sit praecipua horum forma apud acatholicos, et quosdam etiam catholicos auctores omnino immunes non reliquerit (1).

42. *Schola deterministica*, materialisticae seu positivisticae philosophiae alumna, humanam libertatem divinamque Providentiam negans, omnia historica phaenomena ad physicorum coëfficientium actionem et evolutionem reducit. Huius scholae princeps fuit Hippolytus Taine († a. 1893). Pecularem eiusdem systematis applicationem socialistica schola perfecit, exaggerans vim sociale coëfficientis seu « factoris » oeconomici (*determinismus oeconomicus*); talis doctrina Caroli Marxii et ceterorum (cfr. de his omnibus nostrum I vol., pag. 53) hodie etiam in Italiâ invaluit.

43. Scholarum praedictarum systemata aliquid bonum indirecte apud nostros intulerunt, cum eos coëgerent ad contrarios excessus devitandos, *acriticismum* nempe et *abstractionismum* qui apud nos iam nimis imperitabant.

Re quidem vera, hypercriticismus christianam apologiam impulsit ut, « bonae fidei » candidâ fiduciâ (cfr. supra § 24) relictâ, scientificam seriae et honestae criticês methodum amplecteretur; determinismus vero, ut « abstractio » illa relinqueretur per quam ecclesiastica historia apud plures nostros videbatur quaedam formularum et quaestionum

(1) *Hypercritica* est quaedam forma pseudocritica quod ad acriticismum reduci potest, nam falsa criticê aequivalet negationi verae criticês. E contra cavendum est ne acuta verae et iustae criticês applicatio cum hypercriticis figmentis confundatur, ut ab aliquibus fieri solet.

series, vel boni et mali continua transcendentalis dimicatio, omissis et fere spretis omnibus humanis et physicis coefficientibus. Iure dici potest quod ex recentiorum adversariorum insectatione nostra historica studia, brevi spatio, nostris temporibus, longe maiorem peregerint progressum, quam tot saeculis pietas et eruditio non obtinuerint. Idem dici relative debet de scholis anticatholicis de quibus mox sermo erit.

44. *Scholae protestantico-rationalisticae* natae sunt ex inevitabili protestantismi in rationalismum evolutione per quam sicut theologia protestantica hodie apud plurimos usque ad Trinitatis, Christi-Dei, omnium sacramentorum, imo fere omnium dogmatum negationem pervenit, ita et in historicis disciplinis, christianismi fundamentalem traditionem everterit.

Variae talis evolutionis scholae evectae sunt in Germaniâ, protestantismi tunc nascentis patriâ, nunc quadri-
duani sepulchro. Praecipuae sunt *schola tuingensis* et *schola harnackiana*.

45. *Schola tuingensis* (ita dicta ab urbe universitaria Tuinga, Württembergensis ditionis) principes habuit auctores Davidem Strauss ($\frac{1}{2}$ a. 1874) qui Iesum Christum realiter nec in terris exstitisse et merum mythum fuisse asseruit (*schola mythica*), et Ferdinandum Christianum Baur qui petrinismi et paulinismi figmenta conflavit iuxta quae Petrus et Paulus duas diversas Ecclesias instauraverant, prior iudaeo-christianam, alter vero ethnico-christianam seu catholicam; quae postea Ecclesiae simul fusae Ecclesiam christianam dogmate et disciplinâ unitam effecerunt (*schola petropaulinica*, seu *tuingensis* proprie dicta).

46. *Schola harnackiana*, ab Adolpho Harnack systematice repraesentata, christianismum ad meram fidem in

unum Deum patrem omnium per quem humana sistitur fraternitas, reducit, omnia fere miracula et supernaturalem interventum negans. Cui consentiunt, saltem fundamentaliter, omnes illi pseudochristiani qui christianismi essentiam magis quam nomen negare volunt.

47. His praemissis, satis sit addere varios nostrorum temporum auctores qui de ecclesiasticâ historiâ auxiliariisque disciplinis praecipua opera edidere.

48. Historia ecclesiastica generalis — Renatus ROHRBACHER († a. 1856): *Histoire universelle de l'Eglise catholique* (Paris, 1842-45) nempe « Historia universalis Ecclesiae catholicae »; plures editiones atque vertiones habuit — Card. Ioseph HERGENROETHER († a. 1890): *Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte* (Freiburg i. B., 1876 ss.) nempe « Enchiridion generalis historiae Ecclesiae »; plures editiones et versiones habuit: notanda eiusdem recensio a I. P. Kirsch mox edita (1) — Eiusdem card. HERGENROETHER et Francisci KAULEN recensio encyclopediae ecclesiasticae *Wetzer und Welte's Kirchenlexicon* (Freiburg, i. B., 1880, ss.) — B. IUNGMAHN: *Dissertationes selectae in hist. eccles.* (Ratisbonae, 1880 ss.) — Manualia historiae ecclesiasticae confecta sunt a plurimis, uti Alzog, Brück, Darras, Döllinger, Funk, Kraus, Möller, Wouters, etc.

49. Historia ecclesiastica peculiaris — A. HARNACK: *Lehrbuch der Dogmengeschichte* (III ed. Freiburg i. B., 1894 ss.) nempe « Enchiridion historiae dogmatum » — SCHWANE: *Dogmengeschichte* (Freiburg, i. B., 1862 ss.); nempe « Historia dogmatum » (2) — I. TURMEL: *Histoire*

(1) Italice edita: Card. G. Hergenroether: *Storia universale della Chiesa*, 4^a ed. rifusa da mons. G. P. Kirsch — Firenze, 1904 ss.

(2) Gallice edita: Schwane: *Histoire des dogmes*, Paris (adhuc complenda).

de la théologie positive (Paris, 1904) nempe « *Historia theologiae positivae* » — RITTER: *Geschichte der christlichen Philosophie* (Freiburg i. B.) nempe « *Historia philosophiae christianae* » — U. BENIGNI: *Storia sociale della Chiesa cattolica* (Milano, 1905 ss.) nempe « *Historia socialis (politica, ethico-iuridica, oeconomica) Ecclesiae* » — P. B. GAMS: *Series episcoporum Ecclesiae catholicae* (Ratisbonae; 1873; cum auctario 1885).

50. De Ecclesiae originibus et aevo antiquo. — Inter acatholicos: — D. STRAUSS: *Leben Iesu* (Tübingen, 1833) nempe « *Vita Iesu* » — F. CH. BAUR: *Christentum und christliche Kirche während drei ersten Jahrhunderten* (Tübingen 1853, ss.) nempe « *Christianismus et christiana Ecclesia tribus prioribus saeculis* » — E. RENAN: *Histoire des origines du christianisme* (Paris, 1863 ss.) nempe « *Historia originum christianismi* » (1) — E. HAVET: *Le christianisme et ses origines* (Paris, 1872 ss.) nempe « *Christianismus eiusque origines* » — B. AUBÉ: *Histoire des persécutions de l'Eglise* (Paris, 1875 ss.) nempe « *Historia persecutionum Ecclesiae* » — TH. ZAHN: *Weltverkehr und Kirche während der drei ersten Jahrhunderten* (Leipzig, 1877) nempe « *Vitae socialis vicissitudines et Ecclesia, tribus prioribus saeculis* » — E. PRESSENSÉ: *Histoire des trois premiers siècles de l'Eglise chrétienne* (Paris, 1888 ss.) nempe « *Historia trium priorum saeculorum Ecclesiae christianae* » — W. M. RAMSAY: *The Church in the roman empire before A. D. 170* (London, 1893) nempe « *Ecclesia in romano imperio ante A. D. 170* » — A. HAR-

(1) I. Vie de Jésus — II. Les Apôtres — III. St Paul — IV. L'Antichrist — V. Les évangiles et la seconde génération chrétienne — VI. L'Eglise chrétienne — VII. Marc Aurèle et la fin du monde antique.

NACK, varia inter quae: *Wesen des Christentums* (Leipzig, 1900) sc. « *Essentia Christianismi* » (1) — E. HATCH: *The organisation of the early christian Churches* (London, 1882) nempe « *Organizatio primitivarum christianarum Ecclesiarum* » — E. PREUSSEN: *Griechentum und Christentum* (Freiburg i. B., 1892) nempe « *Hellenismus et Christianismus* » — K. J. NEUMANN: *Der römische Staat und die allgemeine Kirche bis auf Diocletian* (Leipzig, 1890 ss.) nempe « *Romana civitas et catholica Ecclesia ad Diocletianum usque* », etc.

Inter catholicos: I. DÖLLINGER: *Heidentum und Christentum* (Regensburg, 1857) nempe « *Paganismus et Christianismus* » — Idem: *Christentum und Kirche in der Zeit der Grundlegung* (ibid., 1860) nempe « *Christianismus et Ecclesia tempore foundationis* » — L. DUCHESNE, varia (cfr. infra) inter quae: *Les origines chrétiennes* (Paris, lithogr.; typographica reeditio praeparatur) nempe « *Origines christianae* » — DE CHAMPAGNY: *Etudes sur l'empire romain* (Paris, 1874 ss.) nempe « *Studia de romano imperio* » — P. ALLARD: *Histoire des persécutions* (Paris, 1885 ss.) nempe « *Historia persecutionum (pagan. priorum saec.)* » — P. BATIFFOL, varia — Cfr. patrologiam, hagiographiam, archaeologiam, etc.

51. De medio aevo. — U. CHEVALIER, varia, inter quae: *Répertoire des sources historiques du moyen âge* (Paris, 1877 ss.) nempe « *Repertorium fontium historicorum medii aevi* » — KOBER: *Katholisches Leben in Mittelalter*, nempe « *Catholica vita in medio aevo* », et DIGBY: *Mores catholici or Ages of faith* (New York, 1888 ss.) nempe « *Mores catholici seu tempora fidei* »

(1) Item: *Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten* (Leipzig 1902): *Missio et diffusio christianismi in 3 prioribus saeculis*.

— C. EUBEL: *Hierarchia catholica medii aevi* (Monasterii i. W. 1898 ss.) — J. MICHAUD: *Bibliothèque des Croisades* (Paris, 1829: ital. versio, Mediolani, 1831 ss.) nempe « Bibliotheca de crucigerorum bellis » — *Recueil des historiens des Croisades* (nempe « Collectio historicorum de crucigerorum bellis ») ab Academiâ inscriptionum et humaniorum litterarum gallicâ editum — *Archiv für Literatur und Kirchengeschichte des Mittelalters* (Freiburg, i. B. 1885 ss.) nempe « Archivium litteraturae et ecclesiasticae historiae medii aevi » (periodica editio, directoribus H. DENIFLE et F. EHRLE) — *Studi medievali* (Torino, 1904 ss.) nempe « Studia medii aevi » (per. ed., directt. F. NOVATI et R. RENIER).

52. De aevo moderno — De protestanticâ pseudo-reformatione et de catholicâ reformatione; cfr. infra de haeres. — P. BALAN: *Continuazione alla storia della Chiesa catt. dell'ab. Rohrbacher dal 1846 sino all'elezione del S. P. Leone XIII* (Taurini) nempe « Continuatio Historiae eccles. a Rohrbacher exaratae, ab a. 1846 ad Leonis XIII P. M. electionem ».

53. De romanâ Ecclesiâ — *Regesta RR. Pontificum* a variis edita, uti a IAFFÉ, a *Gallica Romae Schola* (Ecole française de Rome), etc. — THIEL: *Epistolae RR. PP.* (Braunsburgi 1867 ss.). — *Liber Pontificalis*, ed. a L. DUCHESNE (Paris, 1886) — J. M. WATTERICH: *Pontificum RR. qui fuerunt inde ab exeunte saec. IX usque ad finem saec. XIII vitae ab aequalibus conscriptae* (Lipsiae, 1862) — HENRION: *Histoire de la papauté* (Paris, 1832), nempe « Historia Papatus » — I. DÖLLINGER: *Papstfabeln des Mittelalters* (München, 1862) nempe: « Fabulae medii aevi de RR. PP. » — H. GRISAR: *Geschichte Roms und der Päpste im Mittelalter* (Freiburg i. B. 1898 ss.), nempe « Historia Ro-

mae et RR. PP. medio aevo » (vers. ital., Romae, 1899 ss.) — Idem: *Analecta romana* (Roma, 1899 ss.) — L. PASTOR: *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters* (Freiburg i. B., 1886 ss), nempe « Historia RR. PP. post exitum medii aevi » (versio ital., Tridenti, 1891 ss.) — MANDELL CREIGHTON: *History of Papacy during the Reformation* (London, 1882 ss.) nempe « Historia RR. PP. durante Reformatione » — E. MÜNTZ: *Les arts à la cour des papes, pendant le XV et XVI siècle* (Paris, 1878 ss.) nempe « Humaniores artes in pontificiâ aulâ, saeculiz XV et XVI » — F. CRISTOFORI: *Storia dei cardinali di S. R. C., dal sec. V all'anno 1888* (Roma, 1888), nempe: « Historia S. R. E. Cardinalium a saec. V ad a. 1888 » — A. THEINER: *Codex diplomaticus Dominiî temporalis S. Sedis* (Romae, 1862) — L. DUCHESNE: *Les premiers temps de l'Etat pontifical* (Paris, 1898), nempe « De initiis Dominiî temporalis pontificii » — G. SCHNÜRER: *Die Entstehung des Kirchenstaats* (Köln, 1894; versio ital., Senis, 1899), nempe « Institutio Dominiî temporalis ecclesiastici » — A. NÜRNBERGER: *Papstum und Kirchenstaat* (Mainz, 1900), nempe « Papatus et Dominium temporale ecclesiasticum » — A. GUGLIELMOTTI: *Storia della marina pontificia* (Roma, 1886 ss), nempe « Historia classis pontificiae ».

54. De conciliis et iure canonico — *Acta et decreta ss. conciliorum recensiorum, collectio* (1) *lacensis* (Friburgi i. B., 1870 ss.) — I. B. PITRA: *Iuris ecclesiastici graecorum historia et monumenta* (Romae, 1864 ss.) — C. TURNER: *Ecclesiae occidentalis monumenta iuris an-*

(1) Composita a sodalibus Societatis Jesu in domo de Maria-Laach in Badensi ditione, pergit ab a. 1682 ad Concilium Vaticanum.

tiquissima (Oxonii, 1899) — C. I. HEFELE: *Concilien-geschichte* (Freiburg i. B. 1855 ss.: gallica versio, Parisiis, 1869 ss.) — G. PHILLIPS *varia de iure canonico*, et D. CROUZET qui eius opus de fontibus iuris canonici gallice vertit et amplificavit: *Du droit ecclésiastique dans ses sources* (Paris, 1852 ss.), nempe « De iure canonico quoad eius fontes » — F. MAASEN: *Geschichte der Quellen und der Literatur des canonischen Rechts in Abendlände bis zum Ausgang des Mittelalters* (I., Gratz, 1870), nempe « Historia fontium et literaturae Canonici Iuris in Occidente usque ad medii aevi exitum » — F. VON SCHULTE: *Geschichte der Quellen und der Literatur des canonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart* (Stuttgart, 1875 ss.), nempe « Historia fontium et literaturae Canonici Iuris a Gratiano ad nostra tempora » — TARDIF: *Histoire des sources du droit canonique* (Paris, 1887), nempe « Historia fontium iuris can. ».

55. De patrologiâ et ecclesiasticâ literaturâ — I. P. MIGNE: *Patrologiae cursus completus* (Parisiis, 1844 ss.) — A. MAI: *Nova Patrum bibliotheca* (Romae, 1844 ss.) — *Bibliotheca SS. Patrum* curante I. VIZZINI (Romae, 1900 ss.) — *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum* editum consilio et impensis Academiae Literariae Caes. Vindobonensis (Vindobonae, 1866 ss.) — *Die griechisch-christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderten* (Leipzig, 1897 ss.), nempe collectio, Academiae Scientiarum Berolinensis consilio et impensis edita, in qua continentur « graeci christiani scriptores trium priorum saeculorum » — *Opera Patrum Apostolicorum* edita ab O. GEBHARDT et A. HARNACK, a J. B. LIGHTFOOT, a F. X. FUNK — O. GEBHARDT et A. HARNACK: *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristliche Literatur* (Leipzig, 1882 ss.), nempe « Textus et studia

pro historiâ antiquae christianae literaturae » — I. ARMITAGE ROBINSON: *Texts and studies, contributions to biblical and patristic literature* (Cambridge, 1891 ss.), nempe « Textus et studia pro biblicâ et patristicâ literaturâ » — I. FESSLER: *Institutiones patrologiae* (Oeniponte, 1850 ss.) — J. A. MÖHLER: *Patrologie oder christliche Literaturgeschichte* (Regensburg, 1840: gall. versio, Parisiis, 1843), nempe « Patrologia seu historia christianae literaturae » — O. BARDENHEWER: *Patrologie* (Freiburg i. B., 1894: ital. versio, Romae, 1903) — A. HARNACK: *Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius* (Leipzig, 1893 ss.) (1) — Plurima de textibus et studiis patrologiae et literaturae christianae quamplures ediderunt; inter quos eminent J. Alzog, P. Batiffol, J. Cozza-Luzi, L. Duchesne, A. Hilgenfeld, I. Mercati, G. Morin, J. Nirschl, J. C. Th. de Otto, M. Routh, etc.

55. De heterodoxiâ. — F. OEHLER: *Corpus haeresiologicum graece et latine* (Berolini, 1856 ss.) — Plures de *gnosticismo* (F. Baur, A. Harnack, etc.) — A. HILGENFELD: *Die Ketzergeschichte des Christentums* (Leipzig, 1884) nempe « Historia haereticor. christianismi » — I. HERGENROETHER varia de *Photio* — Plures de *occidentali schismate*, inter quos N. VALOIS — Plurimi de *protestantismo*: P. BALAN: *Monumenta Reformationis lutheranae* (Ratisbonae, 1884); J. JANSSEN: *Geschichte des deutschen Volks seit dem Ausgang des Mittelalters* (Freiburg i. B. 1882 ss.) nempe « Historia teutonici populi post exitum medii aevi »; H. DENIFLE: *Luther und Luthertum* (Freiburg i. B. 1904) nempe « Lutherus et Lutheranismus ».

(1) I. Die Ueberlieferung und der Bestand (Leipzig, 1893) — II. Die Chronologie der altchristlichen Literatur bis Eusebius: 1. bis Irenaeus (Leipzig, 1897), 2. bis Eusebius.

56. De monachismo. — C. CHABOT: *Encyclopédie monastique* (Paris, 1827) — HENRION: *Histoire des ordres religieux* (Paris, 1835) nempe « *Historia Ordinum religiosorum* » — MONTALAMBERT: *Les moines d'Occident* (Paris, 1860) nempe « *Monachi occidentales* » — Plures de singulis Ordinibus, praecipue de Ordine Minorum et de Societate Iesu.

57. De hagiographiâ. — Sodales S. I., BOLLANDISTAE, continuatores collectionis *Acta Sanctorum* (Parisiis, 1854 ss.) unâ cum variis collectionibus bibliographicis et cum periodicâ publicatione *Analecta bollandiana* — Varia edita sunt a P. Allard, L. Duchesne, P. Franchi de' Cavalieri, E. Le Blant. I. B. de Rossi, etc.

58. De liturgiâ. — F. E. BRIGHTMAN: *Liturgies Eastern and Western* (Oxford, 1886 ss.) nempe « *Liturgiae Orientis ed Occidentis* » — C. A. SWAISON: *The great liturgies* (London, 1884) nempe « *Principales liturgiae* » — L. DUCHESNE: *Les origines du culte chrétien, étude sur la liturgie latine avant Charlemagne* (Paris, 1897) nempe « *Origines cultûs christiani; studium de liturgiâ latinâ praecarolinâ* » — N. NILLES: *Kalendarium manuale utriusque Ecclesiae* (Oeniponte, 1896 ss.) — I. B. DE ROSSI et L. DUCHESNE; *Martyrologium hieronymianum* (Bruxellis, 1894) — Hymnorum collectionem et bibliographiam ediderunt U. CHEVALIER, DANIEL, G. DREVES, etc. — Breviarii historiam exaraverunt P. BATIFFOL et S. BEUMER.

59. De archeologiâ et arte christianâ. — I. B. DE ROSSI: *Bullettino d'archeologia cristiana* (Roma 1863-94) nempe « *Commentarius (perodicus) archeologiae christianae* » — idem: *Roma sotterranea, Inscriptiones christianae Urbis Romae saec.º VII.º antiquiores*, etc. — *Nuovo bullettino di archeologia cristiana* (Roma, 1894 ss.) — G. WILPERT: *Le pitture delle catacombe romane* (Roma, 1903) nempe

« Picturae catacubarum romanarum » — R. GARRUCCI: *Storia dell'arte cristiana nei primi 8 secoli della Chiesa* (Roma, 1873 ss.) nempe: « Historia artis christianae primis 8 saeculis Ecclesiae » — Plura a M. Armellini et H. Marucchi de *elementis archeologiae sacrae, de romanis catacumbis* etc. — Item plura a L. Duchesne de *christianis antiquitatibus* praesertim romanis, nec non de *mediaevali Urbe* — De *arte byzantinâ* scripserunt Ch. Bayet, Didron et Durand, N. Kondakoff, Schlumberger, Strzygowski, A. Venturi etc. — De *mediaevali arte* Eméric David, Venturi etc. — De *recentiori arte* a Renascentiâ ad moderna tempora F. Bournard, E. Müntz aliique — H. DETZEL: *Christliche Ikonografie* (Freiburg i. B. 1894 ss.) nempe « Christiana iconografia » — F. KRAUS: *Geschichte der christlichen Kunst* (Freiburg i. B. 1896) nempe: « Historia christianae artis » — idem: *Real-Encyclopädie der christlichen Alterthümer* (Freiburg i. B. 1882 ss.) nempe « Realis encyclopaedia christianarum antiquitatum » — SMITH et CHEETHAM: *Dictionary of christian antiquities* (London 1878 ss.) nempe « Dictionarium christianarum antiquitatum » — Curante F. CABROL: *Dictionnaire d'archéologie chrétienne* (Paris, 1900 ss.) nempe « Dictionarium archaeologiae christianae ».

60. Praeter auctores, quos nominavimus, innumeri fere reliqui sunt qui de praedictis materiis aut de *regionali historiâ Ecclesiae* (et praesertim de nostris occidentalibus regionibus) pertractarunt vel de eis fontes aliquos ediderunt et illustraverunt. Insuper plurimae periodicae publicationes eduntur quae directe de historiâ ecclesiasticâ (1) vel etiam de eâ praecipue agunt.

(1) Lovanii, *Revue d'histoire ecclésiastique* — Romae, *Miscellanea di storia e cultura ecclesiastica* — etc.

ALTERIUS SECTIONIS

PARS ALTERA

HISTORIAE ECCLESIASTICAE SYNOPSIS (1).

EPOCHA ANTIQUA — ab Ecclesiae initiis ad Imperii romani ruinam (473) — dividitur in 2 periodos: *periodum pagano-romanam* ab initiis ad Constantini pacem (312); *periodum christiano-romanam* a Constantino ad Imperii ruinam (476).

(1) Huius synopses natura non est plurimorum nominum et eventuum materialis condensatio (tunc enim index vel repertorium haberetur, potius quam synopsis), sed principalium schematica expositio linearum quibus aedificium ecclesiasticae historiae constituitur in suis fundamentis et in sua evolutione. Si aliquando (praesertim pro antiquiori aevo) in hac synopsi memorantur nomina vel facta quae per se sunt minoris momenti, hoc fit ut synthetica factorum minus notorum expositio peculiariter compleatur. Etenim non raro evenit quod phaenomenon, per se omnino secundarium, in eventuum connexionem inter principalia alicuius historici momenti phaenomena reponendum sit. — Pro summaria cognitione nominum et factorum historiae ecclesiasticae, alumnus assiduam manu versare debet enchiridia scholastica, uti FUNKII et aliorum; pro latiore (praesertim fontium) cognitione, HERGENROETHERII opus.

PERIODUS INTERMEDIA : *barbarico-byzantina*, ab Imperii ruinâ (476) ad eiusdem carolingiam restaurationem (800).

EPOCHA MEDIA — a Carolo Magno (800) imperatore ad schismatis occidentalis finem (1417) — dividitur in 3 periodos: *periodum praegregorianam* a Carolo Magno ad Gregorium VII (electum a. 1073); *periodum post-gregorianam* a Gregorio VII ad Clementis V electionem (1305); *periodum exilii et schismatis* (ex. avenionensis et schismatis occidentalis) a Clemente V ad Martini V electionem (1417).

PERIODUS INTERMEDIA : *Renascentiae* (1) a schismatis occidentalis fine (1417) ad protestantismi initia (1517).

(1) *Renascentia* antonomastice significat renascentiam classicitatis graeco-romanae non solum in humanioribus litteris et artibus, sed etiam in philosophiâ, in iure, et in totâ sociali et individuali mentalitate. Renascentiae stadia ita dividuntur:

Praerenascentia (teutonice « Vorrenaissance ») seu *renascentia carolina*, per Imperii romani restaurationem et Caroli Magni personalem propugnationem, vixit. Sed, immaturis adhuc rerum adiunctis, Carolo demortuo, decedit, durioribus mediæ aevi temporibus locum cedens.

Maturis tandem circumstantiis, exstitit *Prior Renascentia* (« Frührenaissance ») quae in Provincia (Provence, in Gallia) per vulgares poëtas (troubadours) initium sumpsit, et postea in Italiam illata, bonis artibus Cimabuem, Giotum ceterosque « Primitivos », litteris vero poëtas vulgares mediae Italiae, superque omnes Dantem Alighierium, dedit.

Supervenientibus vero exilii avenionensis et occidentalis schismatis perturbationibus non solum religiosis sed et socialibus, Renascentia aliquantum per miserum Romae Italiaeque statum retrocessit; summis autem pontificibus romanae sedi restitutis, *Altior Renascentia* (« Hochrenaissance »), praesertim Florentiae per Medicos principes et Romae per romanos pontifices Nicolaum V, Iulium II, Leonem X, effloruit, auream italicæ litteraturae et artis aetatem inferens.

EPOCHA MODERNA — a protestantismi initiis (1517) ad nostra tempora — dividitur in 2 periodos: *periodum post-reformisticam* (seu hesternam) a Lutheri rebellionem (1517) ad gallico-europeae « Revolutionis » initia (1789); *periodum postrevolutionisticam* (seu hodiernam) a praedictae Revolutionis initiis ad eiusdem hodiernam evolutionem.

EPOCHA ANTIQUA (init. a. 476).

PERIODUS PAGANO-ROMANA (init. a. 313).

INITIA (AD NERONIANAM PERSEC.)

A. 27-29, *Iesu Christi* praedicatio, mors, ascensio — *Hierosolymitana Ecclesia*, ab Apostolis directa duce Petro, in communitatem pauperisticam (possessionibus abrenuntiantem) constituta mansit. Haec Ecclesia *iudaeo-christianum* typum praetulit, tendens ad ethnicorum exclusionem et mosaicorum rituum conservationem: *ebionitismi* (iudaeo-christianismi heterodoxi) initia — Prima *Iudaeorum persecutio* in Apostolos et fideles: Stephanus martyr (c. a. 33).

C. a. 34, *Paulus* ad christianismum conversus, apostolus gentium, proclamat christianismi universalitatem absque distinctione « iudaei et graeci », acriter in eum

Tandem habita est *Serior Renascentia* (« Spätrenaissance ») quae in Italiâ mortem Leonis X inter mecenates, Raphaëlis Sanctii et Michaëlis Angeli Bonarroti inter auctores, sequuta est; in finitimis vero regionibus (praesertim Franciâ et Hispaniâ) per italicæ Renascentiæ diffusionem viguit, ita ut vere stadium quod senioris pro Italia fuit, altioris Renascentiæ pro reliquis exstiterit.

obstantibus quibusdam iudaeo-christianis (ebionitis). Ecclesia primum per Samariam et Palaestinam diffusa. *Antiochiae conspicua Ecclesia*, ethnico-christiana, fundatur (c. a. 40).

C. a. 42, Hierosolymae, *Herodis Agrippae persecutio*, « ut placeret Iudaeis » instaurata, dispersionem apostolici collegi determinat (Iacobus Maior martyr). Petrus in carcerem detrusus, indeque liberatus, a Hierosolymis emigrans, probabiliter Romam petit (c. a. 42).

Romae primi christiani: eorum occasione tumultus in romanâ synagogâ, unde Claudius imper. « iudaeos, impulsore Chresto, assidue tumultuantes Româ expulit » (Suetonius); Petri reditus in Orientem.

C. a. 51, *Apostolorum Hierosolymis collectorum concilium* de mosaicis ritibus.

C. a. 54, Neronis imperio ineunte, *Petri romanus reditus* (et episcopatus). — *Pauli praedicatio* atque Ecclesiarum constitutio in Asiâ Minore, Macedoniâ, Achaiâ.

C. a. 58. Hierosolymis Paulus a Iudaeis accusatus, in vinculis coniectus, ad Caesarem appellat; Romam, c. a. 60, vinctus intrat; per biennium sub custodiâ militari constitutus, inde absolutus. *Romanus Pauli apostolatus* (hispanicus inter?) c. a. 60-4.

A. 64, *neroniana persecutio*: Petri Paulique martyrium.

ROMANI PONTIFICES.

1. s. *Petrus* ap., a. 42-60 vel 67? (XXV annis?) C. a. 42 primum iter, c. a. 50 claudiana expulsio; c. a. 54 reditus, c. a. 64-7 martyrium.

2. s. *Linus*, c. a. 64-67 usque ad a.?

3. s. *Anacletus* (Cletus, Anacletus)...

4. s. *Clemens*, I-II saec. — A. 97, eius epistola ad Corinthios; ineunte II saeculo, eius (viventis?) commemoratio in Hermae « Pastore ».

5. s. *Evarestus* syrus?...

6. s. *Alexander* romanus?...

7. s. *Xystus* romanus? c. a. 114-24.

8. s. *Telesphorus* turien.? c. a. 124-35.

9. s. *Hyginus* athenien.? c. a. 135-9.

10. s. *Pius* (cui frater Hermas « Pastoris » auctor) aquileien.? c. a. 139-54.

11. s. *Anicetus* syrus? c. a. 154-66. Aniceti contentio cum s. Polycarpo smyrnen. episcopo de paschate.

12. s. *Soter* fundanus? c. a. 166-74. Soteri et s. Dionysii corinthii episcopi mutuae epistolae.

13. s. *Eleutherus* nicopolitan.? c. a. 174-89.

14. s. *Victor* africanus c. a. 189-99. Victoris contentio cum episcopis asianis de paschate.

15. s. *Zephyrinus* roman. c. a. 199-217.

16. s. *Callistus* romanus (de quo in « Philosophumenis ») c. a. 217-22. Hippolyti romani presbyteri schisma. — Callistus documenta disciplinaria edidit praesertim de coniugio.

17. s. *Urbanus* roman. c. a. 222-30.

18. s. *Pontianus* roman., 230, « discinctus » a. 235. Synodus romana a. 231-2 contra Origenem iam a duabus synodis alexandrinis condemnatum.

19. s. *Anterus* policastren., 235-6.

20. s. *Fabianus* roman., 236-50. Approbavit synodi cuiusdam numidicae sententiam contra Privatum lambesitan. episcopum.

21. s. *Cornelius* roman., 251-3. Novatiani romani presbyteri schisma. Plures Cornelius epistolas in Orientem misit de Novatiani schismate.

22. s. *Lucius* roman., 253-4. Epistolas scripsit de lapsis et de novatianis (1).

23. s. *Stephanus* roman., 254-7. Stephani contentio cum s. Cypriano carthagenen. episcopo de rebaptizandis, 256-7 (2).

24. s. *Xystus II* athenien., 257-8. SS. Apostolorum Petri et Pauli reliquiae a Vaticano et ab Ostiensi via ad Appiam viam translatae — S. Laurenti diaconi episodum — Xysti epistolae de rebaptizandorum quaestione.

25. s. *Dionysius* turien., 259-68. Romana synodus contra Sabellium et subordinatianos et in causa s. Dionysii alexandrini episcopi cuius orthodoxia vindicatur, 262.

26. s. *Felix* roman., 269-74. Antiocheni concilii in Paulum Samosatenum Antiochiae episcopum epistola synodica ad episcopos Romae et Alexandriae, 270.

27. s. *Eutychianus* lunen., 275-83.

28. s. *Gaius* salonitan., 283-96.

29. s. *Marcellinus* roman., 296-304. Ecclesia romana a Diocletiani persecutione vastata; quadriennalis vacatio sedis (304-8).

30. s. *Marcellus* roman., 308-9.

(1) *Lapsi* antonomastice in apostasiam, persecutionis tempore, mortis metu. Laxistae (Felicissimus, Novatus) volebant ut hi turmatim ad communionem readmitterentur, nullâ vel levi poenitentia canonica impositâ. Rigoristae (Novatianus) contendebant quod peccatum apostasiae irremissibile erat, ideoque nullimode ab Ecclesia remitti posset. Inter hos contrarios excessus Ecclesia romana, Cyprianus et alii insigniores strenue dimicarunt.

2) Nempe an baptismus ab haeticis collatus validus esset, ideoque reiterari a catholicis deberet, an non. Rebaptismus a Cypriano propugnatus, ab Ecclesia Romanâ impugnatus fuit. Cypriani morte contentio cito cessavit, omnibus romanam sententiam admittentibus.

31. s. *Eusebius* cassanen., 309-10.

32. s. *Miltiades* (Melchiades) afer, 310-4.

ŒCHOLAE ET SCRIPTORES ORTHODOXI.

Saeculi II et III apologetae — *Quadratus* Apostolorum discipulus (cum homonymo athenien. episcopo qui Marci Aurelii tempore floruit, non confundendus); apologia ad Hadrianum imp., c. a. 120 — *Aristides* athenien. philosophus; apol. ad Antoninum Pium (138-61) — *Iustinus* palaestinen. philosophus; Romae, prima apologia ad Antoninum Pium eiusque filios adoptivos Marcum Aurelium et Lucium Verum, c. a. 150-5; altera ad Ant. Pium et M. Aurelium, c. a. 155-60 — *Tatianus* assyrius; oratio ad graecos (scil. ad paganos), c. a. 165 — *Miltiades* hierapolitan. episcopus; contra graecos, alia ad contemporaneos principes sub Marco Aurelio — *Claudius Apollinaris* hierapolitan. episcopus; apologia ad Marcum Aurelium, c. a. 172; opus contra graecos — *Melito* sarden. episcopus; apologia ad M. Aurelium, c. a. 172 — *Athenagoras* athenien. philosophus; supplicatio pro christianis ad M. Aurelium vel ad Commodum, c. a. 180 — *Theophilus* antiochen. episcopus; opus ad Autolicum (amicum paganum), sub Commodum (180-92) — Anonymi *epistola ad Diognetum* (Marci Aurelii magistrum?), saec. II-III — *Hermias* philosophus; irrisio philosophorum (paganorum), saec. II-III — *Minucius Felix* afer; dialogus Octavius, sub Commodum (180-92) — *Tertullianus* carthagenen. presbyter; Apologeticum, a. 197; epistola ad Scapulam (Africae proconsulem), c. a. 214 — *Apologia syriaca* pseudo-Melitonis, c. a. 212 — *Origenes*, alexandrinus presb., de quo infra: opus contra Celsum (qui in

christianismum hebraicas paganasque calumnias ponderoso opere collegerat) — *Arnobius*, graecâ origine, afer, sub Diocletiano: opus contra nationes (paganos) — etc. (1).

Schola romana (graecoglossa, eclectica): *Iustinus* philosophus, Romae martyr, c. a. 163-7; *Tatianus* assyrus, eius discipulus (in haeresim tandem decidit); *Rhodon*, ab Asia Minore, Iustini discipulus — Senior, *Hippolytus*, roman. presb. (in schisma contra Callistum papam, c. a. 217, delapsus), Irenaei discipulus.

Schola alexandrina (hellenica; origine catechetica, dein philosophico-theologica; neoplatonica, allegoristica): *Pantaenus* eius magister, c. a. 180, atque altiorum studiorum in eâ instaurator; *Clemens Alexandrinus*, eius discipulus et successor, c. a. 195, mor. c. a. 210; *Origenes*, Clementis discipulus, nat. c. a. 185, eius successor c. a. 202, usque ad a. 231, mor. 254-5 — *Heraclius*, Origenis di-

(1) *Apologia latina* ex afri Minucio, Tertulliano ac Arnobio constat; reliqua *graeca* est — *Apologia aggressiva* seu vere polemica constituitur ex Tatiano, Miltiade (contra graecos), Apollinari (idem), Hermia, Tertulliano, Arnobio; horum praecipui (Tatianus, Tertull., Arnob.) non sunt graeci. *Apologia encomiastica* seu mere defensiva, praesertim quando ad imperatores dirigitur, potissimum *graeca* est. Cyclus apologetarum originem occasionalem habuit ex eo quod, cum post Domitiani persecutionem aequivocatio pagana (vide infra) de iudaismo et christianismo evanisset, nova legalis positio et quaestio de christianismo uti de vere « novâ superstitione » invecta est. Postquam igitur persecutio, a Traiano ad M. Aurelium, plus minusve viguerit ex intuitu ethico-iuridico (cfr. infra), tunc apologetae christiani demonstrandum sumpserunt quod neque ex ethico neque ex iuridico intuitu Ecclesia persecutionem merebatur.

Lactantii « *Divinae Institutiones* » polemicam antipaganam et christianae doctrinae illustrationem simul fundere conantur, ideoque non sunt opus mere apologeticum.

scipulus et adiutor, deinde alexandrinus episcopus — *Dionysius Alexandrinus*, Origenis discipulus et eius successor ab an. 231, deinde Heraclae in episcopatu successor ab a. 247, mor. c. a. 265. — Insigniores Origenis discipuli; *Alexander Hierosolymitan.* episcopus et *Gregorius* (Thaumaturgus) *Neocaesareen.* in Ponto episcopus. — *Academia Caesareae* in Palaestina, ab Origene (in suo exilio ab Alexandriâ) fundata c. a. 231; bibliotheca academiae ab ipso Origene instituta, quam *Pamphilus Caesareen.* presbyter et martyr (Eusebii amicus) optime ditavit eamque antiquiorum bibliothecarum christianarum principem reddidit (quam et Eusebius et Hieronymus consultarunt) — *Bibliotheca hierosolimitana* a praedicto Alexandro episc. fundata et postea conspicue ditata.

Schola antiochena (hellenica, biblico-exegetica, positivistica, ideoque alexandrino allegorismo contraria): *Lucianus Samosatenus*, presbyter antiochenus, eius fundator, martyr, a. 312 (Arii magister et arianismi praefundator. Huius scholae serior sed celebrior assecla fuit Nestorius).

Schola (1) *africana* (latina, theologico-disciplinaris, rigoristica, polemica) — *Minucius Felix* et *Tertullianus* carthagenen. presbyter (plura opera de internis christianorum religionis contentioneibus), de quibus supra — *Cyprianus* carthagenen. presbyter, martyr, a. 257 — *Arnobius* de quo supra — *Lactantius*, Arnobii discipulus,

(1) Heic dicitur « schola » non technico sensu (quo alexandrina, antiochena et etiam romana Iustini vocantur), sed latiori in quantum eius subsequentes scriptores praedecessorum scriptis informati, eorumque vestigia et mentalitatem secuti sunt. — Quamvis serior ac longe superior, Augustinus eiusdem scholae characteres (opusculorum vivaciter polemicorum praedilectionem, episodicam et dialogicam disputationem, verborum iocos) praesefert.

sub Constantino; opera Institutiones divinae, De mor-
tibus persecutorum, etc.

Varii — *Clemens Romanus* episcopus saec. I-II;
epist. ad Corinth. — *Ignatius Antiochen.* episcopus,
martyr, a. 110-7; epistolas — *Polycarpus Smirnen.*
episcopus, mart. a. 155; epistolas — *Hermas*, Pii I romani
pontificis frater, ineunte II saec.; Pastorem (romanam apo-
calypsin) — *Papias* hierapolitan. episcopus, Ioannis apo-
stoli discipulus et Irenaei amicus, c. a. 130; exegeses
sermonum Domini — *Ariston* e Pella, c. a. 135-75:
disputationem (antiudaicam) Iasonis et Papisci de Christo
— *Hegesippus* palaestinen., sub fine II saec.; memora-
bilia ecclesiasticorum factorum — *Irenaeus*, origine smyr-
nensis, lugdunen in Galliâ episcopus, ineunte II saec.;
contra haereses (gnosticas) — *Dionysius Corinthius* ep.,
Soteris papae tempore (166-74); epistolas — *Iulius Afri-*
canus, e Lybia, mort. post an. 240; varia — *Commo-*
dianus, origine palaestinen., latinus scriptor medio III
saec.; varia — *Victorinus Petavien.* in Styria episcopus,
sub Diocletiano martyr; exegetica.

HAERESSES ET SCHISMATA.

A). *Pseudohaereses seu haereses externae* (2): Iudai-
smus christianoides, gnosis christianoides, dualismus chri-
stianoides.

(2) Scil. sectae illae quae proprie christianae non sunt, quippe
quae ipsa christianismi fundamenta directe evertunt; quaeque
sunt tantum « christianoides » hoc est, externam christianismi
speciem, partialemque formam praeferentes. Unde potius sunt
aliorum religiosorum systematum sectae quae ex christianismi
contactu aliquid ex eo mutuarunt. — Pro subsequentibus tempo-
ribus, ad hoc genus reduci possunt islamismus a Mohammede

Iudaismus christianoides (iudaeo-christiani heterodoxi, Christum merum hominem, circumcisionis rituumque mosaicorum continuationem profitentes); I saec.: Ebionistae (« ebionim »: pauperes) et Nazaraei, Elchasaitae (auctor Elchasai), Angelici (Christum angelis minorem profitentes: cfr. Paulus ad Coloss., ii 18) — II saec.: Blastus presb. romanus.

Gnosis (praechristianâ origine, confusio emanantismi indici, occultismi orientalis, pythagorismi et platonismi) — *Gnostici iudaeo-christianoides*; Simon Magus cum asseclis Menandro et Cleoba, Cerinthus (Angelici de quibus supra?) — *Gnostici hellenici*: Docetae (Christi corpus phantasticum) gnostici: (*gnosis syriaca*) Saturninus, Cerdo et Marcion cum marcionitis Apelle, Cassiano, Bardesane, item Theodotus coriarius e Byzantio cum Artemone, Theodoto trapezita, Seleuco: (*gnosis alexandrina*) Basilides, Valentinus cum valentinianis Colorbaso, Ptolomaeo, Secundo, Heracleone, Marco, item cum Ophitis (serpentis adoratoribus), Cainitis (Caini adoratoribus), Sethianis (Sethi ad.), Archonticis (Archon seu Principium adorantibus) — *Gnosis* saec. I et II praesertim viguit.

Dualismus (praechristianâ origine persicus; zoroastrismus; fides in deum bonum et in deum malum): aliquae sectae gnosticae dualismum sibi adaptaverunt: saec. III Manes persicus Manichaeorum dux (Hierax Hieracitarum dux manichaeorum aegyptianorum, III saec.) — Manichaeismus saec. III et IV viguit.

B. *Haereses de Trinitate et Incarnatione* (triadologicae et christologicae) — *Trinitatis negatio* (una persona divina): Ebionitae et iudaizantes Christum merum homi-

fundatus, nec non hodiernus rationalisticus protestantismus divinitatem Christi, sacramenta etc. negans.

nem profitentes — saec. III, Noëtus, Praxeas, Sabellius (patripassiani seu theopaschitae, quia Deum Patrem sub nomine Christi passum in cruce profitebantur; nominalistae, quia Patrem, Filium et Spiritum Sanctum uti tres manifestationes ac tria nomina unius divinae personae acceptabant); Alogi (negantes Logon scil. Verbum divinum) — *Christus merus homo* (in quo Verbum seu divina ratio inhabitavit; praenestorianismus) saec. III: Paulus Samosatenus antiochenus episcopus, Beryllus bostrensis in Arabia ep. — *Verbum Patre, ipsâ naturâ, inferius* (subordinatianismus, praearianismus): saec. III: Origenes (Tertullianus?: contra Praxeam), Hippolytus roman. presbyter — *Phantastica Christi incarnatio* item incorruptibilitas (incorrupticulae seu aphtartodocetae): saec. II et III: Docetae tum gnostici tum non gnostici.

C. *Illuminismus* (generica tendentia inspirationis individualisticae: in christianismo, immissio Spiritûs Sancti individualis et praeter munus ecclesiasticum; inde prophetarum et inspiratorum praeexcellencia super clerum hierarchicum): ab Ecclesiae initiis, aliqui christiani orientales neoprophetae et inspirati, in hierarchiae ecclesiasticae detrimentum saltem implicitum, praecipuum locum in Ecclesiae vitâ organicâ cedentes (vestigia in ipsâ Didachê); saec. II Montanus in Phrygia (Montanistae ex Montano, Cataphryges ex Phrygia, Pepuziani ex urbe phrygia Pepuzio, Artotyritae ex pane et caseo ad sacrificium oblati, etc.).

D. *De moribus*. — *Rigorismus abstinentiae*; I saec.: Ebionitae (ex hierosolymitanâ communitate pauperisticâ; cfr. Actus Apostol., iv.); saec. II Tatianus dux Eneratarum (eneratitae, continentes. Aquarii seu asthemii; Severus Cassianus; saec. II Apostolici) — *Rigorismus poenitentiae* (aliqua peccata irremissibilia) saec. III No-

vatianus, Hippolytus presbyteri romani: Cathari (puri) — *Laxismus communisticus* (liber et communis concubitus sexualis, communis omnium rerum proprietas): in genere Gnostici, praesertim Carpocratiani (socialistae); item Nicolaitae (a Nicolao protodiacono), Elchasaitae, Adamitae (Prodicus duce); saec. II, Heracleon in Sicilia.

E. *Schismata* — Romae, Hippolytus contra Callistum, II saec., et Novatianus contra Cornelium, III saec. — Carthagine, Felicissimus laicus et Novatus presb. contra Cyprianum, saec. III — in Aegypto, Meletii lycopolitan. episcopi schisma contra Petrum alexandrin. archiepiscopum (306).

ECCLESIAE VITA INTERNA.

Concilia. — Hierosolymis, apostolicum c. a. 51 de ritibus mosaicis abrenuntiandis. — Concilia localia circa a. 197 in paschatis controversiâ inter Victorem rom. pont. et episcopos asianos (romanum, palaestinum in Caesarea, osroënsē in Syriâ, ponticum, corinthium pro romano more; ephesinum a Polycrate episcopo pro asiano more; lugdunense ab Irenaeo episcopo pro romano more et pace cum asianis servandâ). — Synodi carthaginenses pro rebaptizandi haereticos more, ab Agrippino episcopo annis 215 et 217; item a Cypriano ep. anni 254-6; quibus contradixit romana synodus sub Stephano papa, a. 256. — Synodi carthaginenses de lapsis atque de Felicissimi et Novati schismate, a Cypriano, annis 251-4; cui consensit synodus romana sub Cornelio papa, a. 251. — Alexandrinae synodi a Demetrio ep., a. 231 contra Origenem, cui consensit romana synodus sub Fabiano, a. 237. — Iconienſe et synnadense concilia in Phrygiâ contra mon-

tanistas, a. 235. — Romanum sub Dionysio papa, a. 261, in causâ orthodoxiae Dionysii episcopi alexandrini. — Antiochenae synodi, a. 264 et 269 adversus Paulum Samosatenum Antiochiae episcopum. — Eliberitanum in Hispania, de disciplinâ ecclesiasticâ, de lapsis, etc.

Liturgia paullatim evolvitur et ordinatur, praesertim circa Missae sacrificium et dominicae diei sacros conventus. — In toto Oriente liturgica lingua, graeca (saec. III syriacae et copticae lectiones S. Scripturae in sacrâ liturgiâ?); Romae et in Galliâ primum graeca, deinde (sub fine II saec.) latina. In Africa, latina.

Disciplina. — Rigorosa de lapsis disciplina, III saeculo, mitigatur. — Catechumenorum progressiva ordinatio perfectior. — Primorum canonum vestigia in Didachê, in Constitutionibus, Didaschaliis et Canonibus pseudoapostolicis. — Oeconomica Ecclesiarum ordinatio pro indigentium (thlibomeni) sustentatione, rite instructa praesertim in maioribus Ecclesiis: romanâ (s. Laurentii diaconi episodium; s. Dionysii corinthii ad papam s. Soterem epistola; papae s. Cornelii ad Fabium antiochenum episcopum epistola), carthaginensi (Cyprianus), alexandrinâ, antiochenâ (a Paulo Samosateno exturbata).

Hierarchia. — Ab initio, presbyterium episcopale, adiuvantibus diaconis, episcopo praeside. *Episcopalis monarchia* cito determinata (s. Ignatii ep. antiocheni epistolae: antiquiores catalogi episcopales). — Progressiva *cleri minoris et maioris graduatio*, nec non *patriarchalis et metropolitana* interdioecesana suprematia (primitivi patriarchatus: Roma, Alexandria, Antiochia; potiores metropoles: Ephesus, Caesarea Palaestinae, Carthago, Lugdunum). — *Monachismi* (eremitici et isolati) initia aegyptiaca (s. Paulus protoheremita?: s. Antonius eiusque primi discipuli).

ECCLESIAE VITA EXTERNA.

Ecclesia et romanum imperium (1) — Romanae societatis (civilis) et auctoritatis (politicae) agendi ratio triplici stadio processit. *Stadium aequivocationis* per quam, ab initiis ad domitianeam persecutionem, christianismus cum iudaismo confundebatur quasi una ex hebraicis sectis esset; ideoque praxi eâdem afficiebatur ac hebraicismus; persecutiones Neronis et Domitiani omnino occasionales fuerunt. *Stadium ethico-iuridicum* ab ineunte II saec. usque ad III saeculi occasum, a Traiano ad Aurelianium decurrit; ex criterio ethico-iuridico quaestio erat an christianismi fides et mos contra imperii leges et salutem exstaret an non; unde persecutiones vel pax iuxta hoc criterium dabantur (epistola Traiani ad Plinium, epistola Antonini Pii ad Commune Asiae, Alexandri Severi christophilia, etc.). *Stadium politicum* ab Aureliano ad Costantinum viguît, iuxta quod criterium christianismus tandem

(1) Romana legislatio de religione haec praecipue ferebat: religio considerabatur uti forma spiritualis et ritualis uniuscuiusque nationis: hinc populis patria religio de iure permittebatur (praeter barbaricam formam, ut druidicam), et extra patriam eisdem de facto tolerabatur, sicut etiam tolerabatur quod romanus civis alios etiam deos (Isiden, Serapiden, Anubin, Mithram) coleret dummodo patrio cultui non renuntiaret. Nova « superstitio » non admittebatur. Romae imperialis cultus (dea Roma, divus Augustus) ubique imponebatur uti praecipua pan-romanismi religiosa forma. Iudaeis singularia privilegia de iure et de facto data sunt a romanis imperatoribus (a Iulio Caesare ad Flavios) ob eorum pecuniariam potentiam. Ceterum, sub imperatoribus, latitudinarismus religiosus et religiosa tolerantia maxime vigeabant, ex. gr. pro paganis ad hebraicum proselytismum conversis, et pro cultibus orientalibus (mithracismo) diffusis.

uti ingenti vi sociali praeditum cognoscebatur, ideoque aut amice aut hostiliter iuxta politicae imperialis rationis vicissitudines afficiebatur: inde favor peculiaris (Aureliani sententia in causâ Pauli Samosatani a. 270, Diocletiani prior agendi ratio 284-302, Galerii edictum tolerantiae 311, Maxentii prior agendi ratio 306-10, Licinii et Constantini decretum tolerantiae 313) vel atrox persecutio (Aureliani et Diocletiani posterior, Galerii prior, Maxentii et Licinii posterior agendi ratio).

Claudius (a. 41-54): pax, exceptâ expulsionem ab Urbe ob tumultus iudaicos c. a. 50.

Nero (54-68): pax (episodiu Pomponiae Graecinae) usque ad a. 64 in qua, ob finem abolendi rumorem popularem ob Urbis incendiu, Nero christianos, uti generis humani hostes, teterrime persecutus est. Petrus et Paulus martyres a. 64-7.

Post Neronem (*Galba*, *Otho*, *Vitellius* 68-69, *Vespasianus* 69-79, *Titus* 79-81) plena pax usque ad Domitianum.

Domitianus (81-96) prius pacificus, dein ultimis annis, occasione fisci iudaici, etiam christianis (reputatis iudaeis) impositi et ob calumnias synagogae de christianis imperii hostibus (Hegesippi episodiu de Christi propinquis agricolis in Palaestina), persecutor; sed aequivocatione et calumniâ detectis, « inceptum repressit, revocatis etiam quos relegaverat » (ita Tertullianus). Ioannes evangelista in Patmo insulâ relegatus. Domitiani propinqui, Flavius Clemens eiusque uxor Flavia Domitilla martyres.

Nerva et Traianus (96-98-117): partialis persecutio (Plinii iun. et Traiani epistolae mutuae de christianis Bithyniae), caractere generali et iuridico affecta.

Hadrianus (117-38) eandem persecutionem continuat, ad finem acrior (rescriptum ad Minucium a. 124-5, ad Servianum 134).

Antoninus Pius (138-61): levior persecutio, quamvis ad repressionem plures pagani impellerent (rescriptum ad Commune Asiae): Polycarpus Smyrnen. ep. martyr a. 155. Apologetae christiani.

Marcus Aurelius (161-80): acrior persecutio: Iustinus mar. c. a. 165, Pothinus et SS. lugdunenses martyres 177, Caecilia romana c. a. 177, martyres scilitani c. a. 180. Legio fulminatrix 171. Apologetae christiani.

Commodus (180-92), etiam Marciae concubinae influxu, christianis favorabilis. Commodi decretum pro revocatione christianorum ad metalla in Sardiniâ damnatorum; Apollonius senator mar., invito Commodio, senatu auctore, a. 188.

Septimius Severus (193-211) cui medicus christianus carus fuerat, prius favorabilis, dein (202) ob superstitionem persecutor: Perpetua et Felicitas martyres carthaginen. a. 203.

Caracalla (211-7) cui fuit christiana nutrix, christianis pacificus.

Heliogabalus (218-22), christianis, ad suum insanum universalis religionis mithriacae propositum favendum, valde favorabilis.

Alexander Severus (222-35) ob suam de christianâ moralitate admirationem, christianis amicissimus.

Maximinus Thrax (235-8) ob suam barbaricam superstitionem et in praedecessoris odium, saevus persecutor.

Philippus Arabs (244-9), olim christicola, christianis amicus.

Decius (249-51) ob suum restaurandae romanitatis propositum (in oppositionem contra praedecessores orientales), dirus persecutor. Plurimi martyres: Pionius smyrnen. c. a. 250, etc.

Valerianus (253-60) prius pacificus, deinde (257) dirus persecutor. Plurimi martyres: Cyprianus carthag. 257; Marianus et Iacobus lambesitani, Montanus et Lucius et SS. carthaginenses, Fructuosus tarraconen. episcopus, martyres c. a. 260; Romae, Xystus II pont., Laurentius eius diaconus, Agnes.

Gallienus (260-8): ob reactionem (post Valeriani parthicam cladem) christianis pacificus.

Sub *triginta tyrannis* pax continuata.

Aurelianus (270-5) prius christianis favorabilis (decretum in causâ Pauli Samosatani) ad Orientem ex Zenobiae bello commotum pacificandum; deinde ob suam mithriacam superstitionem, dirus persecutor.

Usque ad Diocletianum pax.

Diocletianus (284-303) ob suam politicam autocratiae orientalis instaurandae rationem, christianis maxime favens; plures eius cubicularii et officiales christiani. Galerius caesar christianis hostilis et ob eorum influxum magis invidus, Diocletiani animum in eos convertit ac persecutionem parat quasi christiani, imperialis auctoritatis contemptores, immane periculum in imperatorem et imperium parassent: hinc saevissima omnium persecutio (303). Plurimi martyres (cfr. superius in elencho passionum authenticarum). Persecutione instauratâ, ipsa a *Maximiano* coaugusto et a *Galerio* caesare dire applicatur; *Constantius Chlorus* co-caesar, e contra, eam a suis regionibus (Galliis) arcet, publicis christianis templis vix clausis.

A. 305 Diocletianus et Maximianus imperium dimittunt; *Galerius* augustus Diocletiano succedit, saevamque persecutionem continuat; *Severus* (306-7) augustus Maximiano succedit. Constantio demortuo, *Constantinus* eius successor politicam patris agendi rationem pro christianis

prosequitur, ita ut in tantae persecutionis agone christianorum amor in Constantinum extollitur. *Galerius* tandem, terribili morbo correptus, inanitatem persecutionis agnoscens, et popularitatem Constantini timens, decretum pro tolerantia erga christianos moribundus publicat, 311.

Licinius (307-23) augustus in Oriente, christianis hostilis; tanto magis *Maximinus Daia* (308-13) in Oriente caesar ob suam barbaricam superstitionem et immanitatem dirus persecutor.

Maxentius, Maximiani filius, in Severum insurgit, fitque caesar in Italia (306-12). Initio, ut quiete imperium suum consolidare posset, et popularitati christianae quo Constantinus afficiebatur, invidens, erga christianos favorabilem se ostendit; at, paulo post, patris sui vestigia secutus est, tanto magis quando pro certo habuit bellum cum Constantino imminere.

Maxentio devicto, *Constantinus* Occidentis augustus cum Licinio foedus iniit, ex quo decretum tolerantiae pro christianis, a. 311, datum est.

Imperio in Occidente firmato, *Constantinus* (307-37), suis propositis autocraticis studens, ac Diocletiani primam agendi rationem sequens et complens, christianis favorem suum obtulit, ac decretum libertatis et restorationis, Mediolani a. 313, Ecclesiae dedit, et ad eandem, catechumeni nomine, accessit.

PERIODUS CHRISTIANO-ROMANA (313-476).

ROMANI PONTIFICES.

32. s. *Miltiades* afer 311-4. Contra Donatismi initia adfuit: romanae Ecclesiae bona, post Constantini mediolanense decretum, recuperavit.

33. s. *Silvester* romanus 314-35. Contra donatistas et arianos decertavit: arelatensem (contra donatistas) et nicaenam (contra arianos) synodos quibus per legatos adfuit, confirmavit et propugnavit.

34. s. *Marcus* rom. 336.

35. s. *Iulius* rom. 337-52. Arianâ persecutione in catholicos saeviente, pluribus catholicis episcopis e sedibus suis depulsis et ad Iulium confugentibus, ipse catholicam fidem strenue defendit, ac persecutionis victimis opem tulit. Sardicense concilium indixit.

36. s. *Liberius* rom. 352-66. Saeviore arianâ persecutione instante, Athanasio alexandrino episcopo orthodoxiae heroico defensori ab arianis acerrime impugnato adfuit; unde et ipse in exilium pulsus fuit, eiusque loco *Felix* (diaconus romanus) pseudopapa suffectus est a. 355. Populo romano efflagitante, Romam remeavit (minime vero ex eo quod arianam formulam acceptasset, uti aliqui immerito propugnarunt), Felice Româ per populi vim depulso. Ariminense arianorum concilium, a. 359, damnavit; hinc iterum persecutione imperiali affectus, in catacumbis usque ad mortem latuit.

37. s. *Damasus* hispanus 366-84, martyrum cultui addictissimus. Arianorum et Apollinaristarum haeresim, Meletii antiöcheni episcopale schisma damnavit. Nova haeresi Macedonii (in Spiritum Sanctum) superveniente, constantinopolitanam oecumenicam synodum in illam haeresim convocatam confirmavit. — *Ursicinus* (diaconus rom.) contra Damasi electionem, antipapâ electus, a. 366.

38. s. *Siricius* rom. 384-99. Ursicini schisma debellavit: decretales epistolas de ecclesiasticâ disciplinâ edidit. Origenistis magis quam Hieronymo favere visus est, attamen ad pacem firmandam, non ad doctrinam asserendam.

39. s. *Anastasius* rom. 399-401. Origenistis invalescentibus, eorum errores damnavit, Hieronymo favens.

40. s. *Innocentius* albanus 401-17. Pelagianismum (de gratiâ et libero arbitrio haeresim) damnavit.

41. s. *Zosimus* mesuracen. 417-8. Pelagianismi condemnationem confirmavit.

42. s. *Bonifacius* rom. 418-22: idem — *Eulalius* (diaconus rom.) contra Bonifacium antipapa electus a. 418.

43. s. *Caelestinus* campanus 422-32. Pelagianos et semipelagianus repressit; Nestorium damnavit et ephesinam synodum in eundem indixit et confirmavit.

44. s. *Xystus III* rom. 432-40. Nestorium ad pacem et orthodoxiam frustra revocans, damnavit.

45. s. *Leo I* (Magnus) rom. 432-40. Religioni patriaeque benemerentissimus, Attilam a Româ Italiâque divertit. Monophysitismi (Eutychis et Dioscori) errorem in chalcedonensi synodo condemnavit; ecclesiasticae disciplinae sapientissime providit.

46. s. *Hilarus* calaritanus 461-8. Nestorianismum ac monophysitismum damnavit, haereticos Româ expulit.

47. s. *Simplicius* tiburtinus 468-83. Ecclesiasticae disciplinae per varia decreta consuluit.

SCHOLAE ET SCRIPTORES ORTHODOXI.

Schola alexandrina. Usque ad Dioscori patriarchae haeresim monophysiticam, adhuc viguit praesertim in arianismum et nestorianismum (antiochenae scholae alumnos) impugnandos: s. Athanasius et s. Cyrillus alexandrini patriarchae, ille in Arium hic in Nestorium strenui debellatores. Post Dioscori perturbationes, schola alexandrina (utpote hellenica) tam rapide declinavit quam continuo

hellenismi influxus, coptismo antibyzantino instante, occidit.

Schola antiochena saeculo IV–V invaluit, rationalismo et positivismo plerumque favens, unde et nestorianismo addicta: eius asseclae illustriores Diodorus Tarsen., Theodorus Mopsuestenus, Nestorius, Theodoretus Cyren.

Schola edessena, syroglossa, saec. IV floruit: cum scholâ antiochenâ connexa, mysticam et poëticam litteraturam colens; Ephrem de quo infra. Sicut antiochena, saec. V, nestorianismum secuta est.

Scholae origenistica et antiorigenistica — Origenis maximus influxus ita perduravit, ut saeculo V ingentem disputationem exagitaverit. Generice loquendo, tendentia origenistica ad liberiores christianae theologiae intuitum per neoplatonismi elucubrationes quae demum rationalismo favebant; unde nata est contraria tendentia, quae ad excessum oppositum (traditionalismum acriticum) delapsa est, ex. gr. in s. Epiphania constantiensi episcopo. Contentio antiorigenistica in Oriente acrior quam in Occidente fuit ob vivacem in rationalisticas haereses pugnam; unde in Occidente Hieronymo antiorigenismi duci aliqui (uti s. Siricius papa) haud favorabiles fuerunt (contentionis origenisticae culmen ad Iustiniani tempora, v. infra).

Patres graeci — *Athanasius* alexandrinus patriarcha electus a. 328; in exilium a Constantino ob orthodoxam in Arium contentionem pulsus a. 336, revocatus a. 349, mor. a. 373, arianorum summus debellator — *Basilius* (Magnus) Caesareae in Cappadociâ natus et episcopus, mor. a. 379, doctrinae de Trinitate, in Arium, insignis doctor, asceticarum opp. auctor — *Cyrillus hierosolymit.* episcopus, mor. a. 386, catecheticae doctrinae expositor — *Gregorius Nazianzenus* (Theologus), homeliarum,

epistolarum, poësum elegantissimus concinnator, exegeseos biblicae et triadologicae theologiae in Arium perspicuus cultor — *Gregorius Nyssenus* ep., s. Basilii Magni iunior frater, mor. IV saeculo exeunte, plurium opp. de exegesi, theologiâ, ascési, eloquentiâ illustris auctor — *Ioannes (Chrysostomus)* antiochen. presb., constantinopolitan. episcopus a. 398, ab imperiali ministro Eutropio deinde vero ab imperatrice Eudoxiâ acriter ob eius virtutem et zelum insectatus, mor. a. 407; christianae eloquentiae graecae facile princeps; exegeticorum, theologorum et asceticorum insignium operum scriptor — *Cyrillus Alexandrin.* patriarcha a. 412, mor. a. 444, nestorianismi praeclarus debellator — Post Cyrillum rapidus summae graece scientiae christianae (« aetatis aureae » patrologiae graecae) occasus.

Patres syri (syriacae linguae scriptores) — *Aphraat* Iacobus (Sapiens Persa) monachus et Mar-Matthaei episcopus, homiliarum moralium auctor — *Ephrem* nisibenus monachus, mor. a. 373, edessenae scholae illustrior magister, commentariorum biblicorum ac religiosorum poematum insignis scriptor.

Patres armeni saeculi V (pro antiquâ armenâ litteraturâ aureum saec.) — *Isaacus Magnus* patriarcha; *Mesrob* eius comes et successor, armeni alphabeti redactor; *Eznig* Mesrobi discipulus; *Moses Chorenensis*, historicus.

Patres latini — *Hilarius Pictaviens.* episcopus, mor. 366, arianismi debellator (« Athanasius latinus »), theologorum, historico-polemicorum, exegeticorum opp. necnon religiosorum hymnorum illustris auctor — *Ambrosius mediolanens.* episcopus a. 374, mor. a. 397, de exegesi, asceticâ et morali disciplinâ, de theologiâ et antiarianâ contentione perspicuorum operum, item homiliarum et re-

ligiosorum hymnorum insignis scriptor, s. Augustini magister — *Hieronymus* stridonens. presbyter, mor. a. 420, biblicae versionis immortalis redactor, in arianos omnesque fere sui temporis haereticos acerrimus polemista, opusculorum historicorum et epistolarum vivacissimus et copiosissimus exarator — *Augustinus* Tagaste ortus, in manicheismum delapsus, ad christianismum ab Ambrosio conversus et baptizatus a. 387, hipponen. episcopus a. 395, mor. 430, summus Occidentis romani pater; innumerorum operum, opusculorum, homeliarum, epistolarum scriptor; donatismi, arianismi et pelagianismi devictor; philosophiae, theologiae, eloquentiae christianae magister; quem « conditorem antiquae rursum fidei » Hieronymus salutavit (*Augustini schola*: Marius Mercator, Orosius, Prosper Aquitanus, Hilarius laicus gallus, Paulinus mediolanens., Claudianus Mamertus) — *Leo Magnus* papa de quo supra, theologicarum et moralium homeliarum clarissimus scriptor — Varii auctores galli sub fine V saec.: *Salvianus* massilien. presb., *Apollinaris Sidonius* arvernens. episcopus, *Gennadius* massilien. presb. — Post Leonem Magnum (usque ad Scholasticæ initia, excepto s. Gregorio Magno) ob romanae civilitatis per barbaros eversionem novorumque deinde populorum lentam civilisationem, christianae scientiae latinae depressio.

HAERESES ET SCHISMATA.

Præcedentium continuatio — *Manichaeismus* in Occidente, post christianismi constantinianum triumphum, veterem paganorum tendentiam in orientales superstitiones ritusque secretos haereditasse et demum paganismi larvati spe-

ciem assumpsisse videtur; unde usque ad romani imperii occidentalis exitium viguit, heterodoxiam non solum sed et monstruosam immoralitatem fovens; unde et a civili potestate damnatus (v. infra) — *Novatianismus*, rigoristica secta, adhuc in Oriente remansit et in Africâ latinâ donatismi spiritum praeparasse videtur — *Origenismus* de quo supra.

Maiores haereses iam ab analogis praecedentibus praeparatae (praesertim de Christo), harum evolutionem perfecerunt. — *Haereses rationalisticae* de Trinitate et Christo (orientales: schola antiochena): arianismus, macedonianismus, nestorianismus; de gratiâ (occidentales): pelagianismus et semipelagianismus. Harum haeresum spiritus ex hellenicâ philosophiâ invaluit — *Haereses antirationalisticae*: de Christo, monophysitismus; de gratia sacramentali et generali, eustathianismus, messalianismus (euchitismus, adelphianismus) in Oriente, donatismus in Occidente. Harum spiritus ex inordinatâ per ignorantiam pervicacem tendentiâ ad rigorismum vel ex inordinato per eandem ignorantiam zelo in rationalisticos errores, concurrente etiam politicae (monophys.) aut personalis (donatismus) contentionis influxu.

Heterodoxia christologica: Verbi divini divinique Spiritûs Sancti negatio vel diminutio (arianismus, macedonianismus) — Iesu Christi Dei negatio vel diminutio (apollinarismus, nestorianismus) — Iesu Christi Hominis negatio vel diminutio (in praecedentem errorem excessiva reactio: monophysitismus).

A). *Arius* alexandrinus presbyter mor. a. 336 — eius doctrina: Pater tantum est verus Deus; Verbum est creatura a Patre ad creationem mundi in divinitatem assumpta; Spiritus Sanctus est creatura Verbi. Arianismi

solemnis nicaenae synodi condemnatio a. 325. Arianorum divisiones: *anomaei*, radicales (1) Verbum omnino dissimilem (*anomoion*) a Patre profitentes (*eusebiani*, *aëtiani*, *eunomiani*); *semiariani*, moderati, Verbum substantiâ similem (*homoiousion*, non « aequalem: *homoousion* » iuxta catholicam formam) Patri asserentes (2).

B). *Macedonius* iam arianus Byzantii episcopus a. 341, expulsus a. 360, arianismo, dein semiarianismo abrenuntians, divinitatem Verbi admisit, sed Spiritus Sancti negavit (3), hunc angelis superiorem sed similem et Verbi administrum asserens. Macedonianismi solemnem condemnationem in concilio generali constantinopolitano a. 381.

C). *Apollinarius* laodiceus episcopus, c. a. 374 docuit Christum ex Mariâ sumpsisse corpus, non animam rationalem cuius loco in eum descendit Verbum. Damnat^{us} a concilio praedicto.

D). *Nestorius* antiochen. monachus, constantinopolitan.

(1) Cum anomaeis coniungendi sunt *acaciani*, qui sunt anomaei dissimulati. Revera Acacius Caesareen. in Palaestinâ episcopus asserere videbatur contra anomaeos quod Verbum sit simile (*hōmoion*) Patri, non vero naturâ (*homoiousion*) sicut semiariani dicebant, sed tantum repraesentative sicut effigies suo prototypo similis est. Cum vero anomaei tantum substantiae similitudinem negassent, patet quod Acacius cum eis conveniebat, de formulis ludum faciens.

(2) Horum aliqui bonâ fide inter catholicos adnumerandi sunt, uti s. Cyrillus Hierosolymitanus et Meletius Antiochenus. Eorum error potius derivatur ab exaggerato timore, quod, ex totali aequalitate divinâ Patris et Filii, personalis distinctio Trinitatis evanesceret.

(3) Ab aliquibus macedoniani improprie *semiariani* vocati sunt, quatenus de Filio cum catholicis Verbum Deum confitentibus, et de Spiritu Sancto cum arianis eum (ut et Verbum) creaturam asserentibus, starent.

episcopus a. 428, depositus a. 431, mor. a. 440, asseruit Iesum Christum fuisse verum hominem humano corpore humanâque animâ complete praeditum in quo descendit Verbum divinum inhabitans in Iesu eumque reddens Christum: unde Maria non est mater Dei sed hominis Iesu. Solemniter damnatus a synodo oecumenicâ ephesinâ a. 431.

E). *Monophysitismus* simul vario ex fonte processit. *Eutyches* constantinopolitan. abbas, *Dioscorus* alexandrin. patriarcha, *Barsumas* antiochen. abbas eius praecipui auctores seu melius instructores et propugnatores fuerunt; nam monophysitismus ex monachorum orientalium (praecipue syrorum et aegyptiorum, zelo non scientiâ pollentium) ignorantia spontaneam habuit genesin ex aequivocatione « substantiae » et « personae »; cum ipsi putarent quod ephesina synodus solum duas personas in Christo negans contra Nestorium, duas etiam substantias ex hoc ipso negasset. Monophysitismo dilatando accessit odium antibyzantinum apud populos khamosemiticos (syros et coptos) necnon armenos flagrans quod per monophysitismum putabat a se ingens bellum geri contra Byzantium in Nestorio et in chalcedonensi synodo promiscue impugnandum. Unde factum est (sicut postea in protestantismo panteutonico contra latinismum) quod monophysitismus uti antibyzantinismi politici religiosa forma evaderet iuxta quam catholici vocabantur « melchitae » nempe imperialistae, uti imperatorum byzantinorum (Marciani et Pulcheriae) de chalcedonensi fide antimonophysiticâ decretum servantes.

Heterodoxia charismatologica — *Donatismus* (1) de

(1) Non tam a Donato e Casis Nigris sub quo incepit, quam a Donato II (apud donatistas Magno) sub quo invaluit, nomen sumpsit.

quo infra uti schisma, haeresim addidit iuxta quam sine gratiâ nemo in Ecclesiâ permanet, ita ut sacramenta collata a ministris peccatoribus nulla sint. Donatismi damnatio in arelatensi concilio a. 314, et pluries in romanis et carthaginensibus synodis. Donatistarum sectae: *Circumcelliones* seu Agonistici, turbam cruentam per vicos et agros grassantem constituerunt, communismum demagogicum (ad modum seditionis anabaptisticae in Germaniâ protestanticâ saeculi XVI) addentes: a Constante et Constantio, deinde ab Honorio imp. repressi. *Rogatiani* a Rogato carbennensi episcopo c. 370, moderati et circumcellionibus hostiles — *Pelagianismus* a Pelagio britanno monacho et ab eius discipulo Caelestio, ineunte V saeculo, per Occidentem indeque per Orientem diffusus, gratiam divinam homini necessariam non esse ad salvationem obtinendam, cum liberum arbitrium ad hoc sufficeret. Damnat in synodis carthaginensibus a. 412 et 14, et variis orientalibus: Pelagius a. 417-8 a Zosimo rom. pontifice condemnatus. — Circa hoc tempus, in Africâ dein in Galliâ merid., *Semipelagianismi* initia, iuxta quem non ad incipiendum opus bonum sed tantum ad perficiendum gratia divina necessaria est: Ioannes Cassianus, Vincentius Lerinen., Faustus Reien. episcopus, etc. — *Praedestinatianismus* a Lucido gallico presbytero instructus, libertatem humanam post protoparentum lapsum suppressam et animas praedamnatas asserebat (reactio contra semipelagianismum); a synodis arelaten. anni 473 et lugdunen. 474 damnatus.

Heterodoxia ethica — *De manichaeismo* iam locuti sumus; huic reduci potest *priscillianismus* a Priscilliano, hispano, Abilae episcopo; qui arianismi errores cum gnosticis et manichaeis abnormitatibus coniunxit, astrologiam fatalisticam, foemineum sacerdotium, periurii licitatem

asserens; excommunicatus a conciliis caesaraugustano a. 380 et burdigalensi a. 385; capite damnatus a. 385. Priscillianismus in Hispaniâ duravit usque ad Leonis Magni tempora, quo urgente, decidit — De donatistis circumcellionibus communisticos et anarchicos errores et sanguinosa flagitia his idonea iam commemoravimus.

Schismata — Romana schismata, occasione papalis electionis (*Felicis II*), *Ursicini* et *Eulalii* vidimus. — Antiocheni (schismatis initia 333) ep. *Meletii* schisma 361-413. — *Donatismus*, carthaginense schisma, a numidicis episcopis praecipue invectus contra legitimum carthagenen. episcopum c. a. 311, diuturnam et gravissimam perturbationem, usque fere ad VIII saeculum, in africanâ Ecclesiâ induxit.

ECCLESIAE VITA INTERNA.

Evangelii diffusio extra romanum imperium — (*Armenia* a. 302 incepta) *Iberia caucasica* (hodie Georgia) 326 — *Aethiopia* a Frumentio episcopo 326 — *Gothi* ab Ulphila ariano episcopo connationali c. a. 348, a quibus arianismus diffunditur apud Vandalos aliosque barbaros imperii finibus imminentes — *Hibernia* a Patritio episcopo a. 432 — *Noricum* a Severino c. a. 450 — In *Perside* nestorianismus diffusus et superstes (usque ad hodiernos chaldaeos dissidentes; cfr. infra).

Concilia et conciliabula — Synodus romana a. 313 contra donatistarum schisma — *Arelatensis* in Galliâ a. 314, a Constantino Magno indictum de donatistis: horum damnatio confirmata — *Alexandrina* a. 320: prima Arii damnatio — *Nicaena* (oecumenica I) a. 325, a Constantino Magno pro pace et unione (in arianâ contentione) restituendâ indictum, arianismi solemnem da-

mnationem pronuntiavit: legati romani Hosius cordubensis episcopus et Vitus ac Vincentius rom. presbyteri pro Silvestro papa — Praecipua conciliabula ariana: *hierosolymitanum* a. 335 continuatum a *constantinopolitano* a. 336, *sirmiense* a. 351, *arclatense* a. 353, *mediolanense* 355, *sirmiense* alterum 357 et tertium 359, *ancyranum* 358, *ariminense* et *seleucense* 359, *constantinopolitanum* 360 — Praecipuae synodi antiarianae postnicaenae: *alexandrina* 339, *romana* 342, *sardicensis* 343, *mediolanensis* 345, *hierosolymitana* 349, *parisiensis* et *alexandrinae* 360, 362, 363 et 369 — *romanae* 366, 368 et 371 — Synodus *gangrensis* a. 340 contra eusthathianos (rigoristas) — Synodi *coloniensis* 346, *mediolanensis* 347 et *sirmienses* a. 349 et 351 contra Photinum sirmiensem episcopum, Sabellii et Pauli Samosateni praearianos errores de Christo vero homine restaurantem — Synodus *constantinopolitana* (oecumenica II) contra macedonianismum, contra quem synodi *romana* 366 et *iconiensis* in Lycaoniâ 376 — Contra Apollinarium concilia *romana* 377 et 381-2 — Contra Priscillianum *caesaraugustana* 380 *burdigalensis* synodi 385, et *toletana* 400 — De ecclesiasticâ disciplinâ synodi *romana*, *carthaginenses* 386, 397 et 398, *hipponensis* 393 (in qua canon biblicus quem postea tridentina synodus statuit, determinatus fuit) — Contra origenismum synodi *alexandrina* et *cypria* seu *salaminensis* 399 — De donatistis synodi *carthaginenses* 403, 408, 411 (« collatio » inter 286 episcopos catholicos et 279 donatistas) — Conciliabulum *constantinopolitanum* ad *Quercum* contra s. Ioannem Chrysostomum — Contra pelagianismum synodi *carthaginenses* 412 et 416, *hierosolymitana* et *diospolitana* 415, *milivitana* 416, *romana* 417-8 — Synodus *ephesina* (oecumenica III) 431 contra Nestorium, duce s. Cyrillo ale-

xandrino, Caelestino papâ per legatos repraesentato: Nestorii damnatio et relegatio — Conciliabulum (« latrocinium ») *ephesinum* monophysitarum, Dioscoro patriarcha alexandrino et Barsuma antiocheno abbate ducibus — Synodus *chalcedonensis* (oecumenica IV) pro monophysitismo damnando; Leonis Magni « tomus »: Dioscori depositio et relegatio.

Disciplina — *Fontium redactio*: « Constitutionum (pseudo)apostolicarum » compositio, primae epistolae « decretales » romanorum pontificum a. 385; decreta disciplinaria synodalia quamplurima de quibus aliquid iam innumus.

Hierarchia — Metropolitanæ et patriarchales divisiones confirmatae vel institutae (nicaena synodus etc.). *Hierosolymitani* et *constantinopolitani* patriarchatum institutio. *Constantinopolitanus* patriarchatus, initio honorarius, praecedentiam super alexandrinum (post romanum, iam omnium primum) et antiochenum usurpare contendit, a byzantinis episcopis satisfactus; a romanâ Sede, pro alexandrini et antiocheni iuris tutelâ, haud recognitus. — *Archidiaconatus* officium in ecclesiis praedominans ob eius administrativum influxum.

Monachismus — Aegyptiaca initia: forma initialis eremitica (monachi in deserto isolati; unde « solitarii » proprium nomen) prototypus s. Antonius Magnus; altera *lauritica* (*laura* seu vicus; cellae monasticae ad invicem isolatae sed propinquae et muro vel sepe claustrali recinctae) cuius fundator, Constantini tempore, s. *Pachomius*; ultima forma *coenobitica* seu conventualis (*coenobium*, domus religiosa ubi monachi vitam degunt communem) a *Shenudio* abate (monophysita?), medio saeculo V, constituta. — In Palaestinâ s. *Hilarion* gazaeus eremiticam

vitam, ad instar Antonii, instituens. Dein in Palaestinâ et Syriâ diffusio aegyptiacae evolutionis monasticae.

S. *Basilius* Magnus in Oriente monasticum institutum fundavit, cui in Oriente et Occidente late ingens diffusio (basiliani) — S. *Augustinus* regularem coetum ecclesiasticum coëgit, typum pro aliquibus subsequentibus institutis monasticis occidentalibus. — *Lerinensis* (1) congregationis initia, IV-V saec.

ECCLESIAE VITA EXTERNA.

Ecclesia et romanum imperium — *Quoad paganismum*: *Constantinus* (307-37) libertatem fere totalem paganismo reliquit; ille eiusque successores usque ad Gratianum, titulum « pontificis maximi » paganismum retinuerunt: quaedam crassiores superstitiones paganae a Constantino Magno vetitae; *Constantius* I (337-61) paganismi libertatem aliquantum (de templis decretum a. 353) coarctat; *Iulianus* Apostata (360-3) paganismum restaurare conatur, atque christianismum persequitur; *Jovianus* (363-4), christianismum propugnans, paganos liberos esse sinit; *Valentinianus* I (363-75) eandem agendi politicam rationem sequitur. — Antipagana compressio: *Gratianus* (367-83) « pontificis maximi » titulo abrenuntians, *Valentinianus* II (375-92) et *Theodosius* I (Magnus 379-95) contra paganismum decreta coërcitiva emanant. Paganismi occasus (usque ad VI saeculum). — *Quoad haecreses*: donatissimum *Constantinus* M. blande repressit; andacissimos seditiosos *Constans* I (337-350) et *Constantius* I (337-61) primum donis, postea hic

(1) *Lerins* in lugdunen. sinu insula.

armis, reprimere conantur: invalescentes circumcelliones aliosque donatisticos perturbatores *Valentinianus I* decreto reprimat a. 372-3, item *Gratianus* a. 377; *Honorius* (393-423) infames declarat. — *Manichaeismum* (iam Diocletianus peculiari decreto a. 296 damnaverat) *Valentinianus I* damnat, *Theodosius I* infamem pronuntiat; manichaeos in Italiâ iterum florentes *Valentinianus III* (425-55) reprimat — *Arianismi* initia a *Constantino* Magno reprobata, progressus propugnatus; catholicorum ariana persecutio per Athanasii exilium ab ipso incepta; imperatores *occidentales* omnes catholicismo favorabiles; ex orientalibus *Constantius I* et *Valens* (364-78) arianismi acerrimi propugnatores et catholicorum persecutores — *Nestorianismus* a Theodosio II (Parvo, 408-50) impugnatus — *Monophysitismus* ab eodem bonâ fide permissus; a *Marciano* (450-57) et Pulcheria imperantibus damnatus.

Ecclesia et persicum imperium. — Regum persarum in Ecclesiam fere continua persecutio, praesertim sub *Sapore II*, ab a. 310, *Iezdegerde I*, ab a. 401, *Bakramo V*, a. 420-8. Huius agendi rationis politica causa fuit suspicio de christianismo uti de religione « romanâ » quasi inimici romano-byzantini imperii sociali influxu. Verum postquam nestorianismus ab imperio byzantino, medio V saeculo, profligatus fuit et in Perside se recepit, huic favorabilis, in genere, fuit persarum regum agendi ratio utpote sectae « antiromanae »; unde nestoriana Ecclesia Persidis floruit et usque ad Sinarum regnum (Singanfuensis civitatis stelê adhuc superstes, syriacis et sinicis characteribus incisa, VIII saec.) se extendit.

Ecclesia et Barbari in romanum imperium irrumpentes — Ante ultimam romani imperii occidentalis ruinam (a. 476), ipsius imperii quasdam regiones occupaverunt

barbari qui in ipso ingressu aut ariani aut pagani erant. — Britannia iam per tyrannum Constantinum ab imperio a. 407 seiuncta, ab *Anglo-saxonibus* paganis a. 419 occupata. — Inter annos 406-10 remotior pars imperii occidentalis a barbaris invasa est: *Alamanni* et *Franci* pagani, in Germaniâ romanâ et Galliâ orientali; *Burgundi* pagani, dein brevi tempore catholici, postea ob wisigoticum influxum ariani, in Galliâ meridio-orientali. *Wisigothi* (West-gothi; Occidentis gothi) ariani (ex Valentis imp. tempore quando gothi pagani, tunc circa Danubium instantes, ad christianismum arianum plerique conversi sunt) in Galliâ meridio-occidentali et in totâ fere Hispaniâ (praeter latus septentrio-occidentale). *Suevi* pagani, dein catholici, postea ob wisigoticum influxum ariani, in Hispaniâ septentrio-occidentali. *Vandali*, ariani, post brevem Hispaniae meridionalis (Vandalusiae) occupationem, in Africâ septentrionali, usque ad Cyrenaicam. — Horum fere omnes catholicis saltem uti latinis hostiles, persecutionem proprie dictam non instaurarunt, praeter Vandalos qui sub Genserico et Hunnerico teterrimâ persecutione in catholicos saevierunt.

Ecclesia et civilis societas. — A Constantino habentur initia directi influxûs socialis Ecclesiae in civilem societatem. Constantini decreta a christiano spiritu erga tenuiores plerumque ispirata sunt: episcopalis arbitratûs sententiis iuridicum civilem valorem ipse concessit. — Pauperibus sublevandis publica opera ab episcopis incoepta: nosocomia, xenodochia, elargitiones victuariae. Divitum ac potentium sociale debitum ethico-oeconomicum erga pauperes et debiles, solemniter a conspicuis Patribus

proclamatum. — Valentiniano I « defensores civitatis » (1) instituyente, plerumque episcopi ad tale officium plebiscito electi. — Per s. Leonem Magnum Italia ab Unnis liberata. — In publicos mores christianus influxus in dies efficacior (circensium ludorum abolitio ab Honorio imp. c. a. 407; benignior in servos dominatio; etc.). — Quoad barbaros, Gothorum per Ulphilam episcopum initialis civilisatio (alphabetus gothicus, versio biblica etc.). In Burgundos et Suevos prima civilisationis romano-christiana tentamina per ipsius catholicae evangelisationis conatus.

PERIODUS INTERMEDIA (ANTIQUO-MEDIAEVALIS)

BARBARICO-BYZANTINA (476-800).

ROMANI PONTIFICES.

47. s. *Simplicius* tiburtinus 468-83.

48. s. *Felix III* rom., 483-92. Arianos acacianos in Syriâ, monophysitas in Ægypto damnavit, Zenoni imperatori resistens quoad « Enotikon ».

49. s. *Gelasius I* afer, 492-6. Orientales haereses christologicas condemnavit.

50. s. *Anastasius II* rom., 496-8. Contra Anastasium I imp. acaciani schismatis protectorem stetit; Chlodoveo Francorum rege baptizato benevole rescripsit, franco-romanas relationes instaurans.

(1) « Defensores civitatis » sumebant ex officio propugnationem negotiorum alicuius civitatis (municipii) coram fisco, magistratibus etc.

51. s. *Symmachus* sardus, 498-514. Anastasio haeretico imperatori restitit. — *Laurentius* (rom. presbyter) contra Symmachum electus antipapa a. 498.

52. s. *Hormisdas* frusinonen., 514-23. Haereticorum scripta damnavit; ecclesiasticae disciplinae providit.

53. s. *Ioannes I* tuscus, 523-6. A Theodorico ostrothorum in Italiâ rege Constantinopolim missus ut pro arianis a Iustino imp. gratiam obtineret. in patriam rediens, a praedicto rege in carcerem coniectus, Ravennae obiit.

54. s. *Felix IV* beneventanus, 526-30. — Ecclesiasticae libertati et disciplinae per opportuna decreta consuluit. Epiphanium byzantinum patriarcham haeticum excommunicavit.

55. *Bonifacius II* rom., 530-2. Disciplinaria decreta edidit. — *Dioscorus* (rom. diaconus) antipapa a. 530.

56. *Ioannes II*, Mercurius, rom., 533-5. Orbis christianae paci consuluit. Iustiniano imp. et Theodato gothorum rege ad bellum instantibus. Monophysiticorum errorum (a plurimis acoemetis monachis Syriae propugnatorum) damnationem reiteravit.

57. s. *Agapitus* rom., 535-6. Uti eius praedecessor. pacem inter Iustinianum et Theodatum attulit. Cyrum constantinopolitanum patriarcham haeticum puniit. Iustiniano ad monophysitas favendos inclinanti restitit et ad meliorem sententiam ipsum reduxit.

58. s. *Silverius* frusinonen., 536 deiectus 537, obiit? — Uti gothorum in byzantinos fautor calumniose accusatus, a Belisario e sede deiectus et in carcerem detrusus, Vigilium in eius sedem simoniace suffectum excommunicavit.

59. *Vigilius* rom. (electus 537-55). Ab imperialisticâ factione vi intrusus. antipapa primum extitit. Attamen. mortuo Silverio, a romanâ ecclesiâ ut pastor legitimus

recognitus fuit, cum et ipse contra imperialem tyrannidem restitisset, unde et ipse in carcerem detrusus Constantinopoli fuit. Dein liberatus, ibidem oecumenicam synodum constantinopolitanam III contra Tria Capitula celebravit.

60. *Pelagius* rom., 556-61. Contentionem de Tribus Capitulis undique perturbantem componere studuit. Moralia et disciplinaria praecepta edidit.

61. *Ioannes III* rom., 561-74. Italia funditûs (Lombardis irrumpentibus et Narsete in romanos irato) perturbatae consulere studuit.

62. *Benedictus* rom., 575-9. Pro miserâ Italiâ auxilium ab imperatore Tiberio petiit.

63. *Pelagius II* rom., 579-90. Contra lombardos opem a Mauritio imp. imploravit.

64. s. *Gregorius I* (Magnus apud latinos, *Dialogus* apud orient.) rom. ex gente Anicia, 590-604. Ecclesiae, ob scientiam prudentiam zelum pietatem benemerentissimus pater. Ecclesiasticae disciplinae, moralitatis christianae, libertatis et unitatis catholicae strenuus vindicator. Barbarorum (Lombardorum, Anglorum) conversioni et civilisationi sedulo studuit, lombardicam reginam Theodelindam iam arianam ad Ecclesiam catholicam adduxit. Italiam a byzantinis et barbaricis vexationibus depressam benevolentissime adiuvavit. Novum papale propositum « Occidens per Occidentem liberandi » ipse miro modo praeparavit, Sanctam Sedem in viam systematicae cum Barbaris pertractationis politico-religiosae immittens.

65. *Sabinianus* bleren., 604-6. Byzantini patriarchatûs oecumenicis ambitionibus restitit.

66. *Bonifacius III* rom., 607. Praedictum antecessoris sui propositum continuavit, imperante Phoca, et ad effectum perduxit, oecumenicum titulum iam usurpatum constantinopolitano patriarchâ abrenuntiante.

67. s. *Bonifacius IV* valeriensis (in Marsis), 608-15.

68. s. *Deusdedit* (Adeodatus I) rom., 615-8.

69. *Bonifacius V* neapolitan., 619-25. Disciplinaria decreta edidit.

70. *Honorius* campanus, 625-38. Monotheleticam contentionem sedandam curavit apud Sergium constantinopolitan. patriarcham (unde immerito postea accusatus fuit de monothelismi favore, et in concilio oecum. VI reprobatus). Barbarorum Galliae et Angliae conversioni providit.

71. *Severinus* romanus, 639-40.

72. *Ioannes IV* dalmata, 640-2.

73. *Theodorus* hierosolymitanus, 642-9.

74. s. *Martinus I* tridentinus, 649, deiectus 653, mor.? — Paulo constantinopolitano patriarchae haeretico restitit, unde ab imp. Constante II Pauli fautore a sede deiectus et in exilio relegatus fuit.

75. s. *Eugenius* rom., 654-7. Deiecto Martino, electus (iuxta ius byzantino-ecclesiasticum iuxta quod episcopus capitali poenâ damnatus pro mortuo habebatur) Pyrrhum byzantinum patriarcham haeticum damnavit.

76. s. *Vitalianus* signanus, 657-72. Marcum ravenaten. episcopum schismaticum damnavit.

77. *Adeodatus II* rom., 672-6.

78. *Donus* rom., 676-8. Cum Constantino Pogonato imp. amice, ad Ecclesiae bonum, usus est.

79. s. *Agatho* siculus, 678-81. Praedicto imperatore favente, constantinopolitanam synodum oecumenicam contra monotheletas indixit et confirmavit.

80. s. *Leo II* siculus, 682-3. Liturgicae disciplinae consuluit. Praefatam oecumenicam synodum et pontificiam cum praedicto imperatore amicitiam confirmavit.

81. *Benedictus II* rom., 684-5.

82. *Ioannes V* antiochenus, 685-6. — *Petrus et Theodorus* (rom. presbyteri) antipapae 686.

83. *Conon* graecus, 686-7.

84. s. *Sergius I* (antiochenus) panormitanus, 687-701. Istriatum schisma, Aquileiensi archiepiscopo cum suis ad pacem redeunte, terminavit. Liturgiae providit. — Praedictus *Theodorus et Paschalis* (rom. diaconus) antipapae, 687.

85. *Ioannes VI* graecus, 701-5.

86. *Ioannes VII* rossanensis, 705-7. Quinisexti concilii constantinopolitani decreta non approbavit.

87. *Sisinnius* syrus, 708.

88. *Constantinus* syrus, 708-15. Cum imp. Iustiniano II religiosam pacem continuavit, quamvis de concilio trulano quaestio incumberet. Philippico imperatori haeresim faventi restitit.

89. s. *Gregorius II*, rom. e gente Sabella, 715-31. Germanorum conversionem promovit. Leoni Isaurico imp. iconoclasmatismis fautori invicte restitit, politicam tamen fidelitatem erga byzantinum servans imperium cui in rebus italicis contra langobardicas invasiones profuit.

90. s. *Gregorius III* syrus, 731-41. Leonem Isauricum iconoclastam excommunicavit, politicam servans fidelitatem uti eius antecessor fecerat. Cum tamen langobardorum invasio acrior in Urbem instaret nec a byzantino imperio amplius sufficiens auxilium expectari possit, ad Carolum Martellum Francorum principem arabicâ victoriâ illustrem Gregorius legatos misit ut romanae civitati salvandae consuleret, patritii consulisque titulos principi franco ex parte romanae civitatis conferens. Nil tunc actum concrete est; fuit tamen initium relationum politicarum franco-romanarum cuius incrementum usque ad Carolum Magnum perduravit, et, desperatâ byzantini imperii resi-

piscentiâ et politicâ quoad Italiam potentiâ, restaurationem imperii occidentalis carolingicam praeparavit.

91. s. *Zacharias* graecus, 741-52. Contra iconoclasma decertavit: germanorum et slavorum conversioni consuluit. Francorum regno ad eum recurrente ut in quaestione regalis merovingicae familiae per carolingicam (iam a Carolo Martello de facto dominantem) substituendae in personâ Pippini, pro carolingis favorem sententiam dedit; arctior inde carolingiae familiae cum romanis pontificibus relatio. Langobardis pacifice consuluit, a rege eorum Luitprando pacem pro Româ obtinens.

92. s. *Stephanus II* (1) rom., 752-7. Haistulpho langobardorum rege Romam minitante, Stephanus (vestigia secutus praedecessoris sui qui cum langobardis directe et amice pertractaverat) ad pacis quadragintennalis foedus eum perduxit. Attamen paulo post, Haistulpho periuro Romam acrius minitante, papa ad Pippinum francorum regem confugit, opem pro romanâ sede et urbe expostulans: franco-romana Pippini et Stephani conventio in Haistulphum. Bello in Haistulphum illato, Pippinus eum ad pacem coëgit, et Ravennae exarchatum iam byzantinum, dein langobardicum, tunc iure belli Haistulpho distulit romanaeque sedi donavit. Pippinus eiusque filii « patricii Romanorum ». Defuncto Haistulpho, Stephanus cum novo rege langobardorum Desiderio pacem statuit.
— (Ab a. 754 byzantini dux seu praeses ducatûs Romae

(1) Inter s. Zachariam et hunc Stephanum II fuit alius Stephanus romanus qui, tribus tantum diebus post electionem, obiit non consecratus episcopus. Cum tunc episcopatus alicuius pontificis ab eius consecratione computaretur, hinc est quod hic Stephanus in papalem catalogum insertus non fuerit; et subsequens pontifex homonymus vocatus sit Stephanus II et non III.

et Ravennae exarcha cessant: dominii temporalis pontificii initia).

93. s. *Paulus I* rom., Stephani II frater, 757-67. Constantinum Copronymum imp., iconoclastam monuit. Cum Pippino foedus confirmavit, pacem cum Desiderio de die in diem difficiliorem sustinuit; Stephani Pippini et Desiderii conventio in byzantini imperatoris tentamina politico-religiosa contra Italiam. — *Theophylactus* (rom. diaconus), antipapa 757.

Constantinus rom. laicus, pseudopapa, 767. — *Philippus* rom. presbyter, pseudopapa 768.

94. *Stephanus III* siculus, 768-72. Conciliabuli constantinopolitani (a. 754) iconoclastici damnationem edidit. Cum Carolo Magno francorum rege foedus confirmavit, cum Desiderio pacta sanxit.

95. *Hadrianus* rom., 772-95. Contra iconoclastas oppositionem continuavit. Desiderio langobardico rege contra Carolum Magnum et contra Romam converso, finis conventionis romano-franco-langobardicae (*Paulus I* et *Steph. III*), et reassumptio foederis franco-romani contra langobardos (*Zacharias* et *Steph. II*). Carolus Italiam ingressus et Desiderii victor, Romam visitans, dominium temporale pontificium confirmavit et auxit (a. 774; « Carolus rex francorum et langobardorum, patricius romanorum »).

96. s. *Leo III* rom., 795-816. In Carolo eiusque familiâ imperium romanum restauravit a. 800. Dominii temporalis pontificii confirmatio et dilatatio.

SCHOLAE ET SCRIPTORES ORTHODOXI.

Scholae alexandrinae et antiochenae occasus.

Schola gazensis (Gazae in Palaestinâ), rhetorica, saec. V et VI floruit: *Procopius Gazaeus* († c. a. 528), biblica — *Aeneas Gazaeus* († med. VI saec.), philosophica.

Scriptores graeci. — *Leontius byzantinus* († c. a. 542), theologica contra nestorianismum et monophysitismum. — *Iustinianus I* (imp. 527-65), theologica et iuridica. — Historici de quibus supra in historiographiâ: *Theodorus Lector* et *Evagrius*. — *Cosmas Indicopleustes* scriptor, c. a. 547, topographiae christianae. — Agiographi: *Cyrillus Scitopolitanus*, *Ioannes Moschus*, *Sophronius Hierosolymitanus*, saec. VI. — s. *Romanus Melodes* syrus, constantinopolitan. diaconus (saec. VI?, VIII?), sacros hymnos. — s. *Ioannes Climacus* (saec. VI), ascetica. — Polemistae contra monophysitismum et monotheletismum: *Anastasius Antiochenus* patriarcha († a. 599), *Eulogius Alexandrinus* patriarcha († a. 607), s. *Maximus Confessor*, constantinopolitan., monachus († a. 662), s. *Anastasius Sinaita* abbas (saec. VIII ineunte). — Contra iconoclasma s. *Germanus* constantinopolitan. patriarcha († a. 733) et s. *Ioannes Damascenus* (saec. VIII) eruditissimus theologus.

Scriptores latini. — *S. Aritus* viennen. episcopus († a. 518), religiosa poëmata, polemica antihaeresiologica. — s. *Caesarius arelaten.* ep. († a. 543), homiletica, etc. — s. *Fulgentius ruspen.* in Africa ep. († a. 533), theologica antihaeresiologica. — *Dionysius Exiguus*, rom. abbas († c. a. 540), iuridica et chronologica (auctor computûs aerae christianae, scil. a Christo nato). — s. *Severinus Boëthius*, ex gente Aniciâ romanus († c. a. 525), philosophica. — *Aurelius Cassiodorus*, italus meridion. († c. a. 570), historica, epistolarium, varia. — s. *Gregorius Turonen.* episcopus († c. a. 593), historica. — *Venantius Fortunatus*, italus septentrion., pictavien. episc. († ineunte VII saec.) carmina, historica. — s. *Gregorius Magnus* papa, de quo supra, theologica, moralia, historica, homiletica, epistolarium. — s. *Isidorus hispalen.*

episcopus († c. a. 600) moralia, historica, literaria. — S. *Ildephonsus* toletan. episc. († a. 669), theologica, historica. — s. *Beda* (Doctor venerabilis; † a. 735) encyclopaedica, theologica, historica. — *Alcuinus* Albinus, anglus, abbas in Galliâ († 804); renascentiae carolinae (de qua infra) dux; biblica, theologica et philosophica, varia etc.

HAERESSES ET SCHISMATA.

Manichaeismus, prioris formae, medio saec. VI, deficiens — Nova forma inducta in Armeniâ, *paulicianismus*, saec. VII, a quodam Constantino armeno et dein, VIII saec., ab armenis Paulo et Ioanne diffusus (manichaeismus mediaevalis).

Heterodoxia christologica — *Nestorianismi* in Perside diffusio et constitutio — *Monophysitismi* (iacobitismi a Iacobo Baradai syro mon. propagatore † a. 578) in Armeniâ, Syriâ et Aegypto propagatio et constitutio, odium politicum antibyantinum informans. Variarum monophysiticarum sectarum: neodocetismus (incorrupticolae seu aphthartodocetae) et neopatripassianismus (theopaschitae) — *Monotheletismus*, forma graeca attenuata monophysitismi, unam voluntatem et operationem divino-humanam in Christo asserens, a Sergio byzantino patriarchâ (610-38) institutus et a suis successoribus Pyrrho et Paulo propugnatus, per Orientem, ineunte VIII saeculo, late diffusus, a constantinopolitan. concilio a. 680 (oecumen. VI) damnatus — *Tritheismus* a Ioanne Philopono alexandrino philosopho et a Stephano Gobarō (saec. VI) propugnatus, unam divinam essentiam tantum abstracte, concrete vero tres essentias divinas (unde « trium deorum » fautores appellati), fuit quaedam heterodoxa forma reactionis contra

neopatripassianismum monophysiticum in Aegypto diffusum: a Leontio byzantino praecipue impugnatus, parum diffusus — Contentio origenistica et *trium capitulorum* (operum Theodori Mopsuesteni, Theodoreti Cyren. et Ibae Edessen. nestorianismo favere accusatorum) quos, suadente Theodoro Caesareen. in Cappadociâ episcopo, Iustinianus imp. condemnatos voluit, certus quod ex hoc pax inter catholicos (a monophysitis, uti nestorianizantes, accusatos) et monophysitas: Iustiniani in tria capitula decretum a. 544 et 551. Contentio cum occidentalibus qui in illâ condemnatione monophysiticam indirectam victoriam non immerito intuebantur: tandem, aequivocationibus monophysiticis remotis, concilium constantinopolitan. a. 553 (oecumen. V) tria capitula quatenus nestoriana damnavit. — In occidente *Adoptianismus*, saec. VIII, ab Elipando toletan. et Felice urgellen. in Hispaniâ episcopis promotus, Iesum Christum, inquantum hominem, filium Dei tantum adoptivum asserens (reactio occidentalis contra monophysitismum), a variis synodis et a rom. pont. Hadriano I et Leone III damnatus, cito decedit.

Heterodoxia charismatologica — *Semipelagianismus* praesertim in Gallia merid. (Lerinen. monachi, massilien. presbyteri) progrediens; a concilio arausicano damnatus Caesario Arelaten. praeside, a. 529).

Heterodoxia cultualis — *Iconoclasma*, haeresis sacrum imaginum venerationem vetans, ineunte VIII saeculo, in Oriente incepit, tum uti reactio contra varios cultuales excessus praesertim a monachis commissos, tum uti influenza mohammedanismi in Oriente invalescentis et christianos uti idolorum cultores impugnantis. Ab imp. Leone Isaurico (717-41; cui inde nomen Ieonomachus) decretis (a. 726 et 730) et a conciliabulo constantinopolitano anni 754 propugnatus; a romanis pontificibus et, in

Oriente, a s. Ioanne Damasceno et s. Germano constantinopolitano impugnatus, ab altera nicaenâ synodo (a. 787, oecumen. VII) damnatus.

Scriptores heterodoxi — *Cyclus graeco-syrus monophysita* historicus: *Zacharias Rhetor*, *Ioannes Malalas*, *Ioannes Ephesius* de quibus supra in historiographiâ; theologicus: *Severus Antiochen.* patriarcha († a. 708). — *Nestoriani*: ex *scholâ edessenâ* nestorianismum propugnante (Ibas edessen. ep. † a. 457) per Zenonis imp. decretum a. 489 aboletâ, *schola nisibena* nestoriana ortum habuit, *Barsaumâ Nisibeno* episcopo institutore.

Schismata — De romanis *antipapis* cfr. supra — Constantinopoli, schisma (a. 484-518) *Acacii* patriarchae: per 35 annos orientalis Ecclesiae ab occidentali separatio — De *tribus capitulis* contentio; cfr. supra.

ECCLESIAE VITA INTERNA.

Evangelii propagatio — *Scotia* a monachis hibernis evangelizata a. 563 — *Anglia* ab Augustino cantuarien. archiep. et ceteris monachis a. 595 (Ethelredus anglo-saxonum rex christianus a. 597) — *Germania* a Kiliano (Franconia a. 650), Emmerano (Bavaria, 653), Wilfrido (Frisia, 677), Willibrordo (Frisia, 690), Ruperto (Bavaria, 691), Bonifacio (Germania sept., 716; moguntin. archiep. 755, martyr 755), Corbiniano (Bavaria, 717; frisigen. ep., 730). A variis, Caroli Magni ope, Saxones evangelizati (Widukindus princeps christianus, 785) — Cfr. infra de vitâ externâ.

Concilia et conciliabula — (Cfr. supra de haeresibus) Synodi *constantinopolitana* (oecumen. V) de tribus capitulis a. 553; *toletana III* contra arianos a. 589 (arianismi gothici in Hispaniâ occasus); *romana* contra « ekthe-

sim » Heraclii et « typon » Constantis II imp. (heterodoxa de christologiâ decreta) a. 649; *constantinopolitana* (trullana I; oecumen. VI) contra monotheletas a. 680 — Syn. *constantinopolitana* (trullana II quinisexta, a Romanâ Ecclesiâ non totaliter approbata) de disciplinâ ecclesiasticâ a. 692 — Conciliabulum *constantinopolitanum* iconoclasticum a. 754; synodus *nicaena II* (oecumen. VII) contra iconoclasma a. 787.

Disciplina ecclesiastica in Oriente et Occidente plurimis decretis firmata et amplificata — Saec. VII, instantibus rom. pontificibus, Ecclesiae gallicae reformatio disciplinaria — *Chrodegangi* meten. episcopi († a. 766) regula pro clero canonico.

Hierarchiae per totum christianum orbem vasta dilatatio. Ecclesiae septentrionales organizatae (Anglia, Germania ecc.) — Monachorum orientalium et occidentalium frequentissima ad episcopatum electio.

Monachismus — In Oriente maxima diffusio tum apud catholicos graecos, tum apud monophysitas syro-copticos, tum apud nestorianos persas. Eiusdem orientalis monachismi maximus influxus theologicus, asceticus necnon socialis praesertim apud heterodoxos quorum clerus saecularis fere annihilatus evasit. — Saeculo VI, *monachi stylitae* super antiquorum intercolumniorum rudera degentes (s. *Ioannes Stylites*, eiusque celeber discipulus s. *Simeon Stylites* † a. 595) — In monachismo orientali, de die in diem, frequentior decadentia ob ignorantis et turbulenti phanatismi excessus. Monachorum armenorum, syrorum, aegyptiorum scriptis, nationalis lingua et literatura (armena, syro-orientalis, syro-occidentalis, coptica) ideoque nationalis spiritus contra Byzantium, propugnantur.

In Occidente, post *basilianorum* monachorum diffusio-

nem, *Benedictus* nursinus († a. 543) ordinem monasticum fundavit (a. 529) uti basilianismi meliorem pro Occidentalibus adaptationem: at, ambitū et momento historico mire adiuvantibus, novam monachismi indolem, orientalibus non notam, benedictinus ordo invexit, asceticae cum socialis activitatis unione (« oremus et laboremus »); unde barbaricae et neolatinae ac neogermanicae Europae civilitatem religiosam intellectualem et materialem benedictina monasteria instituerunt; cuius duplicis mansionis, asceticae nempe et socialis, perinsigne exemplar s. Gregorius Magnus exstitit. — Benedictini ordinis diffusio in Italiā, in Galliā (s. Maurus), in Angliā (s. Augustinus cantuarien.) indeque in Germaniā (s. Bonifacius ep.) etc. — Illustriores monasteriorum in Occidente fundatores: s. *Columba* hibernus in Scotiā, s. *Columbanus* hibernus in Galliā et Italiā; s. *Gallus* in Galliā et Helvetiā; *Kilianus*, *Emmeranus* et *Bonifacius* (Fulda) in Germaniā etc.

ECCLESIAE VITA EXTERNA.

Byzantinum imperium — Imperator de die in diem Ecclesiam pressius dominatur; ex « episcopo externo » fit magis quam episcopus internus nam Apostolis comparatur (*ἱσαπόστολος*), ad id efficaciter coëfficientibus tum pagani imperatoris « pontificis maximi » romani atavismo, tum orientali de regibus sacerdotibus traditione. tum byzantini cleri servilismo erga « autocratorem » et constantinopolitanā ambitione contra romanae, alexandrinae, antiochenae Ecclesiae iura, quae ambitio in imperatore fulcrum quaerens, eius dominio simul subdebatur. Huius rerum conditionis prototypus Iustinianus Magnus imp. — Hinc haeresum et schismatum frequens imperialis

protectio cum nil facilius sit quam aulicus errorum influxus; de cetero, vel bona vel mala de religione decreta (uti Iustinianus saepe fecerat) edens, byzantinus autor servilem protectionem clero totique Ecclesiae uti « instrumentis regni » imponebat — (*Marcianus* imp., 450-7, monophysitismo adversus; *Leo I Makelles*, 457-74, idem) — *Zenon Isauricus* (474-91) unionem aequivocam catholicis et monophysitis imponere conatus a. 482 edidit decretum « unitivum » (*Enotikon*) ab utrâque parte recusatum (1) — *Anastasius I* Dikoros (491-518) monophysitis favens, catholicos persecutus — *Iustinus I* (518-27) monophysitis hostis — *Iustinianus I* (527-65): in byzantinâ Ecclesiâ absoluta imperialis dominatio; Iustinianus orthodoxiae frequens protector; erga monophysitas aliquantum favorabilis (contentio trium capitulorum: sub vitae suae fine, monophysitis aptharto-docetis addictus) — *Iustinus II* (565-78) pacificationem religiosam generalem voluit (reactio contra iustinianearum dissensiones et impositiones theologicas) — *Tiberius II* (578-82) idem — *Mauritius* (582-602) idem — *Phocas* (602-10) romanae Ecclesiae primatum recognoscit a. 606 — *Heraclius* (610-41) monothetismo favens (monophysitas per id placare sperans) edidit a. 638 « expositionem » (*Ekthesis*) fidei, monothetismo infectam — *Constans II* (642-68) praedecessoris vestigia secutus, edidit a. 648 « formam » (*Typos*) fidei monotheticam (*Ekthesis* et *Typos* in lateranen. synodo a. 649 damnati) — *Constantinus IV* Pogonatos (668-68) orthodoxus, Ecclesiae romanae amicus, monothetismum damnat — *Iustinia-*

(1) *Enotici* parallelismus historicus: decretum *Interim* a Carolo V imp. ad pacem catholico-protestanticam ineundam, — eodem inani exitu.

nus II Rhinotmetos (685, deiectus 695), *Leontius* (695-8), *Tiberius III* Apsimaros (698-705), iterum *Iustinianus* (705-11) continuo fere civili bello exagitati, a religiosis conteutionibus extranei — *Philippicus* Vardanes (711-3) monotheletismi fautor — *Anastasius II* Artemius, *Theodosius III* Atramytenos — *Leo III* Isauricus (717-41) iconoclasmatismis propugnator; decreta a. 726 et 730 — *Constantinus V* Copronymos (741-775) acrior iconoclasmatismis fautor; constantinopolitanum conciliabulum a 754 — *Leo IV* Khazarus (775-80) iconoclasta (his tribus imp. iconoclastis saevientibus, Roma et Italia definitive antibyzantinae) — *Constantinus VI* et Irene eius mater (797-802) orthodoxi, iconoclasmatismis hostes; concilium nicaenum secundum a. 787 contra iconoclastas.

Barbarica regna — *Vandalorum* in Africâ et *Wisigothorum* in Hispaniâ, arianorum, in catholicos persecutio (Hunnerici vandali saeva persecutio, 484; vandalicarum persecutionum finis a. 534, eorum regno everso — *Leovigildi* wisigothi persecutio a. 580; *Reccaredi* eius successoris cum suis conversio ad catholicismum; inde per regnum wisigothicum catholicus influxus) — *Francorum* paganorum in Galliâ catholica conversio (*Chlodoveus* christianus a. 507). — *Burgundorum* arianorum in Galliâ conversio a. 517 (*Sigismundus* rex catholicus) — In Arabiâ regis *Dunaani* hebraismo addicti persecutio in christianos — *Anglosaxonum* paganorum in Angliâ conversio (*Ethelredus* rex christianus a. 597) — *Langobardorum* arianorum et paganorum conversio (*Theodelinda* regis *Agilulphi* uxor, maritum nationemque ad catholicismum ducit sub sexti saeculi fine); inde langobardici reges catholici, at romanis pontificibus ob territoriales contentiones saepe hostiles — *Saxonum* in Germaniâ, paganorum, conversio (*Widukindus* saxonum princeps christianus) — Sub octavi

saeculi fine Occidens barbaricus iam catholicus (Iberia, Gallia, Helvetia, Germania occidentalis et meridionalis, Hibernia, Anglia).

Islamitica invasio — (a. 622 Mohammedis hegira, a. 632 mors et Abubekrus I chalifa; imperii byzantini saracenica invasio incipiens). Saracenica occupatio Syriae (Hierosolyma a. 637), Ægypti (Alexandria a. 641), Africae romanae (Carthago, 691), Hispaniae, 711; regni wisigothici ruina et in asturicis montibus refugium. — Christianorum acerrima persecutio; Ecclesia graeco-byzantina Syriae et Ægypti, statim et acrius ob politicam rationem, insectata; ob eandem rationem, Ecclesia monophysitica Syriae et Ægypti, byzantinismo infensa, initio a caliphis bene habita, sed, paulo post, persecutione affecta. Ecclesia latina Africae deleta; hispanica Ecclesia dire insectata. — Ex islamiticâ invasione ingens christianitatis damnum et asio-africanae evangelisationis subversio.

Ecclesia et civilis societas — cfr. supra de monachismo. Occidentis barbarici neo-latina civilisatio (Gallia carolingica centrum) per Ecclesiam promota, et sub saeculi octavi fine maxime dilatata (Carolus Magnus). In Oriente islamitis subacto, cleri nationalis conatus ad sui populi nationalitatem et civilitatem servandam.

EPOCHA MEDIA (800-1417).

PERIODUS PRAEGREGORIANA (800-1073).

ROMANI PONTIFICES.

96. s. *Leo III* rom., 795-816. Die Natalis Domini a. 800 papa Carolum regem in romanorum imperatorem coronavit; unde imperium occidentale romanum in carolin-

gicâ familiâ restauratum est. Dominii temporalis pontificii confirmatio et constitutio sub papae principatu et imperatoris protectione.

97. *Stephanus IV* rom., 816-7. Cum romanis et cum imperatore pacem confirmare studuit.

98. s. *Paschalis I* rom., 817-24. Ad Leonem V byz. imperatorem iconoclastam legatos pro orthodoxyâ tuendâ misit; graecis ab iconoclastâ imp. Michaële II, Leonis V successore, expulsis opem tulit.

99. *Eugenius II* rom., 824-7. Eius pontificatûs initio data est constitutio, nomine Ludovici I Pii (814-40) a Lothario Italiae rege, de romani pontificis electione et politico gubernio, in qua insunt initia subordinationis pontificiae ab imperiali potestate, postea, de die in diem acrius, propugnatae. — *Zizimus* rom. presbyter. antipp., 824.

100. *Valentinus* rom., 827.

101. *Gregorius IV* rom., 827-44. Contra iconoclasmatismis pervicaciam stetit. Romam a saracenorum incursu munivit.

102. *Sergius II* rom., 844-7. Simoniacis non satis restitit. Cum imperatore Ludovico II Germanico pacifice egit. — *Ioannes* rom. diaconus pseudopp., 844.

103. *Leo IV* rom., 847-55. Romam contra saracenos extremum excidium minitantes defendit. Dominium pontificium a perturbatoribus liberare conatus est.

104. *Benedictus III* rom., 855-8. Imperialis conatus contra pontificalis electionis libertatem: *Anastasius* presb. rom. imperialis candidatus, antipp., 855 — *Benedictus* praedestinatianismi, a Gotteschalco monacho propugnati, haeresim condemnavit.

105. *Nicolaus (Magnus) I* rom. 858-67. Romanum pontificatum temporum infeliciam pressurâ iam declinantem restaurare et ad libertatem revocare maxime studuit. Bulgarorum conversionem confirmavit. Italicae paci

et securitati consuluit. Photii byz. patriarchae ambitioni necnon imperatoris Ludovici II violentiae restitit. Lotharii II divortiales conatus, a Lotharingiae episcopatû satisfactos, firmiter repressit.

106. *Hadrianus II*, rom., 867-72. Concilium constantinopolitan. IV (oecumen. VIII) contra iconoclastas et Photii perturbationes praesens approbavit. Cum germanico imperio pacem habuit.

107. *Ioannes VIII* rom., 772-82 (1). Imperii occidentalis rebus perturbatis consuluit; contra saracenos Urbem dominiumque pontificium communivit.

108. *Marinus* gallisan., 882-4.

109. s. *Hadrianus III* (Agapetus) rom., 884-5.

110. *Stephanus V* rom., 885-91. Photio Ecclesiae perturbatori restitit, Italiae rebus perturbatis providit.

111. *Formosus* portuen., 891-6. Photium condemnavit. Italiae ac Urbis perturbationibus afflictus fuit.

112. *Bonifacius VI* rom., 896. Roma factionibus perturbata.

113. *Stephanus VI* rom., 896-7. Formosi pp. memoriam iniuste condemnavit, ut suae factioni satisfaceret.

114. *Romanus* gallisan., 897. Formosi pp. damnationem a Stephano pronunciatam suppressit.

115. *Theodorus II* rom., 897.

116. *Ioannes IV* tiburtin., 898-900. Romanae sedis infelicio de die in diem conditio ex Italiae et Urbis perturbatissimo statu: ecclesiasticae auctoritatis et disciplinae

(1) Ex huius pontificis mansuetâ agendi ratione natus est satyricus verborum iocus ex quo, uti foemina, « Ioanna » ipse pontifex appellatus fuit (immerito quidem) a suis inimicis. Deinde ex hoc nata est illa monstruosa fabula de *Ioanna papissa*, iam protestanticorum scriptorum deliciae, quae omnino explosa fuit.

— Cfr. DÖLLINGER : *Papstfabeln*, etc.

deterior depressio. — *Sergius* rom. presb. antipp. 898 (electus deinde a. 904).

117. *Benedictus IV* rom., 900-3.

118. *Leo V* ardeatin., 903.

119. *Christophorus* rom., 903-4.

120. *Sergius III* rom., 904-11. Iam a Benedicti IV morte, romana Ecclesia a factionibus funditus perturbata (2). Sergio III pp., nova contra Formosi pp. superstitem partem reactio. Inter tot tantasque perturbaciones, Theophylacti vestiariarii (cui Theodora uxor, Marotia filia fuit) familia dominari coepit in maius Ecclesiae dedecus et damnum: Sergius III inique sese gerens, Theophylacti parti adhaesit (ex eo et Marotiâ natus puer qui postea Ioannes XI pp. fuit).

121. *Anastasius III* rom., 911-3.

122. *Lando* sabin., 913-4.

123. *Ioannes X* ravennat., 914-28. Saracenorum incursiones repulit. Marotia Theophylacti filia et Alberici spoletani marchionis vidua, Guidoni Tusciae marchioni nupta, romani domini avida Ioannem eidem resistantem ac Sanctae Sedis Urbisque libertati consulentem oppressit et interfici iussit.

124. *Leo VI* rom., 928.

125. *Stephanus VII* rom., 928-31.

126. *Ioannes XI* rom., 931-5. Marotia, quae duos praedictos iam in pontifices eligere fecerat, Ioannem filium suum illis successorem esse curavit. Eam vero ex Guidone viduam, ab Hugone Italiae rege, Romae, nuptam Albericus (Marotiae, ex Alberico spoletano, filius), populo ad sedi-

(2) Romano-germanici imperii gravissima crisis tunc extans, si ab imperiali dominatione Sedem apostolicam servavit, factionibus tamen indigenis eam, dire vexandam, dereliquit.

tionem excitato, in vincula coniecit, et Urbis dominium cepit. Dominium temporale pontificium a Theophylacti, Marotiae et Alberici tyrannide detentum. Cum Romano Lacapeno byz. imp. Ioannes amice egit.

127. *Leo VII* rom., 936-9.

128. *Stephanus VIII* rom., 939-42.

129. *Marinus II* rom., 942-6.

130. *Agapitus II* rom., 946-55. His quatuor pontificibus (*Leo VII* — *Agap. II*), Alberico dominante, pacis et religionis studium fuit.

131. *Ioannes XII* (*Octavianus*, Alberici filius) rom., 955-64. Alberico demortuo, dominium temporale pontificium iterum papae (quatenus Alberici filio) rediit. Moribus perditus, pontificiae sanctitatis immemor, electus cum sexdecim annos natus esset, Ioannes maximum scandalum dedit. Interim, romano-germanico imperio per *Othonem I* (*Magnum*, 936-73) restaurato et in Italiam dominante, renovata est imperialis Ecclesiae « protectio » nempe papalis subordinatio. *Otho Magnus*, Romae a *Ioanne XII* imperator coronatus (962), paulo post pontificem cum imperatoris inimico *Berengario II* coniurantem impetivit; ab Urbe fugientem synodali causâ affecit et synodicam depositionis pontificiae sententiam confirmavit, populo romano iam iurante deinceps pontificem nunquam a se eligendum praeter consensum et approbationem *Othonis* et eius filii (privilegium *Othonis*, 963). In *Ioannis XII* loco *Leo VIII* (tunc pseudop.) electus est Imperatoris post discessum, Ioannes ad Urbem rediit ibique paulo post mortuus est.

132. *Leo VIII* rom. (963), 964-5. Hic pontifex imperialis post *Ioannis XII* mortem et subsequentis *Benedicti V* expulsionem, uti legitimus papa acceptus fuit.

133. *Benedictus V* rom., 964. *Ioanne XII* demortuo,

Benedictum populus romanus, privilegii othoniani immemor, elegit; attamen statim superveniente Othone, ab omnibus Benedictus derelictus fuit et in Germaniâ relegatus; et uti abrenunciatus reputatus a suis fuit.

134. *Ioannes XIII* rom., 965-73. Ex Theophylacti domo (filius Theodoraë II filiaë Marotiaë) oriundus, ab imperatore designatus, indeque populo romano invisus et ab eo expulsus, ab imperatore restauratus, dirâ rebellium repressione, fuit. Imperialis in romanam Sedem intensior dominatio.

135. *Benedictus VI* rom., 973-4. Othone I demortuo et bello germanico Othonem II urgente, factio romanæ antimperialis, seditione factâ, pontificem in vincula coniecit et antipp. elegit Franconem Ferrucci filium, rom., qui *Bonifacius VII* appellatus est (974), et Benedictum pp. trucidare fecit.

136. *Benedictus VII* rom., 974-83. Misso imperiali Bonifacium expellente, Benedictus electus est sub imperiali protectione.

137. *Ioannes XIV* (Petrus Canepanova) papien., 983-4. Iam cancellarius imperialis, Othone II protegente, pontifex electus. Ad Polonos nuper ad christianismum conversus legatum misit ut in fide confirmarentur (1).

138. *Bonifacius VII* (Franco praedictus) rom., 984-5. Imperatore in Germaniam regresso, Franco antipp. Urbem ingressus est, Ioannem pontificem in carcerem detrudit; eoque demortuo, Bonifacius uti legitimus papa recognitus est, dominante factione antimperiali.

(1) Inter Ioannem XIV et Benedictum VI ab aliquibus interpositus est quidem papa *Domnus* qui nunquam extitit, cum ex tituli aequivocatione (domnus papa = dominus papa) derivaverit.

139. *Ioannes XV* rom., 996. Bonifacio demortuo, eâdem factione dominante, Ioannes XV electus est.

140. *Gregorius V* (Bruno ex ducibus Carinthiae) saxo, 996-9. Othone III Italiam ingresso, papalis successio sub eius influxu determinata est; imperatoris propinquus et 23 annos natus, Bruno electus est, primus papa germanus. — A factione antimperiali, anno subsequenti, 997, Philagathus graeco-calaber pseudopp. electus est, dum Otho in Germaniam rediisset. Anno 998 Othone in Italiam redeunte et Romam ingresso, Philagathus qui *Ioannes XVI* vocatus fuerat, deiectus est.

141. *Silvester II* (Gerbertus cognomento Musicus, de Aurillac) alvernates, 999-1003; primus papa gallus. Imperatoris Othonis III iam magister, electus est, imperatore protegente. In mathematicis et physicis disciplinis doctissimus, Ecclesiae bono studiosissimus.

142. *Ioannes XVII* (Sicco) rom., 1003.

143. *Ioannes XVIII* (Fasanus) rom., 1004-09.

144. *Sergius IV* (Petrus) rom.; 100-12. Hi tres pontifices sub Crescentii romani principis dominatione constituti sunt, dum romano-germanicum imperium (extintâ Othonum familiâ et s. Henrico II imperante) ab Italiae rebus arcebatur.

145. *Benedictus VIII* (Theophylactus e ducibus Tusculi) rom., 1012-24. Contra Crescentii (antimperialis) potestatem familiâ tuscolanorum comitum (imperialistarum) influente, electus est Benedictus ex iisdem oriundus; cui factio crescentiana opposuit *Leonem Gregorium* antipp. Imperatore Henrico II Italiam ingresso et Benedictum protegente, antipp. expulsus est. Rebus Ecclesiae studiosissimus Benedictus fuit; saracenorum incursus repressit.

146. *Ioannes XIX* (e comitibus tusculan.) rom., 1024-32.

Ecclesiasticae auctoritati et disciplinae non consuluit. Conradum II imperatorem coronavit (1027).

147. *Benedictus IX* (Theophylactus e comit. tusculan.) 1032. Comite Alberico tusculano dominante, eius filius Theophylactus, 12 annos natus, pontifex electus est. Male agens, anno 1044 deiectus est, instante populari rebellionē; dum ab ipsis tusculanae partis inimicis Ioannes episcopus sabin. electus pseudopp. fuit *Silvester III*, 1045. Tuscolanâ factione iterum victrice, a. 1045 Benedictus IX rediit; sed, a continua rebellionē pressus, paulo post recessit, suo propinquo Ioanni Gratiano archipresbytero rom. pontificatum cessit.

148. *Gregorius VI* (Ioannes praedictus) rom., 1045-6. Per simoniam pontificatum a Benedicto empsit. Ecclesiae rebus satis consuluit; Hildebrandum tunc Romae degentem et de ecclesiasticâ reformatione iam consulentem protexit. A. 1046 Henricus III imp. Italiam ingressus, synodum imperialisticam, Sutrii (in romanâ Tusciâ) coëgit in qua tum Silvester III tum Gregorius VI, simoniae accusati, depositi sunt, qui depositionem acceptasse videntur. Ex sutrinâ synodo (1046), imperialis in romanam Sedem dominatio iterum viget; pontificum germanorum series hoc confirmat.

149. *Clemens II* (Swidegerus e comitibus Mareslevii et Horneburgi) saxo 1046-7 — *Benedictus IX*, depulso Gregorio VI, sedem pontificalem tertio occupare tentavit (1047), cito eiectus (1048; mor.?).

150. *Damasus II* (Poppo) bavaricus, 1048.

151. *Leo IX* (Bruno e comitibus Egesheimii) alsaticus, 1049-54. Zelantissimus pastor, ecclesiasticae reformationi alacriter consuluit, Hildebrandum in Urbem revocans. Saracenorum incursionem repressit. Contra normannos bellum

gerens, ab eis captus, honorifice habitus est, cum quibus pacem iniit.

152. *Victor II* (Gebhardus e comit. Xewii) suevus, 1055-7. In Germaniam ivit; ibique, Henrico III de-
mortuo, Henrici IV infantis tutelae consuluit. Hildebrando
inspirante, ecclesiasticae reformationis progressum propu-
gnavit.

153. *Stephanus II* (Fridericus e ducibus Lotharingiae)
1057-8. Praeter imperialem approbationem a populo romano
electus est.

154. *Benedictus X* (Ioannes cognomento Exiguus)
rom., 1058-9. A nobilium factione electus fuit praeter
ecclesiasticorum procerum consensum, qui in sutrinâ sy-
nodo, Hildebrando inspirante a. 1059, eum deposuerunt,
iam alio pontifice electo. Benedictus pontificatum eodem
anno dimisit.

155. *Nicolaus II* (Gerhardus) burgundus, 1059-61. A
proceribus ecclesiasticis, duce Hildebrando, sub imperiali
protectione, electus.

156. *Alexander II* (Anselmus) mediolanen., 1061-73.
Hildebrando duce electus est contra pseudopapam Cado-
laum (Cadalous) episcopum parmen. a factione imperiali-
sticâ electum, *Honorium II* a. 1061. Dura contra hunc
contentio, cum sero tantum imperialis potestas legitimum
pontificem recognovisset. Ex hac contentione urgentior
libertatis et disciplinae ecclesiasticae restaurandae neces-
sitas apparuit.

157. s. *Gregorius VII* (Hildebrandus) soanen., 1073-85.
Eius electio a praedictae restorationis propugnatoribus
facta est.

SCHOLAE ET SCRIPTORES ORTHODOXI.

Renascentia carolinâ, duce Alcuino (cfr. supra), in Galliâ, Germaniâ et Italiâ floruit. Scholae carolinae Parisiis, Turonibus, Aquisgranae; *schola palatina*, in ipsius Caroli Magni aulâ, Alcuino directore eiusdem, necnon *academiae palatinae* cui ipse Carolus sodalis fuit. S. Martini turonensis insignis bibliotheca ab Alcuino constituta et locupletata.

Varii scriptores occidentales. — Paulinus aquileien. († 90.) — *Pascasius* Radbertus († 865) circa eucharistiam disputans. Disputationi « de corpore et sanguine Christi » participarunt *Ratramnus*, *Herigerus* abbas lobbesien., *Rabanus* (*Hrabanus*) *Maurus* († 856), *Amalarius* meten., *Haymo* halberstadien. (eucaristicae contentione culmen. c. 844) — *Agobardus* lugdunen., ep. († 840). — *Benedictus Levita* auctor collectionis *Capitularium* — Anonimus auctor collectionis pseudo-isidorianae, a. 847-53 — *Anastasius* bibliothecarius Ecclesiae Romanae — *Hincmarus* rhemen. († 882) — *Rosvita* (*Hroswitha*), monialis Gandersheimii, litterarior. operum autrix (saec. X) — *Ratherius* veronen., ep. († 974) — *Gerbertus* ravenaten., episcopus (postea Silvester II pp.) mathematicus — *Abbo* floriacen., monachus († 1004) — *Notkerus* Labeo, abbas S. Gallii in Helvetiâ († 1022) — *Odilo* cluniacen, abbas († 1048) — *Guido* aretinus mon., musicês reformatior († 1050) — *Hermannus* Contractus († 1054) — *Petrus Damianus*, cardinal. (1072) — *Lanfrancus* cantuarien. archiep. († 1089).

Scriptores orientales. — *Simeon Metaphrastes*, agiographus (saec. X) — s. *Theodorus Studita* († 826), Constantinopoli, iconoclasmatibus impuglator.

HAERESSES ET SCHISMATA.

Haeresum continuatio. — Neomanichaeismus seu *paulicianismus* (cfr. supra) ab Armeniâ in balcanicam peninsulam progressus et diffusus; circa annum 871 ab imp. Basilio I impugnatus et repressus, apud Slavos c. a. 970 increbuit (unde « Bulgari » vocati sunt haeretici illi); et postea in occidentalem Europam dilatari coepit. — *Iconoclasma* saec. IX continuavit; a Theodoro Studita monacho constantinopolitano impugnatus et circa IX saec. devictus — *Adoptianismi* ultima vestigia (Felix Urgellen., Elipandi magister, † 818).

Haereses occidentales. — *Contentio eucharistica*, cfr. supra: contra realem praesentiam (bonâ fide) Ratramnus et relative Rabanus Maurus, postea Scotus Erigena: contentio (a Geberto, Silvestro II) sedata usque ad Berengarium († 1088) — *Praedestinatianismus* a Gotteschalco mon. germano, circa medium IX saec., propugnatus, homines a Deo praeservatos et praedamnatos asserens: a Rabano Mauro, Hincmaro, Scoto Erigena aliisque impugnatus, in moguntino concilio a. 848 damnatus cum auctore haereseos. — Ioannes *Scotus Erigena* († 891) pluribus erroribus, praesertim pantheismo favens, a variis conciliis et a Nicolao II pp. damnatus.

Byzantinum schisma. — Constantinopolitanae sedis insatiata ambitio, a Constantini Magni temporibus, primatum arripere (uti « Nova Roma ») conata est; primo quidem contra Alexandriae et Antiochiae patriarchalem dignitatem, ut primus Orientis patriarchatus fieret; dein ut ab ipsâ erga romanam Sedem subiectione evaderet. Maturis temporibus, *Photius* eruditione et versutiâ pollens. Ignatio legitimo patriarchae iniuste electo succedere con-

Oceaniae, tota denique fere Africa septentrionalis et hodie Islamismo subduntur. Fuit, cum Saracenorum turbae Franciam Italiamque invaderent, ac postmodum Turcae ipsam Vindobonam obsidione cingerent; atque haud longum tempus elapsum est, cum orae mediterraneae a piratis mauris infestarentur.

Quid de Europa factum esset, nisi Ecclesia reges populosque christianos ad oppugnandum exhortata esset?

210. Quod si animo reputemus tam saevam pugnam a christiano populo, Sancti Sepulchri recuperandi causa susceptam esse, innumerabiles homines, ab eo tempore, quo Godefridus Bulionensis primam duxit sacram expeditionem (1095) usque ad illud, cum naves christianorum ad Naupactum (1591) defectionem potentiae ottomanae initiarunt, ab eremita, ab abbate quodam aut pontifice suscitatos esse: si animum advertimus praecipuos in hac gigantea pugna propugnatores, velut Urbanum II, S. Bernardum, S. Ludovicum IX inter Ecclesiae Sanctos coli, atque ab aliis adiutos esse, quorum nomina aureis litteris in Ecclesiae annalibus consignata sunt: haud difficile perspiciemus, quam gloriose, quam bene catholica Ecclesia de universo humana societate merita sit, nec non quam sapienter divina Provvidentia eiusdem saluti prospexerit.

211. Ex titanico Sacerdotii cum Imperio bello, Imperium victum ac penitus debilitatum exiit; sed et ipsa Pontificalis potestas, in sua politica et sociali vi, non parum laesa erat.

212. Francorum quidem reges a temporibus Philippi Augusti (1223) id agere coeperant, ut, ubi primum opportuna sese praeberet occasio, Imperatorum dignitatem sibi usurparent. Quo anno in foro neapolitano ultimae propagini Suevorum Imperatorum caput amputatum est,

eo ipso anno natus est Philippus Pulcher (1268-1314). Dignus sane hic erat successor Friderici II. Is, ad Imperium obtinendum nulla breviori via pertingere posse putabat quam si prius Romanos Pontifices sibi omnino addictos reddidisset.

Ex funestissima hac ambitione, quam pars factiosa cleri fovere et alere non erubuit, calamitosissimae duae huius secundae periodi crises partae sunt: *captivitas Avenionensis* et *Schisma occidentale*. Ad utramque tertia accessit ob *demagogiam haereticam* Vicleffitarum et Hussitarum.

Ast triceps hoc periculosumque certamen Catholica Ecclesia, ut semper, victrix superavit.

213. In Bonifacio VIII animus erat Gregorii VII et Innocentii III, nisi quod aequanimitate prioris et felicitate alterius carebat. Verum nulla umquam scriptorum iniquitas valebit ad tanti Pontificis gloriam obfuscandam. Permittente Deo, rex Philippus ex decertatione cum Bonifacio superior discessit. Erat tum videre Papam Anagninae captivum atque derisum (1) — velut ipsum Christum — ac deinceps, alia utique ratione, captivum atque derisum Avenione.

214. Nec graeci Imperatores, nec germani sperare ausi essent id quod Philippo contingere videbatur. Cum nullus ante illud tempus Pontifex animum induxisset, ut Tiberim aut Bosporo aut Rheno mutaret, a Clemente V ad Urbanum V per septuaginta fere annos, plures Pontifices Rhodano commutarunt.

(1) DANTE (Purg. XX):

Veggio in Alagna entrar il fiordaliso
E nel Vicario suo Cristo esser catto:
Veggiolo un'altra volta esser deriso...

Concilia et conciliabula — Synodus *constantinopolitana* de iconoclasmate, 809 — *Parisiensis* synodus de eodem, 825 — *Moguntina* syn. contra Gotteschalcum, 848 — *Conciliabula constantinopolitana* Photii, 867 et 879; contra Photium *synodus* romana 868 et *constantinopolitana* (oecumen. VIII), 869 — *Sutrina* synodus imperialistica (cfr. supra), 1046 — *Turonen.* syn. contra Berengarium archidiac., realis praesentiae eucharisticae impugnatores — *Romana* synodus a Nicolao II pp. habita pro papis a cardinalium conclave eligendis.

Disciplina — Post Carolum M. christiano-barbaricae societatis decadentia in ecclesiasticam vitam infelicer influxit. Praesertim per imperialem dominationem in romanam Sedem, simonia et concubinatus in Ecclesia plurumque praevaluerunt. Aduit tamen conciliorum ac sanctorum vivorum continuus conatus pro cleri populique christianâ vitâ restaurandâ. — Synodi pro reformatione, meten. et trosleyen. (909), londinen. (969: ecclesiastica Angliae reformatio a Dunstano, Osvaldo et Ethelwoldo episcopis peracta, adiuvante Edgardo rege). In Galliâ et Germaniâ monasteriorum reformatum beneficentissimus pro reformatione impulsus. Romae, ab Hildebrando (postea Gregorio VII) et Petro Damiano reformatio propugnata, impellentibus quibusdam romanis pontificibus, ut supra vidimus. Mediolani (ubi simoniaci et concubinari cleri abusus enormes invaluerant), initia reactionis popularis pro reformatione, Arialdo et Herlembaldo ducibus (1056: « Pataria » popularis societas). — In Oriente, simonia praesertim Photii et Cerularii temporibus impetrans, orientalem Ecclesiam ad extremam decadentiam, nemine ad reformationem efficaciter impellente et adiuvante, perduxit. — Saec. X incescente, quaestio de tetragamiâ (de quartis nuptiis viduorum licitis).

Hierarchia — Ecclesiae organizatio episcopalis et metropolitana in Europâ septentrionali ut supra. — Romanae Sedis auctoritas super universam Ecclesiam jam ab Oriente (Phoca etc) et Occidente recognita, postea vero a byzantinis renegata.

Monachismus — *Benedictini* ordinis mira in toto Occidente dilatatio et prolicatio — *Benedictus Ananien.* monachorum reformator (817-21) — *Cluniacen.* monasterium (Cluny in Galliâ) fundatum, 910; Cluniacensis congregatio instituta, 942 — *Bernardus Menthonen.* († 1008). — *Romualdus* camaldulensis congregationis fundator († 1027) — *Vallombrosana* congregatio a Ioanne Gualberto fundata c. 1039.

In Oriente dilatatio, sed et moralis decadentia, monachismi praesertim heterodoxi (monophysitici et nestoriani). Constantinopoli, Studion celebre ob sanctorum doctorumque virorum opera monasterium (s. Theodorus Studita, † 826).

ECCLESIAE VITA EXTERNA.

Imperium occidentale — Carolus Magnus et Ludovicus Pius, religionis catholicae zelantissimi propugnatores, germanicae evangelizationis patroni. Henricus II (Sanctus) imp. contra Danicos hostes defensor Ecclesiae. Erga romanam Sedem imperatores teutonici, de die in diem audaciores « patroni » ut eam ad instar clientis redigerent (Othones, Henricus III et IV).

Imperium orientale. — Dominatio imperialis in byzantinam Ecclesiam intensior. — Leo Armenus, byz. imp. iconoclasta, catholicorum persecutor. 813-20.

Islam Calipharum in Syriâ, Aegypto, Africâ, Hispaniâ dominantium frequens acerrimâ in christianos persecutio

(Hispania 850 etc.). Italia saepe a Saracenis vexata (Sicilia capta 827).

Ecclesia et civilis societas — Renascentia carolina maxime a clero adiuta (Alcuinus, Montis Cassini monachi, etc.) — Servitus per christianam iustitiam et pietatem humanior; item tenuiorum socialis conditio sublevata (corporationes artium) — *Trewga Dei* per Franciam diffusa, 1041.

PERIODUS POSTGREGORIANA (1073-1305).

ROMANI PONTIFICES.

157. s. *Gregorius VII* (1073-85): Acuto intuitu et diuturnâ experientiâ certus quod populi christiani reformatio fieri nequiret quin clerus efficaciter reformaretur, et quod talis ecclesiasticae auctoritatis et disciplinae restauratio impossibilis esset nisi iugum imperiale (per quod simoniacus et concubiniarius clerus, caesareâ protectione tutus, pontificis auctoritatem spernere audebat) infrangeretur, ad hoc heroico sane animo decertavit. Henrico IV imp. tyrannidis in Ecclesiam romanamque Sedem propugnatori invicte restitit, et impoenitentem excommunicavit. Intereâ et doctrinam circa Papam a nemine iudicandum et reges christianos Ecclesiae potestati et moralitati subiectos solemniter proclamavit. Matheldam Tusciae comitissam, Sanctae Sedi devotissimam adiutricem habuit; plebem tyrannidi cleri imperialistici subactam et de ecclesiasticâ reformatione pugnantem (Pataria mediolanen.) corroboravit ut unâ cum romano pontifice Ecclesiam ab imperatoris eiusque cleri depravatione liberarent: hinc guel-

fismi democratico-papalis prima initia. — Henricus IV (1056-1106) ne, ob excommunicationem illi a Gregorio illatam, regnum (iuxta imperii leges) amitteret, in Italiam descendit et apud Canossae castellum a pontifice veniam petiit et impetravit (1077): at paulo post, iterum in Gregorium ruens (1084), eum Romae obsedit, unde papa a Guiscardo normannorum rege apud Salernum deductus, ibidem obiit. — Variis synodibus Gregorius haereticum Berengarium, et antipp. Corrigium eiusque asseclas condemnavit. — A parte imperiali in Gregorii odium electus antipp. Guibertus Corrigius archiepp. ravennaten., *Clementis III*, 1080.

158. b. *Victor III* (Desiderius) beneventan., 1087. Praedecessoris vestigia secutus, Henricum, antipp. Clementis protectorem, excommunicavit unâ cum praedicto antipp. qui Romae, imperiali vi fretus, manebat. Henrici iussu per venenum occisus Victor occubuisse videtur.

159. b. *Urbanus II* (Otho de comitibus Castellionis ad Marnam, rhemen.) gallus, 1088-99. A factione imperiali de Urbe expulsus, in Franciam se contulit et ecclesiasticas praedecessorum vindicationes confirmavit — Ad Terram Sanctam ab islamiticâ captivitate liberandam primum crucigerorum bellum, duce Godefrido Bullonio, paravit. Trewgam Dei, tali occasione, propagavit.

160. *Paschalis II* (Rainerius) bleden., 1099-1118. Contra schismaticos imperialistas (qui, Clemente antipp. c. a. 1100 demortuo, alios elegerunt, ut infra), et pro romanae Sedis libertate et auctoritate decertavit. Henrico V patris sui tyrannidem imitato strenue se opposuit, unde ipse in carcerem detrusus et saevissime affectus fuit; attamen restitit et « investiturae imperialis » abusum damnavit — Antipp. ab imperialistica factione post Clementem III suffecti: *Albertus* antuerpien. diaconus; *Theo-*

doricus praenestin., rom. diaconus; *Maginulfus* rom. presb. (*Silvester IV*); *Guibertus* parmen., c. 1100.

161. *Gelasius II* (Ioannes) caietan., 1118-9 (1). A Frangipanio romano consule imperialisticae factionis duce impugnatus, et in vincula coniectus, a romano populo liberatus, Henrico V imp. benevole usus, huic postea ingrato restitit; Romam reingressus, a Frangipanio cito expulsus, in Franciam se contulit ubi mortem subiit. Antipp. ab Henrico invectus Mauricius Burdinus episcopus bracaren., gallus, *Gregorius VIII*, 1118.

162. *Callistus II* (Guido ex ducibus Burgundiae) gallus, 1119-24. Diuturnum dirumque cum imperatore dissidium composuit in Wormatiæ dietâ a. 1122, in qua investitura episcopalis papae, civilis vero imperatori tribuenda, recognita est. Ex hac pace dominium temporale pontificium a nobilium ac partium perturbationibus aliquantum liberatum est. — Concilium oecumenicum lateranum Callistus celebravit (1123) pro ecclesiasticâ disciplinâ et libertate necnon pro Terrae Sanctae-liberatione.

163. *Honorius II* (Lambertus Fagnanus) bononien., 1124-30. Cum Lothario II, Henrici V successore, pacifice egit.

164. *Innocentius II* (Gregorius Papareschi) rom., 1130-43. A factione Anacleti II et a normannis extur-

(1) Inde a Gelasio, uniuscuiusque pontificis regnum a die electionis, non consecrationis (nisi aliter notetur), computatum est. Videtur hoc factum fuisse ad confirmandam independentiam papae ab imperiali approbatione; nam ex eius *electione* initiabatur eius auctoritas, praescindendo a subsequenti imperatoris approbatione vel impugnatione. Hinc, ex tunc, aliud medium non remanebat nisi *veto* praeventivum contra aliquem eligibilem; et, de facto, processu temporis, imperatoris ac aliquorum regum usus de *veto* invaluit.

batus, in Franciam se contulit, ibique Abaelardi et Arnaldi brixien. errores damnavit -- A contrariâ factione Petrus Petri Leonis (Pierleoni), cui nomen *Anacletus II*, a. 1180, electus fuit; duplex quidem Innocentii et Anacleti electio dubia fuit; attamen Innocentius ab Ecclesiâ tandem recognitus fuit uti legitimus papa. Anacleto factio schismatica successorem dedit Gregorium presb. rom. antipp., *Victorem IV*, 1138.

164. *Caelestinus II* (Guido) tifernas, 1143-4. De papali electionem et romano gubernio varia statuit ad schismatis civiliumque perturbationum pericula vitanda.

166. *Lucius II* (Gerhardus Caccianemici). Crucigerorum bellum propugnavit romanas factiones et Anacleti Victorisque tenaces fautores compescuit.

167. b. *Eugenius III* (Bernardus Paganelli) pisan., 1145-53. Bernardi Claraevallen. discipulus, ecclesiasticae libertati et reformationi favit. — Romanis factionibus ab Arnaldo brixien. excitatis, in Franciam se recipit, unde Romam rediit; inde cito exturbatus, Tiburem recessit ibique obiit.

168. *Anastasius IV* (Conradus), 1153-4.

169. *Hadrianus IV* (Nicolaus Breakspeare) anglus, 1154-9. Arnaldo brixien. Urbem exagitanti et a Friderico I (Aenobarbo) iam protecto restitit, eumque ab imperatore papae traditum damnavit. Cum Friderico benevole egit.

170. *Alexander III* (Rolandus Bandinelli) senen., 1159-81. Friderico I imp. qui ad Henrici IV et V tyrannidem erga Ecclesiam et Italiam devenerat, restitit, foedere cum liberis municipiis (Communibus) lombardis (Lega lombarda) ad communem hostem confrigendum inito: guelfismi democratico papalis culmen. Legnani, Friderici clades; Venediis et Constantiae eiusdem cum romano pontifice

et municipiis pacificatio — Ab imperiali factione antipphetici: Octavianus card. (*Victor IV*), Guido cremen. (*Paschalis III*), Ioannes strumen. abbas (*Callistus III*), Lando Sitinus (*Innocentius III*).

171. *Lucius III* (Ubalduſ Allungoli ſeu Allucignoli) lucen., 1181-5. Romanae paci conſuluit: ſynodum veronenſem contra haereticos catharos et paterinos celebravit: crucigeris opem afferri exhortavit.

172. *Urbanus III* (Ubertuſ Crivelli) mediolan., 1185-7. Crucigeros adiuvere conatuſ eſt.

173. *Gregorius VIII* (Albertuſ de Morra) beneventan., 1187. Italicae paci conſuluit.

174. *Clemens III* (Paulinuſ Scolari) rom., 1187-91. Crucigerorum bellum ad Terram Sanctam ſalvandam, Friderico I imp. duce, iniit.

175. *Caeleſtinuſ III* (Hyacinthuſ Bodoni) rom., 1191-8. Cum Henrico VI imp., Friderici I filio, benevole egit, eique ſiculuſ regnum, Eccleſiae feudum, ex regiis nuptiis habitum confirmavit. Italicaſ diſcordiaſ ſedare ſtudit.

176. *Innocentiuſ III* (Ioanneſ Lothariuſ e comitibuſ Marſorum) anagnin., 1198-216. Pontificiae hegemoniae politico-socialiſ culmen. Innocentiuſ Fridericuſ II imp. adoleſcentem fovit, italicae concordiae et libertati, guelfiſmo roborato, mire conſuluit. Ad eccleſiaſticaſ reformationem dilatandam et iſlamuſmuſ reprimenduſ ſedulo ſtudit. Matrimonii ſanctitatem contra Philippuſ II Auguſtuſ, Ingelburgae viruſ, ſtrenue defendit; Friderico II iam contra Eccleſiam coniuranti reſtitit. Bohemiae, Bulgariae, Aragoniae, Angliae rebuſ mirâ prudentiâ et fortitudine providit. Conciliuſ oecumenicuſ lateranen. II celebravit de fide contra haereticos et de Terrâ Sanctâ a ſaraceniſ liberandâ.

177. *Honoriuſ III* (Cenciuſ Savelli) rom., 1216-27.

Praedecessoris illustria opera continuavit. Haereticos damnavit, catholicae reformationi per Francisci et Dominici novos Ordines approbatos mire consuluit. Fridericum II imp. periurum et reipublicae christianae proditorem excommunicavit.

178. *Gregorius IX* (Hugolinus e comitibus Signae) anagnin., 1227-41. Innocentii et Honorii opera insigni virtute continuavit. Reformationis catholicae, per fratrum franciscalium et praedicatorum protectionem, operam perrexit. Fridericum II benevole ad pacem recepit; sed cito eumdem ad nova facinora corruentem impugnavit. Italianam pacem, contra imperatoris tyrannidem guelficum munimen, fovit.

179. *Coelestinus IV* (Godefridus Castiglioni) medianen., 1241. Friderico II in Ecclesiam et Italiam saevienti restitit.

180. *Innocentius IV* (Sinibaldus Fieschi e comitibus Lavaniae), 1243-54. Concilium lugdunense contra Fridericum II celebravit; eumque ab italicis guelfis devictum vidit. Manfredum Friderici filium in neapolitana ditone bellum agentem et contra Ecclesiae iura conantem excommunicavit.

181. *Alexander IV* (Rainaldus e comitibus Signiae) anagnin., 1254-61. Gregorii IX nepos. Manfredi restitit.

182. *Urbanus IV* (Iacobus Pantaleon, trecen.) gallus, 1261-4. In Manfredum contra romanam Sedem diramitantem vocavit Carolum Angevinum, s. Ludovici IX Galliae regis fratrem, cui siculum regnum contulit. Hinc, Manfredi et postea Conradino imp. devictis et occisis a Carolo rege, hohenstauficae (suevicae seu Fridericorum) domus imperialis ruina, et imperialis potestatis occasus (imperium neoromanum in mere germanicum, de facto, conversum), simulque guelfismi democratico-papalis deca-

dentia ob italicorum municipiorum irreductabilis discordiis. Ex horum duorum eventuum unione simul papalis hegemoniae politico-socialis decadentia incepit, coëfficiente novo Europae politico statu per quem « respublicae christianae » unio per imperiale culmen figurata, paullatim « individualismo » politico singulorum Statuum et principum locum cedebat.

183. *Clemens IV* (Guido Foulques Gros, aquitan.) gallus, 1265-8. Carolo I Angevino Siciliae regi benevolus fuit, cum ipse pontifex iam s. Ludovici IX Galliae regis a secretis esset (hinc gallici influxûs in romanâ Sede vis de die in diem crescens, et avenionensis periodi incubatio).

184. b. *Gregorius X* (Thebaldus Visconti) placentin., 1271-6. Italicam pacem a communalibus dissentionibus vastatam fovit. In Franciam progressus, Concilium oecumenicum lugdunense II celebravit pro unione romanâ Ecclesiae byzantinae restaurandâ (imperante Michaële VIII Palaeologo), pro Terrâ Sanctâ liberandâ, pro papali electione et religiosis Ordinibus.

185. *Innocentius V* (Petrus de Tarantasia) sabaudus, 1276.

186. *Hadrianus V* (Ottobonus Fieschi) ianuen., 1276-7.

187. *Ioannes XXI* (Petrus Iuliani olyssiponen.), lusitanus, 1276-7.

188. *Nicolaus III* (Ioannes Caietanus Orsini) rom., 1277-80. Pontificium dominium temporale restauravit, italicis rebus consuluit; humaniorum litterarum cultores fovit (prior Renascentia cfr. supra).

189. *Martinus IV* (Simon de Brie, campanus) gallus, 1281-5. Dominii temporalis pontificii a nobilium factionibus perturbati restorationi studuit. Interea, Siciliâ in Caroli I regimen tyrannicum exurgente, et Petro III Ara-

goniae rege Siciliam invadente, italicae res perturbatae et infeliciores romani pontificis, inter tot italicas perturbationes, conditio.

190. *Honorius IV* (Iacobus Savelli) rom., 1285-7. Dominio temporali perturbatissimo consuluit.

191. *Nicolaus IV* (Hieronymus Masci) asculan., 1288-92. Terrae Sanctae liberationem fovit.

192. s. *Caelestinus V* (Petrus de Murrone) isernanus, 1294, renunciavit 1294 ($\dagger$ 1296). Sancte vivens, tot religionis civilibusque perturbationibus undique romanam Sedem prementibus exterrefactus, pontificatum reliquit et ad eremiticam vitam iterum secessit.

193. *Bonifacius VIII* (Benedictus Caietani) anagnin., 1294-303. Ingenio doctrinâ et experientiâ pollens, romanam Sedem undique depressam ad libertatem auctoritatemque, Innocentii III tempore vigentem, relevare conatus est. Interea Franciae regalis domus, labentem imperium germanicum considerans, ad romanas italicasque res componendas iam advocata, hegemoniam politicam e germanici imperatoris manibus arripere statuit. Imperatorum germanicorum tyrannidem imitans ut eorum potentiam assequeretur, Ecclesiam gallicam sibi servam, romanamque Sedem sibi ancillam reddere Philippus IV Pulcher Franciae rex pravâ audaciâ tentavit. Cui Bonifacius fortiter magis quam feliciter restitit, a gallicâ factione perturbatus donec e moerore obiverit. Bonifacio demortuo, infelicissima romanae Sedis conditio sub gallicae factionis tyrannide.

194. b. *Benedictus XI* (Nicolaus Boccasini) tarvisan., 1303-4. Tot adversitatibus exterriti, cardinales sanctum virum elegerunt a quo Ecclesiae salus restauraretur. Italianam a guelforum et ghibellinorum factionibus eversam ad concordiam reducere conatus est. At, brevi, a morte interemptus, Ecclesiam in tristissimâ conditione, tum ob

italicas discordias tum ob gallicam audaciam, periclitantem reliquit.

SCHOLAE ET SCRIPTORES ORTHODOXI.

Scholastica philosophia et theologia. — Splendidissimum ecclesiasticae scientiae cursum « Schola » peregit. Neoplatonismi pericula vitans, neo-aristotelismum instauravit et « geometrica » methodo discussiones et argumentationes composuit. Ab *Alcuini* praelaudati studiis incubata, *Lanfrancum* († 1088) Scotum *Erigenam*, *Anselmum Cantuarien* († 1109) *Abaelardum* († 1142) fundatores, *Petrum Lombardum* (Magistrum sententiarum, † 1160) constitutorem, *Alexandrum ab Hales* (Doctorem irrefragabilem), *Albertum Magnum* († 1280), *Thomam Aquinatem* (Doctorem angelicum, † 1274), *Bonaventuram* (Doctorem seraphicum, † 1274), *Ioannem Duns Scotum* (Doctorem subtilem, † 1308) insignia luminaria habuit. — *Sorbona*, *Parisiis*, fundata 1251.

Praeter nominatos claruerunt *Guilelmus de Campellis* (Champeaux) scholae S. Victoris parisiensis fundator (1109), *Hugo a S. Victore* († 1141), *Richardus a S. Victore* († 1173), *Bernardus Claraevallen.* (Doctor mellifluus, † 1153), *Alanus ab Insulis* (Doctor universalis, † 1203), etc. — *Rogerus Bacon* (Doctor mirabilis, † 1294) — etc.

HAERESSES ET SCHISMATA.

In hac periodo occidentales haereses in duas species dividi possunt: *scholasticae* a philosophico-theologicis elucubrationibus apud doctos abortae, et *populares* ab ecclesiasticae reformationis urgenti necessitate occasionem na-

etae et reformationem propugnantes (unde *Praeformatio* eorum nucleus appellatus est eodem sensu quo, postea, protestantismus appellatus est Reformatio), sed ad demagogicas in ecclesiasticam et civilem auctoritatem aberrationes delapsae, socialismum et anarchismum religiosâ veste tegebant.

Haereses scholasticae. — *Berengarius* haer. (de cuius initiis cfr. supra) iterum damnatus in rom. synodis Gregorii VII a. 1078 et 79 (*Berengarius*, † 1088). — *Nominalismi* (iuxta quem ideae generales non subsistunt extra nostram mentem, ita ut nonnisi « nomina » sint) et *realismi* contentio. Nominalismi (1) auctor *Ioannes Roscelinus* canon. gallus, a *Lanfranco* et *Anselmo Cantuarien.* impugnatus, in synodo suessonen. a. 1092 damnatus: restaurator (sub forma « conceptualismi ») fuit *Petrus Abaelardus* a *Bernardo Claraevallen.* et *Guilermo Campellen.* impugnatus, pluries damnatus. E contra, *Gilbertus Porretanus* (de la Porrée) in contrarios realismi errores decidit, a rhemen. synodo a. 1148 damnatus († 1154). — *Amalricus Carnuten.* (*Amaury de Chartres*, † 1206) pantheismi fautor, ab *Innocentio III* pp. condemnatus.

Haeresis mystica, quae inter scholasticam et popularem locum tenet, de « evangelio aeterno » et « de Spiritûs sancti regno » tertiam epocham (primam Patris in Vet. Testamento, alteram Filii in Novo, tertiam Spiritûs sancti in Novissimo imminente) somniavit. Huic errori favorabilis fuit (bonâ fide) doctrina *Ioachimi Floren.*, calabris abbatibus († 1202), cui consenserunt omnes illi rudium ani-

(1) Evidenter, hic *nominalismus* toto coelo distat ab antiquo illo patripassianismo qui nominalismus appellatus est quia Patrem Filium et Spiritum Sanctum uti tria nomina eiusdem divinae unicae personae acceptabat: cfr. supra in periodo prae-constantinianâ.

marum errores, quae pseudomysticis somniis delectabantur. Superveniente franciscanorum populari devotione et fervore, aliquae sectae pseudomysticae franciscanum formam et Ioachimi errores coniungere conatae sunt (de « evangelio aeterno » error damnatus, 1254).

Haereses populares, « praereformatio » — *Tanchelinus* seu Tanchelmus, laicus flandricus saec. XI-XII hierarchiam ecclesiasticam, sacramenta, cultum negabat, matrimonii sanctitatem spernebat; turbis armatis concitis, vi catholicos insequabatur; tandem a. 1115 occisus (Anabaptistarum, tempore protestantismi, incubatio) — *Arnaldus* a Brixia, contra pontificis et cleri potestatem egit, Romam turbavit, donec a Friderico I imp. traditus, rogo interemptus est ut seditiosus a. 1155 — *Petrus de Bruys*, provensalis, saec. XII, Galliam meridionalem perturbavit, crucis cultum, mortuorum suffragium, infantum baptisma, Eucharistiae realem praesentiam negans; a. 1126 combustus; eius sectatores, petrobusiani, valdensium haeresim preparaverunt. — *Cathari*, manichaeismi medioevalis occidentalis forma, ex paulicianorum et bogomilorum secta in Occidentem dilatata (unde « bulgari » dicti) Ecclesiae et societatis compaginem evertere conabantur; in Italia (cathari, bulgari, paterini) formam demagogicam antiecclesiasticam acriter sumpserunt et Italiam septentrionalem et centralem profunde perturbarunt, coefficientibus tum cleri depravatione tum papatus et imperii diuturna discordia. Septentrionalem etiam Europam pervagarunt (in Anglia, 1159). In Gallia, et inde in septentrionali Italia, *valdenses* a Petro Valdo († 1197), *albigenses* ab urbe Alby, catharismum similiter informarunt, meridionalem Galliam (Dauphiné, Provence et Languedoc) funditus perturbantes (eccidium Petri a Castronovo legati pontificii, iussu Raimundi VI tolosan. comitis, albigensium patroni;

inde bellum sacrum contra Raimundum a Francia initum, duce Simone a Montfort, 1208-29) — A franciscanum (tum Iⁱ tum IIIⁱ Ordinis) et dominicanorum praedicatione et exemplo, necnon inquisitionis ecclesiasticae et civilis potestatis assiduâ insectatione catharismus cum suis variis formis repressus est saec. XIII. Ex horum progenie notantur *Fraticelli* seu flagellantes c. 1260; pseudofranciscanorum haereticorum (*Apostolici* damnati a Nicolao IV pp., 1290) varii conatus repressi.

Haereses orientales — *Bogomili*, paulicianismi continuatores, a bulgaro presbytero Bohumilo saec. X instituti, secta manichaea quae a Bulgariâ. in Constantinopolim saec. XII commeavit; repressa ab imp. Alexio Comneno qui Basilium bogomilorum ducem morte multavit a. 1119. Bogomili in Russiam c. a. 1150 a Martino monacho introducti. In Occidentem propagati (cfr. supra de cataris etc.) ex eorum bogomilicâ origine, bulgari vocati sunt.

Byzantinum schisma. — Varia tentamina pro Photii et Caerularii schismate extinguendo facta sunt a romanis pontificibus, quibus aliquando, islamitis graecum imperium minitantibus, byzantini adhaerere visi sunt in synodo baren. a. 1098 et lugdunen. 1245 et 1274 — Arsenii constantinopolitan. patriarchae schisma, 1262-4: Ioannes Bekkos patriarcha unioni favens (1274). Unio a graecis renegata, 1282.

Orientalium unio. — *Armenorum* (monophysitarum) unio romana (ob crucigerorum influxu) 1145 — *Maronitae* romanam unionem profitentes c. 1180 et 1216.

ECCLESIAE VITA INTERNA.

Liturgia. — Erga s. Eucharistiae sacramentum (ex haereticorum contentione) ferventior devotio; festum « Cor-

poris Domini » ab Urbano IV pp. in Ecclesiâ universâ institutum. Item festum ss. Trinitatis. — Cantus ecclesiasticus a Guidone Aretino (1294), monacho, reformatus — Iubilaeum romanum a Bonifacio VIII indictum 1300.

Evangelii propagatio. — In Europâ septentrio-orientali Ecclesia dilatata, Benno Misnien. episcopus, *slavorum* apostolus († 1106) — *Obotritarum* Pomeraniae et *Nordalbingorum* Holsteniae conversio a Vicelino c. a. 1121; *Pomeraniae* ab Othone bambergen., evangelizatio — *Finlandiae*, 1157 et *Livoniae*, 1200, Ecclesia constituta — Christianus *Borussiae* evangelizator c. 1208 — Guillelmus de Rubruquis inter *Mongolos* missionarius, 1253; Hyacinthus Ord. Praed. in *Poloniâ* et *Russiâ* missionarius, 1257 — Missiones apud *Tartaros*, 1272 et *Sinenses*, 1275 (Ioannes a Montecorvino apud Sinas c. 1291).

Concilia et conciliabula. — Gregorii VII synodi *romanae* contra Berengarium haeret. et Henricum IV imp. Ecclesiae invasorem — Conciliabula imperialistica *germanica* contra Gregorium VII ab Henrico IV coacta (Wormatiae, 1076) — Concilium *suessonen.* contra Roscelinum, 1092 — *Claromontan.* et *placentin.* synodi pro I crucigerorum bello — Synodus *trecen.* de investituris, 1107 — *Sutrinus* conventus a. 1111 in quo Henricus V a Paschali II pp., eidem et cardinalibus stragem minitans, investiturae privilegium carpsit, contra quam violentiam papa protestatus est eamque omnino irritam proclamavit in synodis *lateranensib.* a. 1112 et 1116 — *Suessonen.* (1121), *senonen.* (1140) syn. contra Abaelardum — *Wormatien.* conventus inter Callistum II pp. et Henricum V imp. de beneficiorum ecclesiasticorum investituris concordandis, 1122; *lateranen.* synodus ad wormatiense concordatum firmandum, 1123 — *Lateranen.* synodus (oecumen. X) contra Arnaldum brixien. et Pe-

trum bruysien. — *Papiense* conciliabulum imperialisticum, 1160 — *Tolosanum* conciliabulum catharorum et albigensium, 1167 — Concilium *lateranense III* (oecumen. XI) de papali electione, et de albigensium et valdensium condemnatione, 1179 — *Lateranense IV* concilium (oecumen. XII) Ioachimi Floren., Amalrici et Albigensium errores damnans, annualem paschalis communionem imponens, 1215 — Concilium *lugdunense I* (oecumen. XIII) pro graeco-latinâ unione et contra Fridericum II imp., 1245 — *Lugdunense II* (oecumen. XIV) pro graeco-latinâ unione, 1274.

Disciplina. — *Corpus iuris*: Gratiani Decretum, 1150; Gregorii IX Decretales, 1234; Bonifacii VIII pp. liber VI Decretalium. Bullae bonifatianae « Clericis laicos », 1296; constitutio « Ausculta fili », 1301; bulla « Unam sanctam », 1302 — Inquisitio romana contra haereticam provitatem organizata c. a. 1229.

Monachismus. — Benedictina reformatio, monachorum et canonicorum ordines: *Cartusiani* a Brunone colonien. fundati, 1084; *Cistercienses* a Roberto Molesmen., 1098; Bernardus claraevallen. monachus, 1113 († 1153) — *Fontisebrardi* (Fontevrault) monachi et moniales a Roberto de Arbrissel instituti c. 1099 — *Praemonstratenses*, canonici regulares, a Noberto († 1134) magdeburgen. archiepiscopo fundati, 1120 — *Carmelitae* a Bertholdo calabren. constituti c. a. 1156 — *Trinitarii* a Ioanne de Matha et Felice Valesien. pro captivorum christianorum (a saracenis captorum) redemptione 1198 — *Humiliati* a Ioanne de Meda propagati, approbati, a. 1246 — *Heremitae augustiniani* instituti, 1256 — *Silvestrini*, benedictini monachi, a Silvestro Guzolino instituti, 1267.

Nova « fratrum » constitutio. — Haereticis demagogicis (cfr. supra) undique prementibus, praesertim in

Italiâ et Galliâ, contra clerum feudis, divitiis, nobilium foedere potentem a plebe vero aversum, nova monachismi forma opportunissima exstare poterat quae solemnem « monachi » formam relinquens, popularem « fratris » induceret ut plebem cum clero, suimet exempli vi, reconciliaret. Maturis temporibus, *Francisci* Assisien. († 1226) Ordo Fratrum Minorum (1208; ab Innoc. III approbatus, 1209; ab Honorio III confirmatus, 1223) et *Dominici* Guzmani († 1221) Ordo Fratrum Praedicatorum (1205; ab Honorio III approb., 1216) hanc insignem operam susceperunt et praereformationem catholicam efficaciter propugnarunt. Ordo *clarissarum* sub s. Clara Assisien. († 1253), a s. Francisco institutum, 1212. Illustriores primi franciscales: *Antonius a Padua* (Iusitanus, † 1231), *Elisabeth* Hungariae regina, tertiaria († 1231), *Elias* Cortonen., primus post Franciscum minister generalis († 1232), *Ludovicus IX* Franciae rex, tertiarius († 1270).

Monachi militares (praesertim contra mohammedanos); Milites Hospitalis s. Ioannis hierosolymitani (*Ioannitae*, deinde equites rhodenses, postremo equites melitenses usque nunc — *Templarii* instituti c. 1118: contra mohammedanos, illi et isti — *Equites teutonici* a Walpoto Basenheimen. instituti contra slavo-germanos et polonos paganos — *Fratres gladiigeri* (Schwertbrüder) eodem fine fundati; eorum bellum contra Stedingos rebelles, et cum equitibus teutonicis unio (1237).

ECCLÉSIAE VITA EXTERNA.

Europa occidentalis. — Vidimus iam de papali-imperiali contentione — In Franciâ Philippus Pulcher servitutem Ecclesiae parabat — In Angliâ Henricus II rex ad idem pro sua regione tendebat, cui restitit (1162) Thomas Becket

Cantuarien. archiepiscopus a regio tribunali damnatus 1165, a regiis sicariis occisus 1170.

Islam. — *Crucigerorum* bella (Cruciatae): I^a ab Urbano II pp. indicta, duce Godefrido Bullionio et Petro Eremita instante a. 1095; Nicaea a crucigeris capta, 1097, Antiochia, 1098, Hierosolyma, 1099; Terrae Sanctae regnum, Godefrido rege († 1100) — Iterum islamitis instantibus, Edessâ a Turcis captâ, 1146, II bellum indictum a s. Bernardo, 1147 — Hierosolymâ crucigeris a Saladino ereptâ, III bellum sacrum, 1189, Friderico I imp. duce, Philippo Augusto Franciae rege et Richardo Leoncardio (Cœur-de-lion) Angliae rege crucigeris: Ptolemais a crucigeris capta, 1191 — IV bellum sacrum a Venetâ republicâ ductum, 1202; Constantinopolis a crucigeris capta, 1203 et 1204 — V bellum a Ioanne Briennen. et Andraeâ II Hungariae rege ductum, 1217; Damietta a crucigeris capta, 1219, a saracenis erepta, 1221 — VI bellum, Friderico II duce, 1228, simulatum — VII bellum, a Ludovico IX Franciae rege in Aegyptum illatum, 1248: Damietta ab eo occupata, 1249; Ludovicus a saracenis captus, 1250 — VIII bellum (ultimum) ab eodem in Africâ institutum, infeliciter ex Ludovici morte interruptum, 1270 — Ptolemais crucigeris a saracenis erepta: regni Terrae Sanctae finis, 1291.

Ecclesia et civilis societas. — Philosophia, humaniores litterae et artes christiano spiritu nobilitatae — De praerenascentiâ carolinâ iam locuti sumus — Prior renascentia italica, saec. XII-IV: Pisae cathedralis ecclesia expleta (1063-1100); Urbisveteris cathedralis incepta c. a. 1200; pisanum coemeterium (Camposanto di Pisa) inceptum c. 1278; Nicolaus Pisanus, † 1278 — Bonifacii VIII tempore: Cimabues et Giotto, Dantes Aligherius.

PERIODUS EXILII ET SCHISMATIS (1305-1417).

ROMANI PONTIFICES.

195. *Clemens V* (Raimundus Bertrandi de Goth, burdigalen.), gallus, 1305-14. Datis rerum adiunctis de quibus supra, Philippo Pulchro haud difficile fuit gallicum papam ab italicis rebus deterrere et ad Franciae territorium transferre. Periodus avenionensis (« exilium avenionense, captivitas babyloica », 1305-77).

196. *Ioannes XXII* (Iacobus d'Euse, cadurcen.), gallus, 1316-34. Contra Ludovicum V Bavaricum imp. († 1347) scissionum fautorem dimicavit — Ab imperiali factione Petrus Rainaldutius, *Nicolaus V*, antipp. electus 1328.

197. *Benedictus XII* (Iacobus Novelli Fournier, saverdunen.), gallus, 1334-42.

198. *Clemens VI* (Petrus Roger, lemovicen.), gallus, 1342-52.

199. *Innocentius VI* (Stephanus Aubert, lemovicen.), gallus, 1352-62. Dominio temporali pontificio a nobilibus et factionibus everso, per cardin. Albornoze legatum, providit.

200. b. *Urbanus V* (Guilelmus Grimoald, lemovicen.), gallus, 1362-70. Uti praedecessor eius, dominio pontificio consuluit. Byzantinae Ecclesiae romanam unionem fovit. Romam rediit a. 1367, eamque a. 1370 dereliquit.

201. *Gregorius XI* (Petrus Roger, lemovicen.), gallus, 1370-8. Ecclesiae necessitatibus instantibus, s. Catharina Senensi suadente, ad Romanam Sedem iam diu pastoris praesentiâ viduatam, sese restituit, 1377 (finis exilii avenionensis).

202. *Urbanus VI* (Bartholomaeus Prignani), neapolitan., 1378-89. Gallicis ambitionibus pro avenionen. reditu aestuantibus, et Urbano in gallicos cardinales pluresque praelatos dure agente, *schisma occidentale* initium sumpsit, duce card. Roberto Genev., *Clemente VII* antipp. (1).

203. *Bonifacius IX* (Petrus Tomacelli), neapolitan., 1389-404.

204. *Innocentius VII* (Cosmas Migliorati), sulmonen., 1404-6.

205. *Gregorius XII* (Angelus Correr), venetus, 1406, invalide depositus a pisanâ synodo 1409, renunciavit in constantien. concilio, 1415 († 1417).

206. *Martinus V* (Otho Colonna), rom., 1417-31. Post plures inanesque conatus, rebus Ecclesiae funditus perturbatis, concilium constantiense, Sigismundo imp. adiuvante, unitatem restituit per Gregorii XII renunciationem et Ioannis XXIII damnationem.

SCHOLAE ET SCRIPTORES ORTHODOXI.

Scholasticae decadentia incipit. In Universitatibus saepe orthodoxiae clerique hostes.

Illustriores scriptores ecclesiastici — Raimundus Lullus (Doctor illuminatus, † 1315) — Aegidius Romanus (Co-

(1) Schisma occidentale: — *Obedientia avenionen.*: Robertus Genev., *Clemens VII*, 1378-94; Petrus de Luna, aragonen., *Benedictus XIII*, 1394-1423; Aegidius de Muñoz, barcinonen., *Clemens VIII*, 1423 (se subiecit 1429); *Benedictus XIV*, sub quo nomine veniunt Bernardus Garnier et Ioannes Carrier, galli, a paucis asseclis in meridionali Gallia, 1430-47?

Obedientia pisana: Petrus Philargus, creten., *Alexander V*, 1409-10; Balthasar Cossa, neapolitan., *Ioannes XXIII*, 1410-5, depositus in constantien. consilio, 1415 († 1419).

lonna, « Doctor fundatissimus » † 1316) canonista — *Augustinus Triumphus* et *Alvarus Pelagius* († 1341) pontificia iura tuentes in Ludovici Bavarici contentione contra Ioannem XXII, pp. c. 1324 — *Guilelmus Durandus* († 1396) canonici iuris et liturgiae doctissimus cultor — *Nicolaus a Lyra* († 1366), *Ioannes de Ruybroek* († 1381), mystici: item s. *Catharina Senen.* († 1380).

HAERESSES ET SCHISMATA.

Haeresum praecedentium continuatio — Demagogicarum haeresum (Valdensium, Albigensium, Catharorum, Paterinorum, Bulgarorum seu Manichaeorum) continuatâ in Europae meridionalibus regionibus repressione, in septentrionalibus, praesertim per Wicleffitas, Lollhardos et Husitas, invaluit praereformatio, spiritum haeresum scholasticarum sibi quodammodo adiungens. — In Italiâ extremae catharismi formae: *Fratricelli* et *Apostolici* de quibus supra (Fratres Dulcinus anarchicae sectae dux, rebellis, combustus 1307; Fratricelli repressi 1317) — In Europâ septent., his similes *Fratres liberi spiritûs*, *Beghardi* et *Beghinac*, *Adamitae* (nudi incedentes; Austria), *Turlupini* (in Galliâ), etc.

Ioannis *Wicleffi* initia, 1356; contra monachos mendicantes insurgens 1360, contra decimas papales 1365, contra bona ecclesiastica 1366; damnatus ab Urbano V pp. 1370; doctor oxoniensis 1372; a Gregorii XI pp. bullâ damnatus 1377; Bibliam anglice vertens, et « simplices presbyteros » contra hierarchiam instituens 1378; contra transubstantionem 1381; a synodo londinen. damnatus 1382, mor. 1384 — Wycleffitae in Angliâ

et Flandriâ (Lollhardi) diffusi; a londinen. synodo damnati a. 1396.

Ioannes *Huss* in pragen. universitate doctor 1402; errores Wycleffi de fide et disciplinâ ab universitate eâdem damnatos Huss defendit 1403: *Hieronymus Pragen.* Hussii assecla 1406. Pragenses tumultus ab Hussio excitati (universitas pragen. ex teutonicâ fit bohémica, Hussio eiusdem rectore) 1409; Huss a pragen. archiepiscopo, 1410, et a Benedicto XIII pp., 1412, damnatus; in constantien. synodo ipse et Hieronymus Pragen. excommunicati et, contra fidem datam, ab imperiali iudicio ad ignem damnati. — Hussitae (Calixtini et Utraquistae, cum populo communionem eucharisticam etiam ex calice, nempe sub utrâque specie, dandam esse contenderent) in Bohemiâ et Moraviâ diffusi et tumultuantes.

Haereses scholasticae. — *Nominalismus* (de quo supra) cum Guilelmo *Occam* seu *Ockam* (Doctor invincibilis et « Nominalistarum princeps » † 1347), Ioan. *Buridano* (c. † 1360) et *Petro Ailliacen.* († 1420) — *Ioannes Polliacen.* (de Poilly) damnatus 1321 — *Ioannes de Roccatalia* damn. 1356.

Haereses orientales. — Apud monachos montis Athos secta illuministica saec. XIV surrexit, cuius fautores *hesychastae* appellabantur (*hesychia* = quies, immobilitas) ex eo quod ipsi immobiles et spiritum oris retinentes, ad fakirorum indorum instar, in exstasin extollebantur, et divinum lumen videbant. Acerrimae contentiones etiam in Constantinopoli inde obortae sunt inter esychasmatis fautores et hostes (1311; hesychistarum victoria, 1347; palamitarum esychasmatis impugnatorum, Gregorio Palama thessalonicens. archiepiscopo eorum duce, 1351). — *Bogomilorum* et reliquarum sectarum manichaeismi et catarismi lentus occasus. — Sub islamiticâ servitute,

Ecclesiae *monophysiticae* Armeniae, Syriae et Aegypti necnon *nestoriana* Persidis multum depressae.

Byzantinum schisma suas vicissitudines, iuxta maius vel minus Turcarum periculum et occidentalis auxilii necessitatem, continuavit. — *Balaamus* monachus graecus, unionis romanae fautor, de eâ cum Benedicto XII pp. agens (1339), ob id a byzantinâ synodo damnatus (1341). — *Ioannes V Palaeologus*, byz. imp., Ecclesiae romanae primatum recognovit 1369.

ECCLESIAE VITA INTERNA.

Liturgia. — Rosarii ulterior diffusio; « Angelus Domini » oratio a Ioanne XXII commendata. Tertius Ordo s. Francisci et Confraternitates ss. Sacramenti propagatae. — Semisaeculare iubilaeum, 1350.

Evangelii propagatio. — Pontificum avenionensium assidua cura ad evangelium apud orientales barbaros diffundendum. — Hemmingus upsalen. episcopus, *Lapponiae* evangelizator, 1335. — Jagellon *Lithuaniae* princeps, dein *Poloniae* rex, christianus, 1386.

Disciplina. — *Corpus iuris*: Clementinarum (Clementis V) libri quinque, 1305. Ioannis XXIII « Extravagantes », 1316 ss. — Ob avenionense exilium et, magis, ob schisma, ecclesiastica auctoritas et disciplina graviter relaxata; regalismi in Ecclesiae libertatem conatus de die in diem intensiores praesertim in Germaniâ, Galliâ et Angliâ.

Concilia et conciliabula. — *Viennen.* synodus (oecumen. XV) ad templariorum Ordinem supprimendum et quosdam haereticos damnandos: Fraticellos, Apostolicos, Beghardos et Beghinas. — *Londinen.* synodi contra Wiclefium, 1382 et 96. — *Parisiensis* conventus cleri gal-

lici de tollendo schismate, 1395 et 1406. — *Pisana* synodus, a 1409, ad tollendum schisma hoc deterius reddit, novam « obedientiam » instituens (obedientia pisana: Alexander V et Ioannes XXIII pseudopp.). — *Pragen.* synodus de Wycleffi et Hussii erroribus, 1413. — *Constantien.* concilium (oecumen. XVI) convocatum a. 1415, wicleffismi et hussismi errores damnans, schismati finem imponens, 1417.

Monachismus — *Franciscanorum* scissio inter « spirituales » (rigoristas) et moderatos, 1322; franciscalium Ordinum necnon Ordinis praedicatorum magna diffusio — *Iesuati* a Ioanne Colombino fundati c. 1362 — *S. Birgittae* Ordo approbatus, 1370 — *Fratres vitae communis* a Gerhardo Groote instituti, a Gregorio XI pp. approbati, 1376 — Inter varia pia *sodalitia* (confraternitates devotionis et poenitentiae), « poenitentes albi » Romae instituti, 1399.

Monachi militares — *Templarii*, ob nimiam divitiarum et politici influxûs potentiam, Philippo Pulchro invisi et persecutione affecti (1307), a Clemente V, rege impellente, iudicio submissi et damnati; Ordo Templi suppressus, quin historia templarios omnino innocentes atque papam omnino iustum demonstraret, regis vero violentiam et cupidigiam procul dubio sistens (in viennen. synodo a. 1311 Templi suppressio; Ioannes de Molay magnus templariorum magister, combustus 1314).

Equites *Ioannitae*, ab Hierosolymis expulsi, Rhodium tenent (deinde Melitam) 1309.

ECCLESIAE VITA EXTERNA.

Ecclesia, Germania, Francia — Ex avenionensi romanorum Pontificum exilio, intensa apud imperium suspicio

de gallico influxu contra Germaniam, et acrior Philippi Pulchri contentio ad primatum politicum eapessendum. Hinc caesareo-papalis contentio inter Ioannem XXII et Ludovicum Bavaricum imp. (contentionis litteratura: Marsilius Patavinus, cognomento Menandrinus, † 1328, Guilelmus Occam, † 1347, imperialistae; Triumphus et Alvarus Pelagius praedicti, pontificia iura tuentes) 1316; Ludovicus a pp. excommunicatus 1324, a quibusdam franciscanis defensus, 1328. Comitia electorum imperii, apud Rhemse habita a. 1338, imperatorem a papali coronatione dispensant, et pontificis romani suprematiam in imperatorem impugnant; bulla Clementis VI pp. contra Ludovicum, 1343, excommunicatum et ab imperio eiectum, 1346. — Quoad Galliam, bellum anglo-francum « centum annorum » (1337-1453), Philippi Pulchri imperialisticae ambitionis haereditatem evanescere fecit, cum ipsius regni gallici existentia in discrimen vocata ab Anglis fuerit.

In *Anglia*, contentio de investituris perdurans usque ad brugense congressum, a. 1374, inter pontificios et regios legatos (praesente Wicleffo) in quo conventio concordata est.

Islam — Post Ludovici IX, Galliae regis, VIII bellum sacrum gerentis infelicem exitum, conatus romanorum pontificum, ad crucigerorum arma convocanda, frustranei (Bonifacii IX « bulla cruciata » contra sultanum Biazet, 1398).

Ecclesia et civilis societas — Iam altioris Renascentiae italicae tempore instante, avenionense exilium romanos pontifices ab Italiâ arcens, et occidentale schisma auctoritatem papalem (saltem socialem) ad nihil fere redigens et inter contentiones acerrimas eosdem involvens, hoc effecerunt quod nullus aut fere nullus esset pontificum

romanorum influxus in illâ altioris Renascentiae praeparatione. Hoc quidem inter ceteras coëfficientias reponendum est, quibus altior Renascentia tam paganismo infecta apparuerit, ipsosque romanos praesules non semper a paganae renascentiae protectione, saltem indirectâ, remotos historia veridica enarret.

PERIODUS INTERMEDIA MEDIO-MODERNA

RENASCENTIÆ (1417-1517)

ROMANI PONTIFICES.

206. *Martinus V* (Otho Colonna), 1417-31. Unitate restitutâ, ecclesiasticae auctoritati et disciplinae restaurandis sedulam operam dedit. Cum variis principibus, ad Ecclesiarum localium ordinationem, varia concordata iniit (1418). Romam ingressus, a. 1420, baronalis et communalis gubernii iam in anarchiam delapsi formam ad monarchicam reduxit (1). — Contra Hussitas per Bohemiam grassantes egit.

207. *Eugenius IV* (Gabriel Condulmer) venetus, 1431-47. Ecclesiasticae generalis reformationis necessitate undique urgente, basileense concilium convocat (1431) cui vero cito in romanum pontificem insurgenti (1432) prudenter et fortiter restitit, post diuturnam contentionem tandem victor. Contra Hussitas reipublicae christianae consuluit. Florentinam synodum oecumenicam pro grae-

(1) Ante Martinum V, papa-princeps « Statuum Ecclesiae » — postea papa-rex « Statûs Ecclesiastici » — postremo (saec. XIX) papa-rex absolutus « Statûs Pontificii ».

corum et armenorum romanâ unione feliciter iniit et complevit (1439).

208. *Nicolaus V* (Thomas Parentuccelli), sarexanen., 1447-55. Extremos basileensium schismaticorum necnon eorumdem antipp. *Felices V* (Amadei de Sabaudia) conatus devicit, 1449. — Basileensi schismate sedato, unitate Ecclesiae in Occidente restitutâ et apud Orientales (graecos et armenos 1439, coptos 1442) dilatatâ, communis apud romanam Curiam persuasiô (perpaucis, et inauditis, contrarium sentientibus uti Aeneas Sylvius Piccolomini) invaluit de definitivâ Ecclesiae pace unione et subordinatione inconcusse statutâ. Cum vero tali persuasioni experientia periculorum ex conciliari « parlamentarismo » (basileensi) scatentium accederet, simulque haec omnia cum altioris Renascentiae neopaganismo infectae culmine coinciderent, factum est, non tam aliquorum quam totius ambitûs ecclesiastici errore et culpâ, quod illa reformatio generalis ecclesiastica cuius urgens necessitas continuo apparuerat, postea evanesceret, gravioraque damna in Ecclesiâ cumularentur (protestanticae reformationis proximior incubatio) — Nicolaus bonarum litterarum et artium magnificus mecaenas. Contra Turcas bellum fovit, infelici exitu (clades ad Barnen, 1444; Constantinopolis a Turcis capta, 1453). Bohemicae paci ab Hussitis eversae consuluit (1444); varia cum principibus concordata egit (cum imp. Friderico III, 1448).

209. *Callistus III* (Alfonsus Borgia, valentian.) hispan., 1455-8. Turcicae invasioni resistere conatus est.

210. *Pius II* (Aeneas Sylvius Piccolomini) senen. 1458-64. Eiusdem pro ecclesiasticâ disciplinâ et in Turcarum invasionem supremus conatus.

211. *Paulus II* (Petrus Barbo), venetus, 1464-71. Georgium Podebradium Bohemiae regem haereticum ex-

communicavit, 1466 (bohemico-hungaricum bellum). Romanae, contra Abbreviatores Romanae Curiae et Academiae Romanae socios in pontificem et religionem coniurantes (Pomponius Leti, Barthol. Platina, etc.) causam impietatis et laesae maiestatis instituit. In Turcas contra christianum orbem progredientes christiana arma, frustra, convocavit.

212. *Sixtus IV* (Franciscus Della Rovere), savonen., 1471-84. Contra Turcas classem pontificiam, card. Carafa duce, misit. Contra neapolitanum regem bellum gessit, cum Venetis contendit.

213. *Innocentius VIII* (Ioan. Bapt. Cybo), genuen., 1484-92. Pacem christianae reipublicae fovit (cum Bohemiâ, neapolitano regno, cum romanis proceribus rebellibus, 1484-6). Turcarum repressioni studuit. — Romanae Curiae relaxatio renascentistica progreditur, quod ex papali successione apprime patuit; nam, post Innocentium, simoniace electus est:

214. *Alexander VI* (Rodericus Lençol Borgia, valentian.) hispan., 1492-503. Americanam Hispaniae et Lusitaniae divisionem statuit (linea alexandrina seu borgiana) 1493. Cum Ludovico XII Franciae rege foedus iniit. Romanae relaxationis culmen, a Borgia familiâ non tam causatum quam figuratum; in romanam Curiam dimicat Hier. Savonarola O. Praed. tandem Florentiae combustus (1498).

215. *Pius III* (Franciscus Todeschini Piccolomini), senen., 1503.

216. *Iulius II* (Iulianus Della Rovere), 1503-13. Ad dominium temporale pontificium firmandum et dilatandum dure, uti princeps potius militaris quam sacerdotalis, egit. Magnificentissimus bonarum artium mecenas, vaticanam basilicam incepit 1506, Raphaëlem Sanctum

et Mich. Ang. Bonarrotum ad vaticanum palatium exor-
nandum vocavit (stanze di Raffaello, 1507; Cappella Si-
stina, 1508). Foederibus et bellis pro et contra Venetia-
rum ditioe se implicavit. Americanarum dioecesium con-
stitutioni providit. Lateranen. concilium (oecumen. XVIII)
pro Ecclesiae iuribus celebravit. Contra duellantes consti-
tutionem « Regis pacifici » edidit.

217. *Leo X* (Ioannes Medici), florentin., 1513 21.
Praedecessoris vestigia secutus quoad artium mecaena-
tismum, eiusdem duram agendi rationem temperavit. Re-
nascentiae et relaxationis romanae concors triumphus; de
novae ecclesiasticae rebellionis periculo non instante, com-
munior et fortior, caeca securitas. Ad basilicam vati-
canam magnificentissime explendam, catholici orbis obolum
indulgentiis remunerandum, Leo efflagitavit, dum, maturis
temporibus, in germanicis regionibus rebellio antiromana
iam instabat.

SCHOLAE ET SCRIPTORES ORTHODOXI.

Scholasticae maxima decadentia, concurrentibus neopla-
tonismi expansione et philosophiae positivae initiis: hinc
in traditionalem scholasticam apud plures despectus et
adversio (Ioan. Reuchlin, Erasmus a Rotterdam, Ioan-
nes Picus a Mirandula, † 1494, Marsilius Ficinus, † 1499,
Rodolphus Agricola, dictus « Doctor Islebius », † 1485).

Illustres scriptores — *Petrus de Alliaco*, gallus, prae-
dictus (« aquila doctorum Galliae, malleus haereticorum »,
† 1420) — *Ioannes Gerson*, gallus (doctor christianis-
simus, † 1429) — *Nicolaus de Clemangis*, gallus († 1435)
— *Aeneas Sylvius Piccolomini*, senen. (Pius II), litte-
rarius scriptor — *Alphonsus Tostatus*, hispanus theologus
(† 1454) — Card. *Nicolaus Cusanus*, germanus († 1464),

eruditissimus philosophus et mathematicus — *Dionysius Carthusianus* et *Thomas a Kempis*, augustinian. germani († 1471) — Card. *Bessarion*, graecus († 1473), tum graeco-romanae unionis, tum Renascentiae litterariae christianae benemerentissimus fautor — *Ioan. Trithemius*, abbas (Tritheim, † 1516), philosophus et historicus.

HAERESSES ET SCHISMATA.

Praereformatio — *Hussitismus* a constantiensi synodo damnatus, acrior in Bohemiâ et Moraviâ invaluit cum iam formam nationalis odii bohemicum in teutonicos (sicut postea protestantismus pro teutonicis contra latinos) sumpsisset. Primum hussitismi stadium, Ioanne Huss et Hieronymo Pragen. viventibus. — Alterum, Ziska († 1424), duce: Praga ab hussitis capta, senatoribus per fenestras deiectis (defenestratio pragen.) 1419, et paulo post hussiticus exercitus in imperialem victor, 1422. Inter hussitas contentio oboritur inter *Calixtinos* moderatos et *Taboritas* rebelles, 1424. Novum contra Hussitas bellum sacrum (cruciata, 1431); hussitarum strages ad Lipaniam, 1434; pragen. (1433) « compactatae » pro bohémica pacificatione, et iglaviensis. (1436) inter imperatorem Sigismundum et hussitas, cito eversae; novi hussitarum tumultus, 1437. — Tertium stadium, Podiebradio duce. Georgius Podiebrad, Bohemiae princeps (1450), dein rex (1458); hussitis favens, excommunicatus et depositus (1466), contra Mathiam Corvinum, Hungariae regem, catholicae partis ducem, acerrimum bellum sustinens (1466-70), victor resistens († 1471). « Fratres bohémici » (deinde Fratres moravi) seu « Fratres Unitatis », sodalitas hussitica constituta, 1457.

Wicleffismus et *lollhardismus* a constantiensi concilio damnati, in Angliâ et Scotiâ aliquantum perstiterunt (presbyterianismi scotici incubatio).

Schisma occidentale — Eius finis per Martini V electionem imposita non vetuit quin schismatici spiritûs (quem romanae Sedis et Curiae diuturna ac gravissima depressio extollerat) conamina continuarent. *Basileen. concilium* ad ecclesiasticam reformationem unâ cum romano pontifice fovendam convocatum (1431) cito ad romanam Sedem deprimendam potiusquam ad Ecclesiam reformandam studuit (1432-5); unde Eugenium IV pp. ei resistantem impetivit (1436), eum ad conciliare tribunal vocans (1437). A pontifice concilium, quâ legitimum, Ferrariam dein Florentiam translatum est, perseverantibus apud Basileam schismaticis in quibus iam germanica pars odium antilatinum et antiromanum demonstrabat (moguntinus conventus basileensi schismati favens, 1439). A schismaticis Amadeus Sabaudus, *Felix V* (antipp. ultimus) suffectus, 1439-49. Tandem, Ecclesiâ universâ cum Eugenio contra schismaticos stante, schisma basileense decedit, Amadeo illegittimum pontificatum demittente (1449).

Schisma orientale — Byzantinismi assuetae vicissitudines. Turcis extremum excidium minitantibus facta est, auspice Ioanne VIII byz. imp., sollemnis graecorum unio cum romanâ Ecclesiâ in florentinâ synodo oecumenicâ (1439) quae tantum duravit quantum occidentalis auxilii spes. Qua decidente, violentius byzantinorum in latinos odium usque ad constantinopolitanae cladis (1) consummationem (Georgius Scholarius et Lucas Notaras antilati-

(1) Constantinopolis, Constantino Dragase imp., a Mohamede II, Turcarum sultano, capta a. 1453.

nismi duces). Occasione unionis graeco-latinae, habita est *armenorum* unio in eâdem florentinâ synodo (1439). Paulo post romana *coptorum* unio (1442) frustanea; et *maronitarum* romana professio confirmata (1445).

ECCLESIAE VITA INTERNA.

Evangelii propagatio in Americâ (Indiis Occidentalibus) a Christophoro Columbo detectâ, a. 1492 — Bartholomaeus de las Casas († 1566), Ord. Praed., hispanus, indorum americanorum apostolus, 1498-551. — Americanarum dioecesium prima erectio in Antillis, 1511.

Disciplina (Reformatio catholica) — Sicut contra praereformationem catharismi heterodoxam reformatio catholica, praesertim s. Francisci et Dominici eorumque ordinum ope, victrix stetit; ita post avenionensis exilii et occidentalis schismatis ruinas reformatio catholica a piis honestisque fidelibus efflagitata est atque a quibusdam tentata. Sed, compressive loquendo, frustra: defuit enim plurium romanorum pontificum ac fere omnium episcoporum sincerus et concors ideoque efficax conatus praesertim post basileensis conciliabuli tentamen. Hinc haec periodus tota in inanes catholicae reformationis absumpta est conatus quorum summa sic repraesentari potest: — Pauci theologi et canonistae catholici reformationem sincere promoventes et in romanam Sedem peculiariter non infensi (Nicolaus de Clemangis, gallus, † 1435; Alphonsus Tostatus praedictus, † 1454, romanis pontificibus non favorabiles). Varii mystici et morales reformatores, praesertim ex regulari clero: s. *Vincentius Ferrerius*, Ord. Praed., hispanus († 1419); s. *Franciscus a Paula*, italus, minimorum fratrum fundator (1435, † 1507); s. *Francisca Romana*, oblatarum benedictinarum institutrix († 1440);

s. *Bernardinus Senen.*, Ord. Min. († 1444); s. *Laurentius Giustiniani*, Venetiarum patriarcha († 1455); b. *Nicolaus Floren.* (de Flue, † 1487), helveticus; *Hieronymus Savonarola*, Ord. Praed., ferrariensis, Florentiae reformator, in Alexandrum VI insurgens († 1498); *Ioannes Geiler* a Kaiserberg († 1510), helveticus, in Germaniâ concionator. — Etiam in humanioribus artibus figurativis iam a mediaevali spiritualismo ad Renascentiae realismum (Donatellus, florentin. sculptor, † 1466) divergentibus, aliqua traditionis resistentia facta est a scholâ mysticâ b. Ioannis Faesulani (*Beatus Angelicus* † 1455).

Concilia et conciliabula. — Concilium *basileense* pro reformatione (oecumenicum XVII in suis legitimis 25 prioribus sectionibus) initiatum die 14 dec. 1431, contra romanam Sedem insurgens 1432, a deputatis hussitarum visitata 1433, contra Eugenium IV pp. declarationem emittens (Eugenii memoriale in eius refutationem) 1436, ipsum pontificem ad conciliare tribunal citans 1437, eumque deponens, novum pontificem eligens *Felicem V* antipp. 1439, rebellionem continuans usque ad eius extenuationem et extinctionem, 1449. — Interea synodus *basileen.*, (post 25^{am} sectionem) in quantum legitima, ab Eugenio Ferrariam deinde Florentiam translata: *Florentina* synodus (oecumen. XVII) pro orientali unione 1489 — Concilium *lateranen.* V (oecumen. XVIII) 1512, a Iulii II morte cito interruptum, a Leone X clausum, 1517 — *Pisanum* conciliabulum contra romanae Sedis iura 1511.

Monachismus. — Ordinum religiosorum decadentia ex generali ecclesiasticâ derivans — Nova instituta: *Minimi* a s. Francisco Paolano fundati 1435 — *Oblatae* Ord. S. Benedicti a s. Franciscâ Romanâ institutae, ab Eugenio IV pp. approbatae 1437.

ECCLESIAE VITA EXTERNA.

Concordata. — Concordatorum regimen vicens, per quae inter Ecclesiam et Statum « contractus » fit (a Gregorii VII, Innocentii III, Bonifacii VIII mediaevali mentalitate diversio ad modernum Statûs conceptum ex necessitate et in Ecclesiae bonum materialiter a romanis pontificibus acceptata); interea apud aliquos Status constitutio ecclesiastico-civilis Ecclesiae localis, a principibus data et ad regalismum tendens (territorialismi religiosi, post Reformationem protestanticam videntis, et a Westphaliae tractatu proclamati, incubatio) — Varia concordata Martini V pp., 1448 — Bituricen. *sanctio pragmatica* Caroli VII *Franciae* regis ad gallicanani Ecclesiam a romanâ potestate arcendam et regiae potestati submittendam — Varia concordata, 1447 — Vindobonen. concordatum Friderici III imp. cum Nicolao V pp., 1448.

Islam. — Turcarum irruptio in Europam et byzantini imperii clades, Occidentem periclitantem suadere non potuerunt ut ad sacrum bellum respublica christiana unanimiter et sincere moveretur. Unde rari et infelices conatus pontificiorum armorum et quorundam principum, et de die in diem instantiores Turcarum in Occidentem minae — Ad *Barnen* (Varna in Bulgariâ) crucigerorum a Ladislao V Hungariae rege ductorum clades a Murad II (1421-51) inflata, cardinali Iuliano Caesarini pontificio legato in ipsâ pugnâ procumbente, 1444 — Georgius Castriota Albaniae princeps, *Scanderbeg* dictus a Turcis (Iscander beg = Alexander princeps) in ipsos insurgens 1449 et 1464 († 1467) — Ad Taurunum (Belgrad) pugna a Turcis devicta, unde *Serbia* a Mohammede II subiecta

1456 — *Trapezuntinum* (Trebisonda) imperium byzantinum ab eodem sultano debellatum, Comnenis principibus trucidatis, 1461. — Post inutiles ad crucigerum bellum europaeum proclamandum conatus, *Pius II* classem pontificiam, Anconae, contra Turcas parans eamque personaliter comitari promptus, moritur, 1464 — *Euboea* (Negroponte) a Turcis capta, 1470. Paulus II pp. post frustraneos conatus ad crucigerum bellum instaurandum, Pii II propositum resumens, pontificiam classem parat, cardinali Carafa eiusdem praefecto; Smyrna ab eo capta, 1472; inanis finis huius expeditionis — *Mathias Corvinus*, Hungariae rex, Turcas invadentes profligavit (praelium ad Kenyer-Mezo, 1479), a Transylvaniâ repulit, et cum eis quinquennalem pacem signavit (1471). — *Italia* a Turcis impetita; Hydruntum (Otranto) ab eius depopulatum, 1480.

Arabica dominatio ab *Hispaniâ* tandem aversa, post diuturnum et heroicum bellum, a Castiliae et Leonis regibus ductum (« Reconquista » ab initio XIII saeculi ad a. 1492). Contra « Mauros » novae hispanicae ditionis subiectos et tenaciter contra eam pro restaurandâ calipharum potestate coniurantes, atque hebraeos eorum complices, *inquisitio hispanica*, uti tribunal ecclesiastico-civile, constituta et a Thomâ de Torquemada organizata, 1484; mauri ab Hispaniâ expulsi, 1498.

Ecclesia et civilis societas. — Benemerentissima erga Renascentiae incrementum pro humanioribus litteris et artibus, romana Sedes fuit (Nicolaus V, Iulius II, Leo X), non ita tamen ut ipsam Renascentiam ab invadente paganismus emundare semper curaret.

EPOCHA MODERNA (1517 — saec. XX)

PERIODUS POSTREFORMISTICA (1517-1789)

ROMANI PONTIFICES.

217. *Leo X* (Ioannes Medici) florentin., 1513-21. Lateranen. Concilium a Iulio II initum clausit. Lutheranae rebellionis gravitatem sero intuens, in eam varia conatus est remedia. Renascentiae romanae saeculum aureum, ab eo nominatum.

218. *Hadrianus VI* (Hadrianus Florent van Trusen, ultraiecten.) flamingus, 1522-3.

219. *Clemens VII* (Iulius Medici) florentinus, 1523-34. Protestantismo restitit; in politicis suae familiae medicae negotiis implicatus, infeliciter regnavit, Urbemque a germanico-lutherano directam (Sacco di Roma, 1527) vidit.

220. *Paulus III* (Alexander Farnese) rom., 1534-49. Protestantismo in mediâ Europâ conflagrante, remedia opponere studuit. Inquisitionem romanam contra protestantismum ordinavit. Concilium Tridentinum, diu procrastinatum, iniit, 1545.

221. *Iulius III* (Ioan. Maria Ciocchi del Monte) tuscus, 1550-5. Tridentinum concilium continuavit.

222. *Marcellus II* (Marcellus Cervini) montispolitian. (tuscus) 1555.

223. *Pavlus IV* (Ioan. Petrus Carafa) neapolitan., 1555-9. « Controreformationem » (reformationem catholicam antiprotestanticam) propugnavit.

224. *Pius IV* (Ioan. Angelus Medici) mediolanen., 1559-65. Tridentinam synodum et controreformationis opera continuavit.

225. s. *Pius V* (Michaël Ghislieri, boschen.) pedemontan. 1566-72. Sanctitate excellens, romanae Curiae et catholicae Ecclesiae reformationem promovit; contra Turcas foedus pontificio-hispano-venetum iniit et naupacten. victoriam (1571) obtinuit.

226. *Gregorius XIII* (Hugo Boncompagni) bononien., 1572-85. Protestantismo assiduos conatus opposuit; Badium condemnavit. Calendarium reformavit (gregoriana reformatio, 1582).

227. *Sixtus V* (Felix Peretti montaltin. (marchisan.) 1585-90. Pontificii dominii temporalis administrationem severissimis edictis restauravit. Romanarum congregationum novam instaurationem promovit. In protestantismum strenue decertavit.

228. *Urbanus VII* (Ioan. Bapt. Castagna) rom. 1590.

229. *Gregorius XIV* (Nicolaus Sfondrati) cremonen. 1590-1.

230. *Innocentius IX* (Ioan. Antonius Facchinetti) bononien, 1591.

231. *Clemens VIII* (Hippolytus Aldobrandini) fanen., 1592-605. Contra Turcarum invasiones et protestanticos conatus sedulam operam dedit. Franciam hugonottorum perturbationibus eversam paci et religioni catholicae restituit per Henrici IV regis calvinistae conversionem recognitam (1595).

232. *Leo XI* (Alexander Octavianus Medici) florentin., 1605.

233. *Paulus V* (Camillus Borghese) rom., 1605-21. Pontificii status et italicarum rerum quaestionibus pro-

vidit. Protestantismo saevienti (belli XXX annorum initia 1618, finis 1648) resistere conatus est.

234. *Gregorius XV* (Alexander Ludovisi) bononien., 1621-3. Pro infidelium et hetherodoxorum regionibus convertendis Congregationem de propagandâ fide instituit 1622.

235. *Urbanus VIII* (Maffeus Barberini) florent. 1623-44. Catholicam controreformationem promovit, Germaniae a XXX annorum bello eversae catholicis succurrere studuit; pro infidelium et heterodoxorum regionibus collegium urbanum de propagandâ fide instituit 1627. Iansenismum damnavit. Breviarium romanum recensuit 1643.

236. *Innocentius X* (Ioan. Bapt. Pamphily) rom., 1644-55. Rebus catholicis in Germaniâ et Angliâ eversis providere conatus est. Iansenismum condemnavit.

237. *Alexander VII* (Fabius Chigi) senen., 1655-67. Iansenismum assidue oppugnavit.

238. *Clemens IX* (Iulius Rospigliosi) pistorien., 1667-9. Ad catholicae reipublicae unionem firmandam, pacem franco-hispanicam concordavit.

239. *Clemens X* (Aemilianus Altieri) rom., 1670-6. Iansenismum et gallicanismum condemnavit.

240. *Innocentius XI* (Benedictus Odescalchi) comen., 1676-89. Iansenismi et gallicanismi condemnationem confirmavit; quietismum (molinismum) damnavit.

241. *Alexander VIII* (Petrus Ottoboni) venetus, 1689-91. Contra gallicanismum decreta edidit; quietismum condemnavit.

242. *Innocentius XII* (Antonius Pignatelli) neapolitan., 1691-700. In iansenismum et gallicanismum firmiter contendit.

243. *Clemens XI* (Ioan. Franciscus Albani) pisaren., 1700-21. Iansenismi, gallicanismi et regalismi repressio-

nem continuans, bullam « Unigenitus » contra iansenistas edidit.

244. *Innocentius XIII* (Michaelangelus Conti) rom., 1721-4.

245. *Benedictus XIII* (Petrus Franciscus Orsini) rom., 1724-30.

246. *Clemens XII* (Laurentius Corsini) florentin., 1730-40. In massonicos conventus (Revolutionis incubationem) bullam edidit. 1738.

247. *Benedictus XIV* (Prosper Lambertini) bononien., 1740-58. Doctrinâ et experienciâ insignis, Ecclesiae gubernio, variis decretis, opportune providit. In exteras regiones propagationem fidei catholicae fovit.

248. *Clemens XIII* (Carolus Rezzonico) venetus, 1758-69. Sectariis (iansenistico-regalistico-massonicis) contra Societatem Iesu conatibus restitit.

249. *Clemens XIV* (Io. Vincentius, p. Antonius, Ganganelli a S. Archangelo prope Ariminum) romandiolen., 1769-74. Impellentibus borbonicae domûs principibus, Societatem Iesu suppressit per Bullam « Deus ac Redemptor » a. 1773. Inde acrior inimicorum Ecclesiae in hanc conatus (gallicae Revolutionis proximior incubatio).

250. *Pius VI* (Ioan. Angelus Braschi) cesenat., 1774-99. Domini temporalis administrationi providit. Gallico-europaeae Revolutioni restitit.

SCHOLAE ET SCRIPTORES ORTHODOXI.

Contentio antiprotestantica — Luteranâ rebellione instante, primi theologorum catholicorum (« arundines longas » eos vocavit Melchior Canus) conatus haud felices exstiterunt. Attamen cito polemica antiprotestantica per insignes doctores catholicos viguit, inter quos praecipue

recensendi: *Toannes Eckius* germanus, Lutheri acerrimus adversarius († 1543) — *Ambrosius Catarino* Ord. Praed. italicus († 1553) — *Alphonsus de Castro* († 1558) et *Melchior Canus* († 1560) franciscales hispanici — *Ioannes Maldonado* hispanus († 1583) — b. *Petrus Canisius* S. I. germ. († 1597) — Card. *Caesar Baronius* de quo supra († 1607) — *Guilelmus Estius* (van Est, † 1613) flamingus — *Franciscus Suarez* S. I. hispanus († 1617) — Card. *Iac. David de Perron* gallus († 1618) — Card. *Robertus Bellarminus* S. I. italicus († 1621) — Card. *Petrus Berulle* gallus († 1629).

Controversiae scholasticae — Quaestio de *gratiâ* (« de auxiliis ») saec. XVI-XVII inter thomistas (praesertim ex Ord. Praed.; ut Bañez et Alvarez) et antithomistas (praesertim ex Soc. Iesu; uti Molina, Suarez et Vasquez) — Quaestio de *probabilismo* praesertim a Soc. Iesu sodalibus propugnato, a probabilioristis et tutioristis (necnon a iansenistis) impugnato, saec. XVII.

Doctrina moralis et canonica — Saec. XVI-XVIII disciplinarum moralium et canonicarum culmen. Notandi: *Bartholomaeus de Medina* Ord. Praed. hispanus († 1581), *Alph. Sulmeron* († 1585) et *Gabriel Vasquez* († 1604), *Alph. Rodriguez* († 1616), *Franc. Suarez* († 1617), Card. *Ioannes de Lugo* († 1660), iesuitae hispani — *Laymann* († 1635) et *Hermannus Busembaum* († 1668), iesuitae germani — *Antonius Escobar* S. I. hispanus († 1669) — *Reiffenstuehl* († 1703) et *Schmalzgrueber* († 1735), iesuitae germani — *Daniel Concina* Ord. Praed. italicus († 1756) — *Prosper Lambertini* (Benedictus XIV pp., † 1758) — S. *Alphonsus de Liguori*, italicus († 1787) theologiae moralis praeclarissimus doctor.

Alii illustres scriptores — Card. *Franciscus Ximenes de Cisneros* Ord. Min. († 1517) *Bibliae polyglottae* editor

— Thomas de Vio, dictus *cardinalis Caietanus* (a patriâ Caietâ, † 1534) Ord. Praed. — (*Erasmus* a Rotterdam, † 1536, omnium sui temporis eruditorum princeps, quamvis saepe non orthodoxe scripserit, attamen Lutherum impugnavit in suo « tractatu de libero arbitrio », et catholicam Ecclesiam non deseruit) — Onuphrius *Panvinus* O. S. August., italicus († 1568) — Laur. *Surius*, earthusianus germanus († 1578), agiographus — S. *Theresia a Iesu* († 1582), asceticorum scriptorum sui temporis princeps — *Ludovicus a Granata* Ord. Praed. hispanus († 1568) — S. *Ioannes a Cruce* carmel. hispanus († 1591) mysticus doctor — S. *Franciscus Salesius* (de Sales) sabaudus († 1622) — Iacobus *Gretzer* († 1625) et *Cornelius a Lapide* († 1637), iesuitae germani — Dionysius *Petavius* (Petau, † 1652), iesuita gallus — (*Blasius Pascal*, gallus, iansenismo favens, † 1662) — Ioan. *Bollandus* S. I., flamingus († 1665), agiographus — Card. Sforza *Pallavicino* S. I., italicus († 1667) — *Leo Allatius*, graecus († 1669) — Card. Ioan. *Bona* cistercen. italicus († 1674) — Sebast. Le Nain *de Tillemont* (gallicanismo favens), gallus († 1698) — Card. Henr. *Noris*, augustinian. italicus († 1704) — Benignus *Bossuet*, gallus († 1704), gallicanismo favens, ecclesiasticorum oratorum princeps — Franc. *Fénelon*, gallus (1715) — Ioannes *Mabillon* († 1707) et Theodericus *Ruinart*, O. S. B., († 1709), maurini (O. S. B.) galli — Ludovicus Antonius *Muratorì*, italicus († 1750).

HÆRESES ET SCHISMATA.

(A) *Protestantismus.*

Protestantismi incubatio — Remota: diuturna Papatûs et Imperii contentio mediaevalis ex qua fieri non poterat

quin teutonicorum nationalis intuitus (qui, utpote nationalis, tam naturalis quam intensus est) in illâ elementum ethnicum videret; ita ut in Canossae, Legnani, hohenstauficae catastrophis (Fridericus II, Manfridus, Conradinus) episodiis teutonicum genus quamdam suam immutationem et deiectionem, ingentem cum dedecore et damno a latinis in romano Pontifice impersonatis illatum videret. Item avenionense exilium effecerat ut, gallorum regum (praesertim Philippi Pulchri) politico programme anti-germanico (ad imperium sibi arripiendum per romanum Pontificem gallico influxui plene subiectum) aperte ostenso, teutonica natio in avenionensibus pontificibus facile, quamvis certe immerito, intueretur romanum pontificatum quasi romano-germanicae imperialis traditionis proditorem et cum Germaniae hostibus coniurantem; unde in rhemensis dietâ electores germanici imperatorem ab imperiali coronatione per papam traditionaliter faciendâ definitive dispensarunt (1338). Huius remotae et proximae praeparationis vis, ex coëfficientiâ ethnicâ (seu generis) orta, talis fuit ut protestantismus formam ethnicam pan-germanismi et antilatinismi, quasi specificam notam, aperte induceret (1).

(1) Heic opportunissimus locus est ad historicam maximi momenti observationem statuendam. — Prisca Ecclesiae unitas ter, notabili gradu, pessumdata est: saec. V, per nestoriano-monophysiticam secessionem (Persia, Armenia, Syria, Aegyptus) ab antibyzzantinismo tum perso-armeno tum khamosemitico excitatam; saec. XI, per secessionem byzzantinam Photii et Cerularii a panbyzzantinismi ambitione et in occidentales animadversione productam; saec. XVI, per protestanticam secessionem a pan-germanismo et antilatinismo teutonicorum populorum (Germania, Flandria, Scandinavia, Anglia, Scotia) determinatam. — Omnes hac secessiones sunt, specificae, quaedam « nationalizationes » christianismi. Cum vero ex historiâ pateat quod natio-

Protestantismi efformatio. Influxus praereformationis, praesertim alterius periodi (1), nempe wycleffo-hussiticae: vulgarizatio Bibliae (versio anglica Wycleffi) et clerus laicizatus (« simplices presbyteri » wycleffitae, agitatores hussitae); Eucharistiae diminutio et vulgarizatio (negatio realis praesentiae, calixtinismus); odium in papalem Romam (literatura wycleffitica de « romanâ bestiâ », etc.). — Influxus ambitûs ecclesiastici et analogi momenti historici: ingens cleri tum saecularis, tum monastici corruptio per quam notabilis praesbyterorum monachorum monialiumque multitudo vincula religiosa confringere anhelabat. Huic rerum conditioni addebatur, ex momento historico, occasio quorundam abusuum in indulgentiarum elargitione ad templi vaticani exstruendi obolum colligendum. — Influxus ambitûs civilis et analogi momenti historici: plurium principum germanicorum ambitio ad imperialem auctoritatem evertendam sibiue independens dominium et principatum statuendum; ex quo duo indirecte sed efficaciter descendebant: primo, si in uniuscuiusque principis Statu Ecclesia localis ab externis superioribus ecclesiasticis extranea constitueretur, melius instrumentum regni fieret (regalismus, « cuius regio, eius religio », iuxta effatum pacis westphalianae, 1648); secundo, si cleri traditionalia iura abolirentur, bona Ecclesiae a principibus arripi impune possent, quod prin-

nalizatio religionis (quae per se cosmopolitica esse debet) est specifica paganismi tum classici tum barbarici, hinc deduci debet quod praedictae secessiones ethnico-religiosae constituunt verum regressum, ab atavismo pagano-barbarico impulsus contra christiano-civilem progressum unificationis spiritualis in toto humano genere componendae, et a « catholicismo » inductae.

(1) Praereformationis periodus prior: *catharismus* (neomani-chaei, valdenses, albigenses, etc.); altera *wycleffo-hussitismus*.

eipibus germanicis tanto commodius contigisset quanto gravior in illis pecuniaria necessitas erat ex momenti historici occasione ad bellum independentiae contra Carolum V ineundum (1). — Ex his omnibus, protestantismi natura iam delineata est.

Protestantismi ortus — Zwinglianismus. Ulrichus Zwingli, parochus helveticus († 1531) sectam instituit quae tempore potius quam naturâ cum protestantismo coniungitur; etenim eius secta fuit quaedam wycleffo-hussitismi localis forma. Quando Lutherus contra romanam fidem insurrexit, Zwinglius cum eo foedus inire tentavit quamvis inter eos varia dissentio adesset. Bello inter Helvetiae Cantones zwinglianos et catholicos exhorto, ad cappellense praelium Zwinglius interfectus est. Cito a calvinismo helvetico zwinglianismus absorptus est. — *Lutheranismus.* Martinus Lutherus, Ord. S. Aug., saxo († 1546), post innumeras suae dogmaticae et moralis doctrinae vicissitudines, Ecclesiam lutheranam efformavit, a politicis contingentiis mire adiutus, sine quibus eius haereseos, non magis quam reliquarum praereformisticarum, successus longe minor fuisset. Eius doctrinae summa: sola Biblia est religionis certa regula, Biblia vero non ab Ecclesiae auctoritate sed ab individuali cognitione interpretanda est; sacramenta duo tantum sunt, baptisma et « coena » eucharistica; ordo sacer necnon papalis et episcopalis auctoritas, indulgentiae et suffragia, purgatorium, etc. omnino negata. — *Calvinismus.* Ioannes Calvinus, cano-

(1) Argute hoc a MICHELET in suo summario historiae modernae descriptum est: « Principes septentrionalis Germaniae affecti minis illius qui Messici et Peruviae dominus erat, invenerunt suas Indias in bonorum ecclesiasticorum saecularizatione » (*Précis d'hist. moderne*, vii).

nicius gallus († 1564), gallo-helvetici protestantismi auctor, fundamentalem naturam protestantismi mutuavit, additâ acriori insectatione in cultum externum et praedestinatianismi errore renovato. — *Anabaptismus*, forma extrema (socialistico-anarchica) protestanticae insurrectionis, similis praereformisticis sectis demagogicis Apostolicorum, Taboritarum etc., praeter protestanticam doctrinam, auctoritatis civilis, possessionis privatae et monogamicae familiae evertionem propugnabat, Storkio Carlostadio Muncero et Ioanne de Leyda ducibus (1523-35; a catholicis et luteranis uti societatis eversores impetiti et penitus exterminati a. 1535. — *Hugonottismus*, calvinismus gallicus; *puritanismus* seu *presbyterianismus*, calvinismus scoticus. — *Antitrinitarismus* (Trinitatem negans) a Michaële Serveto († 1553); a Lelio Socino († 1562) et ab eius nepote Fausto Socino propugnatus, in Transylvaniâ et Poloniâ, saec. XVI.

Protestantismi eventus. — 1517, *Lutheri* 95 theses heterodoxae protestantismum initiant; 1520, Leonis X pp. bulla contra Lutherum qui eam, Wittembergae, comburit; 1521, L. coram comitiis germanicis Wormatiae congregatis — 1523, *Livonia* a protestantismo invasa; *Anabaptismi* praedicatio — 1524-5, in *Germania* « agricoliarum bellum » (Bauernkrieg) incipit; Tiguri, in *Helvetia*, *zwinglianismus* dominans — 1525, *Lutheri* cum moniali Catharina de Boren contubernium — 1525, *Brandeburgi* dux Albertus lutheranus — 1526, *Torgavien*. foedus lutheranorum; *Daniae* rex Fridericus I luth. — 1527, *Suecia* et *Hassia Kassel* a lutheranismo invasae — 1528, *Brunsvicia* lutherana; in *Helvetiâ* foedus cantonum zwinglianorum — 1529, *Spirae* comitia, ubi lutherani vocantur « protestantes » ob eorum protestationes de religioso-civili contentione — 1529, *Hamburgum* lutheranum

— 1530, *Augustae*, germanica comitia; « confessio augustana » scil. professio fidei protestantium; *Lubecca*, *Dania* a lutheranismo invasae — 1531, *Smalcaldiae* foedus protestanticum; *Hungaria* a protestantismo invasa; in *Helvetiâ*, zwinglianorum clades in praelio ad Kappell — 1532, *Norimbergae* prima « pax religionis » germanica; *Pomerania* a luth. invasa; in *Angliâ*, Henrici VIII (iam « Defensoris fidei » contra Lutherum, 1522) a romanâ Ecclesiâ secessio; *anglicanismi* initia — 1533, in *Westphalia* anabaptistarum motus — 1534, *Württembergia* et *Anhaltia* luteranae; in *Germaniâ* anabaptistarum tumultus; lutherana versio Bibliae — 1535, *Smalcaldiae* foedus protestanticum per decennium renovatum; in *Angliâ* catholici ab Henrico VIII persecutione affecti; *Calvinus* suam doctrinam depromit — 1536, *Wittembergae* « Concordia » protestantica; *Calvinus* Genevae dominans — 1537, *Smalcaldici* « articuli » protestantici; *Dania* lutherana — 1538, *Norimbergae* « liga sancta » catholicorum contra protestantes; *Calvinus* a Genève expulsus — 1539, *Francofurti* induciae inter catholicos et protestantes; Henricus *Saxoniae* dux et Ioachim II *Brandeburgi* princeps, lutheranismi propugnatores; Henrici VIII articuli *anglicani* — Philippus *Hassiae* landgravius, lutheranismi propugnator, bigamus — 1541, Ratisbonae « Interim. » a Carolo V imp. ad pacem interimam dandam in contentionibus religionis usque ad concilii generalis convocandi decreta, perperam datum (cfr. « Enotikon » Zenonis byz. imperatoris); *Calvinus* iterum Genevae dominatur — 1542, *Ochinus* cappuccinorum min. gen. apostata; in *Italiâ* protestantici conatus — 1545, in *Franciâ* merid., protestantes repressi — 1546, *Smalcaldici* belli initia; *Palatinatus* a protestantismo invasus; *Lutherus* moritur — 1547, *Smalcaldensis* foederis protestantes a Carolo V de-

victi in praelio ad *Mühlberg*; *Scotia* a calvinismo, per Knox, invasa — 1551, *Islandia* protestantismo addicta — 1552, *Passaviae* altera « pax religionis »; *Ecclesiae anglicanae* « 42 articuli »; *cryptocalvinismi* contentiones — 1553, *Maria Tudor Angliae* regina catholicismum restaurat; *Michaël Servetus* uti haereticus a *Calvino* combustus — 1554, *Mennonitae* haeretici — 1555, *Augustae* pax germanica religionis — 1557, « confessio *hungarica* » calvinistarum; in *Scotiâ* « Covenant » presbyterianum — 1558, *Elisabeth Angliae* regina anglicanismum restaurat: incipit catholicorum diuturna et dira persecutio (usque ad XVIII saec. finem); in *Scotia* presbyteriani tumultus — 1559, *Parisiens.* synodus calvinistica *hugonottorum* — 1560, in *Scotiâ*, *Ecclesia catholica* oppressa — 1561, *Curlandia* protestantismo addicta — 1562-3, in *Franciâ* primum bellum hugonotticum; « confessio *belgica* » protestantica; in *Angliâ*, suprematiae in *Ecclesiam* regiae iuramentum et « 39 articuli anglicani » — 1563, in *Polonia* soci-niani — 1568, in *Francia* alterum bellum hugonotticum — 1566-8, in *Hollandiâ* calvinisticum iconoclasma, et protestantica rebellio a duce de Albâ repressa — 1570, in *Franciâ* tertium bellum hugonotticum — 1572, in *Franciâ* hugonottorum strages (s. *Bartholomaei*, 24 aug.) et quartum bellum — 1572-3, in *Hollandia* calvinistici tumultus (1572, martyres gorkumienses) — 1576-7, in *Franciâ* quintum et sextum bellum hugonotticum — 1578, in *Germaniâ* *Faustus Socinus* antitrinitarismum diffundit — 1579-80, in *Franciâ* septimum bellum hugonotticum — 1581, in *Angliâ* et *Hollandiâ* catholici saeve oppressi — 1585-95, in *Franciâ* octavum bellum hugon. (ultimum); rex *Henricus IV* calvinismum relinquens, catholicus (1594-5), libertatem hugonottis concedens (édit de *Nantes*, 1598) — 1604, *Sueciae* rex *Sigismundus* ca-

tholicus a duce Carolo lutherano depositus — 1604, *Hassia Kassel* calvinismo addicta — 1605, Londini, « coniuratio pulverum » novae in catholicos persecutionis praetextus — 1608-9, in *Germaniâ* unio protestantica, duce Friderico V Hassiae principe; et catholica, duce Maximiliano bavarico — 1610, Remonstrantes (*Arminiani*) et controremostrantes, calvinistae — 1618, bellum XXX annorum incipiens, a protestantibus in imperatorem et catholicos initum, quo Germania funditus eversa est (catholici-imperialis exercitus duces Tilly et Wallenstein; lutherani Gustavus Adolphus Sueciae rex) usque ad a. 1648 — 1628, in *Franciâ* hugonotti a Richelieu repressi — 1641, in *Angliâ* et *Scotiâ* stuartiana contentio (Carolus I anglicanus a Cromwelio presbyterianorum duce capite damnatus 1649; anglica respublica presbyteriana usque ad regiam Caroli II restorationem 1660; eius frater et successor Iacobus II catholicus a protestantibus eiectus, 1688; Guilelmus Hannoveren. in eius locum suffectus; stuartianae restorationis motibus, saevior catholicorum, in Angliâ et Hiberniâ, persecutio — 1648, pax *westphaliana* pro bello XXX annorum (finis bellorum religiosorum) — 1658, Sociniani a *Polonia* expulsi — 1685, in Galliâ, post hugonotticam coniurationem ad Nemausum (Nemours) habitam, Ludovicus XIV edictum namnetense libertatis hugonotticae revocat; inde violentius hugonotorum odium et cum Angliâ Franciae inimicâ coniuratio proditoria.

Controreformatio catholica. — Periodus prior, *praetridentina*: 1524, *Theatini* a s. Caietano Thienen. fundati; 1525, *Cappuccini* a b. Matthaeo de Bassis; 1530, *Barnabitarum* a s. Antonio Zaccaria; 1534, *Iesuitae* (Societas Iesu) a s. Ignatio Loyolen. (approb. 1540 a Paulo III pp.); 1540, *Charitatis ordo* a s. Ioanne de Deo (Fate-

benefratelli); 1542, Romana Inquisitio et 1543 Congregatio Indicis in protestantismum ordinatae; 1548, *Oratoriani* a s. Philippo Nerio instituti — Periodus altera, *tridentina* (praeparatio concilii: 1536 convocatio concilii generalis, Mantuae a. 1537 celebrandi, anno seq. procrastinatur; 1543 nova indictio concilii generalis Tridenti habendae) 1545, concilium *tridentinum* (oecumen. XIX) inceptum; 1547, Bononiam a Tridento translatum, 1549 suspensum, 1551 Tridentum rediēns, 1560 iterum agens, 1563 terminatum; 1564, Pii IV pp. « professio fidei tridentinae » et, 1565, bulla « in Coena Domini » — Periodus tertia, *post-tridentina*: 1582, *Ministri infirmorum* a s. Camillo de Lellis fundati; 1588, Romae, s. *Congregatio Concilii* (ad tridentina decreta applicanda) instituta; 1592, Vulgatae (Bibliae) editio sixtina nova; 1597 *Scholae piae* (Scolopi) a s. Ios. Calasanctio fundatae; *Fratres doctrinae christianae* (variae congregationes) in Italiâ et Galliâ, ineunte XVII saec., statutae; 1604, *benedictina* reformatio in Gallia per Didacum de la Cour; 1611, *Oratoriani* ibidem a Petro de Berulle instituti; 1613, *Congregatio maurina* O. S. B. in Gallia, 1613; Cistercienses reformati (*Trappistae*) 1662; *S. Congregatio de Propaganda Fide* (etiam pro protestanticis regionibus); 1625-34, *Missionarii* (Lazaristae) et *Filiae charitatis* (sorores charitatis) a s. Vincentio de Paulo instit. — *Redemptoristae* a s. Alph. de Liguorio, 1732 — *Confraternitates SS. Sacramenti, B. Mariae Virg.*, etc., plurimum auctae et diffusae.

(B). *Iansenismus, regalismus, quietismus.*

Iansenismus (iam a Michaële Baio praesentatum: bulla Gregorii XIII pp. contra Baium, 1579) a Cornelio Ian-

senio ypren. episcopo († 1638), praesertim de gratia heterodoxe sentiebat, ad praedestinatianismum proximus et rigorismo maxime studens (unde « calvinismus catholicus » dictus est). Praesertim in Galliâ, saec. XVII-VIII, saeviit — « Augustinus » liber Iansenii ab Urbano VIII pp. damnatus, 1642. Iansenii 5 propositiones ab Innocentio X condemnatae, 1653. Iansenismus ab Alexandro VII pp. impugnatus, 1656: eiusdem pontificis formula iuramenti antiiansenistici, 1665. Decretum Innocentii XII pp. contra iansenistas, 1694. Clementis XI Breve contra Quesnelium, 1708, et Bulla « Unigenitus », 1713, a iansenistis acerrime impugnata, 1714-8. In iansenistas contra papam appellantes excommunicatio a Clemente lata, 1718. Iansenistae *convulsionarii*, Parisiis, ad sepulchrum Francisci Pâris diaconi, 1731. Lentus iansenismi militantis occasus post Voltairii et encyclopedistarum contentiones.

Regalismus — *Gallicanismus*, iam a veteri regiâ traditione fundatus, de « Ecclesiae gallicanae libertatibus » contendebat, quo titulo, Ecclesia gallica, a romanâ Sede independens (episcopalismus) ut melius sub rege dependeret indicabatur. Praesertim a Ludovico XIV et XV, propugnata fuit haec regalismi gallica forma (« declaratio cleri gallicani » 1682: Alexandri VIII pp. decretum contra gallicanos articulos et regalismum, 1690. — *Regalismus ibericus*, praesertim, medio XVIII saec., quando in Hispaniâ et Lusitaniâ (sicut et in Franciâ) Societas Iesu a regiis ministris oppressa est ut ex eius (papalium iurium tutricis) annihilatione obex regalismo gravis auferretur. — *Iosephismus* et *leopoldismus*, austro-italica regalismi forma, a Iosepho II imp. et a Leopoldo II (Tusciae duce, dein Iosephi successore) propugnata; item *febronianismus*, germanica forma, a libris Febronii (pseudonymon episcopi Hontheimii, † 1790) defensu.

Quietismus, quaedam illuminismi forma per quam anima, ad nullam activitatem reducta, in « quiete » materialis resignationis in Dei voluntate omnino absorbi debet, viguit praesertim in Hispaniâ et Galliâ saec. XVII-VIII, praecipue per Michaëlem Molinos hispanicum presb. († 1696), et Fénelon (cum Bossuetio contendente, 1691) qui, eius libró de sanctorum maximis a S. Sede damnato, errores retractavit (1699; † 1715).

ECCLESIAE VITA INTERNA.

Liturgia. — Liturgiae conspicua revisio et completio — Missale romanum emendatum, 1570 — Calendarii gregoriana reformatio, 1582.

Disciplina. — Per catholicam controreformationem (v. supra), disciplinae restaurandae culmen. Contra episcopalisticos iansenismi, gallicanismi, febronianismi conatus infracta romanae Sedis contentio — Corpus iuris canonici editum, 1582 — De sinensibus ritibus decreta 1669, 1704, et 1715.

Evangelii propagatio. — In Oriente indico-mongolico et in Americâ, Ecclesiae mira extensio — Mexicum urbs metropolitana, 1537 — S. Franc. Xaverius ap. Indiarum 1542, Iaponiae 1549 — San Domingo, in Antillis, metropolis, 1547; item Lima, in Peruvia, 1548 — Iesuitae missionem Brasiliae constituunt, 1549 — Goa metropolis Indiarum orientalium, 1557 — Paraguayana a Societatis Iesu sodalibus missio constituta, 1569 — Matthaeus Ricci S. I. in sinensi imperio, 1582 — In Iaponia persecutio contra christianos, 1590 et 1616 — Manilla Philippinarum inss. metropolis, 1595 — La Plata (in America mer.) metropolis, 1608 — Alphonsus Mendez, Abyssinae patriarcha, ab aethiopico imperatore obedientiae erga

rom. Sedem, fidem recipit, 1626; clerus latinus ab Æthiopiâ expulsus, 1632 — Missiones Ord. Praed. in Sinis, 1631 — Tonkinen. synodus, 1670 — Episcopatus in Sinarum imperio fundati, 1690; edictum tolerantiae ab imp. sinico Kanghi christianis datum, 1692 — Walachorum schismaticorum romana unio, 1697 — Californiae missiones catholicae, 1697 — Cappuccini missionarii in Thibet, 1724 — Ciliciae (Armenorum) catholicus patriarchatus, 1742 — Sinensis et thibetana christianorum persecutio, 1743 — Graeco-melchiticus patriarchatus catholicus Antiochiae, 1744 — Mechitaristarum armena congregatio, Venetiis, 1749 — In Congo missionarii gallici, 1766 — Statibus foederatis Americae Septentrionalis constitutis, ibi libertas pro catholicis asseritur, 1776.

Contra protestantismum et ad fidem catholicam restituendam plures operam tenacem dederunt in germanicis, anglicis, helveticis regionibus. praesertim sodales Societatis Iesu — Notandi praecipue: card. Polus in Angliâ († 1558), b. Petrus Canisius († 1597) in Austriâ et Germaniâ, s. Franciscus Salesius in Helvetiâ et Galliâ († 1622).

Concilia et conciliabula. — Iam de *tridentinâ* synodo locuti sumus. Insuper notanda varia iansenistarum conciliabula, inter quae conciliabulum *pistoriense* (in Tuscia) ab episcopo iosephista et iansenista Scipione Ricci habitum (1786) et S. Sede damnatum (1787-90).

Monachismus. — Sicut in praereformationem nova induta est monachismi (reformationem catholicam propugnantis) forma, a « monachis » (benedictinismus) ad « fratris » (franciscales et dominicani) typum, eodem modo, novis circumstantiis impellentibus, tertia forma induta est: « clerici regularis » nempe typus cleri regularis clero saeculari propinquior. quod materialiter per vestem (initio) aequalem tum clero saeculari tum clericis regularibus si-

gnificabatur. Huius tertiae formae varietas a Societate Iesu ad Oratorium s. Philippi Nerii per varias graduationes evolvitur. De huiusmodi ordinum et congregationum elencho cfr. supra de controreformatione catholicâ a qua occasionem et spiritum sodalitia illa sumpserunt. His sodalitiis adiungenda sunt: *veterum Ordinum reformationes* (Cappuccini, Alcantarini etc.) et *sodalitia charitativa* (ordo s. Ioannis de Deo): etiam de his vide supra.

Equites *Ioannites* a Rhodio (Turcis addicto) in Melitensem insulam sedem Ordinis transferunt (equites Melitae), 1530.

ECCLESIAE VITA EXTERNA.

Protestantismus et regalismus. — Ex protestantismi rebellione et invasione, in Germaniâ et Galliâ sacra bella exorta sunt, de quibus iam egimus. Acerrimae persecutiones in catholicos sub protestanticis ditionibus constitutos, saec. XVI-VIII, praesertim in septentrionali Germaniâ, Hollandiâ, Scandinaviae regionibus et Magnâ Britanniâ. Protestantes repressi in Galliâ (a Richelieu, sub rege Ludovico XIII; a Ludovico XIV revocante edictum namnetense, et cevennates «camisardos» hugonottos dure reprimente) ubi contra patriam cum anglicis et hollandicis regni hostibus coniurabant: Angliâ, brevi tempore, sub Maria Tudor, catholica.

Huius periodi duplex stadium politico-religiosum. Primum *contentionis religiosae* usque ad belli germanici «XXX annorum» finem et Westphaliae pacem 1648; in quo principium (salvis exceptionibus) vigeat iuxta quod dissidium religionis erat «casus belli». Alterum *aequilibrii religiosi* a Westphaliae pace proclamatum («cuius regio, eius religio»), ex quo dissidium religiosum

non fuit amplius casus belli, imo nec obex ad foedera statuenda (indifferentismi, neutralismi, atheismi politici incubatio).

Islam acrius Hungariam Austriam Italiam minitans (a Luthero et protestantibus plausu habitum quia catholicas regiones depopulabatur) a Franciae regibus foedere firmatum (« impium foedus » Francisci I et Solimani II sultani, a. 1535) in Austriae invidiam, a romanis pontificibus impugnatum tenaciter est. — (Equites Ioannites in Melitâ, 1530) — Foedus pontificio-veneto-hispanicum a Pio V pp. initum; eiusdem maritima victoria ad Naupactum (Lepanto, 1571).

Ecclesia et civilis societas. — Per protestanticam rebellionem « respublica christiana » occidentalis eversa et « individualismus » tum politicus tum privatus undique contra Christi spiritum et legem praeponderans: inde revolutionisticae periodi praeparatio. Tenuiorum adsistentia, intellectualis (scholae populares) et materialis (hospitalia, brephotrophia) a catholicâ Ecclesiâ per novas regulares congregationes aucta et dilatata — Studiorum cultus per insignes ecclesiasticos viros (Maurini in Galliâ, L. A. Muratori etc.) auctus. Infelix episodum de Galilaeo Galilei circa copernicanum systema contendente, 1633-42.

PERIODUS POSTREVOLUTIONISTICA

(1789 — XX SAEC.)

ROMANI PONTIFICES.

250. *Pius VI* (Ioan. Angelus Braschi), cesenat., 1774-99. Iosephismi et febronianismi conatus reprimere conatus est. Statûs pontificii bono consuluit. Revolutionem

gallicam condemnavit; ab eâ impetitus, Valentiam captivus ducitur, ibique exul moritur.

251. *Pius VII* (Barnabas Chiaramonti), cesenat., 1800-23. Contra Napoleonis tyrannidem decertavit. Sectas in rempublicam coniurantes damnavit. Statum pontificium, tot perturbationibus eversum restaurare sedulo curavit.

252. *Leo XII* (Hannibal Della Genga), spoletin., 1823-9. Sectas in Italiâ Europâque coniurantes damnavit.

253. *Pius VIII* (Franc. Xav. Castiglioni), cingulan., 1829-30.

254. *Gregorius XVI* (Maurus Cappellari), bellunen., 1831-46. « Liberalismum catholicum » tunc insurgentem, sectasque antichristianas damnavit.

255. *Pius IX* (Ioannes M. Mastai-Ferretti), senigallien., 1846-78. Immaculatam Deiparae conceptionem proclamavit, concilium vaticanum celebravit. Statûs pontificii conditionibus consuluit; Ecclesiae hostes impugnavit.

256. *Leo XIII* (Ioachim Pecci), carpinetan., 1878-903. Christianam philosophiam, sociologiam, unitatem restaurare sedulo curavit.

257. *Pius X* (Ioseph Sarto), tarvisan., 1903. Ecclesiasticae reformationis operam assumit.

SCHOLAE ET SCRIPTORES ORTHODOXI.

A Leone XIII philosophia et theologia scholastica restaurata; sociologia catholica instructa. — Contentio philosophico-theologica de rosminianismo et neokantismo; biblica de loysismo; historica de hypercriticismo; philosophico-theologico-sociologica de liberalismo et modernismo.

Scriptores et oratores catholici insigniores. — Cardinales *Gerdil* († 1802), *L. Stolberg* (1819), *Ios. de*

Maistre (1821), *P. de Ravignan* (1837), *I. A. Möhler* (1838), *Bonald* (1840), *Frayssinous* (1842), *O' Connel* (1847), *Görres*, *Chateaubriand*, *Balmes* (1848), *Donoso Cortes* (1853), *Pellico*, *Mai* (1854), *Rosmini* (1855), *Rohrbacher* (1861), *Wiseman* (1865), *Montalambert* (1870), *Manzoni* (1873), *Ketteler* (1877), *Dupanloup*, *Secchi* (1878), *Franzelin* (1886), *Pitra* (1889), *Newman*, *Hergenröther* 1890). *Janssen* (1891), *Manning* (1892), *I. B. De Rossi* (1894), *C. Cantù* (1895), *Cozza Luzi*, *Denifle* (1905), etc.

HAERESSES ET SCHISMATA.

Liberalismus catholicus, primum bonâ fide a Lamennaisii sodalibus (Lacordaire etc.) propugnatus, dein in pervicaciam a Lamennais proiectus et a S. Sede damnatus (1832). — Pii IX « Syllabus » 1864.

Döllingerismus, secta *veterum-catholicorum* a Döllinger fundata, in Germaniâ et Helvetiâ post a. 1870 exagitata est, pretextu dogmatis de pontificiâ infallibilitate impugnandi, sed potius ratione Ecclesiam evertendi; non multo post in oblivionem dilapsa.

Protestantismus in suâ dissolvente evolutione irrefrenatus, maiori ex parte (praesertim in Germaniâ) ad latitudinarismum et rationalismum delapsus est (schola turingensis et harnackiana: cfr. supra).

Anglicanismus in ritualistas (puseystas, « anglo-catholicos ») et antiritualistas protestantizantes a tempore « agitationis oxoniensis » (Oxford movement) medio saec. XIX (Pusey duce), de die in diem profundius scissus.

Scriptores anticatholici et antichristiani, notandi: Strauss, Baur, (Lamennais), Renan, Harnack etc.

ECCLESIAE VITA INTERNA.

Liturgia occidentalis et orientalis restaurata. Devotio mariana aucta; piaae sodalitates laicae assidue diffusae. Cantus gregorianus reformatus.

Evangelii propagatio mirum in modum in omnibus mundi partibus diffusa. Plurimis in regionibus protestanticis et paganis hierarchia catholica constituta.

Disciplina. — A concilio vaticano, unitas papalis completa; episcopalismi, iansenismi, gallicanismi militantis occasus.

Concilia. — Concilium vaticanum (1869-70, oecum XX) de fide praesertim de Ecclesiâ et rom. pontifice. — Synodi provinciales *Americae et Oceaniae* varii — etc.

Monachismus a Revolutione (1848, 1860-70, 1900, ss.) etiam in catholicis regionibus exagitatus, attamen florens, socialibus operibus intentius addictus (Salesiani fundati a I. Bosco, † 1888; varia monialium pro infirmis, pueris, senibus instituta, etc.).

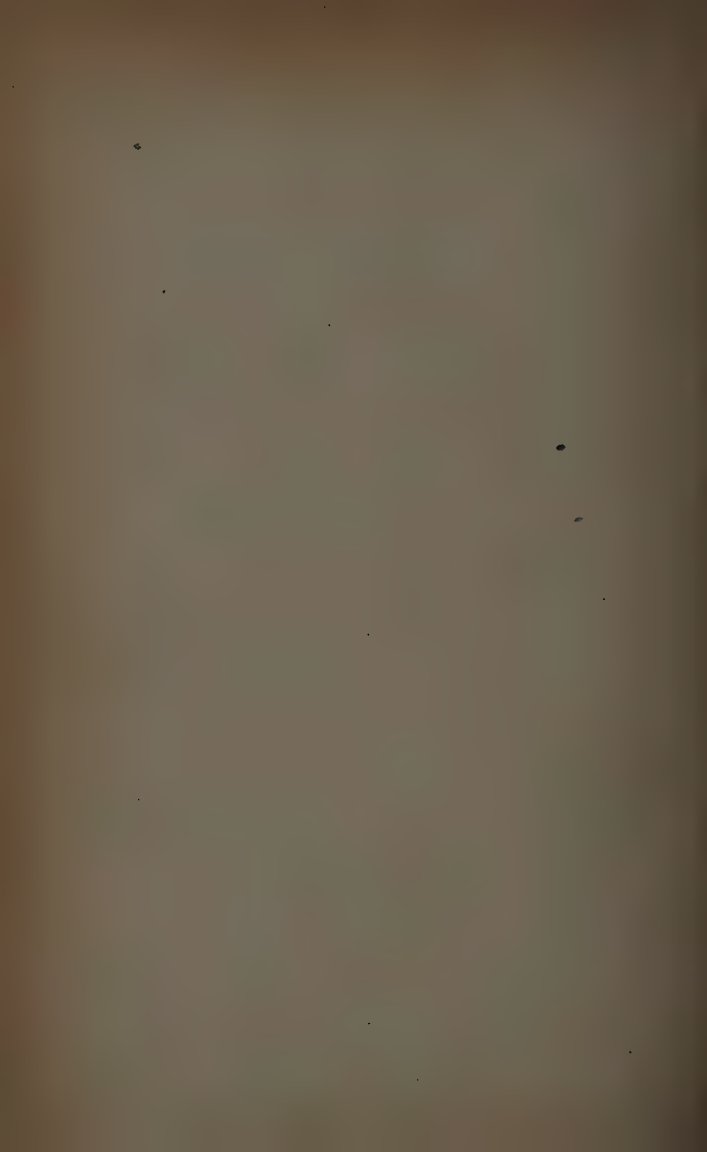
ECCLESIAE VITA EXTERNA.

Liberalismus anticlericalis. — Ex protestantismi et regalismi (« antiqui regiminis ») evolutione gallico-europaea Revolutio oborta, dupliciter in Ecclesiam dimicans, vel directe per persecutionem (ut in Galliâ, 1789-97), vel indirecte per « Statûs neutri » proclamationem (formula cavouriana: « libera Ecclesia in libero Statu ») per quam non solum erronee Ecclesiae et Status mutua extraneitas intrinseca declaratur, sed de facto persecutio aut saltem libertatis ecclesiasticae restrictio insinuatur. — Status pontificius ab Italiae regno absorptus, 1860-70.

Anticatholica persecutio viguit praesertim in Russiâ contra Uniates et Polonos; in Germaniâ tempore « Kulturkampf », 1871 8; in Galliâ passim.

Ecclesia et civilis societas. — Cum profundius sociale dissidium a variis liberalismi et demagogiae scholis et sectis exagitatum, tantum a catholicâ Ecclesiâ completam et logicam solutionem fundamentalem habere possit, hinc instantius Ecclesiae studium ad hoc (Pius IX, Leo XIII, Pius X) — Subsidia socialia, moralia et materialia, ab Ecclesiâ munifice allata per religiosas et laicales societates. — Studia, litterae artesque humaniores a clero et laicis promotae (archeologia: I. B. de Rossi; astronomicae et physicae scientiae: Secchi, Stoppani, Denza, etc.).

ONOMASTICON PERSONALE ⁽¹⁾

- Abaelardus**, pag. 115, 20, 1, 4.
Abbreviatores Curiae rom., 137.
Abercius, 9.
Abbo Floriacen., 106.
Abubekr, 97.
Abulfaragius, 20.
Acacius - iani (ariani), 73, 82.
Acacius patr. schism., 92.
Acoemetæ, 83.
Adalbertus Pragen., 109.
Adamitæ, 60, 130.
Adamus Bremen., 22.
Adelphiani, 72.
Adeodatus pp. I, 85 — **II**, 85.
Adoptiani, 91.
Aegidius Romanus, 129.
Aeneas Gaz, 88.
Aëtius - iani, 73.
Agapê mar., 7.
Agapetus (Hadrian. III pp.), 99.
Agapitus pp. I, 83 — **II**, 101.
Agatho pp., 85.
Agathonicê mar., 6.
Agilulphus, 96.
Agnellus Ravenn., 24, 34.
Agnes mar., 65.
Agobardus, 106.
Agonistici, 74. **V. Donatistæ**.
Agricola Rodulph., 138.
Agrippinus, 60.
Alanus ab Insulis, 120.
Alba (dux de), 156.
Albani I. F. (Clem. XI), 147.
Albericus Rom., 100-1.
Albericus Spolet., 100.
Albericus Tusculan., 104.
Albertus Antuerp., 113.
Albertus Magnus, 120.
Albi Poenitentes, 133.
Albigenses, 26, 122, 5, 30, 53.
Albornoz, 128.
Aleantardini, 162.
Alcuinus, 90, 106, 12, 20.
Aldobrandini H. (Clem. VIII), 146.
Aldobrandini, 33.
Alexamenos, 14.
Alexander pp. I, 52 — **II**, 105 — **III**, 115-6 — **IV**, 117 — **V (pseudopp.)**, 129, 33 — **VI**, 137, 42 — **VII**, 147, 59 — **VIII**, 147-59.
Alexander Severus imp. 62, 4.
Alexander ab Hales, 120.
Alexander Hierosol., 56.
Alexander Natalis, 30.
Alexandrina Schola, 12, 3, 55, 6, 68, 88.
Alexius Comnenus imp., 123.
Aligherius Dantes, 49, 127.
Allard, 41, 6.
Allatius L., 17, 31, 150.
Allungoli (Allucingoli) U. (Luc. III), 116.
Alogi, 59.
Altieri Aem. (Clem. X), 147.
Alvarez, 149.
Alzog, 39, 45.
Amadeus a Sabaudia (Felix V), 136-40.
Amalarius Meten., 106.
Amalricus Carnuten., 121, 5.
Amaury, v. Amalricus.
Ambrosius, 70-1.

(1) Numeratio paginarum per earundem ordinem procedit, unde ex. gr. 110, 8, 25, 9, significat: pagg. 110, 118, 125, 129.

- Anabaptistae, 74, 122, 54, 5.
 Anacletus pp., 51. — II antipp., 114, 5.
 Anastasius I pp. 68 — II, 82 — III, 100 — IV, 115 — antipp., 98.
 Anastasius biblioth., 106.
 Anastasius imp. I Dikoros, 82, 3, 95 II, 82, 96.
 Anastasius Antiochen., 89.
 Anastasius Sinaita, 89.
 Andreas II Hung., 127.
 Anencletus pp., 51.
 Angelici, 58.
 Angelicus (beatus), 142.
 Anglicani, 155, 65.
 Anicetus pp., 12, 52.
 Anicia fam., 84, 9.
 Anna Comnena, 21.
 Anomaei, 73.
 Anonymi auctores sequentium opp.: plura Acta et Passiones martyrum, 6, 7, 8 — Catalogi et libri pontiff., 8, 9, 23 — Inscriptiones variae, 9, 14 — Epistola synodi antioch., 13. — Documenta catechetica antiquiora, 14 — Varia agiographica orientalia, 22, 3 — Historia acephala, 22 — Centuriae magdeburgenses, 26, 9 — Collectio pseudo-isidoriana, 106 — (Pro pseudoepigraphis cfr. pseudonymon).
 Anscharius, 109.
 Anselmus (Alex. II), 105.
 Anselmus Cantuar., 120, 1.
 Anterus pp., 52.
 Antiochena schola, 56, 68, 9, 72, 88.
 Antitrinitarii, 154, 6 — Cfr. Patripassiani.
 Antoninus Florent., 21.
 Antoninus Pius imp., 54, 62, 3.
 Antonius ab., 61, 78, 9.
 Antonius Paduan., 126.
 Anubis, 62.
 Apelles haer., 58.
 Aphraat, 70.
 Aphthartodocetae. V. Incorrupticolae.
 Apollinarius, - istae, 67, 72, 3, 7.
 Apollonius mar., 6, 64.
 Apostolici haer., 59, 123, 30, 2, 54.
 Aquarii, 59.
 Archontici, 58.
 Arianus, 110.
 Ariani. V. Arius.
 Aringhi, 33.
 Aristides phil., 54.
 Ariston Pellaeus, 57.
 Arius, - iani, 15, 9, 22, 56, 67-9 70-3, 5-7, 80-2, 4.
 Armellini, 47.
 Arminiani, 157.
 Armitage Robinson, 6, 45.
 Arnaldus Brixien., 115, 22, 4.
 Arnobius, 55-6.
 Arsenius epolitan., 123.
 Artemon, 58.
 Artotyritae. V. Montanistae.
 Assemani, 32.
 Athanasius alex., 22, 67, 9, 80.
 Athenagoras, 12, 54.
 Attila, 68.
 Aubé, 6, 40.
 Aubert S. (Inn. VI), 128.
 Aucher, 16.
 Augustales biographi, 10.
 Augustiniani, 125.
 Augustinus cantuar., 92, 4.
 Augustinus hippon., 12, 56, 71, 9.
 Augustus imp., 62.
 Aurelianus imp., 62, 3, 5.
 Avitus viennen., 89.
 Baccini, 33.
 Bacon Rog., 120.
 Baeumer, 46.
 Bahram V, 80.
 Baiazet (Bayezid) I, 134.
 Baius M., 146, 58.
 Balaam mon., 132.
 Balan, 42-5.

- Balmes, 165.
 Bandinelli R. (Alex. III), 115.
 Bañez, 149.
 Barbarus Scaligeri, 15.
 Barberini M., (Urb. VIII), 147.
 Bar-Cochba, 12.
 Bardenhewer, 4, 5, 45.
 Bardesanes, 58.
 Barhebraeus. V. Abulfaragius.
 Barnabae epistola, 14.
 Barnabidae, 157.
 Barocci 18.
 Baronius, 15, 26, 29, 30, 149.
 Barsaumas frat. Abulf., 20.
 Barsaumas nisib., 92.
 Barsumas ab. antioch., 73, 8.
 Basiliani mon. 79, 94.
 Basilides, 58.
 Basilus imp. I Macedo, 107, 8.
 Basilus bogomilus, 123.
 Basilus Cilicius, 19.
 Basilus Magnus, 69, 70, 9.
 Basnage, 29, 34.
 Bassis (De) M., 157 — Cfr. Cap-
 puccini.
 Batiffol, 4, 5, 10, 41, 5, 6.
 Baumgarten, 27.
 Baur. Ch. F., 40, 5, 165.
 Bayet, 47.
 Becchette, 30.
 Beccus. V. Bekkos,
 Becket Th., 126.
 Beda, 22, 90.
 Beghardi, 130, 2.
 Beghinae, 130, 2.
 Bekkos, 7, 123.
 Belisarius, 83.
 Bellarmino, 32, 149.
 Benedictinae oblatae, 141.
 Benedictus pp. I, 84 — II, 85
 — III, 98 — IV, 99 — V,
 101, 2 — VI, 102 — VII, 102
 — VIII, 103 — IX, 104 —
 X, 105 — XI, 119 — XII,
 128, 32 — XIII, 148 — XIV,
 148, 9 — antipp. XIII, 129,
 30 — XIV, 129.
 Benedictus ab., -ini, 94, 111,
 25, 61.
 Benedictus Anianen., 111.
 Benedictus Levita, 106.
 Benigni, 40.
 Benno, 124.
 Berault Belcastel, 30.
 Berengarius haer., 107, 10, 3,
 21.
 Berengarius II Ital., 101.
 Bernardinus Senen., 142.
 Bernardus ab., 115, 20, 1, 5, 7
 Cfr. Cistercienses.
 Bernardus Menthonen., 111.
 Bernheim, 36.
 Bertholdus Calaber, 125.
 Berti, 30.
 Berulle, 149-58.
 Beryllus Bostren., 59.
 Bessarion, 138.
 Biographi augustales, 10.
 Birgitta, 133.
 Blandina mar., 6.
 Blastus, 58.
 Blondel, 29.
 Boccasini N. (Ben. XI), 119.
 Bodoni H. (Cael. III), 116.
 Boëthius Severinus, 89.
 Bogomili, 123, 31.
 Bohumilus, 123.
 Boldetti, 32.
 Bollandus, -istae, 6, 24, 32, 46.
 150.
 Bona card., 150.
 Bonald, 165.
 Bonarroti M. A., 50, 138.
 Bonaventura, 120.
 Boncompagni H. (Greg. XIII),
 146.
 Bonifacius pp. I, 68 — II, 83
 — III, 84 — IV, 85 — V, 85
 — VI, 99 — VII, 102 —
 VIII, 119-24-5-43 — IX, 129.
 Bonifacius mogunt, 92, 4.
 Borbonica fam., 148.
 Boren Catharina, 154.
 Borgia Al. (Call. III), 136.
 Borgia Rod. (Al. VI), 137.
 Borziwoi, 109.
 Bosco Ioan., 166.
 Bosio, 32, 3.

- Bossuet, 150, 60.
 Bottari, 33.
 Bournard, 47.
 Breakspeare N. (Hadr. IV), 115.
 Bright, 16.
 Brightman, 46.
 Brück, 39.
 Bruno (Greg. V), 103.
 Bruno (Leo IX), 104.
 Bruno Carthus., 125.
 Brunus C., 29.
 Brutius Praesens, 10.
 Bulengerus, 29.
 Bulgari (Cathari), 122, 30.
 Burdinus Maur., 114.
 Buridanus, 131.
 Burton, 16.
 Busembaum, 149.
 Bzovius, 29.

C vide etiam K.
 Cabassutius, 30.
 Cabrol, 47.
 Caccianemici G. (Luc. III), 115.
 Cadalous (Cadolaus), 105.
 Caecilia mar., 64.
 Caelestinus pp. I, 68, 78 —
     II, 115 — III, 116 — IV, 117
     — V, 119.
 Caelestius, 74.
 Caesarius Arelaten., 89, 91.
 Caesarum vitae, 10.
 Caietani B. (Bon. VIII), 119.
 Caietanus card., 150.
 Caietanus Thienen., 157.
 Cainitae, 58.
 Caius pp., 53.
 Caius presb., 12.
 Calasanz Ios., 158.
 Calixtini, 131, 9, 52.
 Callistus pp. I, 52, 5, 60 —
     II, 114, 24 — III, 136 —
     antipp. III, 116.
 Calvinus, istae, 146, 53-9,
 Camaldulenses, 111.
 Camisardi, 162.
 Canepanova P. (Io. XIV), 102.
 Canisius P., 29, 149, 61.
 Cantacuzenus Ioan., 21.
 Cantù, 165.
 Canus Mel., 148, 9.
 Capitolinus Iulius, 10.
 Cappellari M. (Greg. XVI), 164.
 Cappuccini, 157, 61, 2.
 Caracalla imp., 64.
 Carafa I. (Paul. IV), 145.
 Carafa card. 137-44.
 Cardella, 34.
 Carlostadius, 154.
 Carmelitae, 125.
 Carolus imp. I Magnus, 22,
     46, 9, 86-8, 92, 7, 106, 9-11
     — V, 95, 153, 5.
 Carolus I Angl., 157.
 Carolus I Angevin. (Sicil.),
     117, 8.
 Carolus VII Gall., 143.
 Carolus IX Suec., 157.
 Carolus Martellus, 86.
 Carpocrates, 60.
 Carpus mar., 6.
 Carrier Ioan., 129.
 Cartusiani, 125.
 Casas (De las) B., 141.
 Casaubon, 29.
 Cassianus gnost., 58.
 Cassinenses mon., 112.
 Cassiodorus, 17, 8, 20, 89.
 Cassius Dio, 10.
 Castagna I. B. (Urb. VII), 146.
 Castiglioni G. (Cael. IV), 117.
 Castiglioni F. X. (Pius VIII),
     164.
 Castriota. V. Scanderbeg.
 Castro (De) Alph., 149.
 Cataphryges. V. Montanistae.
 Catarinus Ambr., 149.
 Cathari, 60, 122, 5, 30, 1, 51.
 Catharina Senen., 128, 30.
 Cave, 34.
 Cavour, 166.
 Cedrenus, 21.
 Ceillier, 34.
 Celsus, 13, 54.
 Centuriatores magdeb., 26-9.
 Cerdo, 58.
 Cerinthus, 58.
 Cerularius, 25, 108, 10, 51.

- Cervini M. (Marc. II), 145.
 Cesarini Iulianus, 143.
 Chabot, 46.
 Chacon (Ciaconius), 32.
 Champagny, 41.
 Chateaubriand, 165.
 Cheetham, 47.
 Chevalier, 41, 6.
 Chiaramonti B. (Pius VII), 164.
 Chigi F. (Al. VII), 147.
 Chionê mar., 7.
 Chlodoveus, 82.
 Chrestus. V. Christus.
 Christianus mission., 124.
 Christophorus pp., 100.
 Christus, 10, 38, 40, 50.
 Chrodegangus, 93.
 Ciaconius (Chacon), 32.
 Cimabue, 49, 127.
 Ciocchi Del Monte I. Iul. III), 145.
 Circumcelliones 74, 6, 80.
 Cistercienses, 125 — reformati.
     V. Trappistae.
 Clara, -issae, 126.
 Claudianus Mam., 71.
 Claudius imp. I, 10, 50, 63,
 Claudius Apoll., 54, 5.
 Clemangis Nic., 138, 41.
 Cleobas, 58.
 Clemens pp. I, 11, 2, 52, 7 —
     II, 104 — III, 116 — IV, 118 —
     V, 49, 128, 32, 3 — VI, 128,
     34 — VII, 145 — VIII, 146
     — IX, 147 — X, 147 — XI,
     147, 59 — XII, 148 — XIII,
     148 — XIV, — 148 — an-
     tipp. III, 113 — VII, 129 —
     VIII, 129.
 Clemens Alex., 12-3, 55.
 Cleophas, 12.
 Clerici regulares, 161.
 Cletus pp., 51.
 Clodoveus. V. Chl.
 Cluniacenses, 111.
 Coquelines, 30.
 Coleti, 31, 3.
 Colombini Ioan., 133.
 Colonna Aeg., 129.
 Colonna O. (Mart. V), 129.
 Colorbasus, 58.
 Columba ab., 94.
 Columbanus ab., 94.
 Columbus (Colombo Chr.), 141.
 Comber, 29.
 Commodianus, 57.
 Commodus imp., 54, 64.
 Comnen afam. 21, 143.
 Concina, 149.
 Condulmer G. (Eug. IV), 135.
 Conon pp., 86.
 Conradinus imp., 117, 51.
 Conradus II imp., 104.
 Conradus (Anast. IV), 115.
 Constans imp. I, 74, 9 — II,
     85, 93, 5.
 Constantius imp. I, 74, 9, 80,
     107.
 Constantinus pp. 86 — antipp.,
     88.
 Constantinus imp. I Magnus,
     15, 6, 48, 57, 65, 6, 9, 76, 8,
     9, 80, 1 — IV, Pogonatus,
     85, 95 — V, Copronymus, 88,
     96 — VI, 96 — VII, Porphy-
     rogenitus, 21 — XI, Dra-
     gases, 140.
 Constantinus Angliae tyr., 81.
 Constantinus armen., 90.
 Constantius Chlorus imp. 65.
 Conti M. (Inn. XIII), 148.
 Continentes. V. Encratitae.
 Conybeare, 6.
 Convulsionarii iansen., 159.
 Copernicus, 163.
 Copus, 29.
 Copti, 22, 69, 73.
 Corbinianus, 92.
 Cornelius pp., 52, 60, 1.
 Cornelius a Lapide, 150.
 Correr A. (Greg. XII), 129.
 Corrigius Guib., 113.
 Corsini L. (Clem. XII), 148.
 Cortes Donoso, 165.
 Cosmas Indicopleustes, 89.
 Cossa Balth., 129.
 Cossart, 31.
 Cotelarius, 31.

- Coustant, 30, 62, 3.
 Cour (De la) Didacus, 158.
 Cozza Luzi, 45, 165.
 Creighton, 43.
 Crescentius, 103.
 Cristofori, 43.
 Crivelli U. (Urb. III), 116.
 Cromwell O., 157.
 Crouzet, 44.
 Crucigeri (Cruciatae), 42, 127.
 Cusanus N., 138.
 Cybo L. B. (Inn. VIII), 137.
 Cyprianus Carthag., 7, 13, 53,
 6, 61, 5.
 Cyrillus Alex., 68, 70, 7, 8.
 Cyrillus Hierosol., 69, 73.
 Cyrillus et Methodius, 109.
 Cyrillus Scythopol., 89.
 Cyrus patr. epolit., 83.

Damasus pp., I, 67 — II, 104
 Damiani Petrus, 106, 10.
 Daniel, 46.
 Dannemayr, 30.
 Dantes Alighieri. V. Alig.
 Darras, 39.
 Davidicum genus, 12.
 Decius imp., 7, 64.
 Delahaye, 16.
 Demetrius Alex., 60.
 Denifle, 42, 5, 165.
 Denza, 167.
 De Rossi I. B., 2, 14, 46,
 165, 7.
 Desiderius (Vict. III), 113.
 Desiderius Langobard., 88.
 Detzel, 47.
 Deusdedit pp., 85.
 Didron, 47.
 Digby, 41.
 Dindorf, 17.
 Dio Cassius. V. C. D.
 Diocletianus imp., 16, 53, 5, 7,
 63, 5, 6, 80.
 Diodorus Tarsen., 69.
 Diognetus, 54.
 Dionysius pp., 53, 61.
 Dionysius Alex. 13, 53, 6, 61.
 Dionysius Carthusian., 139.
 Dionysius Corinth., 12, 52, 7,
 61.
 Dionysius Exiguus, 89.
 Dionysius Philocalus, 15.
 Dionysius Tellmahr., 9, 16-9.
 Dioscorus antipp., 83.
 Dioscorus Alex. 68, 73, 8.
 Docetae, 58, 9, 90.
 Doellinger, 39, 41, 2, 99, 165.
 Dominicus, -icani, 117, 23, 6,
 41, 9, 61.
 Domitianus imp., 10, 2, 55,
 62, 3.
 Domnus pp. (sic), 102.
 Donatellus, 142.
 Donatistae, 66-7, 71-4, 6, 9, 80.
 Donatus a Casis Nigris (I), 73.
 Donatus Magnus (II), 73.
 Donoso Cortes, 165.
 Donus pp., 85.
 Dreves, 46.
 Druidae, 62.
 Ducas M. imp., 10 — hist. 21.
 Dualistae. V. Manichaei.
 Duchesne L., 8, 9, 24, 41-3, 5-7.
 Dulcinus Frater, 130.
 Dunaan, 96.
 Duns Ioan., 120.
 Dunstanus, 110.
 Dupanloup, 165.
 Dupin, 33.
 Durand, 47.
 Durandus Guil., 130.
 Duval, 5.

Ebionitae, 50, 7-9.
 Eckius, 149.
 Edessena schola, 69, 70, 92.
 Edgarus, 110.
 Eginhardus sive:
 Einhardus, 22.
 Elchasai, -itae, 58, 60.
 Eleutherus pp., 52.
 Elipandus, 91, 107.
 Elisabeth reg. Angliae, 156.
 Elisabeth Hungarica, 126.
 Elisaеus Vartabed, 21.
 Emanantistae, 58.
 Eméric-David, 47.

- Emmeranus, 92, 4.
 Encratitae, 59.
 Ephrem, 69, 70.
 Epiphanius Constantien., 22, 69.
 Epiphanius patr., 83.
 Epiphanius scholast., 18.
 Episcopaliani, 166.
 Ehrle, 42.
 Erasmus, 138, 50.
 Escobar, 149.
 Estius, 149.
 Ethelredus Angl., 92, 6.
 Ethelwoldus, 110.
 Eubel, 42.
 Euchitae, 72.
 Eudaemon, 29.
 Eudoxia imp., 70.
 Eugenius pp., I, 85 — II, 98 — III, 115 — IV, 134, 5, 40-42.
 Eulalius, 68, 76.
 Eulogius Alex., 89.
 Eunomius, -iani, 74.
 Euplius mar., 7.
 Eusebius pp., 54.
 Eusebius Caesareen., 4-6, 9-13, 5, 6, 8, 29, 45, 56.
 Eusebius, -iani, 73.
 Eustathius, -iani, 72, 7.
 Eutyches, 23, 68, 73.
 Eutychianus pp., 53.
 Eutychius Alex., 21.
 Eutropius, 70.
 Evagrius, 17, 9, 89.
 Evarestus pp., 52.
 Eysengrein, 29.
 Eznig, 70.
 Fabianus pp., 52, 60.
 Fabius Antioch., 61.
 Fabre, 30.
 Fabrini, 32.
 Facchinetti I. A. (Inn. IX), 146.
 Fagnanus (Hon. II), 114.
 Farnese A. (Paul. III), 145.
 Fasanus (Io. XVIII), 103.
 Fatebenefratelli, 157.
 Faustus Reien., 74.
 Febronius, 159, 60.
 Felicissimus, 53, 60.
 Felicitas mar., 6, 64.
 Felix pp., I, 53 — II, 67, 76, — III, 82 — IV, 83 — antipp. V, 136, 40, 2.
 Felix Tibiuren., 7.
 Felix Urgellen., 91, 107.
 Felix a Valois, 125.
 Fénelon, 150, 60.
 Ferrari, 32.
 Ferrerius Vinc., 141.
 Ferruccius, 162.
 Fessler, 45.
 Fiadoni, 21.
 Ficinus Marsilius, 138.
 Fieschi O. (Hadr. V), 118.
 Fieschi S. (Inn. IV), 117.
 Filiae charitatis, 158.
 Flacius Illyric., 27.
 Flagellantes. V. Fraticelli.
 Flavia Domitilla, 63.
 Flavii imp., 10, 62.
 Flavius Clemens, 63.
 Fleury, 30.
 Flodoaldus, 22.
 Florent H. (Hadr. VI), 145.
 Fontisebrardenses mon., 125.
 Formosus pp., 99, 100.
 Foulques Gros G. (Clem. IV), 118.
 Franchi de' Cavalieri, 6, 7, 24, 46.
 Francisca Romana, 141, 2.
 Franciscus, -scani, 117, 23, 6, 33, 41, 61.
 Franciscus a Paula, Minimi, 141, 2.
 Franco antipp., 102.
 Franciscus I, Gall., 163.
 Francowitz, 27.
 Frangipani, 114.
 Franzelin, 165.
 Fraticelli, 123, 30, 2.
 Fratres bohemicci, moravi, unitatis, 139.
 Fratres doctrinae christ., 158.
 Fratres liberi spiritus, 130.

Fratres vitae comm., 133.
 Frayssinous, 165.
 Fredegarius, 15.
 Fridericus (Steph. IX), 105.
 Fridericus imp. I, Ænobarbus,
     115, 6, 22, 7 — II, 116, 7, 25,
     27, 51 — III, 136, 43.
 Fridericus I, Dan., 154.
 Fridericus V, Hass., 157.
 Fructuosus Tarraconen., 7, 65.
 Frumentius, 76.
 Fulgentius Ruspen., 89.
 Fulminatrix legio, 64.
 Funk, 6, 39, 44, 8.

Gaius pp., 53.
 Galba imp., 63.
 Galerius imp., 63, 5, 6.
 Galilei Gal., 163.
 Gallandi, 31.
 Gallica schola Romae, 42.
 Gallicani, 147, 59, 60, 6.
 Gallicanus Vulcaci, 10.
 Gallienus imp., 65.
 Gallus ab., 94.
 Gams, 40.
 Ganganelli A. (Clem. XIV), 148.
 Garnier Bern., 129.
 Garrucci, 47.
 Gazensis schola, 17, 78.
 Gebhardt O., 6-8, 44.
 Gebhardus (Vict. II), 105.
 Geiler Ioan., 142.
 Geyza, 109.
 Gelasius pp. I, 82 — II, 114.
 Gelasius Caesareen., 18.
 Gelzer, 16.
 Genebrard, 29.
 Genga H. (Leo XII), 164.
 Gennadius, 23, 71.
 Genserici, 81.
 Gerhardus (Nic. II), 105.
 Gerbertus (Silv. II), 103, 6, 7.
 Gerdil, 164.
 Germanus epolitan., 89, 92.
 Gerson, 138.
 Ghislieri M. (Pius V), 146.
 Gilbertus Porretan., 121.
 Giorgi, 30.

Giotto, 49, 127.
 Giustiniani Laur., 142.
 Gladigeri equites, 126.
 Glykas, 21.
 Gnostici, 12, 57-60, 75.
 Godefridus a Bullione, 113-27.
 Goldastus, 29.
 Gorkumienses mar., 156.
 Goth R. (Clem. V), 128.
 Gotteschalculus, 98, 107, 10.
 Goujet, 30.
 Grabe, 35.
 Gratiani decretum, 44, 125.
 Gratianus Io. (Greg. VI), 104.
 Gratianus imp., 79, 80.
 Gregorius pp. I Magnus, 71,
     84, 9, 94 — II, 86 — III, 86
     — IV, 98 — V, 103 — VI,
     104 — VII, 49, 105, 12, 24,
     43 — VIII, 116 — IX, 117,
     25 — X, 118 — XI, 128, 30
     — XII, 129 — XIII, 146,
     60 — XIV, 146 — XV, 147
     XVI, 164 — antipp. VIII,
     114.
 Gregorius (Vict. II, antipp.),
     115.
 Gregorius Nazianz., 69.
 Gregorius Neocaesar., 55.
 Gregorius Nyssen., 70.
 Gregorius Turonen., 22, 89.
 Grenius, 29.
 Gretzer, 29, 150.
 Grimoald G. (Urb. V), 128.
 Grisar, 42-3.
 Groote Gerhardus, 133.
 Gualbertus Ioan., 111.
 Guelfi, 112, 3, 5-7.
 Guernacci, 32.
 Guglielmotti, 47.
 Guibertus parmen., 113.
 Guido (Cael. II), 116.
 Guido (Call. II), 114.
 Guido Aretin., 106, 24.
 Guido Cremen., 116.
 Guido Tusciae mar., 100.
 Guilelmus I Angl., 157.
 Guilelmus de Campellis, 120, 1.
 Guilelmus de Rubruquis, 124.

Gustavus Adolphus, 157.
Guzolini Silvester, 125.

Hadrianus pp. I, 88, 91 — II,
99, 108 — III, 99 — IV, 115
V, 118 — VI, 145.

Hadrianus imp., 10, 54, 63.

Haymo Halberstad, 20, 106.

Haistulphus, 87.

Hakon, 109.

Hamartolus, 21.

Harduinus, 31.

Harnack, 4, 6, 27, 38-41, 44,
45, 165.

Haroldus, 109.

Harpsfeld, 29.

Hartel, 7.

Hatch, 41.

Havet, 40.

Hefele, 44.

Hegesippus, 11, 57, 63.

Heinichen, 17.

Helena (Olga), 109.

Heliconius schol., 18.

Hemmingus, 132.

Henricus imp. II, 103, 11 —
III, 104, 5, 11 — IV, 105, 11-
3, 5, 24 — V, 113-5, 24 VI,
116.

Henricus Angl. II, 126 — VIII,
155.

Henricus Gall. IV, 146, 56.

Henricus Sax., 155.

Henrion, 42, 6.

Heracclas, 55, 6.

Heracleon, 58, 60.

Heraclius imp., 93, 5.

Hergenroether, 39, 45, 8, 165.

Herigerus, 115.

Herlembaldus, 110.

Hermannus Contractus, 106.

Hermas, 11, 52, 7.

Hermias, 54, 5.

Herodes Agrippa, 51.

Hesychastae, 131.

Hierax, 58.

Hieronymus Pragen., 131, 9.

Hieronymus Stridonens., 15-8,
23, 56, 67, 8, 71.

Hilarion ab., 78.

Hilarius laic. gall., 71.

Hilarius Pictavien., 70.

Hilarus pp., 68.

Hildebrandus (Greg. VII), 104,
5, 10.

Hilgenfeld, 45.

Hincmarus, 106, 7.

Hippolytus, 13, 5, 52, 5, 9, 60.

Hondig, 31.

Holstenius, 31.

Honorius pp. I, 85 — II, 114

— III, 116, 7, 25 — IV, 119

— antipp. II, 105.

Honorius imp., 74, 80, 2.

Hontheim, 159.

Hormisdas pp., 83.

Hosius Corduben., 77.

Hrabanus. V. Rabanus.

Hroswitha. V. Rosvita.

Hugo Ital. rex, 100.

Hugo a S. Victore, 120.

Hugolinus (Greg. IX), 117.

Hugonotti, 146, 54, 6, 7, 62.

Humiliati, 125.

Hunnericus, 81, 96.

Huss, -itae, 26, 130, 1, 3, 5, 6,
9, 52.

Hyacinthus, Ord. Praed., 124.

Hyginus pp., 52.

Jacobitae. V. Monophysitae.

Iacobus (Ioan. XXII), 128.

Iacobus II, Angl., 157.

Iacobus Baradai, 90.

Iacobus Lambesien., 7, 65.

Iacobus Maior, 51.

Iacobus Minor, 11, 2.

Iacobus a Voragine, 23-4.

Iaffé, 42.

Iagellon, 132.

Iansenius, -istae, 33, 147, 8, 58,
9, 60, 6.

Ianssen, 45, 165.

Iaroslaus, 109.

Iason, 59.

Ibas Edessen., 23, 91-2.

Iconoclastae, 87-9, 91, 2.

Idatius, 22.

- Iesuati, 133.
 Iesuitae, 46, 148, 9, 57, 60.
 Iezdegerdes I, 80.
 Ignatius Antiochen., 11, 61.
 Ignatius epolitan., 108.
 Ignatius a Loyola, 157.
 Ildephonsus Toletan., 90.
 Illuministae, 59.
 Incorrupticolae, 59, 90.
 Ingelburga, 116.
 Innocentius pp. I, 68 — II, 114, 5 — III, 116, 7, 9, 25, 43 — IV, 117 — V, 118 — VI, 128 — VII, 129 — VIII, 137 — IX, 146 — X, 147, 59 — XI, 147 — XII, 147, 59 — XIII, 148 — antipp. III, 116.
 Ioachim II Brandeburgen., 155.
 Ioachim Floren., 121, 5.
 Ioanna papissa (sic), 99.
 Ioannes I pp., 83 — II, 83 — III, 83 — IV, 85 — V, 86 — VI, 86 — VII, 86 — VIII, 99 — IX, 99 — X, 100 — XI, 100, 1 — XII, 101 — XIII, 102 — XIV, 102 — XV, 103 — XVII (XVI), 103 — XVIII (XVII), 103 — XIX (XVIII), 103 — XX seu XXI (XIX), 118 — XXII (XX), 25, 128, 32, 4 — Ioannes diac. antipp., 98 — antipp. XVI, 103 — XXIII, 129, 32, 3.
 Ioannes imp. V Palaeologus, 132.
 Ioannes (Gel. II), 114.
 Ioannes diac. antipp., 98.
 Ioannes Armen., 90.
 Ioannes Briennen., 127.
 Ioannes Cassianus, 74.
 Ioannes Catholicos armen., 21.
 Ioannes Chrysostomus, 70, 7.
 Ioannes Climacus, 89.
 Ioannes a Cruce, 150.
 Ioannes Damascen., 89, 92.
 Ioannes a Deo, 157, 62.
 Ioannes Ephesius, 19, 92.
 Ioannes evangelista, 63.
 Ioannes Exiguus (Ben. X), 105.
 Ioannes Faesulan., 142.
 Ioannes a Leyda, 154.
 Ioannes Lotharius (Inn. III), 116.
 Ioannes Malalas, 19, 92.
 Ioannes de Matha, 125.
 Ioannes de Meda, 125.
 Ioannes a Montecorvino, 124.
 Ioannes Moschus, 89.
 Ioannes Philoponus, 90.
 Ioannes Polliacen., 131.
 Ioannes a Roccatallia, 131.
 Ioannes de Ruysbroek.
 Ioannes Sabin., 104.
 Ioannes Strumen., 116.
 Ioannes Stylites, 93.
 Ioannitae. V. Melitenses equites.
 Iosephus imp. II, 159.
 Iovianus imp., 79.
 Irenaeus, 12, 45, 55, 7, 60.
 Irene imp., 96.
 Irene mar., 7.
 Isaac Comnenus imp., 21.
 Isaac Magnus, 70.
 Isidorus Hispalen., 22, 3, 90.
 Isidorus (pseudo), 106.
 Isis, 62.
 Islamitae, 86, 91, etc. — Cfr. Crucigeri.
 Islebius, 138.
 Israel, 10, 28, 38, 50, 1, 62, 3.
 Iudaeo-christiani, 11, 50, 1.
 Iudas Iscariotes, 36.
 Iudas chron., 14.
 Iulianus Apostata imp., 79.
 Iulius pp. I, 67 — II, 49, 137, 8, 42, 4, 5 — III, 145.
 Iulius African., 15, 57.
 Iulius Caesar imp., 19, 62.
 Iulius veteranus mar., 7.
 Iungmann, 39.
 Instellus, 31.
 Iustinianus imp. I, 14, 9, 83, 9, 91, 4, 5 — II, Rhinotmetus, 86, 96.

Justinus imp. I, 17, 19, 95 — II, 95.

Justinus Philosoph. mar., 6, 12, 54, 5.

K vide etiam C.

Kanghi imp., 161.

Kanutus Magnus, 109.

Kaulen, 39.

Ketteler, 165.

Kilianus, 92, 4.

Kirsch, 39.

Knopf, 6-8.

Knox, 156.

Kober, 41.

Kondakoff, 47.

Kortholt, 29.

Kraus, 39, 47.

Krumbacher, 5, 21.

Labbe, 31.

Lacordaire, 165.

Lactantius, 55, 6.

Laderchi, 29, 30.

Ladislaus V Hung., 143.

Lacmmer, 16.

Lambertini P. (Ben. XIV), 148, 149.

Lamennais, 165.

Lampridius Aelius, 10.

Lando pp., 100.

Lando Sinitus, 116.

Lanfrancus, 106, 20, 1.

Lansellius, 29.

Lapsi, 53, 61.

Lauritae, 78.

Laurentius antipp., 83.

Laurentius mar., 53, 61, 5.

Laxistae, 53-60.

Laymann, 149.

Lazaristae (Missionarii), 158.

Lazarus Pharben., 21.

Le Blant, 46.

Legio Fulminatrix, 64.

Lellis Cam., 158.

Leo pp. I (Magnus), 68, 71, 6, 8,

82 — II, 85 — III, 88, 91, 7, 8

— IV, 98 — V, 100 — VI, 100

— VII, 101 — VIII, 101 —

IX, 104 — X, 49, 50, 138, 42, 4, 5, 54 — XI, 146 — XII, 164 — XIII, 42.

Leo imp. I, Makelles, 95 — III, Isauricus imp., 86, 96

IV, Khazarus imp., 96 — V, Armenus, 98, 111 — VIII, Sapiens, 108.

Leo Gramaticus, 21.

Leo Gregorius, 103.

Leontius imp., 96.

Leontius byz., 14, 89, 91.

Leopoldus II imp., 159.

Leovigildus, 96.

Lerinenses mon., 79, 91.

Leti Pomponius, 137.

Liberales, 164-7.

Liberatus Carthag., 23.

Liberius pp., 67.

Licinius imp., 63, 6.

Lightfoot, 6, 44.

Liguori Alph., 149, 58.

Linus pp., 51.

Lipstorpis, 29.

Logotheta Simeon, 21.

Loisy, 164.

Lollhardi, 130, 1, 40.

Lotharius I imp., 98 — II, 114.

Lotharius II Lotharingiae rex, 99.

Lucentius, 33.

Lucianus mar., 56.

Lucidus presb., 74.

Lucius I pp., 53 — II, 115 — III, 116.

Lucius mar., 7, 65.

Lucius Verus imp., 54.

Ludovicus I Pius imp., 98, 111.

Ludovicus V Bavar. imp., 25, 128, 30, 4,

Ludovicus II German., 98, 9.

Ludovicus IX Gall. rex, 117-8, 27, 34 — XII, 137 — XIII, 162

— XIV, 157, 9, 62 — XV, 159.

Ludovicus a Granata, 150.

Ludovisi Al. (Greg. XV), 147.

Lugo (De) I., 149.

Luitprandus rex, 87.

Lullus Raimundus, 129.

- Lumper, 34.
 Lutherus, -rani, 27, 45, 50, 148,
 50, 3-8.
- Maassen**, 44,
Mabillon, 150.
Macedonius, -niani, 67, 72, 3, 7.
Magdeburgenses Centur., 26, 9.
Magende, 29.
Maginulfus, 114.
Mahomet. V. **Mohammedes**.
Mai, 16, 44, 165.
Maistre (De) I, 165.
Malalas, 19.
Maldonado, 149.
Mamachi, 34.
Manes, 58.
Manfridus rex, 117, 51.
Manichaei, 57, 8, 71, 5, 80, 90,
 123, 30, 1, 52.
Manning, 165.
Mansi, 30-1.
Manzoni, 165.
Marcellinus, pp., 53.
Marcellus pp. I, 53 — II, 145.
Marcia, 64.
Marcianus imp., 73, 80, 95.
Marcianus mar., 7.
Marcion, 58.
Marcus pp., 67.
Marcus Aurelius imp., 11, 2,
 54, 5, 64.
Marcus gnost., 58.
Marcus Ravenn., 85.
Maria s., 72, 3.
Maria Angliae reg., 156, 62.
Marianus Lambesien., 7, 65.
Marinus pp. I, 99 — II, 101.
Marius Mercator, 71.
Marotia, 100, 2.
Marsilius Patav., 25, 134.
Martinus pp. I, 85 — II, V. **Mar-**
inus I — III, V. **Marinus II**
 — IV, 118 V, 49, 129, 35,
 40-3.
Martinus Bogomil., 123.
Marucchi, 14, 47.
Marx, 37.
Masci H. (Nic. IV), 119.
- Massaliani**, 72.
Massones, 148.
Mastai Ferretti I. M. (Pius IX),
 164.
Mathelda comitissa, 112.
Mathias Corvinus, 139, 44.
Maurini (O. S. B.), 158, 63.
Mauritius imp., 17, 9, 84, 95.
Maurus ab., 94.
Maxentius imp., 63, 6.
Maximianus imp., 65, 6.
Maximilianus I Bavar., 157.
Maximilianus mar., 7.
Maximinus I Daia, 66 — II,
 Thrax, 64.
Maximus Confessor, 89.
Mayer, 29.
Mechitar Airivan., 21.
Mechitaristae, 161.
Medici Ioan. Aug. (Pius IV),
 146.
Medici Iul. (Clem. VII), 145.
Medici loa. (Leo X), 138.
Medici A. O. (Leo XI), 146.
Medici, 49.
Medina B., 149.
Melanchton, 27.
Melchitades pp., 54, 66.
Melchitae, 21, 73.
Meletius Antioch., 67, 73, 6.
Meletius Lycopolit., 60.
Melitenses eq., 126, 33, 62, 3.
Melito, 54.
Melito (pseudo), 54.
Menander, 58.
Menandrinus. V. **Marsilius**
 Patav.
Mendez Alph., 160.
Mennonitae, 156.
Mercati A., 4.
Mercati Ioan., 45.
Merovingi, 87.
Mesrob, 70.
Metaphrastes. V. **Simeon**. **Met.**
Methodius et Cyrillus, 109.
Michaël Ducas imp., 10.
Michaël imp. II, **Balbus imp.**,
 98. — VIII, **Palaeologus**
 imp., 118.

- Michaël syrus, 20.
 Michaud, 42.
 Michelet, 153.
 Miecislaus, 109.
 Migliorati C. (Inn. VII.), 129.
 Migne, 44.
 Miltiades pp., 54, 66.
 Miltiades hieropol., 54; 5.
 Minimi. V. Franc. a Paula.
 Ministri infirmor., 158.
 Minucius Felix, 54-6.
 Minucius procons., 63.
 Missionarii Lazaristae, 158.
 Mithra, 62, 4, 5.
 Modernistae, 164.
 Moehler, 45, 165.
 Moeller, 39.
 Mohammedes, 57, 97. — II,
 140-3.
 Molay Ioan., 133.
 Molina, 149.
 Molinos, -istae, 147, 60.
 Monfort. V. Simon de M.
 Monophysitae, 19-21, 3, 34, 68.
 72, 3, 8, 80, 2, 3, 9, 90-2, 132,
 51.
 Monotheletae, 85-90.
 Montacutius, 29.
 Montalembert, 46, 165.
 Montanus, -istae, 59-61.
 Montanus mar., 7; 65.
 Morin, 45.
 Morra A. (Greg. VIII), 116.
 Moschus Ioan., 89.
 Moses Chorenen., 21, 70.
 Moshemius, 35.
 Muncerus, 154.
 Muñoz Ægidius, 129.
 Müntz, 43, 7.
 Muratori, 31, 150, 63.
 Napoleon I, 35, 164.
 Narses byz. dux, 84.
 Nazarei, 58.
 Neokantistae, 164.
 Neoplatonici, 69. V. Platonici.
 Neri Philippus, -ini, 29, 158, 62.
 Nero imp., 10, 1, 51, 62.
 Nerva imp., 63.
 Nestor Chiovien., 21.
 Nestorius, -iani, 19, 23, 68-9,
 70, 2, 3, 6, 8, 80, 9, 90-2, 132.
 Neumann, 41.
 Newman, 165.
 Nicander mar., 7.
 Nicephorus Callistus, 17, 9.
 Nicolaitae, 59.
 Nicolaus pp. I, 98. II, 105,
 7, 10. — III, 118. — IV, 119.
 — V, 49, 128, 36, 43, 4 —
 antipp., 128.
 Nicolaus a Flue, 142.
 Nicolaus a Lyra, 130.
 Nicolaus Pisanus, 127.
 Nilles, 46.
 Nirschl, 45.
 Nisibena schola, 92.
 Noëtus, 59.
 Nominalistae antiqui, v. Patri-
 passiani — mediaevales, 121.
 Norbertus magdeburg., 125.
 Noris, 150.
 Notaras Lucas, 140.
 Notkerus, 106.
 Novati, 42.
 Novatianus, 52, 3, 9, 60, 72.
 Novatus, 53, 60.
 Novelli Fournier (Ben. XII),
 128.
 Nuernberger, 43.
 Numerianus imp., 10.
 Oblatae Benedictinae, 141, 2.
 Occam, 131, 4.
 Occultistae, 58.
 Ochinus, 155.
 O'Connell, 165.
 Octavianus (Io. XII), 101.
 Octavianus card. antipp., 116.
 Odescalchi B. Inn. XI., 147.
 Odilo ab., 106.
 Oehler, 45.
 Olaus I et II, 109.
 Olga (Helena), 109.
 Onocephalus, 14.
 Ophitae, 58.
 Oratoriani, 158, 62.
 Ordericus Vitalis, 20.

- Origenes, - istae, 12-3, 52, 4,
 6, 9, 60, 7-9, 72, 91.
 Orosius, 20, 71.
 Orsi, 30.
 Orsini I. C. (Nic. III), 118.
 Orsini P. I. (Ben. XIII), 148.
 Osiander, 27.
 Ossius, 29.
 Osvaldus, 110.
 Otho (Urb. II), 113.
 Otho imp. rom., 63.
 Otho imp. I, 101, 2, 9, 11 — II,
 102, 11 — III, 103, 11.
 Otho Bamberg., 124.
 Otto (de), 45.
 Ottoboni P. (Al. VIII), 147,

Pachomius, 78.
 Pachymeres, 21.
 Paganelli B. (Eug. III), 115.
 Pagi, 30.
 Palaestina, 15, 6, 8, 51, 6, 60, 3
 78, 9.
 Palamas, 131.
 Pallavicino Sf., 33, 150.
 Pamphily I. B. (Inn. X), 147.
 Pamphilys mart., 15, 56.
 Pantaenus, 12, 55.
 Pantaleon U. (Urb. IV), 117.
 Panvinus, 29, 32, 150.
 Papareschi G. (Inn. II), 114.
 Papias, 57.
 Papiscus, 57.
 Papyrus mar., 6.
 Parentuccelli Th. (Nic. V), 136.
 Paris Franc., 159.
 Pascal B., 150.
 Paschasius Radbertus, 106.
 Paschalis pp. I, 98 — II, 113,
 24.
 Paschalis antipp., 86 — III, 116.
 Passavanti, 24.
 Pastor, 43.
 Pataria Mediolanen, 112.
 Paterini, 122-30.
 Patripassiani, 59, 90, 1, 121.
 Patritius Hibern, 76.
 Pauliciani Manichaei, 90, 123.
 Paulinus Aquileien., 106.
 Paulinus Mediolanen, 71.
 Paulus pp. I, 88 — II, 136, 44
 III, 145 — IV, 145.
 Paulus Ap., 5, 11, 2, 36, 8, 40,
 50, 1, 3, 8, 63.
 Paulus Armen., 90.
 Paulus Diaconus, 22.
 Paulus Patr., 85, 90.
 Paulus Protoerem.
 Paulus Samosatens., 13, 53, 9,
 61, 3, 5, 77.
 Pecci I. (Leo XIII), 164.
 Pelagius pp. I, 84 II, 84.
 Pelagius, -iani, 68, 71, 2, 4, 5.
 Pelagius Alvarus, 130, 4.
 Pellico, 165.
 Pepuziani V. Montanistae.
 Peretti F. (Six. V), 146.
 Perpetua mar., 6, 64.
 Perron (Du) I, 149.
 Petavius, 150.
 Petrobusiani, 122.
 Petrus Ap., 11, 2, 25, 8, 38,
 50, 1, 3, 63.
 Petrus (Ser. IV), 103.
 Petrus (Inn. V), 118.
 Petrus (Cael. V), 119.
 Petrus (Ioan. XXI), 118.
 Petrus antipp., 86.
 Petrus III Aragon., 118-9.
 Petrus Alexandrin., 60.
 Petrus de Alliaco, 131-8.
 Petrus de Bruys, 122-4.
 Petrus a Castronovo, 122.
 Petrus Damiani, 106.
 Petrus Eremita, 127.
 Petrus Lombardus, 120.
 Petrus de Luna, 129.
 Philagatuhs, 103.
 Philargus P., 129.
 Philippicus Vardanes imp., 86,
 96.
 Philippus antipp., 88.
 Philippus Arabs imp., 64.
 Philippus II Augustus, Gall.
 rex, 116-27 — VI, Pulcher,
 119, 26, 8, 33, 4, 51.
 Philippus Sidetes, 18.
 Philippus Hassiae landgr., 155.

- Philips, 44.
 Philocalus Dionysius, 15.
 Philoponus Io., 90.
 Philostorgius cappad., 19.
 Phocas imp., 84, 95, 111.
 Photinus, -iani, 77.
 Photius, 19, 25, 45, 99, 107,
 8, 10, 51.
 Phrantzes, 21.
 Piccolomini Aen. Sylv., 136, 8,
 Picus Ioan., 138.
 Pide Cinque, 32.
 Pierleoni Petrus, 115.
 Pignatelli A. (Inn. XII), 147.
 Pionius mart., 7, 64.
 Pippinus rez., 87-8.
 Pitra, 43, 165.
 Pius pp. I, 11, 52-7 — II, 136,
 44 — III, 137 — IV, 146, 58
 — V, 146 — VI, 148, 63, 4
 VII, 164 — VIII, 164 — IX,
 164, 65 — X, 164.
 Platina, 24, 137.
 Platonici, 58. V. Neoplat.
 Plinius iun., 14, 62, 3.
 Podiebradius, 136, 9.
 Poenitentes Albi, 133.
 Pollio Trebellius, 10.
 Pollus R., 161.
 Polycarpus Smyrn., 6, 11, 52,
 7, 64.
 Polycrates, 60.
 Pomponia Graecina, 10, 63.
 Pontianus pp., 52.
 Pontius carthag., 7.
 Poppo (Dam. II), 104.
 Pothinus et SS., 6, 64.
 Praedestiniani, 74, 159.
 Praemonstratenses, 125.
 Praeformatores Haer., 25, 6.
 Praxeas, 59.
 Presbyteriani, 140, 54, 6, 7.
 Pressensé, 40.
 Preussen, 41,
 Prignani B. (Urb. VI), 129.
 Piscillianus, -istae, 75-7.
 Privatus Lambesien., 52.
 Probabilioristae, 149.
 Procopius gaz., 21, 88.
 Prodicus, 60.
 Prosper Aquitan., 71.
 Protestantes, 5, 26, 47, 49, 50,
 8, 73, 4, 146, 7, 51-8, 61-3, 5,
 Pseudoapostolici script., 14.
 Ptolomaeus gnost., 58.
 Pulcheria, 73, 80.
 Puritani, V. Presbyteriani
 Pusey, 165.
 Pyrrhus patr., 85, 90.
 Pythagorismus, 58.
Quadratus, 54.
 Quietistae, 147-60.
Rabanus Maurus., 106, 7.
 Raimundus Tolosan., 122, 3.
 Rainaldus (Al. IV), 117.
 Rainaldutius Petr., 128
 Rainerius (Pasch. II), 113.
 Ramsay, 9, 40.
 Raphaël Sanzio. V. Sanctius R.
 Ratherius, 106.
 Ratramnus, 106, 7.
 Ravignan, 165.
 Raynaldus, 29, 30.
 Rebaptizantes, 53, 60.
 Reccaredus, 96.
 Redemptoristae, 158.
 Redingius, 29.
 Reformatores prot. V. Prote-
 stantes.
 Regalistae, 147. V. Gallicani,
 148, 52, 9.
 Reiffenstühl, 149.
 Remonstrantes, 157.
 Renan, 36, 40, 165.
 Renascentia auct., 49, 50, 90.
 Renaudot, 31, 4.
 Rénier, 42.
 Reuchlin, 138.
 Rezzonico C. (Clem. XIII), 148.
 Rodienses eq. V. Meliten.
 Rhodon, 55.
 Ricci Matth., 160.
 Ricci Scip., 161.
 Richardus Leoncardius Angl.
 rex, 127.
 Richardus a S. Victore, 120.

- Richelieu, 157, 62.
 Rigoristae, 53, 9, 77, 149.
 Rinaldi. V. Raynaldus.
 Ritter, 40.
 Ritualistae Anglicani, 165.
 Robertus ab Arbrissel, 125.
 Robertus Genevien. card., 129.
 Robertus Guiscardus, 113.
 Rodriguez, 149.
 Rogatus, -iani, 74.
 Roger P. (Clem. VI), 128 —
     P. (Greg. XI), 128.
 Rohrbacher, 39, 42, 165.
 Romanus pp., 99.
 Romanus I Lakapenus imp.,
     101.
 Romanus Melodus, 89.
 Romualdus, 111.
 Roscelinus, 121, 4.
 Rosmini, 164, 5.
 Rospigliosi I. (Clem. IX), 147.
 Rossi. V. De Rossi.
 Rosweyde, 29, 30.
 Rosvita, 106.
 Routh, 15, 45.
 Rovere (Della) Iul. (Iul. II),
     137 — Fr. (Sixtus IV), 137.
 Rufinus Aquileien., 16, 8.
 Ruinart, 7, 8, 32, 150.

Sabella gens, 86.
 Sabellius, 53-9, 77.
 Sabinianus pp., 84.
 Sabinus Heracleen., 22.
 Sacchi B., 24.
 Saladinus, 127.
 Salesiani, 166.
 Salesius F., 150, 61.
 Salvianus, 71.
 Salmeron, 149.
 Salmon, 34.
 Sanctius Raphaël, 50, 138.
 Sanzio. V. Sanctius.
 Sapor II, 80.
 Sarpi, 33.
 Sarto I. (Pius X), 164.
 Saturninus, 58.
 Savelli C. (Hon. III), 116.
 Savelli C. (Hon. IV), 119.

 Savonarola, 137, 42.
 Scaliger, 15.
 Scanderbeg, 143.
 Scapula, 54.
 Scenudius. V. Shenudi.
 Schlumberger, 47.
 Schmalzgrüber, 149.
 Schnuerer, 43.
 Schoene, 16.
 Schoenemann, 31, 5.
 Scholarius Georg., 140.
 Scholastici (phil. et theol.), 71.
 Schulte, 44.
 Schwane, 39.
 Schweizer, 35.
 Scilitani mar., 6, 44.
 Scolari P. (Clem. III), 116.
 Scolopi, 158.
 Scotus Duns. V. Duns — Eri-
     gena, 107, 20.
 Scultetus, 29.
 Sebasteni marr., 8.
 Secchi, 165-7.
 Secundus gnost., 58.
 Seleucus gnost., 58.
 Semiariani, 73.
 Semipelagiani, 68, 72-4, 91.
 Semler, 27, 35.
 Septimius Severus imp., 10, 5,
     64.
 Serapis, 62.
 Sergius pp. I, 86 — II, 98 —
     III, 100 — IV, 103.
 Sergius Patr., 85, 90.
 Servetus M., 154, 6.
 Servianus, 63.
 Sethiani, 58.
 Severani, 33.
 Severinus pp., 85.
 Severinus Noric., 76.
 Severus imp., 65, 6.
 Severus Antiochen., 92.
 Severus Cassianus, 59.
 Sfrondati N. (Greg. XIV.), 146.
 Shenudi, 78.
 Sicco (Io. XVII), 103.
 Sidetes, 18.
 Sidonius Apollinaris, 71,
 Siegfried, 16.

- Sigismundus imp., 129, 39.
 Sigismundus Burgund. rex, 96.
 Sigismundus Sueciae rex, 156.
 Silverius pp., 83.
 Silvester pp. I, 67, 77 — II, 103 — antipp. III, 104 — IV, 114.
 Silvester ab., 125.
 Silvestrini, 125.
 Simeon Hierosol., 12.
 Simeon Logotheta, 21.
 Simeon Metaphrastes, 22, 106.
 Simeon Stylites, 93.
 Simon (Mart. IV), 118.
 Simon Magus, 58.
 Simon de Monfort, 123.
 Simplicius, 68, 82.
 Siricius pp., 67, 9.
 Sisinnius pp., 86.
 Sixtus pp. I, 52 — II, 53, 65 — III, 68 — IV, 137 — V, 146.
 Skilitzes, 21.
 Slavi, 21, 87.
 Smith, 47.
 Socialistae, 60.
 Socini L. et F., -iani, 154, 56, 7.
 Socrates schol., 17.
 Solimanus II, 163.
 Sophronius Hierosol., 89.
 Sorores charitatis, 158.
 Soter pp., 52, 7, 61.
 Sozomenus, 17, 8.
 Spanhemius, 35.
 Spartianus, 10.
 Spiritus (Fratres liberi), 130.
 Spondanus, 29.
 Stephanus pp. I, 53, 60 — II, 87, 8 — III, 88 — IV, 98 — V, 99 — VI, 99 — VII, 100 — VIII, 101 — IX, 105.
 Stephanus Gobarus, 90.
 Stephanus Hungar., 109.
 Stephanus Patrom., 50.
 Stolberg, 164.
 Stoppani, 167.
 Storck, 154.
 Strauss, 38, 40, 165.
 Strzygowski, 47.
 Stuartiana fam., 157.
 Studitae, 111.
 Stylitae, 93.
 Suarez, 149.
 Subordinatiani, 53.
 Suetonius, 10.
 Suicerus, 53.
 Sulpicius Severus, 20.
 Surius, 32, 150.
 Swaison, 46.
 Swidegerus (Clem. II), 104.
 Symmachus pp., 83.
 Taboritae, 139-54.
 Tacitus Cornelius, 10.
 Taine, 37.
 Tanchelmus Tanchelinus), 122.
 Tatianus, 54, 5, 9.
 Telesphorus pp., 52.
 Templarii, 126, 32, 33.
 Tertiarum, 123, 32.
 Tertullianus, 13, 54-6, 9, 63.
 Teutonicus Eq., 126.
 Theatini, 157.
 Theiner, 29.
 Theodatus rex, 83.
 Thodelinda reg., 84, 96.
 Theodoricus Magnus, 83.
 Theodora I rom., 100 — II, 102.
 Theodoretus Cyren. 17, 8, 23, 69, 91.
 Theodoricus Praenest., 113, 4.
 Theodorus pp. I, 85 — II, 99.
 Theodorus antipp., 86.
 Theodorus Caesareen., 91.
 Theodorus Lector, 17, 8, 89.
 Theodorus Mopsuest., 23, 69, 91.
 Theodorus Studita, 106, 7, 11.
 Theodosius imp. I, 18, 20, 79 — II, 18, 80 — III, Atrami-
 tenos, 96.
 Theodotus Coriarius, 58.
 Theodotus trapez., 58.
 Theopaschitae. V. Patripas-
 siani.
 Theophilus Antioch., 54.
 Theophylactus (Ben. VIII), 103.
 Theophylactus (Ben. IX), 104.

- Theophylactus antipp., 88.
 Theophylactus vestiariar., 100-2.
 Theresia a Iesu, 150.
 Thiel, 42.
 Thomas Aquinas, 120.
 Thomas Cantuarien., 126.
 Thomas a Kempis, 138.
 Thomistae, 149.
 Tiberius imp. II, 84, 95 — III.
     Apsimaros, 96.
 Tillemont, 33.
 Tilly, 157.
 Titus imp., 63.
 Todeschini Piccolomini Fr.
     Pius III), 137.
 Tomacelli P. (Bon. IX), 129.
 Torquemada, 144.
 Torriani, 29.
 Tostatus, 138, 41.
 Traianus imp., 10, 4, 55, 62, 3.
 Trappistae, 158.
 Tria Capitula, 23, 84, 91, 2.
 Tribbecovius, 29.
 Tricaletius, 31.
 Triginta Tyranni, 65.
 Trinitarii, 125.
 Tritheistae, 90.
 Trithemius, 138.
 Triumphus Aug., 130, 4.
 Turlupini, 130.
 Turmel, 39.
 Turner, 43.
 Turrianus, 29.
 Tutoristae, 149.
- U**ghelli, 33.
 Ulphilas, 76, 82.
 Uniates, 165.
 Urbanus pp., I, 52 — II, 113,
     27 — III, 116 — IV, 117, 24
     — V, 128, 30 — VI, 129 —
     VII, 146 — VIII, 147-59.
 Ursicinus, 67, 76.
 Utraquistae, 131.
- V** vide W.
 Valdenses, 26, 8, 122, 5, 30, 52.
 Valdis, 122.
 Valens imp., 80, 1.
 Valentinianus imp. I, 79, 80, 2
     — II, 79 — III, 19, 80.
 Valentinus pp., 98.
 Valentinus, 58.
 Valerianus imp., 7, 65.
 Vallombrosani, 111.
 Valois, 45.
 Vandali, 23, 76, 81.
 Varnefridus, 22.
 Vasquez, 149.
 Venantius Fortunatus, 89.
 Venturi, 47.
 Vespasianus imp., 63.
 Vicelinus, 124.
 Victor pp. I, 52, 60 — II, 105 —
     III, 113 — antipp. IV, 115, 6.
 Victorinus Petavien., 57.
 Victor Tunun., 20.
 Victor Vitensis, 23.
 Vigilius pp., 83.
 Vincentius Lerinen., 74.
 Vincentius Presb., 77.
 Vincentius a Paula, 158.
 Vio (De) Th., 150.
 Visconti Th. (Greg. X), 118.
 Vitalianus pp., 85.
 Vitellius imp., 63.
 Vitus Presb., 76.
 Vizzini, 44.
 Voellus, 31.
 Voltaire, 36, 159.
 Vopiscus, 10.
- W** vide V.
 Walchius, 35.
 Wallenstein (Waldstein), 157.
 Walpotus, 126.
 Watterich, 42.
 Welte, 39.
 Wetzler, 39.
 Wicleffus, -itae, 26, 130, 4, 40,
     152.
 Widukindus, 92-6.
 Wilfridus, 92.
 Willibrordus, 92.
 Wilpert, 46.
 Wiseman, 165.
 Wladimirus Magnus, 109.
 Wouters, 39.

Xaverius Fr., 160.

Ximenes, 149.

Xiphilinus, 10.

Xystus. V. Sixtus.

Zaccaria, 34.

Zaccaria Ant., 112, 157.

Zacharias pp., 87, 8.

Zacharias rhetor, 19, 92.

Zahn, 40.

Zeno imp., 82, 95, 155.

Zenobia, 65.

Zephyrinus pp., 52.

Ziska, 139.

Zisimus, 98.

Zohrab, 16.

Zonaras, 21.

Zornius, 29.

Zoroastriani, 58.

Zosimus pp., 68, 74.

Zuinglius, -iani, 153, 5.

INDEX

<i>I. De ecclesiastica historiographia.</i>	<i>Pag.</i> 3
1. Historiographiae ambitus et divisio.	» 3
2. De praecipuis auctoribus historiae eccles. et de huius historiographia chronologica.	» 4
A. De epocha primitiva.	» 5
B. De epocha media.	» 15
C. De epocha moderna.	» 26
a) Periodus prior.	» 27
b) Altera periodus.	» 35
<i>II. Historiae ecclesiasticae synopsis.</i>	» 48
Epocha antiqua, per. I.	» 50
Epocha antiqua, per. II.	» 60
Periodus antiquo-mediaevalis.	» 82
Epocha media, per. I.	» 97
Epocha media, per. II.	» 112
Epocha media, per. III.	» 128
Periodus medio-moderna.	» 135
Epocha moderna, per. I.	» 145
Epocha moderna, per. II.	» 163

ERRATA CORRIGE

- Pag. 4, nota, lin. 2 et 3* — Romae 1903 etc., chrétiennes, I) La littérature grecque, Paris 1897.
- P. 5, nota, l. 2* — chrétiennes, II) La litt. syriaque etc.
- P. 6, l. 13* — Ausgewälte.
- P. 18, l. penult.* — († 395).
- P. 68, l. 10* — semipelagianos.
- P. 68, l. 14* — a. 440-61.
- P. 84, l. 13* — 579.
- P. 85, l. 13* — tudertinus.
- P. 99, l. 24* — Theodorus.
- P. 102, l. 23* — conversos.
- P. 105, l. 8* — Stephanus IX.
- P. 107, l. 29* — pollens, Ignatio.
- P. 125, l. 24* — Norberto.
- P. 132, l. 20* — Ioannis XXII.
-

290.1

Benigni, Humertus

AUTHOR

B 467

Historiae Ecclesiasticae

TITLE

Proopaedeutica.

290.1

B467

